

Bartosz Czarnecki

PRZESTRZENNE ASPEKTY PRZESTĘPCZOŚCI

Metoda identyfikacji czynników zagrożeń
w przestrzeni miejskiej

Recenzenci:

prof. zw. dr hab. inż. arch. Elżbieta Niezabitowska

dr hab. inż. arch. Marek Czyński

Redaktor naukowy:

dr hab. inż. arch. Grażyna Dąbrowska-Milewska, prof. nzw. w PB

Redaktor wydawnictwa:

Elżbieta Alicka

Projekt okładki:

Anna Ciżewska-Czarnecka

Praca naukowa finansowana ze środków na naukę w latach 2008-2011
jako projekt badawczy MNiSW nr N N527 408035.

© Copyright by Politechnika Białostocka, Białystok 2011

ISSN 0867-096X

Publikacja nie może być w jakikolwiek sposób powielana i rozpowszechniana
bez pisemnej zgody posiadacza praw autorskich.

Redakcja techniczna, skład i druk:

Oficina Wydawnicza Politechniki Białostockiej

Nakład: 150 egz.

Oficina Wydawnicza Politechniki Białostockiej

ul. Wiejska 45C, 15-351 Białystok

tel.: 85 746 91 37, fax: 85 746 90 12

e-mail: oficina.wydawnicza@pb.edu.pl

www.pb.edu.pl

Spis treści

Wprowadzenie	7
1. Relacje przestępczości i przestrzeni	20
1.1. Przestępczość jako zjawisko społeczne	20
1.1.1. Przyczyny przestępczości	20
1.1.2. Społeczne konsekwencje przestępczości	24
1.2. Przestrzenne uwarunkowania przestępczości	25
1.2.1. Rozwiązania przestrzenne jako element uwarunkowań sytuacyjnych	25
1.2.2. Aspekt planowego działania oraz okazji w kontekście przestrzennym	32
1.2.3. Przestrzenne preferencje przestępców	34
1.3. Zagrożenia przestępczością w ujęciu przestrzennym	41
1.3.1. Miasta jako obszary koncentracji przestępczości	41
1.3.2. Przestrzenne rozmieszczenie przestępczości	43
1.3.3. Miejsca koncentracji zagrożeń	45
1.3.4. Miejsca niewrażliwe dla bezpieczeństwa oraz poczucia bezpieczeństwa	49
1.3.5. Migracja przestępczości	50
1.3.6. Przestrzenna dyfuzja efektu bezpieczeństwa	53
1.4. Wpływ przestępczości na przestrzeń i jej funkcjonowanie	54
1.4.1. Przestępczość a sposób użytkowania przestrzeni	54
1.4.2. Przestępczość a postrzeganie i waloryzacja przestrzeni	56
1.4.3. Przestępczość a stan przestrzeni	59
1.4.4. Przestępczość a zarządzanie przestrzenią	60
2. Możliwości ograniczania przestępczości poprzez kształtowanie przestrzeni	63
2.1. Koncepcje kształtowania przestrzeni bezpiecznej	63
2.2. Główne strategie działań na rzecz bezpiecznych przestrzeni	84
2.3. Środki wdrażania rozwiązań przestrzennych służących poprawie stanu bezpieczeństwa	93
2.3.1. Akty prawne	93
2.3.2. Standardy	98
2.3.3. Systemy certyfikacji	108
2.3.4. System klas bezpieczeństwa zespołów i obiektów mieszkalnych	118
2.4. Doświadczenia w zakresie poprawy bezpieczeństwa za pomocą rozwiązań przestrzennych	120
2.4.1. Doświadczenia zagraniczne	120
2.4.2. Doświadczenia polskie	127
2.4.3. Adekwatność doświadczeń zagranicznych w warunkach polskich	136
2.5. Efektywność oddziaływania za pomocą rozwiązań przestrzennych	142

2.5.1. Oddziaływanie bezpośrednie oraz pośrednie	142
2.5.2. Wpływ na względny oraz bezwzględny poziom zagrożeń	145
2.5.3. Synergiczność i konfliktowość rozwiązań	146
2.5.4. Podstawy oceny efektów	149
2.5.5. Zróżnicowanie poziomu efektywności środków oddziaływania	150
3. Identyfikacja przestrzennych czynników zagrożeń	156
3.1. Zagadnienia identyfikacji i oceny oddziaływania przestrzennych czynników zagrożeń przestępczością	156
3.2. Metody i narzędzia identyfikacji oraz oceny wpływu rozwiązań przestrzennych na zagrożenia przestępczością	159
3.2.1. Miejsce oceny rozwiązań przestrzennych w systemach identyfikacji problemów przestępczości	159
3.2.2. Metody identyfikacji i diagnozowania kryminogennych elementów przestrzeni	169
3.2.3. Wykorzystywane techniki i narzędzia	176
3.3. Przestrzenne czynniki możliwości wystąpienia zagrożeń przestępczością	181
4. Metoda identyfikacji oraz oceny wpływu przestrzennych czynników zagrożeń	188
4.1. Podstawy metodologiczne i założenia	188
4.2. Struktura postępowania	190
4.3. Komponent identyfikacji czynników zagrożeń	191
4.4. Komponent oceny wpływu zidentyfikowanych czynników	202
4.5. Propozycja wskaźników zjawisk w relacji przestrzeni i przestępczości	206
4.6. Możliwości wkomponowania metody w procedury budowania strategii poprawy bezpieczeństwa	208
4.6.1. Relacja z procedurami przywracania bezpieczeństwa i ładu w środowisku lokalnym	208
4.6.2. Relacja ze sferą planowania i zagospodarowania przestrzennego	209
4.7. Wnioski	210
5. Przykład zastosowania metody identyfikacji przestrzennych czynników zagrożeń przestępczością	212
5.1. Studium przypadku: Osiedle mieszkaniowe im. Gen. J. Bema w Białymstoku ..	212
5.2. Wnioski	238
Podsumowanie	239
Literatura	247
Wykaz tabel	255
Wykaz rycin	257
Streszczenie	259

Contents

Introduction	7
1. Relationship between crime and physical space	20
1.1. Crime as a social phenomenon	20
1.1.1. The causes of crime	20
1.1.2. Social consequences of crime	24
1.2. Spatial determinants of crime	25
1.2.1. Spatial solutions as part of situational circumstances	25
1.2.2. The aspect of scheduled activity and opportunity in the spatial context of crime	32
1.2.3. Spatial preferences of criminals	34
1.3. Crime threat in spatial approach	41
1.3.1. Cities as areas with crime rate	41
1.3.2. Spatial distribution of crime	43
1.3.3. Crime-prone areas	45
1.3.4. Places which are critical for safety and the sense of security	49
1.3.5. Migration of crime	50
1.3.6. Spatial diffusion of safety effect	53
1.4. Impact of crime on space and its functioning	54
1.4.1. Crime and the use of urban space	54
1.4.2. Crime and the perception and valorization of space	56
1.4.3. Crime and the condition of urban space	59
1.4.4. Crime and the management of space	60
2. Crime reduction through spatial solutions	63
2.1. Ideas for shaping a safe space	63
2.2. The main strategies for a safe space	84
2.3. Measures for the implementation of spatial solutions for improving security ..	93
2.3.1. Legal acts	93
2.3.2. Standards	98
2.3.3. Certification systems	108
2.3.4. The system of security categories for houses and housing estates	118
2.4. Experience in improving safety through spatial solutions	120
2.4.1. Foreign experience	120
2.4.2. Polish experience	127
2.4.3. The adequacy of foreign experience in Polish conditions	136
2.5. The effectiveness of using spatial solutions	142

2.5.1. The direct and indirect impact	142
2.5.2. The relative and absolute impact on the level of crime threat	145
2.5.3. The synergistic and contradictory character of solutions	146
2.5.4. The basis for the assessment of effects	149
2.5.5. Differentiation in the efficiency level of the applied measures	150
3. Identification of spatial threat factors	156
3.1. Issues of identification and assessment of the impact of spatial crime threat factors	156
3.2. Methods and tools for the identification and assessment of the impact of spatial solutions to crime	159
3.2.1. Position of the evaluation of spatial solutions in systems of crime problems identification	159
3.2.2. Methods for the identification and diagnosis of crime-inducing elements of space	169
3.2.3. Techniques and tools in use	176
3.3. Spatial factors of probability of crime threat occurrence	181
4. Method of identification and assessment of the impact of spatial solutions	188
4.1. Methodological basis and assumptions	188
4.2. The structure of the proceedings	190
4.3. Component of identification of threat factors	191
4.4. Component of the evaluation of the impact of identified factors	202
4.5. Proposal of phenomena indicators in the relationship of spatial structures and crime	206
4.6. Possibility of introducing the method in the procedure of building a strategy to improve public safety	208
4.6.1. Relationship with procedures to restore security and order in the local environment	208
4.6.2. Relationship to the spatial policy and planning	209
4.7. Conclusions	210
5. An example of application of the method of identifying crime threat spatial factors	212
5.1. Case study: Gen. J. Bem housing estate in Białystok	212
5.2. Conclusions	238
6. Summing up	239
Literature	247
Index of tabsels	255
Index of figures	257
Summary	261

Wprowadzenie

Wstęp

Potrzeba bezpieczeństwa należy do podstawowych potrzeb egzystencjalnych człowieka, sytuowana zaraz po potrzebach ze sfery fizjologii.¹ Czynniki bezpieczeństwa zawsze odgrywały istotną rolę w życiu jednostek i zbiorowości ludzkich. Co zrozumiałe, wpływał na sposób organizacji życia, w tym na wybór oraz kształtowanie środowiska życia człowieka, również pojmowanego jako przestrzeń życiowa. Aspekt ten był głównym powodem powstawania miast i istotnym uwarunkowaniem ich rozwoju. Także współcześnie gotowi jesteśmy ponosić dodatkowe koszty wyższego poziomu bezpieczeństwa lub tylko (a może aż) wyższego poziomu poczucia bezpieczeństwa.²

¹ W takim kontekście zwykle przywoływana jest piramida potrzeb Abrahama Masłowa. Według niego, zaspokojenie potrzeby bezpieczeństwa (*safety and security*) zajmuje drugie miejsce zaraz po potrzebach biologicznych (fizjologicznych). Por. A.H. Maslow, *Motywacja i osobowość*, PWN, Warszawa 2006, s. 62-71. Prawo do życia bez narażenia na przemoc, przestępczość i odczuwania strachu należy do praw podstawowych każdego człowieka i zapisane jest w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, *Guidance on Local Safety Audits. A Compendium of International Practice*, European Forum for Urban Safety (EFUS), 2007, s. 4. W krajach o wysokim stopniu rozwoju i poziomie zamożności, gdzie trudności z zaspokojeniem potrzeb pierwszego rzędu (fizjologicznych) zajmują miejsce marginalne, potrzeba bezpieczeństwa zyskuje tym większe znaczenie, a nawet wysuwa się na czoło, por. wyp. A. Urbana podczas warsztatów „Poprawa bezpieczeństwa społeczności lokalnych poprzez szkolenia zapewniające właściwą organizację i kształtowanie przestrzeni publicznej”, Białystok, 20.05.2010.

² Autor w swoich pracach w sposób zdecydowany rozróżnia pojęcia „bezpieczeństwo” oraz „poczucie bezpieczeństwa”, które powszechnie, w działaniach praktycznych (np. opisach programów lub projektów), a nawet w literaturze naukowej, stosowane są wymiennie. Powinno wydawać się oczywistym, że pierwszy termin opisuje stan obiektywny, natomiast drugi to odczucie subiektywne jednostki lub zbiorowości. Szersze omówienie tego zagadnienia por. B. Czarnecki, W. Siemiński, *Kształtowanie bezpiecznej przestrzeni publicznej*, Difin, Warszawa 2004, s. 11-15. Znalazło to również jednoznaczny wyraz we wprowadzeniu do aktu normatywnego UE: *Technical Report: CEN/TR 14383-2:2007: Prevention of crime – Urban planning and building design – Part 2: Urban planning*, European Committee for Standardization, Brussels 2007, s. 7. Jak podaje M. Czyński, poziom strachu rośnie w postępie geometrycznym w stosunku do wzrostu przestępczości i nie musi iść w parze z rzeczywistym prawdopodobieństwem stania się ofiarą lub obiektem przestępstwa. Por. M. Czyński, *Architektura w przestrzeni ludzkich zachowań*, WU PSz, Szczecin 2006, s. 243, a także P.A. Bell, Th.C. Greene, J.D. Fisher, A. Baum, *Psychologia środowiskowa*, GWP, Gdańsk 2004, s. 430. Z drugiej strony J. M. Chmielewski, przywołując K. Lyncha, stwierdza, że dla środowiska zamieszkania poczucie bezpieczeństwa mieszkańców jest miarą jego jakości, J.M. Chmielewski, *Teoria urbanistyki w projektowaniu i planowaniu miast*, OWPW, Warszawa 2001, s. 33. Faktem jest natomiast szczególnie związek bezpieczeństwa (zwłaszcza jego zagrożeń) i poczucia bezpieczeństwa. Prawdopodobnie nie może być mowy o poczuciu bezpieczeństwa w warunkach jego obiektywnego braku. Jednocześnie pewne działania na rzecz zapewnienia bezpieczeństwa, w tym prewencja zagrożeń, mogą wywoływać u niektórych subiektywne poczucie braku bezpieczeństwa, np. obecność patroli policyjnych lub zamkniętych osiedli może być odbierana jako przejaw obiektywnego stanu zagrożenia. Por. *Safety and security*

Pojęcie bezpieczeństwa ma niezwykle szerokie konotacje i rozciąga się od dziedziny obronności, ochrony przed terroryzmem oraz ochrony i zarządzania w warunkach klęsk żywiołowych, co wiąże się również z problematyką ochrony sanitarno-epidemiologicznej, przez zagadnienia bezpieczeństwa strategicznego, między innymi w związku z zapewnieniem źródeł energii, sprawności infrastruktury transportowej i technicznej oraz zabezpieczeniem zewnętrznych interesów gospodarczych, wreszcie bezpieczeństwa publicznego aż do bezpieczeństwa socjalnego. Większość z tych kategorii bezpieczeństwa na poziomie zarządzania podlega integracji w obszernej sferze zarządzania kryzysowego.

W niniejszej pracy **zagadnienie tak zwanej bezpiecznej przestrzeni miejskiej zawężono do kwestii związanych z zagrożeniami przestępczością i zachowaniami antyspołecznymi, a więc wszelkiego rodzaju umyślnymi naruszeniami społecznych norm zachowań.**³ Tak rozumiana kategoria bezpieczeństwa mieści się w pojęciach *bezpieczeństwo publiczne* oraz *bezpieczeństwo osobiste*. Zagadnienie to uznano w ostatnich latach za na tyle obszerne i autonomiczne, że w roku 2007 Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego określiło standardy kształcenia dla kierunków studiów *bezpieczeństwo wewnętrzne* oraz *inżynieria bezpieczeństwa* (a także *bezpieczeństwo narodowe*).⁴ Podobnie ustanowiono odrębną kategorię projektów badawczych z zakresu bezpieczeństwa. Jednocześnie od pół wieku już datują się badania mające na celu ustalenie relacji czynników psychologicznych

walks, Swedish National Council for Crime Prevention (Brottsförebyggande rådet), Stockholm 2009, s. 2. W kontekście poczucia bezpieczeństwa, w tym zwłaszcza w środowisku zamieszkania, duży wpływ przypisuje się zachowaniom antyspołecznym (B. Czarnecki, *Oznaki naruszania norm społecznych – przesłanki do kształtowania przestrzeni bezpiecznej*, [w:] „Architecturae et Artibus” nr 3 (5)/2010, s. 7.; G.L. Kelling, C.M. Coles, *Wybite szyby*, Media Rodzina, Poznań 2000, s. 25-26, 29, 32-33), które, choć formalnie nie są zazwyczaj nawet zaliczane do przestępstw, to ze względu na powszechność występowania, bezpośrednie oddziaływanie w naszym otoczeniu oraz często gwałtowny, żywiołowy, podbudowany agresją charakter przyczyniają się do wywołania „ogólnego klimatu zastraszenia” (M. Czyński, op. cit., s. 245) o sile niewspółmiernej do formalnej kwalifikacji czynu. Niski poziom poczucia bezpieczeństwa, choć jest kategorią w dużej mierze subiektywną, może wywoływać poważne negatywne skutki społeczno-przestrzenne: z jednej strony działania na rzecz prywatyzacji i fortyfikowania przestrzeni, z drugiej – zachowania obronne, jak unikanie miejsc uważanych za zagrożone, w długim okresie czasu zaś inicjuje negatywne procesy, jak migracja zamożniejszych i bardziej aktywnych mieszkańców z rejonów, w których odczuwane jest poczucie zagrożenia (O. Newman, *Creating Defensible Space*, U.S. Department of Housing and Urban Development, Office of Policy Development and Research, 1996, s. 33). W miejscach, gdzie dezorganizacja społeczno-przestrzenna spotyka się z poczuciem zagrożenia, innego wymiaru nabierają drobne i banalne jej przejawy: wałęsające się psy, rozrzucone śmieci, chaotycznie zaparkowane samochody (por. *Bezpieczeństwo w urbanistyce. Warunek wstępny dla rozwoju przestrzennego*, materiały warsztatów „Bezpieczeństwo w urbanistyce” 24-26 kwietnia, Young Urban Network, WA PŚL, Gliwice, 2006, s. 18), czy nawet zabawy dzieci (O. Newman, *Creating...*, op. cit., s. 33).

³ Społeczne normy zachowań: trwały wzór zachowań, wskazówka, jak należy się zachowywać, obowiązująca w danej społeczności.

⁴ Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego dnia 12 lipca 2007 r. w sprawie standardów kształcenia dla poszczególnych kierunków oraz poziomów kształcenia, a także trybu tworzenia i warunków, jakie musi spełniać uczelnia, by prowadzić studia międzykierunkowe oraz makrokierunki, Dz. U. nr 164, poz. 1166 z późn. zm.

i społecznych oraz przestrzennych z występowaniem zagrożeń. Stąd rozwój odpowiedniego nurtu socjologii, a także psychologii oraz kryminologii środowiskowej.

Problematyka ta interesuje autora z punktu widzenia architekta i urbanisty, który przygotowując interwencję w istniejącej strukturze przestrzennej, poszukuje odpowiedzi na pytanie, jakie elementy przestrzeni fizycznej należy zmienić oraz jakie rozwiązania wprowadzić, aby usunąć występujące problemy i poprawić istniejącą sytuację. Podobnie problemem jest możliwość zidentyfikowania niepożądanych z punktu widzenia wpływu na poziom bezpieczeństwa rozwiązań na etapie projektu lub planu.

Przedmiot pracy

Możliwość oddziaływania na poziom bezpieczeństwa za pomocą kształtowania warunków przestrzennych⁵ uważa się za godny uwagi, subtelny i nierepresyjny sposób wzmocnienia warunków bezpieczeństwa w środowisku zurbanizowanym (zbudowanym).⁶ Skuteczność takiego podejścia wymaga jednak wsparcia strategiami rozwiązywania problemów ekonomicznych i socjalnych⁷, co jest także zgodne z ideą i potrzebą tworzenia środowisk (wspólnot) zrównoważonych.⁸

Problematyka wiedzy i działań służących zapewnieniu bezpieczeństwa publicznego w sposób szczególny splata się z przedmiotem zainteresowania dyscyplin zajmujących się kształtowaniem przestrzeni, konkretnie – ujmując tradycyjnie – urbanistyki. Przedmiot jej zainteresowania bowiem – miasto jest jednocześnie miejscem zdecydowanej koncentracji patologii i przestępczości. Szczególne nasilenie tych zjawisk notowane jest w wielkich miastach, a dzieje się to za sprawą takich czynników, jak z samej ich istoty: heterogeniczność miejskiej społeczności, przybierająca często formę rozwarstwienia w zakresie poziomu zamożności, warunków, poziomu i stylu życia, mentalności, hierarchii wartości,

⁵ Wyłączywszy strategię prywatyzacji, polegającą na parcelacji przestrzeni grupowych miasta na odgrozione enklawy, siłą rzeczy wykluczające i otoczone „*żywołem patologii społecznych*”.

⁶ M. Czyński, op. cit., s. 254.

⁷ Ibidem, por. także 2.1.1.

⁸ Por. M. Czyński, op. cit., s. 254, a także: H. Zaniewska, A.T. Kowalewski, M. Thiel, R. Barek, *Zrównoważony rozwój osiedli i zespołów mieszkaniowych w strukturze miasta. Kryteria i poziomy odpowiedzialności*, IRM, Kraków 2008, s. 6 oraz inne. Idei tworzenia zrównoważonych zespołów mieszkaniowych szczególnie wiele uwagi poświęca się od lat 80-tych w krajach skandynawskich, uzyskując wyraźne pozytywne tego rezultaty (por. I. Colquhoun, *Design Out Crime. Creating safe and sustainable communities*, Elsevier, Burlington 2004, od s. 237). Kwestia zapewnienia bezpiecznej egzystencji, jako istotnego warunku rozwoju zrównoważonego, została zapisana w dokumentach Szczytu Ziemi w Rio de Janeiro w 1992 roku, por. *Szczyt Ziemi. Globalny Program Działań*, Agencja Informacyjna „GEA”, Warszawa 1994. Zapewnienie bezpieczeństwa w środowisku życia codziennego uznaje się za podstawę prowadzonej przez agendę ONZ Habitat kampanii na rzecz Urban Governance. Wiąże się z tym pojęcie Inclusive City – miasta, które każdemu, bez względu na stan, płeć, wiek, rasę czy religię, ma zapewnić efektywne korzystanie z możliwości, jakie oferuje miejska wspólnota. Por. *Guidance on...*, op. cit., s. 5.

dalej: struktura rodzajów miejskich aktywności, a ponadto znaczna gęstość zaludnienia czy koncentracja struktur przestrzennych.⁹ I właśnie w miastach zjawiska patologiczne przyjmują najbardziej złożone formy oraz podlegają najszybszej ewolucji. Miasta są również miejscem najintensywniejszej działalności inwestycyjnej, a także miejscem stosowania najbardziej zaawansowanych rozwiązań projektowych. Środowisko miejskie zatem w sposób naturalny skłania do rozpatrywania możliwości wpływania na niepożądane zjawiska z wykorzystaniem środków projektowych, zwłaszcza dotyczących kształtowania przestrzeni publicznej.

Dość szeroko opisano już zależności, jakie zachodzą pomiędzy rozwiązaniami przestrzennymi a łańcem społecznym oraz funkcjonowaniem społeczeństwa i wspólnot i jest to wiedza stopniowo popularyzowana.¹⁰ Jednak brak jest wystarczającego przełożenia wyników dotychczasowych badań i doświadczeń na praktyczne kryteria oraz wskaźniki kształtowania przestrzeni bezpiecznej, a także upowszechnienia służących temu narzędzi.

Trudności w zgłębianiu problemu wynikają z konieczności uwzględniania wielu aspektów i czynników oraz z niedoskonałości w tym względzie narzędzi badawczych, utrudnionego często dostępu do potrzebnych danych, co jest szczególnie odczuwalne w Polsce, a także z oporu podległych rutynie profesjonalistów.¹¹

Praca niniejsza koncentruje się na czynnikach przestrzennych wpływających na zagrożenia oraz na kwestii identyfikowania sprzyjających tym zagrożeniom rozwiązań projektowych. Wątek ten jest istotny w odniesieniu do możliwości podejmowania prawidłowych z punktu widzenia poprawy poziomu bezpieczeństwa publicznego decyzji projektowych, a w Polsce dotąd rozpatrywany jedynie fragmentarycznie. Choć rozwiązania przestrzenne samodzielnie nie kreują zagrożeń przestępczością, to jednak istotne wydaje się usystematyzowanie przestrzennych czynników wpływających na warunki ich wystąpienia oraz podjęcie próby zaproponowania narzędzi ich identyfikacji, także z myślą o projektantach i planistach. Jest to tym bardziej istotne wobec obowiązującego obecnie podejścia opisywanego pojęciem *zarządzanie bezpieczeństwem* w odniesieniu do różnych sfer, w tym przestrzeni.

W kontekście tak postawionego problemu pojawia się szereg pytań:

- na jakich podstawach powinna być oparta efektywna identyfikacja rozwiązań przestrzennych sprzyjających zagrożeniom przestępczością, a zatem jak skutecznie identyfikować rozwiązania wymagające zmiany;
- jakie wskaźniki pozwalają zidentyfikować niepożądane czynniki przestrzenne oraz ocenić poziom ich wpływu;

⁹ Prowadzące często do stanu stłoczenia ze wszystkimi jego konsekwencjami. Por. E.T. Hall, *Ukryty wymiar*, Muza S.A., Warszawa 1997.

¹⁰ Por. rozdz. 2.1.

¹¹ B. Grönlund, *On CPTED – Crime Prevention through Urban Design*, Rådbeg seminar "Towards the Human City for the 21th century", Stockholm 28.09.2000, por. także: T. Cielecki, *Koordinacja systemu zapobiegania przestępczości przez samorządy lokalne*, [w:] A. Szymaniak (red.) *Samorząd a Policja. Kształtowanie bezpieczeństwa lokalnego*, Wyd. Nauk. INPiD UAM, Poznań 2007, s. 46.

- czy i w jakim stopniu można autonomicznie rozpatrywać oddziaływanie rozwiązań przestrzennych na poziom zagrożeń, bez ścisłego związku z aspektami społecznymi;
- jak proces identyfikacji czynników przestrzennych powinien być wkomponowany w ogólną strukturę działań na rzecz kształtowania bezpiecznej przestrzeni publicznej?

Poza tymi zasadniczymi kwestiami pojawiają się inne:

- wciąż powraca pytanie o rzeczywistą skuteczność oddziaływania poprzez kształtowanie przestrzeni na zjawiska społeczne, tu konkretnie na zagrożenie przestępczością;
- doświadczenia większości dotychczasowych działań na rzecz bezpiecznej przestrzeni pokazują, że dominują działania reaktywne w odpowiedzi na występujące problemy; w jakim zatem stopniu szansę ma upowszechnienie działań proaktywnych, wyprzedzających – profilaktycznych,¹²

wreszcie:

- czy rozwiązywanie tych problemów mieści się w ramach typowego warsztatu architekta, urbanisty, czy też potrzebna jest dodatkowa wiedza i specjalistyczne przygotowanie?

I w końcu pytanie, które stawia również Colquhoun¹³ w kontekście wdrażania jednej z koncepcji kształtowania przestrzeni przeciw przestępczości: czy wystarczy popularyzacja wiedzy na ten temat, czy też niezbędne są przepisy – obowiązujące formalne zalecenia i wymogi, które wymuszają wdrażanie odpowiednich rozwiązań?

Wieloaspektowość problematyki wymaga przyjęcia ścisłych ram problemu, zatem jego ujęcie zawężono do zagadnień kryteriów kształtowania tak zwanej bezpiecznej przestrzeni, czynników wpływu rozwiązań przestrzennych na możliwości wystąpienia zagrożeń przestępczością, a przede wszystkim do kwestii diagnozowania rozwiązań w zakresie ich oddziaływania na warunki wystąpienia zagrożeń.

Przegląd stanu wiedzy i autorskie badania w założeniu mają prowadzić do:

- klasyfikacji czynników przestrzennych mających wpływ na możliwość wystąpienia zagrożeń przestępczością,
- zestawienia wskaźników pozwalających na identyfikowanie oraz ocenę wpływu rozwiązań przestrzennych na poziom ryzyka zagrożeń,
- konstrukcji modelu postępowania w kierunku identyfikacji i waloryzacji rozwiązań wymagających interwencji,
- ilustracji zastosowania zaproponowanego modelu.

¹² Ibidem.

¹³ I. Colquhoun, op. cit., s. 57.

Metoda i układ pracy

Zastosowaną metodę można sytuować w obszarze analizy i krytyki źródeł naukowych oraz analizy i konstrukcji logicznej. Podstawą były główne teorie kształtowania przestrzeni określanej jako bezpieczna, określenie istotnych aspektów problemu na podstawie analizy środków implementacji rozwiązań przestrzennych wspierających poprawę bezpieczeństwa, przegląd studiów przypadków, a także własne doświadczenia z dotychczasowych badań i materiał zgromadzony przez autora. W konstrukcji metody posłużono się elementami podejścia procesowego.

W związku z tym zasadnicza część pracy składa się z pięciu rozdziałów. **Rozdział pierwszy** prezentuje problematykę wzajemnych relacji przestępczości i przestrzeni miejskiej: wpływu rozwiązań przestrzennych na przestępczość, w tym zestawienie przestrzennych preferencji różnych kategorii przestępczych, omówienie form oddziaływania rozwiązań przestrzennych oraz wpływu przestępczości na różne aspekty funkcjonowania przestrzeni miejskiej.

Wnioskowaniu na temat przestrzennych uwarunkowań i czynników przestępczości służy dokonany w **rozdziale drugim** przegląd teorii i doświadczeń na temat kształtowania bezpiecznych przestrzeni, a także strategii poprawy bezpieczeństwa oraz narzędzi wdrażania rozwiązań przestrzennych wspierających te strategie. Poruszono także kwestię zastosowania doświadczeń zagranicznych w polskich realiach, a także efektywności oddziaływania środków projektowych.

Rozdział trzeci omawia zagadnienia identyfikacji i oceny istotne z punktu widzenia kształtowania rozwiązań wspierających prewencję przestępczości, a także zawiera autorskie zestawienie zasadniczych przestrzennych czynników możliwości wystąpienia zagrożeń przestępczością jako podstawę konstrukcji modelu metody ich identyfikowania.

Rozdział czwarty to prezentacja założeń i struktury metody identyfikacji cech i elementów przestrzeni sprzyjających występowaniu zagrożeń przestępczością oraz ich waloryzacji, tak by efekty były przydatne do formułowania zaleceń projektowych. Zawarto tu również dyskusję nad wskaźnikami wpływu rozwiązań przestrzennych na stan bezpieczeństwa oraz analizę możliwości umocowania formalnego zaproponowanego modelu postępowania w procesie formułowania strategii poprawy stanu bezpieczeństwa.

Rozdział piąty przedstawia studium przypadku wykorzystania modelu postępowania w odniesieniu do przykładowego obszaru.

Pracę kończy **Podsumowanie**.

Stan badań

Badania na temat relacji organizmów żywych i ich środowiska podjęła prawdopodobnie najwcześniej ekologia roślin w toku badań botanika Ernsta Haeckela w drugiej połowie XIX wieku, a samą orientację ekologiczną, postrzegającą świat ożywiony jako układ wie-

lorach zależności, wywodzi się jeszcze z prac Charlesa Darwina.¹⁴ Orientację ekologiczną w relacji człowiek–środowisko („ekologia ludzka”, „ekologia społeczna”) na grunt badań społecznych wprowadziła Szkoła Chicagowska, w tym jako pierwszy R.E. Park, w którego programowej niejako publikacji w „American Journal of Sociology” z 1915 roku pojawiają się już takie pojęcia, jak struktura organizacyjna miasta i kontrola społeczna. W nurcie szkoły chicagowskiej, pod okiem Parka, powstały też prace analizujące patologie w środowisku wielkomiejskim, w tym między innymi: N. Andersona o wólczech, F.M. Trashera o gangach młodzieżowych, W.F. White’a o życiu w slumsach Chicago oraz H.D. McKaya o przestępczości miejskiej.¹⁵

Z kolei badania nad związkami tej ostatniej z zastosowanymi rozwiązaniami przestrzennymi liczą już sobie ponad pół wieku. Jednocześnie stopniowo zaczęto rozwijać koncepcje celowego kształtowania rozwiązań przestrzennych tak, aby tworzyć oraz wspierać warunki sprzyjające bezpieczeństwu publicznemu oraz ograniczaniu możliwości działania sprawców przestępstw. Badania te skoncentrowane były głównie na przygotowaniu strategii niwelowania warunków do popełnienia przestępstwa, także przez wspieranie odpowiednich relacji społecznych oraz warunków społecznego rozwoju, które są zasadniczymi uwarunkowaniami przestępczości. Stąd zwykle na etapie identyfikacji problemów silna koncentracja na rozpoznaniu szerokiego kontekstu problemów funkcjonowania społeczności, w tym na poznaniu opinii ich członków odnośnie do spostrzeganych przez nich źródeł zagrożeń.

Zagadnienie kształtowania przestrzeni mającej eliminować warunki dla niepożądanych zachowań jest kwestią niezwykle szeroką, pozostającą w zainteresowaniu szeregu dyscyplin naukowych¹⁶. Rozpatrywanie relacji organizmy żywe – środowisko ma, jak już wspomniano, swe źródło w ekologii, dalej w etologii, a w odniesieniu do człowieka znajduje się w sferze zainteresowania ontologii, antropologii¹⁷ i proksemiki. Wpływ ukształtowania przestrzeni na jej percepcję to sfera zainteresowania psychologii środowiskowej. Przestępczość to oczywiście także sfera badań nauk prawnych: prawa oraz kryminologii, a w kontekście przestrzennym – szczególnie kryminologii środowiskowej.

Kryminologia środowiskowa spośród czterech czynników przestępstwa zajmuje się miejscem, głównie w kontekście okoliczności w czasie, w którym dochodzi do przestępstwa. *„Jest to studium relacji, w jakich pozostają przestępstwo, sprawca i aspekty wiktymizacji, po pierwsze z konkretnym miejscem, po drugie ze sposobem, w jaki jednostki i organizacje*

¹⁴ B. Jałowiecki, M.S. Szczepański, *Miasto i przestrzeń w perspektywie socjologicznej*, Scholar, Warszawa 2002, s. 16.

¹⁵ Ibidem, s. 18.

¹⁶ Jako że „przestępstwa i wykroczenia to bardzo złożony problem o podłożu społecznym, ekonomicznym, kulturowym i politycznym; powiązany z właściwościami przestrzeni miejskiej”, por. E. Moreau, *Bezpieczeństwo w urbanistyce: rola i wpływ środowiska fizycznego*, [w:] *Bezpieczeństwo w urbanistyce. Warunek wstępny rozwoju przestrzennego*, materiały warsztatów „Bezpieczeństwo w urbanistyce”, Young Urban Network, WA PŚI., Gliwice, 24-26 kwietnia 2006, s. 6 (tłum. własne).

¹⁷ Obszerny wykład na temat architektury w perspektywie antropologicznej daje M. Czyński, por.: M. Czyński, op. cit., s. 13-48.

realizują swoje aktywności w miejscu oraz jego otoczeniu".¹⁸ R. V. Clarke, przywołując fundamentalny dogmat psychologii, stwierdzający, że „*zachowanie jest efektem interakcji pomiędzy jednostką a otoczeniem*”¹⁹, pokazuje związki kryminologii z psychologią, interpretując to stwierdzenie z punktu widzenia psychologii właśnie: przestępstwo (będące formą zachowania) zachodzi, gdy osoba zmotywowana kryminalnie napotyka lub stwarza możliwości do jego popełnienia.

Kryminologia środowiskowa podkreśla znaczenie miejsca w kreowaniu sposobności do przestępstwa, mniej uwagi natomiast kierując na osobę sprawcy oraz jej motywację.²⁰ Używa mapowania, które pomaga w powiązaniu przestępstwa z użytkowaniem terenu, rozwiązaniami projektowymi, strukturą urbanistyczną oraz codziennymi aktywnościami użytkowników (*traffic patterns*), w tym ofiar i sprawców.

Wpływ rozwiązań przestrzennych na kształtowanie więzi społecznych i zachowanie wspólnot to z kolei sfera socjologii, w tym socjologii miasta. Z punktu widzenia kształtowania i gospodarowania przestrzenią to także właściwość nauk geograficznych, w tym geografii osadnictwa i geografii społecznej. Kształtowanie rozwiązań to sfera dyscyplin projektowych, a więc planowania przestrzennego, urbanistyki i architektury. Na przeciwnym zaś biegunie sytuują się zagadnienia z zakresu nauk o zarządzaniu, a więc ogólnie ekonomiki rozwiązań, zarządzania i utrzymania przestrzeni, a także analizy i zarządzania ryzykiem czy zarządzania bezpieczeństwem, w tym organizacji i zarządzania w kontekście przestrzennym służbami operacyjnymi oraz prewencji.

W literaturze anglojęzycznej stosowane jest niekiedy określenie *urban safety*, które być może najbardziej trafnie oddaje związek zagadnień kształtowania przestrzeni miejskiej oraz bezpieczeństwa w jej użytkowaniu.

W ostatnich dziesięcioleciach w krajach zachodnich rozwinęto działania i dopracowano się narzędzi służących szeroko pojętej prewencji przestępczości. Są to wszelkiego rodzaju programy społeczne oraz praktyka funkcjonowania różnych instytucji, zwłaszcza samorządowych i ich agend w postaci służb porządkowych oraz społeczno-socjalnych, a także oczywiście policji. Nie wszystkie te działania okazują się efektywne, o czym świadczą na przykład najnowsze opinie o konieczności zmiany strategii w zwalczaniu przestępczości narkotykowej czy kolejne fale zamieszek wywoływane w najbardziej rozwiniętych krajach Europy głównie przez wykluczoną młodzież wywodzącą się ze środowisk imigrantów. Niemniej jednak należy wziąć pod uwagę to, jak duże są doświadczenia tych krajów w realizacji programów i strategii społecznych, które zbliżają działania instytucji samorządowych, służb porządkowych oraz instytucji socjalnych do środowisk lokalnych. Ważne miejsce

¹⁸ [www.crimeprevention.nsw.gov.au/Lawlink/cpd/ll_cpdiv.nsf/vwFiles/EnvironmentalCriminology-Factsheet_2008.pdf/\\$file/EnvironmentalCriminologyFactsheet_2008.pdf](http://www.crimeprevention.nsw.gov.au/Lawlink/cpd/ll_cpdiv.nsf/vwFiles/EnvironmentalCriminology-Factsheet_2008.pdf/$file/EnvironmentalCriminologyFactsheet_2008.pdf) (tłum. własne).

¹⁹ R.V. Clarke, *The Theory And Practice of Situational Crime Prevention*, situational_crime_prevention, School of Crime Prevention, Rutgers University, 1998, s. 1 (tłum. własne).

²⁰ Por. A. van Nes, M. J. J. López, *Macro and micro scale spatial variables and the distribution of residential burglaries and theft from cars. An investigation of space and crime in the Dutch cities Alkmaar and Gouda*, [w:] "The Journal of Space Syntax" vol. 1, issue 2, 2010, s. 297.

wśród tych działań zajmuje *community policing*, gdzie wszelkie działania prewencyjne odbywają się na poziomie miejscowym, w ścisłej współpracy ze społecznościami lokalnymi.

Zasadniczo w tej też kategorii mieszczą się doświadczenia w zakresie kształtowania bezpiecznej przestrzeni, jako że większość koncepcji i dokonań z tej sfery dotyczy zespołów mieszkaniowych i skierowana jest w dużej mierze na wzmacnianie więzi społecznych i aktywizowanie działalności mieszkańców na rzecz wspólnoty. Pierwsze jednak koncepcje miały swe źródło w niepokoju wywołanym obserwowanymi już w końcu lat pięćdziesiątych w USA przejawami kryzysu miast i dotyczyły sposobów poprawy funkcjonowania przestrzeni publicznych w miastach, tak aby były one znowu atrakcyjne i aby codzienne korzystanie z nich stało się ponownie elementem stylu życia mieszkańców. Krajami pionierskimi w zakresie koncepcji wpływania poprzez rozwiązania przestrzenne na podnoszenie poziomu bezpieczeństwa były USA, Wielka Brytania oraz Holandia z takimi badaczami, jak Jane Jacobs, Elizabeth Wood, Oscar Newman, Alice Coleman, Brantinghamowie czy Bill Hillier.²¹

W Polsce z dużym opóźnieniem, w miarę przyjmowania standardów społeczeństwa obywatelskiego, następuje wdrażanie różnych rozwiązań, w tym w sferze społecznej, zwykle przez przejmowanie dobrych praktyk. Duże znaczenie w upowszechnianiu tych idei miały publikacje Instytutu Spraw Publicznych oraz Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości, a także działalność różnych organizacji, w tym zagranicznych. Dopracowaliśmy się już zmiany wielu złych nawyków, na przykład w sferze relacji Policji ze społeczeństwem, oraz wielu wysoko wykwalifikowanych specjalistów w zakresie różnych form prewencji. W ślad za rozwiązaniami prawnymi, organizacyjnymi, na przykład w codziennej pracy funkcjonariuszy w terenie, ustanawiania nowych form działalności i nowych wręcz zawodów (wychowawca podwórkowy), stopniowo coraz większą uwagę zwraca się na konieczność sięgnięcia również po arsenał środków projektowych w celu wykorzystania ich jako kolejnego instrumentu do osiągnięcia poprawy stanu bezpieczeństwa.

Lata dziewięćdziesiąte, wraz z upadkiem państwa totalnej kontroli i tym samym do-tychczas utrwalonego porządku i związaną z tym pewną dezorganizacją społeczną,²² liberalizacją w sferze wartości oraz otwarciem granic, przyniosły zwielokrotnienie skali przestępczości.²³ Pojawiły się także nowe jej formy, jak choćby wymuszanie haraczy, czy też organizacja przestępców w działające niekiedy na wpół jawnie grupy przestępcze, ostatnio zaś wraz z rozwojem technologii – cyberprzestępczość.

²¹ Por. rozdz. 2.1.

²² Por. J. Ławicka, *Strach przed przestępczością jako wskaźnik poziomu wiktylizacji społeczeństwa*, [w:] „Prokurator” nr 1/2004.

²³ Statystyki wskazują na blisko 3-krotny wzrost rejestrowanej rocznie w Polsce liczby przestępstw około roku 2000 w stosunku do względnie stałego poziomu z lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych w PRL. Był to wciąż jednak poziom 2-3-krotnie niższy niż w Europie Zachodniej. W pierwszym roku transformacji ustrojowej nastąpił 60% wzrost liczby przestępstw, głównie za sprawą przestępstw przeciwko mieniu; T. Cielecki, *Rozwiązywanie problemów bezpieczeństwa w społeczności lokalnej*, [w:] Międzynarodowa Konferencja „Bezpieczeństwo Lokalne Wyrazem Wielostronnej Współpracy”, KWP, Lublin 2005, s. 6.

Od początku cały właściwie wysiłek ograniczania tych zjawisk skierowany był na działania policyjne, i to w formach raczej tradycyjnych. Dopiero w drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych zaczęto sięgać po nowocześniejsze środki, zwłaszcza organizacyjne.²⁴ Od pierwszych natomiast lat nowego wieku obserwujemy w Polsce większe zainteresowanie kwestiami kształtowania bezpiecznego środowiska życia człowieka w jego różnych aspektach. Wynika ono po pierwsze zapewne z tego, iż w resorcie spraw wewnętrznych, jak i w Policji dostrzeżono, że wachlarz środków oddziaływania należy zwiększyć.²⁵ W szerszym natomiast rozumieniu, wraz z postępem przemian, ogólnie mówiąc cywilizacyjnych, pojawiła się możliwość (ale i zapotrzebowanie) stosowania rozwiązań o coraz wyższym stopniu zaawansowania, w tym także w sferze kształtowania przestrzeni. Dało się również zaobserwować stopniowo rosnące zainteresowanie tą problematyką ze strony samorządów lokalnych, które wraz z upływem lat uzyskiwały formalnie i faktycznie coraz większy zakres kompetencji i odpowiedzialności za rozwiązywanie problemów na swoim terenie. Ponadto, dzięki kontaktom z gminami partnerskimi za granicą oraz korzystaniu z różnorodnych szkoleń i możliwości wymiany doświadczeń, samorządy uzyskiwały wiedzę o rozwiązaniach stosowanych w krajach uważanych za najwyżej rozwinięte. Duże znaczenie miał tu z pewnością proces akcesji Polski do Unii Europejskiej i związane z tym przejmowanie doświadczeń i *know how* na różnych szczeblach administracji, a także przez instytucje badawcze oraz organizacje pozarządowe.

Zainteresowanie to przyniosło w okresie od około roku 2000 kilka przekładów ważnych dla tej tematyki pozycji zagranicznych²⁶ oraz materiały z kilku konferencji, organizowanych głównie przez wydziały architektury uczelni technicznych. Powstało również kilka publikacji krajowych, prezentujących najczęściej przekrojowo tę problematykę.²⁷ Wymienić należy konferencję o tej tematyce w roku 2000 w Szczecinie oraz konferencję i związane z nią publikacje wydane w latach 2004-2005 z inicjatywy i pod kierunkiem Andrzeja Wyżykowskiego w Katedrze Odnowy i Rozwoju Zespołów Urbanistycznych na Wydziale Architektury Politechniki Krakowskiej. W tym też czasie, w 2004 roku, jako efekt projektu badawczego finansowanego przez Komitet Badań Naukowych ukazała się publikacja autorstwa piszącego te słowa oraz socjologa Waldemara Siemińskiego pt. *Kształtowanie bezpiecznej przestrzeni publicznej*, która w zamierzeniu miała przybliżyć szeroką proble-

²⁴ Wówczas to powołano Centralne Biuro Śledcze, którego zadaniem była koncentracja na najpoważniejszych przestępstwach, zwłaszcza popełnianych przez grupy zorganizowane, a które jednocześnie wolne było od ograniczeń lokalnych jednostek policyjnych, jak właściwość terytorialna. CBŚ zapewniało także dużą dozę anonimowości jego funkcjonariuszy.

²⁵ Przykładem mogą być animowane przez MSWiA programy skierowane do społeczności lokalnych: „Razem Bezpieczniej” czy „Nasze Osiedle”, a także organizowane konferencje i szkolenia, choć przenikanie tych idei do codziennej praktyki jest bardzo powolne.

²⁶ Np. G. L. Kelling, C. M. Coles, op. cit.

²⁷ Już w roku 1993 ukazała się publikacja kryminolog A. Kossowskiej, *Środowiskowo-przestrzenne uwarunkowania przestępczości (wybrane zagadnienia współczesnej ekologii przestępczości)*, [w:] „Archiwum Kryminologii”, t. 19, 1993), a dużo wcześniej, bo w roku 1960, socjologiczne studium chuligaństwa i zachowań antyspołecznych, uwzględniające aspekt przestrzenny Warszawy: Cz. Czapów, S. Manturzewski, *Niebezpieczne ulice. U źródeł chuligaństwa. Materiały i refleksje*, Iskry, Warszawa 1960.

matykę bezpieczeństwa oraz dostępności przestrzeni w kształtowaniu rozwiązań komunikacyjnych oraz przestrzeni publicznej. Zagadnienia rozwiązań służących przeciwdziałaniu przestępczości zajęły w niej ważne miejsce.

Jednak w Polsce badania w tym zakresie mają stosunkowo skromny wymiar, a publikacje dotyczą zwykle prezentacji efektów badań zagranicznych. Wkład w stworzenie warunków dla wymiany doświadczeń oraz prezentacji dokonań zagranicznych na gruncie polskim wniósł Zbigniew Bać, który podczas organizowanych przez siebie cyklicznie sympozjów Habitat w roku 2003, a zwłaszcza 2006 podjął problematykę bezpieczeństwa w kształtowaniu przestrzeni. Tematyki tej między innymi dotyczą także cykliczne sympozja „Architektura i Technika a Zdrowie” organizowane na Wydziale Architektury Politechniki Śląskiej.

Odrębny, ale stanowiący nieodzowną podstawę teoretyczną do badań nad kształtowaniem rozwiązań bezpiecznej przestrzeni wkład wnosi psychologia środowiskowa. W tej dyscyplinie obszernym dorobkiem legitymują się Augustyn Bańka, Maria Lewicka, a spośród architektów J. Krzysztof Lenartowicz, który opublikował między innymi *Słownik psychologii architektury*. Z zakresu nauk prawnych tematykę tę podejmuje także zespół Janiny Czapskiej na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Wcześniej jeszcze Andrzej Niezabitowski dokonał opisu wpływu elementów struktury przestrzennej (miasta) na poczucie bezpieczeństwa. Przedstawił podstawowe ujęcia teoretyczne stresu środowiskowego i związane z nimi pojęcia mechanizmów oceny pierwotnej oraz wtórnej, dotyczące waloryzacji przez użytkownika czynnika stresującego oraz analizowania możliwości sprostania mu. Wymienia podstawowe cechy struktur przestrzennych wiążące się ze stresorami percepcyjno-przestrzennymi.²⁸ Częściowym nawiązaniem do tego wątku są rozważania M. Żmudzińskiej-Nowak²⁹ na temat miejsca we współczesnym mieście. Prezentuje ona autorską koncepcję dynamicznego modelu miejsca jako propozycję rozwiązania dylematu sprzeczności dwóch nieodłącznych atrybutów współczesnego funkcjonowania miejsc: tożsamości oraz nieustających zmian.

Istotną pozycją jest monografia M. Czyńskiego *Architektura w przestrzeni ludzkich zachowań*. Prezentuje ona bardzo pogłębiony przegląd uwarunkowań kształtowania przestrzeni dla bezpiecznego życia człowieka w świetle architektury, antropologii architektury, w tym proksemiki, oraz ergonomii. Autor przedstawił wyniki dogłębnych przemyśleń i studiów oparte na szerokiej bazie badań naukowców ze środowiska szczecińskiego, własnych doświadczeń projektowych oraz erudycyjnej znajomości szerokiego spektrum związanych z tą problematyką dyscyplin naukowych. Autor zaprezentował podejście zogniskowane na psychologicznych aspektach zdrowia człowieka, którego istotnym czynnikiem jest poziom poczucia bezpieczeństwa. Stąd duża część pracy poświęcona jest zjawisku stresu środowiskowego w przestrzeni zurbanizowanej i rozpatrywaniu rozwiązań przestrzeni w aspekcie

²⁸ A. Niezabitowski, *Struktura przestrzenna miasta a poczucie bezpieczeństwa (architektoniczne komponenty stresu środowiskowego)*, [w:] ZN PŚI., z. 33, Gliwice 1996, s. 27-29.

²⁹ M. Żmudzińska-Nowak, *Miejsce. Tożsamość i zmiana*, Wyd. PŚI., Gliwice 2010.

kreowania stresorów przestrzennych oraz społecznych. Wiele cech, czy też rozwiązań przestrzeni sprzyja zarówno niektórym formom działalności przestępczej, jak też przyczynia się do wywołania poczucia braku bezpieczeństwa. Jako przykłady można wymienić rozwiązania powodujące ograniczenia widoczności, bezpośrednią bliskość sprzyjającą ingerencji aktywności ze sfery publicznej w sferę prywatności, czy też rozwiązania sprzyjające stanowi opustoszenia przestrzeni.

Studium, nie wychodzące od podejścia technicznego, ale głęboko humanistycznego, korzysta z aparatu wymienionych wyżej dyscyplin badawczych i praktycznych. Przy tym autor w zaawansowany sposób wykorzystuje narzędzia analiz wizualnych. Jest to chyba najbardziej obszerna jak dotąd w Polsce oryginalna praca monograficzna omawiająca wyczerpująco w takim ujęciu problem bezpieczeństwa w kontekście przestrzennym. Autor koncentruje się na zagadnieniach związanych z subiektywnym aspektem bezpieczeństwa w środowisku przestrzennym – poczuciem bezpieczeństwa. Zwraca uwagę, że zmieniające się mody architektoniczne kreują rozwiązania oderwane od antropologiczno-biologicznych, proksemicznych wzorców użytkowania przestrzeni i niejednokrotnie włączają do palety rozwiązań architektonicznych takie, które stają się źródłem stresu i poczucia zagrożenia.

W jednej kwestii wypada nie zgodzić się z autorem: wbrew jego twierdzeniu problem bezpieczeństwa fizycznego w aspekcie zagrożeń przestępczością nie jest dostatecznie zaimplementowany do praktyki kształtowania oraz zarządzania przestrzenią. Podejmowane próby poprawy sytuacji w miejscach o szczególnej uciążliwości tych problemów zwykle, poza nielicznymi krajami, gdzie istnieją regulacje normatywne, wdrożone dobre praktyki lub omawiane dalej systemy certyfikacji, mają charakter działań intuicyjnych, okazjonalnych. Punktem wyjścia zaś takich działań musi być skuteczna analiza, która powinna doprowadzić do identyfikacji czynników przestrzennych, mających w konkretnej sytuacji wpływ na potęgowanie zagrożeń.

Ranga działań na rzecz sprzyjających bezpieczeństwu rozwiązań przestrzennych, które z natury swej mają znaczenie głównie miejscowe, tj. dla miejsca i rejonu, w którym są stosowane, jest tym większa, że jako podstawowy czynnik postępu w zapobieganiu przestępczości w Polsce upatruje się zaspokajanie potrzeby bezpieczeństwa przede wszystkim w kręgu społeczności lokalnych, w tym sąsiedzkich.³⁰

Prężną grupę badaczy w tym zakresie gromadzi Instytut Służby Prewencyjnej Wyższej Szkoły Policji w Szczytnie, skoncentrowany na propagowaniu wśród funkcjonariuszy Policji idei *community policing* oraz wśród funkcjonariuszy i przedstawicieli samorządów idei tworzenia rozwiązań i zarządzania przestrzenią z uwzględnieniem jej wpływu na bezpieczeństwo. Dzięki kontaktom z jednostkami policji z krajów europejskich i USA, w tym z autorami pionierskich działań z Holandii, prowadzono szerszą popularyzację tamtejszych doświadczeń oraz własne studia na ten temat.

³⁰ T. Cielecki, *Rozwiązywanie...*, op. cit., s. 5.

Przytoczmy jeszcze słowa M. Czyńskiego, który uzasadnia doniosłość potrzeby tworzenia rozwiązań przestrzennych uwzględniających wymogi zapewnienia bezpieczeństwa osobistego na gruncie aksjologii zawodu architekta w kontekście społecznym: *„Obowiązkiem architekta jest tworzenie rozwiązań spełniających przynajmniej podstawowe standardy bezpiecznego środowiska życia, dającego poczucie komfortu psychicznego w codziennych kontaktach międzyludzkich oraz niezbędną ochronę przed przestępczością i patologiami społecznymi. Sama struktura przestrzenna i społeczna środowiska zbudowanego powinny wzmacniać jego zdolność do samoobrony. Zapewnienie podstawowego standardu bezpieczeństwa nie powinno być przy tym uzależnione od zastosowania kosztownych, technicznych i organizacyjnych środków kontroli, a zatem od posiadania odpowiedniego statusu społecznego i majątkowego”*.

To właśnie twórcy rozwiązań przestrzennych, urbaniści, architekci najbardziej, jak się wydaje, potrzebują narzędzi oceny wpływu rozwiązań istniejących oraz projektowanych na możliwość wystąpienia zagrożeń przestępczością, na co ma odpowiedzieć niniejsza pozycja.

1. Relacje przestępczości i przestrzeni

1.1. Przestępczość jako zjawisko społeczne

Nie istnieje społeczeństwo wolne od przestępczości. Nie ma również poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego, poziomu zamożności, czy też systemu filozoficzno-etycznego, które zapewniłyby całkowitą eliminację przestępczości z życia społecznego.³¹ Jest ona nieodłącznym jego elementem, a także składową aktywności społecznych realizowanych w przestrzeni.

1.1.1. Przyczyny przestępczości

Wszelkie badania przyczyn przestępczości, których weryfikacja siłą rzeczy musi odnosić się do potencjalnych czynników sprawczych oraz tendencji w zakresie jej dynamiki w czasie oraz miejscu, utrudniają dwa elementy. Pierwszy to tak zwana ciemna liczba przestępstw, czyli odsetek zdarzeń nie zgłaszanych policji, którą można oszacować głównie na podstawie badań ankietowych. Druga – odmienność kwalifikacji prawnej czynów w czasie oraz w ramach systemów prawnych różnych krajów, która zakłóca porównywalność danych statystycznych.

Nic dziwnego zatem, że nie ma zgody specjalistów co do dokładnego wpływu różnych czynników na zjawiska przestępcze. Badania nad istotą i źródłami oraz czynnikami sprawczymi przekroczeń prawa ujawniają dużą ich złożoność przyczynową. Na uwarunkowania przyczynowe składa się zespół czynników ze sfery biologicznej, społecznej, kulturowej, psychologicznej, ekonomicznej, środowiskowej, prawnej, których waga oddziaływania podlega zmienności. Cały zespół tych czynników w długim okresie kształtuje sprawcę³², współdecydując o jego skłonności do wykroczenia poza przyjęte społeczne normy zachowania.

³¹ Według Eurostatu, pod względem wskaźnika przestępczości (czyli poziomu przestępczości odniesionego do liczby mieszkańców) wśród krajów UE przodują te stosunkowo najzamożniejsze: Wielka Brytania, Austria, Szwecja (13 785 przestępstw na 100 tys. mieszkańców w 2005 roku wobec 3578,9 w Polsce), a także Belgia, Finlandia, Holandia. Częściowo może to jednak wynikać z faktu, że w niektórych krajach do liczby przestępstw wlicza się również wykroczenia. Por. www.tvn24.pl/12691,1607883,0,1,wielka-brytania-krolowa-przestepczosci,wiadomosc.html. Fenomenem jest natomiast Japonia, gdzie po tragicznym tsunami wiosną 2011 roku praktycznie nie zanotowano przypadków grabieży i szabru. Jest to sytuacja uwarunkowana w największym stopniu kulturowo.

³² M. Czyński wymienia 6 argumentów często używanych w naszym kraju do usprawiedliwiania sprawców w związku z ujęciem problemu przestępczości przez pryzmat jego przyczyn, w którym to ujęciu, według niego, występuje tendencja do zrównania sprawcy jako przedmiotu wpływu okoliczności zewnętrznych z ofiarą przestępstwa. M. Czyński, op. cit., s. 244.

wań. W ten sposób kształtuje się system wartości członków społeczeństwa, subiektywna hierarchia ich potrzeb i pogląd na dopuszczalne sposoby ich zaspokajania. W krótszej perspektywie decydują bardziej doraźne motywacje, potrzeby i pojawiające się możliwości.

Sprawcą przestępstwa jest zawsze człowiek (osoba). Decyzja o podjęciu działania prowadzącego do przestępstwa zawiera się zatem w sferze ludzkiej psychiki, a w tym hierarchii wartości, charakteru, osobowości, uświadomionych potrzeb, wreszcie emocji. Trwa dyskusja pomiędzy zwolennikami dwóch grup czynników, na temat ich prymatu w procesie kształtowania przyszłego sprawcy. Miałyby to być:³³

- czynniki naturalne (inaczej wewnętrzne: psychologiczne i somatyczne);
- teoria osobowościowa, kładąca nacisk na czynniki kształtujące nas w procesie wychowania, a więc czynniki kulturowe, w tym społeczne.

Uważa się, że przebieg procesów biochemicznych determinuje możliwości rozwojowe jednostki, a czynniki społeczne modyfikują je w różnym zakresie oraz rozmaitych kierunkach.³⁴

Zespół czynników społecznych ma niewątpliwie bardzo istotne znaczenie dla kształtowania systemu wartości, a także osobowości członków społeczeństwa, w tym przyszłych sprawców przestępstw. Wymienia się tu proces wychowawczy dziecka, inne procesy psychologiczne i społeczne, system prawa i kar, system wychowawczo-edukacyjny, propagowany system wartości (państwo, media, kościoły), polityka społeczna. To w dużej mierze te czynniki wpływają na późniejszą motywację wejścia na drogę przestępstwa, motywację podejmowania konkretnych działań przestępczych, a także wybierane sposoby racjonalizacji swego postępowania, inaczej: samousprawiedliwienia.

Tak czy inaczej obie powyższe kategorie czynników oddziałują w długiej perspektywie, zdecydowanie pośrednio, co czyni je stosunkowo mniej przydatnymi jako punkt wyjścia do działań prewencyjnych w odniesieniu do konkretnych zjawisk w konkretnym miejscu i czasie. Stanowią natomiast niewątpliwie główną podstawę do formułowania długofalowej polityki społecznej, w tym także modelu wychowawczego, systemu karno-penitencjarnego oraz polityki socjalnej, wliczając w to na przykład system pomocy społecznej itd. Z tym związane są także między innymi długookresowe strategie prewencji oraz zwalczania przestępczości.

W krótszym horyzoncie oddziałują czynniki ekonomiczne, w tym w skali makro, takie jak stopień trudności ze znalezieniem pracy bądź stabilność zatrudnienia, czy też rozwiązania podatkowe. Czynniki te są też często bezpośrednią motywacją przestępstw, których celem jest korzyść materialna, choć częściej być może są środkiem do racjonalizacji dokonywanych przez przestępców wyborów.

³³ Praca zbiorowa, *Crime Opportunity Profiling of Streets (COPS). A Quick crime analysis – rapid implementation approach*, BRE Trust, Bracknell 2005, s. 14, a także M. Czyński, op. cit., s. 245.

³⁴ L. Pytka, T. Zacharuk, *Wielowymiarowa geneza zaburzeń przystosowania społecznego*, [w:] T. Pilch, I. Lepalczyk, *Pedagogika społeczna*, Wyd. „Żak”, Warszawa 1995.

Poziom przestępczości związany jest także z sytuacją demograficzną,³⁵ i to prawdopodobnie nawet w większym stopniu niż z czynnikami ekonomicznymi. Największą grupę wśród sprawców przestępstw stanowią młodzi mężczyźni w wieku od około 16-17 do 25-30 lat. Tworzą oni najbardziej niestabilną pod względem zachowań społecznych grupę osób, zwykle o zwiększonym zapotrzebowaniu na silne doznania, rządnych szybkiego osiągnięcia korzyści, nieobarczonych jeszcze obowiązkami rodzinnymi.³⁶ Cechują się ponadto silną potrzebą identyfikacji z grupą, co pod hasłem lojalności staje się często źródłem presji w kierunku zejścia na drogę przestępstwa. Przedstawiciele tej kategorii są też najczęściej sprawcami zachowań antyspołecznych, które szczególnie w środowisku mieszkaniowym uważane są za najbardziej dolegliwe.³⁷ W tym czynniku upatrywano przyczynę odwrócenia po roku 2000 korzystnych tendencji spadku przestępczości w USA, jakie notowano w latach dziewięćdziesiątych.³⁸

Złożoność czynników wpływających na poziom przestępczości interesująco wyklada James Q. Wilson.³⁹ Zauważa on fluktuację poziomu przestępczości w krajach zachodnich w ciągu dwu stuleci: wzrost na początku i w końcu XIX wieku, spadek w ciągu tego stulecia oraz na początku XX wieku i wyraźny wzrost w ciągu wieku XX. Jako główne przyczyny wzrostu na początku XIX wieku i później podaje urbanizację, wzrost okazji do popełniania przestępstw w rozrastających się miastach, niższy wiek populacji (młodzi mężczyźni), niski poziom skuteczności środków kontroli przestępczości. Do tego zestawu dodaje jeszcze istotny czynnik kulturowy, według niego także w bardzo dużej mierze odpowiedzialny za obserwowane fluktuacje: zmieniającą się w społeczeństwie relację między ideą wolności osobistej (model indywidualistyczny akcentujący prawo do rozwoju osobowości, nastawienie na zaspokajanie potrzeb indywidualnych, hedonizm) a powszechnością idei nieformalnej kontroli społecznej (model kolektywistyczny akcentujący konieczność kształtowania charakteru, prymat interesu zbiorowości, konieczność samoograniczania się jednostki). Wskazuje on, że te właśnie czynniki w największym stopniu wyjaśniają fluktuacje poziomu przestępczości. Wyjaśnia to także względność wpływu czynników ekonomicznych: pod-

³⁵ Szerzej: B. Czarnecki, W. Siemiński, op. cit., s. 39.

³⁶ Liczebność populacji młodych mężczyzn jako jeden z czynników wpływających na poziom społecznej niestabilności i przestępczości wykazał na podstawie badań w kilku amerykańskich miastach Oscar Newman (O. Newman, *Creating Defensible Space*, op. cit., s. 28), wskazują na to także J. Winiecki (por. op. cit. s. 25), a przede wszystkim J.Q. Wilson (*Teoria i praktyka stosowania sankcji karnych*, www.iusetlex.pl/zalaczniki/wyklad_wilson.pdf, odczyt w dniu: 05.03.2011).

³⁷ Do zachowań antyspołecznych zalicza się: 1. Niewłaściwe użytkowanie przestrzeni publicznej (żebractwo, uliczna prostytutka, uliczny handel narkotykami i wiele innych), 2. Zachowania przeciwko osobom (gesty wrogości, zachowania obraźliwe itp.), 3. Niszczenie przestrzeni fizycznej (graffiti, wandalizm), 4. Naruszanie miru/komfortu społecznego lub osobistego (hałaśliwe zachowania, awantury, powodowanie uciążliwości), R. Głowacki, K. Łojek, A. Tyburska, A. Urban, *Poradnik dla członków komisji bezpieczeństwa i porządku*, WSPol, Szczecino 2006, s. 54-57.

³⁸ Prócz wzrastającej liczby młodych mężczyzn za przyczyny uważano odejście od wielu aspektów polityki społecznej i jej wsparcia na poziomie lokalnym przez administrację G.W. Busha, brak miejsc pracy dla osób z niskimi kwalifikacjami (w dużej mierze młodych mężczyzn właśnie), wzrost skali zjawiska zażywania narkotyków, uwagę poświęcaną walce z terroryzmem kosztem tradycyjnej przestępczości.

³⁹ J.Q. Wilson, op. cit., s. 7 i następane.

czas Wielkiego Kryzysu w USA poziom przestępczości wcale nie był szczególnie wysoki. Wzrastał natomiast od połowy XX wieku, w okresie nieznaney w historii poprawy warunków życia, ale naznaczonym *baby-boomem* (wysokim przyrostem naturalnym) i indywidualistycznymi wartościami propagowanymi przez telewizję, a ostatnio przez nowe media.⁴⁰

Wpływ rozwiązań przestrzennych trudno zaliczyć do czynników sprawczych bezpośrednio warunkujących przestępczość.⁴¹ Z pewnością jednak aura dezorganizacji, anarchii, braku nadzoru, wyrażona między innymi w stanie przestrzeni i widocznych w niej przejawach przyzwolenia na naruszanie norm społecznych, może być czynnikiem popychającym do podjęcia zwłaszcza działań spontanicznych, okazjonalnych.⁴² A więc przestrzeń – jej stan i rozwiązania – stanowią czynnik modyfikujący warunki, w jakich znajdują się zarówno sprawca, jak i ofiara lub przedmiot działań przestępczych,

⁴⁰ O złożoności czynników wpływających na poziom i strukturę przestępczości świadczy sytuacja w Polsce w czasie transformacji. Rejestrowana przestępczość nieustannie wzrastała od końca lat osiemdziesiątych, osiągając szczyt w latach 2003-2004 na poziomie 1 300 tys. zdarzeń wobec mniej więcej stałej wartości pomiędzy 500 a 600 tys. zdarzeń w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych. Od tego czasu notowano stały spadek liczby przestępstw do poziomu 964 614 postępowań wszczętych przez Policję w roku 2010.

Wydaje się zatem, że czynniki wzrostu poziomu przestępczości od końca lat osiemdziesiątych do około roku 2004 w Polsce można wiązać z liczebnością młodzieży męskiej (szczytowa liczebność to roczniki 1983-1985), skutkami przemian gospodarczych i ustrojowych (destabilizacja społeczna, ograniczenie bezpieczeństwa socjalnego, niepewność, bezrobocie), wzrostem nierówności społecznych oraz gwałtowną zmianą treści dominującego przekazu kulturowego z kolektywistycznego na propagowanie indywidualizmu, skuteczności w osiąganiu sukcesu i dążenia do zaspokajania indywidualnych potrzeb. Z kolei następująca po roku 2004 tendencja spadkowa to efekt starzenia się społeczeństwa i przejścia fali wyżu demograficznego przez przedział wiekowy około 16-25 lat, rosnące nasycenie dobrami konsumpcyjnymi (mniejszy popyt na przedmioty pochodzące z kradzieży), stopniowo zmniejszające się bezrobocie i wreszcie rosnąca skuteczność Policji oraz wzrastający poziom zaawansowania stosowanych przez nią środków. Uważa się także, że swój udział ma emigracja po akcesji Polski do Unii Europejskiej. Jednocześnie dość niski dawniej wskaźnik poczucia bezpieczeństwa wciąż stopniowo poprawia się. Por. *Stan bezpieczeństwa w Polsce w 2010 roku*, www.policja.pl/portal/pol/1/61722/Stan_bezpieczenstwa_w_Polsce_w_2010_roku.html, odczyt z dnia 05.03.2011.

Porównanie danych o przestępczości z dwu ostatnich dziesięcioleci z okresem PRL-u może nie być miarodajne ze względu na falsyfikujący wpływ trudnej do oszacowania ciemnej liczby przestępstw, zwłaszcza w PRL, oraz zmieniającą się kwalifikację prawną wielu czynów.

⁴¹ Por. P.A. Bell i in., op. cit., s. 418, a na temat determinizmu architektonicznego s. 465.

⁴² Traktuje o tym tzw. „teoria wybitych szyb”, omówiona w dalszej części publikacji, ponadto przestrzeń może być źródłem bezpośredniej inspiracji do działania, np. w zakresie wandalizmu, gdy sama jest celem działania sprawców. Por. P.A. Bell i inni, op. cit., s. 428. Przykładem relacji czynników przestrzennych oraz pozaprzestrzennych jest zdarzenie na warszawskiej Woli z 10 lutego 2010 roku zakończone śmiercią interwenującego w czasie wolnym od pracy policjanta: upojony alkoholem, agresywny, zdemoralizowany 18-latek zaatakował tramwaj ulicznym koszem na śmieci. Niewątpliwie czynnikami inicjującymi zdarzenie były czynniki pozaprzestrzenne: demoralizacja, być może kryminalna przeszłość w połączeniu z alkoholem i agresją. Wadliwy, jakich wiele w polskich miastach, niezwiązany trwale z gruntem kosz na śmieci stał się narzędziem agresji. Z pewnością, gdyby kosz był prawidłowo zainstalowany, przebieg zdarzeń byłby inny (brak narzędzia), choć oczywiście nie sposób stwierdzić jaki – być może z braku dogodnego narzędzia nie doszłoby do wybuchu agresji sprawcy, a być może znalazłaby ona ujście w inny sposób. W tym przypadku finał był tragiczny.

i tym samym wpływają na operacyjne decyzje przestępców, potencjalnych ofiar, a w pewnej mierze także zarządzających przestrzenią czy szerzej: mieniem. To stanowi o użyteczności rozwiązań przestrzennych jako środka oddziaływania na kształtowanie warunków zaistnienia przestępstwa.

1.1.2. Społeczne konsekwencje przestępczości

Zagrożenia bezpieczeństwa, w tym przestępczością, w istotny sposób wpływają na sytuację społeczną, a także na warunki życia i rozwoju, również gospodarczego.⁴³ Poczucie bezpieczeństwa, brak zagrożenia przemocą i przestępczością warunkują właściwe relacje społeczne oraz wspomagają wzrost gospodarczy, a także rozwój zrównoważony. Przyczyniają się do tworzenia warunków do efektywnego funkcjonowania przedsiębiorstw, zwłaszcza z grupy małych i średnich, oraz sprzyjają ograniczaniu biedy i wykluczenia społecznego.⁴⁴

Z tego też względu bezpieczeństwo i przeciwdziałanie rozwojowi przestępczości znajdują się w centrum uwagi zarówno rządów, jak i organizacji międzynarodowych, takich jak ONZ czy Unia Europejska. Jako że wszelkiego rodzaju zagrożenia wpływają na stan zdrowia populacji, zagrożenia przemocą i przestępczością stanowią również przedmiot zainteresowania Światowej Organizacji Zdrowia (WHO). Jest to tym bardziej istotne, że zagrożenia bezpieczeństwa, społeczna dezorganizacja i przestępczość uderzają w pierwszej kolejności w grupy najsłabsze, w tym najuboższe.

Niewątpliwie przestępczość wpływa negatywnie na relacje społeczne, jej zwiększony poziom oddziałuje na takie aspekty życia społecznego, jak gotowość do aktywności w sferze publicznej, otwartość na kontakty z osobami spoza kręgu rodziny i znajomych, gotowość do tworzenia więzi społecznych oraz współdziałania. Z tym że w tym zakresie większe znaczenie ma poziom poczucia bezpieczeństwa, jako parametr oddziałujący na indywidualną percepcję poziomu zagrożenia i tym samym bezpośrednio wpływający na indywidualne decyzje i zachowania, choć nie musi mieć związku z rzeczywistym poziomem przestępczości. Konsekwencje przestępczości w tym aspekcie mogą mieć szczególne znaczenie w skali lokalnej, rzutując na funkcjonowanie na przykład wspólnot sąsiedzkich, ograniczając aktywność ich mieszkańców. Dotyczy to sfery życia prywatnego (np. ograniczenie mobilności w określonych porach), ale przede wszystkim prowadzi do zmniejszenia aktywności w sferze wspólnotowej, społecznej, między innymi poprzez pogorszenie warunków integracji członków wspólnoty.

Społeczne konsekwencje przestępczości to także jej koszty ekonomiczne. Są to koszty strat i szkód będących skutkiem działań przestępczych (koszty leczenia ofiar, koszty napraw zniszczeń, koszty skradzionych dóbr oraz utraconych korzyści, wreszcie zakłóceń w normalnym funkcjonowaniu podmiotów gospodarczych itd.). Wymierny, choć często

⁴³ Ibidem, s. 13.

⁴⁴ *Guidance on Local Safety Audits. A Compendium of International Practice*, European Forum for Urban Safety (EFUS), 2007, s. 4.

trudno policzalny charakter mają koszty dezintegracji społecznej, szczególnie w wymiarze lokalnym, w wyniku wzrostu społecznego poczucia zagrożenia. Występują też wymierne i niewymierne koszty modyfikacji zachowań, czy też rezygnacji z pewnych aktywności w związku z chęcią uniknięcia narażenia na zagrożenie. Koszty przestępczości to także koszty funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości oraz resocjalizacji sprawców, w tym ich utrzymania podczas odbywania kary.

Sytuacja w Polsce, jest złożona. Wzrasta zamożność społeczeństwa i pojawia się już nadpodaż dóbr materialnych (np. sprzęt elektroniczny, samochody). Jednocześnie wzrasta rozwarstwienie ekonomiczne (socjalne), a także kulturowe, na nasze życie wpływają zaawansowane technologie, ponadto komplikuje się sytuacja społeczno-ekonomiczna. Zmniejsza się skala wielu pospolitych przestępstw (kradzieże, włamania), ale rośnie poziom wyrafinowania przekroczeń prawa i pojawiają się ich nowe formy (przestępczość finansowa, w tym bankowa, internetowa, wyrafinowane oszustwa, czy nawet przestępczość ekologiczna – np. przemyt odpadów niebezpiecznych). W związku z rozwojem technologii rośnie udział przekroczeń prawa dokonywanych poza realną rzeczywistością przestrzenną – w przestrzeni wirtualnej.

1.2. Przestrzenne uwarunkowania przestępczości

1.2.1. Rozwiązania przestrzenne jako element uwarunkowań sytuacyjnych

Jak wskazano w podrozdziale 1.1. – naruszenia społecznych norm zachowań uwarunkowane są wpływem złożonego zespołu czynników, zresztą o odmiennym stopniu wpływu w różnych kulturach, krajach, czy nawet miejscach, ponadto zmiennych w czasie. Natura wymienionych tam dwu kategorii czynników, polegająca na długotrwałym oddziaływaniu między innymi na powolnie kształtującą się osobowość sprawcy, jego system wartości, akceptowany sposób zaspokajania potrzeb, czyni je mało przydatnymi operacyjnie do bezpośredniego wpływania na poziom zagrożeń.

Inaczej jest z teorią racjonalnych wyborów (Rational Choice Theory), teorią rutynowych aktywności (Routine Activity Theory) oraz teorią okazji (Opportunity Theory), które pomagają wyjaśnić wiele aspektów bezpośredniego uwarunkowania zdarzeń przestępczych.

Pierwsza z nich wiąże decyzje przestępców z ich dążeniem do ograniczania ryzyka i ponoszonych nakładów, przy maksymalizowaniu spodziewanych korzyści. Ponieważ przestępczość uznaje się w niej za normalny składnik życia społecznego, a uzależniona jest ona głównie od możliwości uzyskiwania z niej korzyści, zatem jeśli obiekt/ofiara jest dostępny (niechroniony) i odpowiednio atrakcyjny, to w końcu stanie się celem przestępstwa. Zakłada się, że sprawcy przestępstw podczas podejmowania decyzji o przystąpieniu do działania dokonują racjonalnej oceny:

- potencjalnych korzyści;
- spodziewanego nakładu (wysiłku), jaki będą musieli ponieść;
- stopnia ryzyka, na przykład prawdopodobieństwa ujęcia oraz wymiaru grożącej w takiej sytuacji kary.

Jest to więc wyważenie potencjalnych kosztów i korzyści w odniesieniu zarówno do szerszych uwarunkowań w zależności od rodzaju podejmowanego działania (np. prawno-karnych), jak i konkretnej sytuacji (na przykład stopnia dostępności obiektu przestępstwa lub przewagi nad typowaną ofiarą). Na tej podstawie uznaje się, że prewencja przestępczości powinna uwzględniać działania, które zwiększą ryzyko i wysiłek przestępców oraz ograniczą ich spodziewane korzyści.

Druga teoria, wiążąca się ściśle zarówno z teorią racjonalnych wyborów, jak i teorią okazji, mówi, że przestępczość jest elementem codzienności, rzadko kiedy przestępstwa mają spektakularny przebieg, większość to drobne kradzieże, a przestępców zwykle trudno jest odróżnić od przeciętnych obywateli, zaś samo przestępstwo ma przeważnie banalny przebieg i okoliczności. Teoria ta relatywizuje bezpośredni związek przestępczości z uwarunkowaniami społecznymi.⁴⁵

Teoria rutynowych aktywności wiąże ponadto przestępczość ze sferą prywatnego życia sprawców. Mówi ona o tym, że przestępcy również chodzą do sklepu i pracy, wyjeżdżają na wakacje, odprowadzają dzieci do przedszkoli, korzystają z rozrywek itp. Miejsce zamieszkania oraz realizacja ich codziennych potrzeb determinuje to, w jakich miejscach znajdują się w różnych porach dnia i jakie są trasy ich poruszania się. Gdy zmotywowany sprawca w trakcie realizacji swoich codziennych potrzeb napotka warunki do popełnienia przestępstwa – nierzadko czyni to. Częściej jednak normalne, codzienne czynności są okazją do zdobywania informacji stanowiących później podstawę do przygotowania przestępstwa, na przykład przebywając okresowo w określonym miejscu, można wyciągnąć wnioski co do zwyczajów osoby, która może stać się ofiarą przestępstwa. W pewnym zakresie teorię tę ilustruje zjawisko sezonowej migracji przestępczości. W Polsce wielkomiejskie środowiska kryminogenne upodobały sobie w okresie letnim jeziora mazurskie oraz niektóre kurorty nadmorskie. I w tych miejscach w sezonie letnim wskaźniki przestępczości wzrastają powyżej przeciętnej wzrostu dla innych kurortów sezonowych. Jest to zarówno w pewnej mierze efekt podążania sprawców za obiektami przestępstw, jak i wynika z faktu, że przestępcy także miewają wakacje.

Stąd wniosek, że znając profil i preferencje wielu przestępców w życiu prywatnym, można przeciwdziałać powodowanemu przez nich zagrożeniu, odpowiednio oddziałując na rejony, w których realizują swoje potrzeby (na przykład otoczenie sklepów monopolowych, odwiedzane przez nich lokale gastronomiczne czy okolice, gdzie prowadzony jest handel narkotykami, w których to klienci dealerów zwykle poszukują okazji do zdobycia środków na zakup porcji używki itp.).⁴⁶ Potwierdzać tę teorię zdaje się fakt, że większość przestępstw sprawcy popełniają w rejonach dobrze sobie znanych.

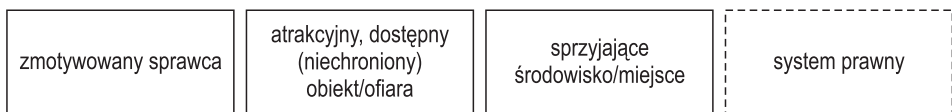
⁴⁵ Por. m.in.: http://en.wikipedia.org/wiki/Routine_activity_theory.

⁴⁶ P.M. Cozens, G. Saville, D. Hillier, op. cit, s. 2.

Teoria okazji przeplata się z teorią rutynowych aktywności i wiąże wystąpienie przestępstwa z reakcją na pojawiającą się okazję, czyli jednocześnie spotkanie sprawcy i niechronionego atrakcyjnego przedmiotu lub osoby w sprzyjających okolicznościach. Może to dotyczyć zarówno sytuacji, w której przestępca „zawodowy” poszukuje takiej okazji lub też oczekuje na nią w miejscu, gdzie z dużym prawdopodobieństwem może ona wystąpić, jak też sytuacji, gdy „prawy” w innej sytuacji obywatel korzysta z nadarzającej się okazji. Uważa się wręcz, że okazja jest czynnikiem sprawczym występowania przestępstw, choć usunięcie oczywistych okazji nie gwarantuje, rzecz jasna, całkowitej likwidacji przestępczości.⁴⁷

Istota każdej z powyższych teorii, dotyczących w dużej mierze uwarunkowań sytuacyjnych działań przestępczych, powoduje, że mogą one być podstawą bezpośrednich działań zapobiegawczych: w pierwszym przypadku skierowanych na zwiększenie wysiłku sprawcy, zwiększenie ryzyka, jakim obarczone będzie jego działanie, zmniejszenie oczekiwanych korzyści, w drugim – na szczególne traktowanie miejsc, w których można spodziewać się potencjalnych sprawców, a w trzecim – na eliminowanie okazji do popełnienia przestępstwa. Działania te dotyczyć mogą konkretnych sytuacji, w tym w dużej mierze rozwiązań przestrzennych zarówno w skali obszarów, jak i konkretnych miejsc.

Na to, że w danym miejscu i czasie dochodzi do przestępstwa, bezpośredni wpływ ma jednocześnie wystąpienie trzech elementów (ponadto dodaje się czwarty)⁴⁸:

Ryc. 1.1. Cztery składowe sytuacji przestępczej

Źródło: rys. autor.

⁴⁷ Wbrew poglądom tradycyjnej kryminologii, że ograniczenie okazji może mieć wpływ na to, gdzie i kiedy wystąpi przestępstwo, ale nigdy czy wystąpi, obecnie przeważa pogląd, potwierdzony w wielu badaniach, że ograniczanie okazji, w tym miejscowe, może wpływać również na bezwzględne ograniczenie przestępczości, co konstytuuje tym samym celowość działań z zakresu prewencji sytuacyjnej, w tym poprzez środki projektowe (przestrzenne) jako istotny element prewencji przestępczości.

⁴⁸ W zakresie ostatniego czynnika występują rozbieżne poglądy. Jak wskazano w podrozdziale 2.1., Brantinghamowie za czwarty wymiar przestępstwa uznali system prawny. Oscar Newman jako czwarty wymiar przestępstwa uznał miejsce, w odróżnieniu od szeroko rozumianego środowiska. Natomiast autorzy raportu BRE Trust jako czwarty element wymieniają czynnik ochronny – do przestępstwa dochodzi, gdy trzy pierwsze elementy występują w jednym czasie w tym samym miejscu przy nieobecności czynnika ochronnego. Niekiedy spotykamy jeszcze inne zestawienie: sprawca, sytuacja kryminalna (sprzyjająca), atrakcyjny obiekt, sprzyjające środowisko, nieobecność stosownego czynnika ochronnego. Por. *CPTED Essentials, Crime Prevention Through Environmental Design: Participant Workbook*, Crime Prevention Unit SA Attorney-General's Department, Adelaide, Crime Reduction Section, South Australia Police (SAPOL), Adelaide 2005, s. 12.

M. Czyński⁴⁹ charakteryzuje trzy czynniki kształtujące uwarunkowania wystąpienia przestępstwa:

„Po stronie potencjalnego sprawcy możemy mieć do czynienia z różnorodnymi motywacjami i celami działań przestępczych. Dominować w nich może instynktowna i bezwzględna agresja lub racjonalna, ‘zimna’ kalkulacja, brutalna, fizyczna siła lub inteligencja, spryt i zaawansowana technologia. Związek przestępcy z jego czynem może być dziełem przypadku lub efektem wyuczonych, zaplanowanych działań. Ofiarami stają się osoby przypadkowe, nierozważne albo z kolei zbyt odważne, a także takie, które swym zachowaniem (sposobem poruszania się, wypowiedzianymi gestykulacją), płcią, wiekiem, wyglądem, profesją zwróciły uwagę przestępcy lub w sposób pośredni sprowokowały go do ataku. Ofiarą może zostać również osoba wskazana, wybrana czy wytypowana w wyniku wcześniejszego zlecenia, rozpoznania czy obserwacji ze względu na domniemanie posiadania jakichś cennych dóbr materialnych. (...) Do przestępstwa dochodzi w wyniku spotkania ofiary i sprawcy w sprzyjających okolicznościach zewnętrznych.”

Zespół tych czynników przedstawia się również w formie tak zwanego trójkąta kryminalnego, ilustrującego kluczowe aspekty analizy przestępstwa:

Ryc. 1.2. Elementy trójkąta kryminalnego

Źródło: rys. autor na podstawie: R. Głowacki, K. Łojek, A. Tyburska, A. Urban, op. cit., s. 89.

Brantinghamowie⁵⁰ wskazują na dużą złożoność relacji pomiędzy lokalizacją miejsc występowania przestępstw a fizycznym kształtem przestrzeni. Zależności te dotyczą nie tylko lokalizacji w przestrzeni, ale także w czasie, ujawniają się w sposób istotny w procesie typowania obiektu przestępstwa i wiążą się również ze sferą percepcji przestrzeni, będąc tym samym uzależnione od indywidualnego sposobu jej spostrzegania.

Oddziaływanie rozwiązań przestrzennych współtworzy uwarunkowania sytuacyjne,⁵¹ zarówno z punktu widzenia (potencjalnych) sprawców, ofiar, jak też w sferze zarzą-

⁴⁹ M. Czyński, op. cit., s. 249.

⁵⁰ P.L. Brantingham, P.J. Brantingham, *Nodes, paths and edges: Considerations on the complexity of crime and the physical environment*, [w:] "Journal of Environmental Psychology", vol. 13, 1/1993, ss. 3-28.

⁵¹ „Sytuacja to układ wzajemnych stosunków [człowieka] z innymi elementami środowiska w określonej chwili”: J.K. Lenartowicz, *Słownik psychologii architektury*, Wyd. PK, Kraków 2005, s. 101. Por. także A.P. Stępiński, *Sytuacyjne uwarunkowania przestępczości młodocianych*, UAM, Poznań 1989, s. 17.

dzania przestrzeni, a ponadto wpływa na możliwości organizacji działań ochronnych. Oddziaływanie to dokonuje się poprzez sferę psychiki, w toku procesu decyzyjnego.⁵² Proces decyzyjny poprzedzony jest procesem oceny sytuacji na podstawie dostępnych danych przy użyciu kryteriów wynikających z wielu czynników leżących po stronie osoby dokonującej tej oceny (doświadczenie życiowe, sprawność zmysłów, inteligencja, stopień uświadomienia swojej aktualnej sytuacji, poziom wiedzy na temat uwarunkowań wiążących się z sytuacją oraz ewentualnym zagrożeniem itd.).

Opisany wyżej mechanizm stymulacji–reakcji w konsekwencji wskazuje na przestrzeń jako źródło bodźców sprzyjających podjęciu działania przestępczego lub oddziałujących w kierunku przeciwnym.⁵³

W ujęciu zatem sytuacyjnym możemy podzielić czynniki przestrzenne, traktowane jako źródło bodźców, na:

- czynniki możliwości (stymulacji działania sprawcy),
- czynniki ograniczenia/ochrony/przeciwdziałania – inaczej ryzyka sprawcy.

Taki punkt widzenia pozwala analizować szeroko rozumiane sytuacyjne uwarunkowania przestępczości jako użyteczną podstawę do działań ochronnych, w tym zapobiegawczych.

Wymienione wyżej teorie pomagają również zrozumieć zależności, jakie zachodzą pomiędzy poszczególnymi rodzajami zdarzeń pozaprawnych a warunkami przestrzennymi, które na nie wpływają. Zestawienie tych zależności w postaci przestrzennych preferencji sprawców różnych rodzajów przestępstw zamieszczono w końcowej części niniejszego podrozdziału.

Występują więc dwa zasadnicze kierunki oddziaływania (także z punktu widzenia kształtowania przestrzeni): mające na celu ograniczenie czynnika okazji lub wzmożenia czynnika ochronnego. Dokonywać się mogą poprzez tworzenie warunków zwiększających stopień zabezpieczenia obiektu lub szanse potencjalnej ofiary w drodze oddziaływania na poziom koniecznego wysiłku albo ryzyka sprawcy, nadzór nad miejscem oraz zabezpieczenia, a na motywację sprawcy między innymi przez stan utrzymania przestrzeni. „Przestępca jest zniechęcany do popełnienia przestępstwa zarówno poprzez obawę, że może być schwytany, jak również dlatego, że cel został uczyniony niedostępnym.”⁵⁴ Czyni to przestępczość widzianą z tej perspektywy podatną na zarządzanie, a takie podejście szczególnie użytecznym w praktyce działań prewencyjnych.⁵⁵

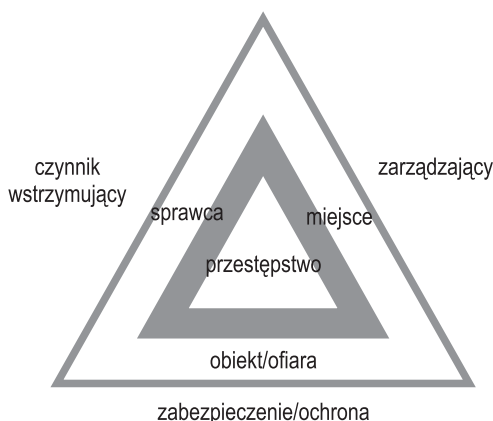
⁵² „Środowisko nie wpływa bezpośrednio na zachowania, lecz czyni to za pośrednictwem mózgu. Każdy model zapobiegania przestępczości musi uwzględniać mózg oraz środowisko fizyczne” – stwierdzenie twórcy idei CPTED C. Ray’a Jeffery, za: R. Głowacki, K. Łojek, A. Tyburska, A. Urban, op. cit., s. 142.

⁵³ „...istotne jest nie tylko to, co ułatwia przestępstwo, lecz także to, co mu zapobiega”, R. Głowacki, K. Łojek, A. Tyburska, A. Urban, op. cit., s. 93.

⁵⁴ L. Walker, *Integrating CPTED and Technology: Computerized Pawn Systems*, The 3rd International CPTED Conference, Washington, D.C. 1998, s. 2 (tłum. własne).

⁵⁵ „...more manageable”, jak piszą autorzy raportu BRE Trust, *Crime Opportunity Profiling of Streets (COPS)*, op. cit., s. 14. Niekiedy stosowane jest określenie „zarządzanie przez projektowanie” (*managing by design*).

Schematem pełniej oddającym współzależności sytuacyjne zaistnienia przestępstwa jest ten uwzględniający czynniki ochrony:

Ryc. 1.3. Czynn timerstrzymujący w relacji do elementów trójkąta kryminalnego

Źródło: rys. autor na podst.: R.V. Clarke, J.E. Eck, op. cit., s. 3.

Odnosząc założenia przytoczonych wcześniej teorii do składowych trójkąta kryminalnego, w uproszczeniu można dokonać zestawienia priorytetów (tab. 1.1).

Tab.1.1. Kryteria realizacji celów odniesione do poszczególnych elementów trójkąta kryminalnego

Element trójkąta kryminalnego	Cel	Kryterium
sprawca	maksymalizacja korzyści minimalizacja wysiłku minimalizacja ryzyka	atrakcyjność obiektu dostępność obiektu prawdopodobieństwo uniknięcia kary
obiett/ofiara	maksymalizacja poziomu bezpieczeństwa	szansa uniknięcia zagrożenia
miejsce	optymalizacja zarządzania, w tym utrzymania	poziom efektu ochronnego w relacji do poziomu koniecznych nakładów

Źródło: opr. własne.

W kontekście wpływu rozwiązań przestrzennych na zachowania przestępców i szanse ofiar cechy środowiska przestrzennego analizuje M. Czyński:⁵⁶ „*miejsce przestępstwa wyróżnia jego lokalizacja, funkcja użytkowa oraz fizyczna forma*” i dalej precyzuje możliwy wpływ każdego z tych atrybutów miejsca jako:

- obojętny (miejsce jest przypadkowe, a decydujące są inne czynn timerstrzymujące);
- miejsce przyciąga, stymuluje lub prowokuje zachowania przestępcze przez atrakcyjność (sklepy, banki) lub warunki dostępności występujących w nich celów

⁵⁶ M. Czyński, op. cit., s. 249. Zagadnienie omówione także dalej w kontekście miejsc koncentracji przestępstw.

(obiekty na uboczu, rozproszone, sąsiadujące z terenami otwartymi),⁵⁷ czy też klimat bezkarności i odstępowania od norm prawnych (stadiony, miejsca masowych imprez, okolice nocnych lokali itp.);

- miejsce jako instrument działania sprawcy za sprawą usytuowania, formy, funkcji lub stanu utrzymania (wąskie, ciemne, kręte ulice, przejścia, bramy zaułki, piwnice, korytarze, przejścia podziemne, zarośla itp., które określa jako przestrzenie uciezkowe i opresyjne).

Uwarunkowania przestrzenne współuczestniczą w kształtowaniu warunków zaistnienia przestępstwa w różny sposób i w różnych aspektach. Elementy wspólne, które łączą wszystkie chyba rodzaje przestępstw, to fazy działania sprawców, które należy rozważyć również w kontekście przestrzennym:

- przygotowanie przestępstwa (możliwość rozpoznania istotnych uwarunkowań celu – warunki dłuższej obserwacji: widoczność, pole widzenia, widzieć, ale nie zwracać na siebie uwagi, ogólnodostępne przestrzenie przyległe – niczyje itp.);
- realizacja przestępstwa (fizyczna dostępność obiektu przestępstwa: możliwości niepostrzeżonego zbliżenia się do celu, warunki pokonania zabezpieczeń, swoboda działania);
- etap po dokonaniu przestępstwa (warunki opuszczenia miejsca przestępstwa, możliwość zachowania anonimowości itp.).

Innym jeszcze aspektem związanym z teorią rutynowych aktywności oraz teorią okazji są związki środowisk kryminogennych z różnymi rodzajami miejsc i obiektów oraz ich funkcją. Może to wpływać na poziom zagrożenia w rejonach występowania takich obiektów lub miejsc zarówno dodatnio, jak i ujemnie. Może tam być bezpiecznie za sprawą samych przedstawicieli tych środowisk w trosce o nieściąganie na siebie uwagi służb porządkowych; mogą to być obiekty, z których korzystają przedstawiciele półświatka lub prowadzą je (realnie albo jako środek legalizacji, „przykrycia” prawdziwej działalności). Takimi miejscami mogą być sklepy z alkoholem, zwłaszcza wyspecjalizowane sklepy całodobowe lub nocne, część obiektów gastronomii, gdzie zbierają się lub właścicielami są członkowie tych środowisk, obiekty z branży erotycznej: sex shopy, kina porno, agencje towarzyskie, nocne kluby, czy też różnego rodzaju warsztaty i obiekty branży motoryzacyjnej oraz innych branż pozostających w zainteresowaniu przedstawicieli świata przestępczego. W tym ujęciu obiektami sprzyjającymi, wręcz generującymi zagrożenia w swoim otoczeniu są, rzecz jasna, głównie obiekty, w których sprzedaje się lub podaje alkohol, oraz (choćby jedno nie wyklucza drugiego) oraz obiekty z szeroko pojętej branży rozrywki, zwłaszcza nocnej, jak kluby, dyskoteki itp. W takich miejscach potencjalne zagrożenia wynikają

⁵⁷ W tym kontekście ujawnia się jeszcze jedna ciemna strona suburbanizacji: chaotyczne rozpraszanie zabudowy (*urban sprawl*) powoduje ułatwienie działania przestępców – obiekty są rozproszone, a więc trudniejsze do nadzorowania na przykład przez policję, a zabudowa częściej przylega bezpośrednio do nienadzorowanych terenów otwartych (las, grunty rolne, nieużytki itp.). To wszystko zmniejsza możliwości sprawowania kontroli społecznej, a sprzyja przestępcom. Por. B. Ciry, *Małopolska: wzrasta liczba napadów: „Ludzie boją się przebywać we własnych domach”*, www.wiadomości.onet.pl/regionalne/krakow/4174064,wiadomość-drukuj.html, 15.02.2011.

ze szczególnego nagromadzenia czynników sprzyjających konfliktom i agresji połączonych z częstą lub stałą obecnością osób ze środowisk, dla których łamanie prawa i agresja są sposobem na realizację celów. Dodatkowo dla części z nich miejsca takie stwarzają okazję do popełniania przestępstw prowadzących do uzyskania wymiernych korzyści (drobne kradzieże, rozboje itp.).⁵⁸ Bardziej banalnymi przykładami miejsc z tej kategorii są te, w których lubią przebywać młodociani, chuligani lub po prostu pełni źle ukierunkowanej energii młodzi ludzie (przystanki, skwery, tereny rekreacyjne).

1.2.2. Aspekt planowego działania oraz okazji w kontekście przestrzennym

Oddziaływanie czynników sytuacyjnych, w tym rozwiązań przestrzennych, dokonuje się odmiennie dla dwóch sposobów działania sprawców. Chodzi tu o kategorie czynów, których sprawcy nie planują konkretnego zdarzenia w konkretnym czasie, oraz sprawców, którzy działają w sposób ściśle zaplanowany. W obu przypadkach o wyborze miejsca przestępstwa w największej mierze decyduje lokalizacja obiektu lub ofiary.

Przestępstwa okazjonalne

W tym przypadku istotą działania sprawców podczas typowania obiektu przestępstwa jest oczekiwanie na okazję. Wyróżnikiem tego rodzaju czynów jest dynamika warunków, w jakich są realizowane. Przestępca nie podejmuje działania przeciwko z góry ustalonemu obiektowi lub ofierze, lecz raczej przeciwko określonemu jego typowi. Wpływ przestrzeni w takiej sytuacji polega w największej mierze na tym, że bierze ona udział w tworzeniu ogólnych warunków, które pozwalają z dużym prawdopodobieństwem takiej właśnie ofiary lub obiektu oczekiwać. Mogą to więc być zależności funkcjonalne, które powodują, że określone miejsca są intensywnie użytkowane przez duże grupy osób i w związku z tym występuje duże prawdopodobieństwo spotkania odpowiednich kandydatów na ofiary (przestrzenie śródmiejskie, jak place, pasáže handlowe, węzły przesiadkowe, czy obiekty masowego użytkowania, jak dworce) lub odpowiedniego obiektu (na przykład miejsca koncentracji pojazdów jako przedmiotów kradzieży). Mogą być to też sytuacje pozwalające spodziewać się okoliczności sprzyjających podjęciu działania wobec już obecnego w danym miejscu obiektu przestępstwa. Dotyczy to zwłaszcza kategorii czynów bazujących na nieuwadze ofiar wynikającej z pośpiechu czy innych przyczyn w ruchliwych miejscach publicznych (drobne kradzieże, na przykład ze straganów czy w obiektach masowego użytkowania, kradzieże sklepowe, kradzieże kieszonkowe itp.). W takich przypadkach to niejako sytuacja narzuca sprawcy obiekt i moment dokonania przestępstwa.

⁵⁸ Na badanych przez autora obszarach przedstawiciele Policji zawsze wśród miejsc stwarzających problemy, mierzone głównie liczbą interwencji, na czołowych miejscach wskazywali sklepy lub lokale z alkoholem oraz miejsca ulubione przez przedstawicieli środowisk kryminogennych.

Tab. 1.2. Wpływ przestrzeni w odniesieniu do przykładowych czynów popełnianych na zasadzie wyszukiwania okazji lub oczekiwania na nie

Zasadniczy czynnik sytuacyjny	Przykładowe rodzaje czynów	Uwarunkowania przestrzenne
koncentracja obiektów przestępstw, stłoczenie, intensywne funkcjonowanie przestrzeni	kradzieże kieszonkowe, drobne kradzieże uliczne, sklepowe, ze straganów itp.	warunki ograniczonej widoczności, intensywne zagospodarowanie przestrzeni, ograniczona ilość miejsca, mała czytelność rozwiązań, w tym struktury przestrzeni
brak czynnika ochronnego	kradzieże na izolowanych parkingach bez nadzoru formalnego	przestrzenna izolacja, ograniczone warunki widoczności z zewnątrz, miejsce mało uczęszczane
odpowiedniość elementów przestrzeni	graffiti	obecność powierzchni o odpowiednich cechach, dostępnej i najlepiej eksponowanej

Źródło: opr. własne.

W procesie przygotowania takich przestępstw nie występuje lub zdecydowanie zredukowany jest proces wyprzedzającego, szczegółowego planowania. Przyszły sprawca przygotowuje schemat działania, natomiast wybór konkretnego obiektu, momentu działania oraz sposobu postępowania następuje na bieżąco, w reakcji na warunki, jakie przynosi sytuacja.

Wśród przestępstw okazjonalnych można wyróżnić przestępstwa popełniane „pragmatycznie”, będące wynikiem metodycznego działania sprawcy, a celem których jest osiągnięcie korzyści materialnej. W tym przypadku, choć miejsce, cel i moment działania narzuca konkretna sytuacja stwarzająca okazję, to jednak zarówno sposób, czas i miejsce jej poszukiwania, jak też sposób działania są nacechowane pełną metodycznością. Drugą grupę stanowią czyny, będące zwłaszcza domeną młodocianych, popełniane dla zabawy, dla wyładowania energii, zaimponowania grupie lub w wyniku agresji, zazwyczaj całkowicie spontanicznie. W takim przypadku całość działania jest spontaniczna i jest reakcją na pojawiającą się sytuację, choć oczywiście sprawcę może cechować pewna metodyczność działania, wypracowana podczas wcześniejszych podobnych zdarzeń. Nie oznacza to także, że działania takie całkowicie pozbawione są kalkulacji nakładów i ryzyka.

W przypadku przestępstw okazjonalnych wpływ rozwiązań przestrzennych jest bardzo znaczący, jako że sprawca niejako sprzymierza się, czy też właściwie odpowiada na warunki sytuacji.

Przestępstwa planowane

W inny sposób rozwiązania przestrzenne wpływają na sytuację w przypadku, gdy chodzi o przestępstwa ściśle planowane i przygotowywane. W takim wypadku to sprawca z wyprzedzeniem określa obiekt przestępstwa i w sposób metodyczny wybiera czas oraz okoliczności, w jakich będzie działał. „Na wybór miejsca i czasu wpływają m.in. charakterystyczne cechy środowiska przestrzennego i społecznego. To one w znacznej mierze decydują o skali

ryzyka oraz szansach samego sprawcy pozostania np. nierozpoznanym i bezkarnym. Pozwalają ukryć moment przestępstwa.⁵⁹ W przypadku czynów ściśle planowanych, po wyborze obiektu lub ofiary, sprawca rozpoznaje elementy istniejącej, często utrwalonej w czasie sytuacji, i dostosowuje sposób działania, w tym korzystając z metod, technik i sprzętu tak, aby zniwelować jej niekorzystny wpływ. Rozwiązania przestrzenne mogą współtworzyć warunki na przykład fizycznego utrudnienia dostępu, lub też działają bardziej pośrednio, gdy wpływają na przykład na możliwość realizacji czynnika ochronnego (sprawowania kontroli społecznej przez użytkowników przestrzeni, warunki patrolowania terenu przez służby porządkowe itp.).

W związku z nastawieniem sprawców na konkretny obiekt przestępstwa oraz ściśle programowanie działań w tej kategorii czynów zwykle już na etapie planowania podejmują oni działania prowadzące do redukcji lub neutralizacji wpływu czynników utrudniających realizację zamierzenia.⁶⁰ Nie zmienia to faktu, że rozwiązania przestrzenne poprawiające poziom bezpieczeństwa lub zabezpieczenia mogą mimo wszystko zdemotywować sprawcę do popełnienia czynu, przynajmniej w konkretnym miejscu, albo ograniczyć możliwości jego działania.

Przestępstwa planowane to zwykle te z kategorii poważniejszych, wymagających pewnego profesjonalizmu, ale nie ma ścisłego rozgraniczenia rodzajowego: zarówno zabójstwa, jak włamania czy kradzieże samochodów mogą być dokonywane w sposób ściśle zaplanowany, po wytypowaniu obiektu przestępstwa, jak i w wyniku pojawienia się sprzyjającej sytuacji, a w przypadku zabójstw – w afekcie.

1.2.3. Przestrzenne preferencje przestępców

Poszczególne rodzaje przestępstw mają zróżnicowaną specyfikę i w związku z tym odmiennie, niekiedy skrajne preferencje w odniesieniu do warunków sytuacyjnych, w tym przestrzennych. Wyraziście zestawionymi przykładami mogą być: napaść, w tym na tle seksualnym, albo rozbój oraz kradzież kieszonkowa. Sprawca rozboju preferuje sytuację sam na sam z ofiarą w warunkach ograniczenia możliwości uzyskania przez nią pomocy, a więc w miejscu najczęściej odludnym, natomiast kieszonkowiec poszukuje możliwości bliskiego kontaktu z ofiarą bez wzbudzania podejrzeń, z zapewnieniem przesłonięcia czynności manualnych, które wykonuje. Ma to najczęściej miejsce w warunkach dużego stłoczenia.

Otoczenie przestrzenne odgrywa różne role w realizacji odmiennych rodzajów przestępstw. Wydaje się, że z punktu widzenia relacji poszczególnych rodzajów czynów z warunkami przestrzennymi naruszenia społecznych norm zachowań w przestrzeni publicznej można podzielić na cztery grupy, co prezentuje tab. 1.3.

⁵⁹ M. Czyński, op. cit., s. 249.

⁶⁰ Między innymi poprzez takie działania, jak: wybór pory, dobór środków, maskowanie się, działanie z zaskoczenia, działanie w grupie i wiele innych.

Tab. 1.3. Rola przestrzeni publicznej w realizacji różnych rodzajów przekroczeń prawa

Rola przestrzeni publicznej	Rodzaje naruszeń norm społecznych
przestrzeń i jej elementy jako cel	wandalizm, kradzieże elementów wyposażenia przestrzeni,
przestrzeń jako środowisko, arena działania	graffiti, dzikie plakatowanie; chuligaństwo; zachowania antyspołeczne: żebractwo, wymuszanie datków, zaśmiecanie, realizacja potrzeb fizjologicznych; akty seksualne i niestosowne zachowania; zażywanie narkotyków, spożywanie alkoholu; uliczna prostytutka; wałęsanie i hałaśliwe lub agresywne zachowanie grup młodzieży; niewłaściwe korzystanie z pojazdów; skateboarding; przestępstwa, których celem są pojazdy, w tym rowery, znajdujące się w przestrzeni publicznej; kradzieże kieszonkowe; rozboje; te kradzieże, wymuszenia, napaści, bójki, zabójstwa, zgwałcenia, porwania i inne, które popełniane są w przestrzeni publicznej i tam też znajdują się ich obiekty; uliczny handel narkotykami; przestępstwa na tle rasowym i etnicznym; przestępczość ekologiczna;
przestrzeń jako miejsce przygotowania i zainicjowania przestępstwa	włamania, kradzieże z włamaniem; kradzieże sklepowe; najeżdżanie i napaści na obiekty oraz osoby przebywające w obiektach;
brak znaczenia przestrzeni publicznej	przestępstwa na dokumentach, gospodarcze, przemoc domowa, przestępczość internetowa, niedozwolone praktyki w sferze biznesu i polityki

Źródło: opr. własne, z wykorzystaniem systematyki polskiej Policji oraz Colquhoun, op. cit., s. 16.

Dla tak uszeregowanych rodzajów czynów można z kolei wykazać zasadnicze uwarunkowania sytuacyjno-przestrzenne, które opisują związek poszczególnych kategorii przestępstw z warunkami przestrzennymi. Każdy rodzaj przestępstwa ma właściwe sobie uwarunkowania związane zarówno z najczęściej spotykanymi motywacjami przyświecającymi ich sprawcom jak i z typowymi sposobami działania. W związku z tym można mówić o sytuacyjnych preferencjach sprawców różnych przestępstw, a w ich ramach o preferencjach przestrzennych. Próbę ich skatalogowania zawiera tabela 1.4.⁶¹

⁶¹ W rozważaniach pomijamy akty terroru. Sposoby działania ich sprawców szybko ewoluują, jednocześnie ze względu na działanie sprawców w sposób ściśle planowany, jednostkowy charakter, a także często ostatnio spotykaną skrajną determinację sprawców (zamachy samobójcze) zwykle trudno jest przeciwdziałać im za pomocą powszechnego dostosowywania rozwiązań przestrzennych kosztem warunków codziennego użytkowania. Wyjątkiem są zamachy z użyciem pojazdów na szczególne obiekty. Por. rozdz. 2.3.2.

Tab. 1.4. Istotne uwarunkowania sytuacyjno-przestrzenne różnych rodzajów przekroczeń prawa i zachowań antyspołecznych typowych dla środowiska zurbanizowanego (pomiędzy istotne w każdym przypadku czynniki: lokalizację celu niedostatek czynnika ochronnego)

Rodzaj czynu	Kategoria działań i typowe zachowania sprawców w związku z przestępstwem	Uwarunkowania funkcjonalno-przestrzenne i sytuacyjne; zestaw typowych cech miejsca i ogólne warunki sytuacyjne wpływające na zaistnienie zdarzenia	Typowe obszary, rejon i miejsca występowania
Przestrzeń jako obiekt przestępstwa			
wandalizm	pod wpływem impulsu, w tym w wyniku nadarzającej się okazji	czynniki podstawowe • podatność elementów przestrzeni na zniszczenie, uszkodzenie lub zabrudzenie, • warunki sprzyjające działaniu przy okazji rutynowej obecności sprawcy w przestrzeni czynniki dodatkowe • obecność elementów dających możliwość uzyskania interesującego efektu (wizualnego, akustycznego itp.), działań destrukcyjnych, • ekspozycja elementów (w tym w czasie), • miejsca o dużej rotacji anonimowych użytkowników lub miejsca mało uczęszczane, • miejsca wyizolowane, o utrudnionym nadzorze	obszary: mieszkaniowe, intensywnego użytkowania (np. śródmiejskie) lub opuszczone miejsca i rejon; bogate w wyposażenie/ małą architekturę, otoczenie obiektów usługowych, przystanki komunikacji zbiorowej, obiekty infrastruktury technicznej i inne bez stałej obecności użytkowników (garaże itp.), typowe generatory przestępczości i ich otoczenie
kradzieże elementów wyposażenia	planowane lub okazjonalne	czynniki podstawowe • obecność atrakcyjnych, wartościowych elementów wyposażenia możliwych do demontażu, • warunki sprzyjające działaniu przy okazji rutynowej obecności sprawcy w przestrzeni czynniki dodatkowe • małe wymiary wartościowych elementów • w przypadku większych przedmiotów kradzieży: możliwość ich zabrania bez zwracania uwagi, • warunki sprzyjające działaniu przy okazji rutynowej obecności sprawcy w przestrzeni	obszary: mieszkaniowe, techniczne i inne, w których występują atrakcyjne obiekty przestępstw
Przestrzeń jako środowisko działania			
dzikie plakatowanie	uwarunkowane spodziewaną skutecznością przekazu	czynniki podstawowe • obecność gładkich powierzchni umożliwiających umieszczanie treści przy pomocy różnych technik, zwłaszcza plakatów lub wydruków, • miejsca uczęszczane, rotacja użytkowników czynniki dodatkowe • dobra ekspozycja dla dużej liczby odbiorców	obszary: wszystkie rodzaje miejsca: wszelkie miejsca i przestrzenie tranzytowe, od obiektów i węzłów komunikacyjnych po wejścia do budynków mieszkalnych wielorodzinnych

Rodzaj czynu	Kategoria działań i typowe zachowania sprawców w związku z przestępstwem	Uwarunkowania funkcjonalno-przestrzenne i sytuacyjne; zestaw typowych cech miejsca i ogólne warunki sytuacyjne wpływające na zaistnienie zdarzenia	Typowe obszary, rejon i miejsca występowania
graffiti	- o charakterze wandalizmu: głównie działanie okazjonalne, - planowane – wysoki stopień metodyczności działania	czynnik podstawowy - obecność powierzchni absorbujących farbę czynnik dodatkowy - obecność dużych, gładkich, dość jasnych, jednolitych powierzchni, - łatwy dostęp (możliwość operowania na wysokości wyciągniętej ręki), - dobra ekspozycja widokowa powierzchni dla możliwie dużej liczby odbiorców, - możliwość działania przy okazji rutynowej obecności w przestrzeni	obszary: mieszkaniowe, śródmiejskie, przemysłowo-składowe, przestrzenie techniczne miejsca: o cyklicznym sposobie funkcjonowania, przyległe do intensywnie użytkowanych, ale wydzielone, otoczenie obiektów masowego użytkowania
Żebractwo, wymuszanie datków	działanie na zasadzie okazjonalnej	czynnik podstawowy - miejsca uczęszczane, duża rola dla użytkowników czynnik dodatkowy - oznaki przyzwolenia i braku nadzoru	obszary: śródmiejskie miejsca, rejon: przestrzenie tranzytowe, miejsca intensywnego lub masowego użytkowania
chuligaństwo, wałęsanie, hałaśliwe lub agresywne zachowanie	najczęściej działanie na zasadzie impulsu, bez planowania	czynnik podstawowy brak - czynnik dodatkowy - warunki sprzyjające anonimowości, - miejsca wyizolowane, o utrudnionym nadzorze	obszary: mieszkaniowe, miejsca: typowe miejsca przebywania osób z grup potencjalnych sprawców: - przestrzenie tranzytowe, - otoczenie lub sąsiedztwo miejsc intensywnego użytkowania
uciążliwe korzystanie z miejsc: skateboarding, rolki, rowery do akrobacji	grupowe czerpanie satysfakcji z wybranego rodzaju aktywności	czynnik podstawowy - obecność elementów, przeszkód atrakcyjnych dla danej grupy ekstremalnych użytkowników przestrzeni czynnik dodatkowy - miejsca sprzyjające obecności osób będących typowymi sprawcami (specyficzne grupy młodzieżowe), - oznaki przyzwolenia i braku nadzoru	obszary: mieszkaniowe, śródmiejskie miejsca, rejon: strefy ruchu pieszego, place i skwery, przestrzenie osiedlowe, przestrzenie techniczne i komunikacyjne
zaśmianie	związek z potrzebą pozbycia się odpadu, przy niskim poziomie kultury osobistej	czynnik podstawowy brak - czynnik dodatkowy - niewłaściwe rozwiązywanie lub brak pojemników na odpady utrudniające postępowanie zgodne z regulami porządku publicznego, - obecność miejsc sprzyjających przebywaniu osób będących typowymi sprawcami (grupy młodzieży, osoby z grup marginalnych lub podających na wykluczenie) przy braku warunków dla ich samorealizacji w zgodzie z normami społecznymi, - oznaki przyzwolenia i braku nadzoru	Brak typowych obszarów – związane z stopniem intensywności użytkowania przestrzeni

Rodzaj czynu	Kategoria działań i typowe zachowania sprawców w związku z przestępstwem	Uwarunkowania funkcjonalno-przestrzenne i sytuacyjne; zestaw typowych cech miejsca i ogólne warunki sytuacyjne wpływające na zaistnienie zdarzenia	Typowe obszary, rejon i miejsca występowania
realizacja potrzeb fizjologicznych	związek z wystąpieniem potrzeby fizjologicznej; przy niskim poziomie kultury osobistej	czynniki podstawowe brak czynniki dodatkowe • brak bezpośredniej i nieodpłatnej dostępności infrastruktury sanitamej, • oznaki przyzwolenia, braku nadzoru, • potencjalne warunki intymności	brak typowych obszarów, duże prawdopodobieństwo w miejscach intensywnie użytkowanych
akty seksualne	sporadyczne, pomijalne przypadki	• obecność miejsc i rozwiązań dających minimum poczucia intymności	rejon: pobytu i imprez dużych grup młodzieży, zwłaszcza w okresie wakacyjnym teren: rekreacyjne,
ekstytucjonizm – zjawisko marginalne	poszukiwanie okazji do relacji sam na sam z ofiarą	czynniki podstawowe • miejsca dość uczęszczane, ale na uboczu – warunki relacji sam na sam z ofiarą, • możliwości szybkiego oddalenia się, • prawdopodobieństwo obecności osób z kręgu zainteresowania sprawców (kobiety, dzieci, młodzież), • brak zagrożeń dla sprawy (np. obecności grup agresywnej młodzieży lub osób ze środowisk kryminalnych) czynniki dodatkowe brak	obszary: mieszkaniowe, przemysłowo-sładowe miejsca, rejon: otoczenie zakładów pracy, place zabaw, teren rekreacyjne, parki
spożywanie alkoholu	poszukiwanie możliwości czerpania przyjemności ze spożywania alkoholu	czynniki podstawowe brak czynniki dodatkowe • miejsca sprzyjające obecności osób będących typowymi sprawcami (grupy młodzieży, osoby z grup marginalnych lub podatnych na wykluczenie), • oznaki przyzwolenia i braku nadzoru, • warunki minimum komfortu i kameralności	teren: osiedlowe, rekreacyjne miejsca: otoczenie punktów sprzedaży alkoholu, miejsca przyległe do ciągów ruchu pieszego
handel oraz zażywanie narkotyków	obecnie w małym stopniu przestrzeni publicznej; raczej wnętrza pojazdów, lokale rozrywkowe, toalety w obiektach użyteczności publicznej (np. na dworcach)	• miejsca związane z rejonami intensywnego użytkowania, zwykle w rejonach śródmiejskich, ale nieco wyizolowane, zwłaszcza wizualnie, • znane zarówno odbiorcom, jak i dystrybutorom jako miejsca wzajemnych kontaktów, • miejsca uczęszczane przez osoby z grup docelowych handlarzy narkotyków	obszary: śródmiejskie i osiedlowe, miejsca: wyizolowane, przyległe do miejsc intensywnie użytkowanych: boczne uliczki lub nienadzorowane dziedzińce, parki, skwery lub duże parkingi w strefach śródmiejskich, teren i otoczenie szkół, kampusów

Rodzaj czynu	Kategoria działań i typowe zachowania sprawców w związku z przestępstwem	Uwarunkowania funkcjonalno-przestrzenne i sytuacyjne; zestaw typowych cech miejsca i ogólne warunki sytuacyjne wpływające na zaistnienie zdarzenia	Typowe obszary, rejon i miejsca występowania
uliczna prostyтуcja	poszukiwanie kontaktu z klientem	czynniki podstawowe • miejsca sprzyjające legitymizacji obecności sprawców, • prawdopodobieństwo napotkania potencjalnych klientów – duża rotacja użytkowników czynniki dodatkowe • koncentracja lokalii rozrywkowych, gastronomicznych, • obecność turystów i osób spędzających czas wolny	obszary: śródmiejskie miejsca, rejon: przyległe do wszelkich miejsc intensywnego użytkowania i przepływu użytkowników
rozboje, napaści, wymuszenia, zabójstwa, zgwałcenia i inne akty przemocy w przestrzeni publicznej realizowane z rozmysłem	oczekiwanie na ofiarę i działanie z zaskoczenia przewaga nad ofiarą, poszukiwanie relacji sam na sam z ofiarą	czynniki podstawowe • sytuacyjne warunki przewagi nad ofiarą: zaskoczenie, • ograniczona widoczność, miejsce izolowane, • ograniczona możliwość uzyskania pomocy czynniki dodatkowe • duże prawdopodobieństwo napotkania osób z grup potencjalnych ofiar, • czynniki legitymizujące obecność sprawców • ograniczenia widoczności – występujące elementy przesłaniające i/lub wydzielające enklawy, w tym przestrzenie przyległe, • utrudnione warunki orientacji, • ograniczona możliwość zauważenia przez innych	obszary: wszystkie rodzaje miejsca, rejon: • otoczenie i drogi dojeżdża do przystanków, • miejsca wydzielone, enklawy, • miejsca opuszczone, bez aktywności, • determinanty ruchu – przestrzenie nie dające możliwości wyboru drogi, • otoczenie typowych generatorów zagrożeń oraz miejsca użytkowane przez osoby z typowych grup sprawców (agresywna młodzież, osoby ze środowisk kryminogennych) lub szczególnie zagrożonych wiktymizacją: młodzież, kobiety, bezdomni, żebrzący, osoby starsze
kradzieże kieszonkowe i drobne przestępstwa okazjonalne	typowanie ofiary, śledzenie w oczekiwaniu na dogodny moment, możliwość zachowania anonimowości i sprawnego oddalenia się po dokonaniu przestępstwa	czynniki podstawowe • duża liczba użytkowników, efekt tłumu, przegęszczenia, • ograniczenia widoczności, • duża liczba potencjalnych celów, • duża intensywność funkcjonowania, • ruch tranzytowy, • mnogość bodźców absorbujących uwagę ofiar, • anonimowość użytkowników, • warunki skutecznego oddalenia się czynniki dodatkowe brak	obszary: śródmiejskie miejsca, rejon: obiekty i miejsca intensywnego użytkowania oraz ich otoczenie, miejsca przenikania się komunikacji i usług

Rodzaj czynu	Kategoria działań i typowe zachowania sprawców w związku z przestępstwem	Uwarunkowania funkcjonalno-przestrzenne i sytuacyjne; zestaw typowych cech miejsca i ogólne warunki sytuacyjne wpływające na zaistnienie zdarzenia	Typowe obszary, rejon i miejsca występowania
przestępstwa przeciwko mieniu znajdującemu się w przestrzeni publicznej, w tym pojazdom	wyszukiwanie celów w dogodnych miejscach	czynniki podstawowe obecność/koncentracja celów	obszary: mieszkaniowe, śródmiejskie miejsca rejon: duże parkingi, najlepiej izolowane, otoczenie miejsc masowego użytkowania
Przestrzeń jako miejsce przygotowania i zainicjowania			
kradzieże z włamaniem, najścia i napady na obiekty	długotrwała obserwacja (zwykłe użytkownik, słabe miejsca obiektu)	czynniki podstawowe - możliwość długotrwałej obserwacji bez zwracania uwagi, - warunki dostępu do miejsc wrażliwych w obiektach czynniki dodatkowe - oznaki statusu, czynniki ułatwiające orientację w odniesieniu do celu działania, - dostępność obszaru (odległość od ciągów tranzytowych, miejsc intensywnego użytkowania, liczba punktów dostępu do zespołu sąsiedztwa, bariery fizyczne i psychologiczne)	obszary: wszelkie zabudowane miejsca, rejon: wszelkie obiekty, szczególnie zagrożone: na uboczu, z niewielką liczbą użytkowników

Źródło: opr. własne z wykorzystaniem: Bell i inni, op. cit., s. 428-430; B. Czarniecki, W. Siemiński, op. cit.; B. Jąłowicki, M.S. Szczepański, op. cit., s. 346-349 (graffiti); H. Piotrowska, *Wizualne przejawy agresji w przestrzeni publicznej: sposoby zapobiegania wizualnemu skażeniu tej przestrzeni na przykładzie graffiti i „dzikiego” plakatowania*, maszynopis, Warszawa 2002; COPS, op. cit.; CEN/TR 14383-2, op. cit.

Skoro dla poszczególnych kategorii przestępstw można zidentyfikować typowe, sprzyjające im uwarunkowania przestrzenne, to można tę sytuację odwrócić: na podstawie cech miejsca można próbować określać kryminogenną predyspozycję miejsca, rozumianą jako potencjał warunków, w tym przypadku przestrzennych, sprzyjających wystąpieniu określonych rodzajów przestępstw, będący odpowiedzią na przestrzenne preferencje ich sprawców.

1.3. Zagrożenia przestępczością w ujęciu przestrzennym

1.3.1. Miasta jako obszary koncentracji przestępczości

Poczucie zagrożenia, lęk przed przestępczością, koncentracja przestępczości i jej ewolucja w nowe rodzaje i formy zaliczane są do jednych z efektów globalizacji i jako takie szczególnie obecne są w miastach.⁶² W nich też, jako dużych skupiskach ludzi, koncentrują się zjawiska przestępczości, naruszeń ogólnie przyjętych norm społecznych oraz patologie społeczne. Skoncentrowana przestępczość jest problemem miejskim: jeśli nie występują nadzwyczajne okoliczności, to zwykle istotnym czynnikiem wzrostu ogólnego poziomu przestępczości jest urbanizacja.⁶³

Czynnik bezpieczeństwa w aspekcie obronności był od zarania jednym z podstawowych (pierwotnych) czynników miastotwórczych, będąc niejednokrotnie główną przyczyną koncentrowania się ludności w celu ochrony przed zagrożeniem zewnętrznym. Znajdował on swe odzwierciedlenie w formie i strukturze miasta oraz w jego wyposażeniu.⁶⁴

Abstrahując od aspektu zagrożeń zewnętrznych, kwestia bezpieczeństwa w kontekście urbanistycznym uznawana jest za warunek przestrzennego rozwoju zrównoważonego.⁶⁵ *„Bezpieczeństwo jest kluczową kwestią dla rozwoju miast, ponieważ faktyczne niebezpieczeństwo lub poczucie zagrożenia mają poważne konsekwencje dla życia w mieście: zagrażają użytkowaniu przestrzeni publicznej, wzmagają jej prywatyzację, hamują rozwój ekonomiczny,*

⁶² *Planning urban design and management for crime prevention handbook*, AGIS – Action SAFEPOLIS 2006-2007, s. 2.

⁶³ Wszystkie badania wskazują, że przestępczość koncentruje się w miastach. E. Moreau stwierdza, że „bezpieczeństwo to faktyczny problem miejski” (Moreau 2006), ze wszelkimi zastrzeżeniami, por. także m.in.: P.A. Bell i in., op. cit., s. 418, 429-430; M. Czyński, op. cit., s. 245.

⁶⁴ Por. m.in. M. Czyński, op. cit., s. 179, a także J. Bogdanowski, *Architektura obronna w krajobrazie Polski*, PWN, Warszawa – Kraków 2002.

⁶⁵ *Urban Safety* był jednym z trzech głównych tematów World Urban Forum w ramach U.N. Habitat w Vancouver w 2006 roku, por. E. Moreau, op. cit. (w tłum. E. Białeckiej), s. 6. Dni Habitatu 1998 roku poświęcone były tematowi „Bezpieczne miasto”. Global Report on Human Settlements w ramach UN-Habitat w 2007 roku również poświęcony był tej tematyce, a nosił tytuł: *Enhancing Urban Safety and Security*. Por. H. Zaniewska, A.T. Kowalewski, M. Thiel, R. Barek, op. cit., s. 22.

*wspomagają poczucie bezkarności i bezprawia oraz przyczyniają się do upadku najuboższych dzielnic: bardziej zamożni mieszkańcy wyprowadzają się w bezpieczniejsze miejsca*⁶⁶

Wskazuje się, że życie w warunkach przegęszczenia, dużej konkurencji, ciągłego pośpiechu z jednej strony powoduje atomizację jednostek, przesuwanie granic dopuszczalności zachowań, a także wykluczenie tych, którzy nie nadążają albo nie wpisują się w narzucone reguły. Z drugiej strony – wynikające z takich warunków stałe narażenie na przeciążenie sensoryczne wywołuje napięcie, frustracje, stres, które manifestują się na przykład dążeniem do osiągania indywidualnych celów z pominięciem reguł i kosztem innych albo chęcią zamanifestowania swojej niezgody na nieakceptowalne reguły lub po prostu artykułowaniem bezsilności. Stąd w dużej mierze zwiększony wymiar przestępczości, a także choćby wandalizmu.⁶⁷ Miasta to oczywiście także wielkie obszary koncentracji atrakcyjnych obiektów przestępstw.

Jednocześnie w warunkach wzrastających nierówności i polaryzacji społeczno-ekonomicznej, wynikających choćby z kurczenia się klasy średniej, a także wycofywania się instytucji państwa z wielu obszarów aktywności, szczególnie widocznych w ostatnim okresie, postępują procesy prywatyzacji bezpieczeństwa.⁶⁸ Musi to siłą rzeczy skutkować ograniczaniem i segregacją w zakresie dostępności bezpieczeństwa i poczucia bezpieczeństwa, co rodzi określone konsekwencje społeczne.

Współczesne obszary zurbanizowane osiągają nieznaną wcześniej skalę. Im zaś miasto większe, a poziom gęstości zaludnienia wyższy, tym większa jest skala problemów, a ich skutki przybierają większe rozmiary. *„Współczesne dramaty, które zdarzają się w środowisku zbudowanym, są konsekwencją lekceważenia problematyki bezpieczeństwa zarówno w decyzjach planistycznych, jak i w polityce społecznej.”*⁶⁹ Wskutek braku dostatecznej wiedzy lub ulegania doraźnym interesom ekonomicznym dopuszcza się do wielkiej koncentracji ludności, zabudowuje obszary zalewowe, tworzy się osiedla zamknięte, toleruje się *urban sprawl* zaprzeczający istocie miejskości.

Dwa ostatnie zjawiska świadczą o tym, że jako droga do zaspokojenia potrzeb, w tym bytowych oraz poczucia bezpieczeństwa, wybierane są często rozwiązania przyczyniające

⁶⁶ E. Moreau, op. cit., s. 6 (tłum. własne), por. także: Bell i inni, op. cit., s. 429.

⁶⁷ Por. M. Mizia, *Bezpieczeństwo przestrzeni. Aspekt psychologiczny*, [w:] A. Wyżykowski (red.), *Przestrzeń bezpieczna*, WA PK, Kraków 2004, s. 30-31. Autorka pod względem przyczynowym klasyfikuje wandalizm na: zaborczy, taktyczny, ideologiczny, mściwy, zabawowy i złośliwy.

⁶⁸ M. Czyński, pisze: *„Zamieszkanie w bezpiecznym środowisku staje się wyznacznikiem statusu majątkowego oraz dobrem dostępnym dla nielicznych grup społecznych”*, op. cit., s. 8. Chodzi zwłaszcza o osiedla zamknięte. Jednak, jak pokazał kryzys gospodarczy lat 2009-2010, w trudnej sytuacji administratorzy takich osiedli lub apartamentowców oszczędzają w pierwszej kolejności na atrybutach luksusu, jak rozbudowane oświetlenie, fontanny, a także ograniczając koszty ochrony, która była ważnym czynnikiem marketingowym na etapie sprzedaży mieszkań. Pokazuje to potencjalnie niską trwałość instytucjonalnych środków ochronnych. Podobnie było z XIX-wieczną jeszcze instytucją dozorczy kamienicy. Wraz ze zmianą własności (a w pewnym sensie także strukturą hierarchii społecznej – dozorca zmienił się w gospodarza domu), oazy porządku z przestrzeniami społecznymi podwórzy, jakimi były kamienice, zmieniły się w „komunalki” bez gospodarza, z czasem uzyskując marną reputację „starego budownictwa”.

⁶⁹ M. Czyński, op. cit., s. 11.

się do potęgowania problemów zamiast ich rozwiązywania.⁷⁰ Wszystkie zaś wymienione zjawiska niosą ze sobą rozwiązania godzące zarówno w racjonalność gospodarowania przestrzenią, jak też w sferę bezpieczeństwa w środowisku zurbanizowanym, również w zakresie zagrożenia przestępczością.

1.3.2. Przestrzenne rozmieszczenie przestępczości

Zasadniczym przestrzennym aspektem przestępczości jest jej rozmieszczenie (dyslokacja, rozkład przestrzenny). Istota kryminologii środowiskowej oraz poszukiwania możliwości zapobiegania przestępczości poprzez rozwiązania przestrzenne mają swe źródło w fakcie, że przestępstwa w przestrzeni nie rozkładają się przypadkowo.⁷¹ Jeśli lokalizacja przestępstw wykazuje widoczne prawidłowości (większa częstotliwość występowania zdarzeń w określonych miejscach, związek lokalizacji ze sposobem i intensywnością użytkowania obszaru lub poszczególnych przestrzeni, rodzajem albo funkcją zabudowy, szczególnymi uwarunkowaniami sytuacyjnymi w konkretnych miejscach itp.), to wskazuje na zróżnicowanie poziomu zagrożenia poszczególnych rejonów i miejsc oraz pozwala wnioskować co do wpływu różnych czynników, w tym zwłaszcza sytuacyjnych. W zakresie wpływu czynników przestrzennych wnioskowanie to oczywiście uwzględnić powinno przede wszystkim relację miejsca (w tym jego cech) oraz struktury rodzajowej zdarzeń i ich preferencji sytuacyjnych, a ponadto występujących w danym miejscu aktywności, uwarunkowań społecznych itp.

Wpływ na dyslokację mogą mieć wszystkie kategorie czynników warunkujących zaistnienie przestępstwa: uwarunkowania po stronie sprawcy, lokalizacja obiektu przestępstwa, uwarunkowania środowiska. Wiąże się to, rzecz jasna, z teoriami opisującymi sytuacyjne uwarunkowania przestępczości (tab. 1.5). Decyduje zawsze kombinacja czynników: w przypadku przestępstw dokonywanych dla korzyści priorytetowe oddziaływanie ma atrakcyjność obiektu przestępstwa. Jeśli najbardziej atrakcyjny okaże się niedostępny (zabezpieczenia nie do pokonania, wysokie prawdopodobieństwo niepowodzenia oraz kary), w drugiej kolejności wybierany będzie obiekt mniej atrakcyjny, ale bardziej dostępny.

Zróżnicowanie wpływu czynników przestrzennych na dyslokację wiąże się z kategorią przestępstwa: przestępstw dokonywanych w afekcie prawidłowości lokalizacyjne właściwie nie będą dotyczyły, a w przypadku przestępstw dokonywanych dla korzyści, planowanych, zwłaszcza tych, których sprawcami są zawodowcy, zasadnicze znaczenie będzie odgrywał poziom atrakcyjności obiektu przestępstwa, natomiast pozostałe aspekty przestępcy będą starali się neutralizować. W przypadku przestępstw o charakterze okazjonal-

⁷⁰ Por. m.in. A. Urban, *Kształtowanie bezpiecznych przestrzeni alternatywą dla Polski „płatem podzielonej”*, [w:] H. Zaniewska, A. Tokajuk (red.), *Tendencje w kształtowaniu zabudowy mieszkaniowej współczesnych miast*, WA PB, Białystok 2006, s. 91-93.

⁷¹ P.M. Cozens, G. Saville, D. Hillier, *Crime Prevention Through Environmental Design (CPTED): A Review and Modern Bibliography*, [w:] „Journal of Property Management” r. 23, no. 5, 2005, s. 328.

nym o wyborze miejsca będą decydować mniej więcej równorzędnie: czynniki po stronie sprawcy, lokalizacja dogodnych obiektów oraz warunki środowiska, czyli szeroko rozumianego kontekstu miejsca.

Tab. 1.5. Niektóre aspekty oddziaływania elementów trójkąta kryminalnego na lokalizację przestępstwa

Element trójkąta kryminalnego	Aspekt wpływu na lokalizację przestępstwa
sprawca	• miejsce/rejon zamieszkania, • rozmieszczenie miejsc prywatnego zainteresowania sprawcy, • rejony dobrze znane, • rejony/miejsca, których sprawca unika
obiekt/ofiara	• lokalizacja/koncentracja atrakcyjnych obiektów przestępstw
środowisko	warunki dostępności obiektu przestępstwa: • poziom zabezpieczeń technicznych, • warunki przestrzenne, • warunki społeczne, • kontekst funkcjonalny, • uwarunkowania organizacyjne (ochrona formalna, utrzymanie)

Źródło: opr. własne.

Jako że wandalizm zwykle motywowany jest chęcią osiągnięcia specyficznej satysfakcji, duże znaczenie ma minimalizacja wysiłku – chyba że celem jest wyładowanie energii. Stąd tego rodzaju czyny dokonywane są przede wszystkim w miejscach związanych z przebywaniem sprawców. We wszystkich zaś przypadkach występowanie czynników ochronnych, zwłaszcza organizacyjnych (patrole, czujność sąsiedzka) wpływa na decyzję sprawcy o miejscu dokonania przestępstwa.

Tab. 1.6. Struktura czynników wpływających na wybór miejsca na przykładzie charakterystycznych kategorii czynów dokonywanych spontanicznie oraz uprzednio planowanych

Rodzaj czynu	Czynnik zasadniczy	Czynniki dodatkowe
kradzież z włamaniem	• lokalizacja atrakcyjnego obiektu	• dostępność obiektu, • warunki przygotowania akcji, • znajomość terenu
wandalizm	• miejsce przebywania sprawcy (o ile wybór obiektu nie wynika ze szczególnych przesłanek)	• obecność atrakcyjnego, podatnego przedmiotu/obektu, • czynniki sytuacyjne

Źródło: opr. własne.

Do szczególnej uwagi muszą skłaniać, rzecz jasna, miejsca koncentracji zdarzeń lub zagrożeń, o czym dalej.

Nowym zjawiskiem jest oczywiście przestępczość internetowa, która nie jest umiejscowiona w przestrzeni, a relacja sprawcy z obiektem przestępstwa nie ma charakteru bezpośredniego: sprawca oraz przedmiot lub ofiara przestępstwa nie spotykają się w sensie przestrzennym, fizycznym. W takich przypadkach trzeci czynnik trójkąta kryminalnego, środowisko, ma charakter wirtualny, aprzestrzenny.

Należy tu przytoczyć inne jeszcze prawidłowości wiążące się z dyslokacją przestępczości:

- znaczny odsetek (nawet większość) przestępstw oraz aktów przemocy ma miejsce w prywatnych mieszkaniach, będących przecież synonimem bezpiecznego schronienia;⁷²
- według analizy prawidłowości występowania przestępstw w związku z różnymi rodzajami zabudowy przeprowadzonej przez Newmana, wraz ze wzrostem wymiaru przestępczości umiejscowionej w przestrzeniach wspólnych budynków spada jej skala na terenach otaczających te budynki.⁷³

1.3.3. Miejsca koncentracji zagrożeń

Kategorię miejsc lub obszarów koncentracji zagrożeń (*hot spots*) w ujęciu przestrzennym wprowadzili Sherman, Gartin i Beuenger.⁷⁴

Przestrzenna koncentracja zjawisk związanych z przestępczością może dotyczyć samych zdarzeń lub koncentracji czynników zagrożenia. W pierwszym przypadku mamy do czynienia z miejscami obiektywnie niebezpiecznymi,⁷⁵ co znajduje potwierdzenie w występujących tam z określoną (względnie dużą) częstotliwością zdarzeniach – rejestrowanych bądź nierejestrowanych w statystykach policyjnych.

Drugi przypadek to miejsca przestrzennego nagromadzenia czynników sprzyjających występowaniu zagrożeń, pokrywające się zwykle zresztą siłą rzeczy z miejscami koncentracji zdarzeń, choć nie zawsze. Mogą bowiem występować miejsca koncentracji czynników zagrożeń, w których są one niwelowane przez czynniki ochrony, czy też prewencji, albo których użytkownicy zdolali się przystosować, wdrażając odpowiednie zachowania (strategie obronne),⁷⁶ niwelując tym samym (przynajmniej w pewnym stopniu) wpływ czynników zagrożenia. Może być też tak, że w miejscu o cechach sprzyjających zagrożeniom nie występują obiekty lub ofiary potencjalnych przestępstw – ich obecność, jak już wspomniano, jest jednym z zasadniczych czynników wystąpienia przestępstwa.

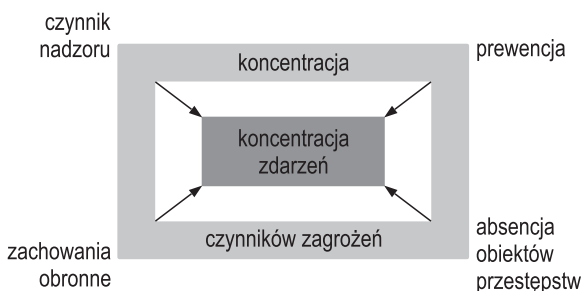
⁷² M. Czyński, op. cit., s. 254.

⁷³ Ibidem.

⁷⁴ L. Sherman, P.R. Gartin i M.E. Beuenger, *Routine activities and the criminology of place*, [w:] „Criminology”, 27(1) 1989, za: L. Walker, op. cit., s. 2.

⁷⁵ Wekerle i Whitzman podają zestaw typowych miejsc niebezpiecznych (*unsafe places*), obejmujący zarówno otwarte przestrzenie publiczne, jak i obiekty publicznego użytkowania (np. garaże podziemne lub wielopoziomowe albo centra handlowe, ale także tereny kampusów uniwersyteckich). Niejednokrotnie jednak w strukturze dzielnicy lub osiedla występują miejsca lub rejony, w których przestępstwa koncentrują się. Por. G.R. Wekerle, C. Whitzman, *Safe Cities*, Van Nostrand Reinhold, New York 1994, s. 61-154.

⁷⁶ Por. m.in. M. Czyński, op. cit., s. 291.

Ryc. 1.4. Czynniki moderujące funkcjonowanie miejsc koncentracji zdarzeń przestępczych. Rys. autor

W przypadku koncentracji zagrożeń aspekt przestrzenny odnosimy przede wszystkim do miejsc i ich cech (np. lokalizacji, jej kontekstu, gęstości rozmieszczenia, wzajemnych powiązań, a przede wszystkim ukształtowania i występujących elementów wpływających na warunki sytuacyjne). Czynniki koncentracji zagrożeń mogą mieć charakter przestrzenny, ale mogą wiązać się z inną sferą (np. społeczną).

Zasadniczym czynnikiem powodującym koncentrację zdarzeń przestępczych w określonym miejscu jest obecność w nim atrakcyjnych obiektów przestępstw, ale znaczenie mają też inne czynniki wpływające na możliwość realizacji przestępstwa. Clarke i Eck podają typologię miejsc koncentracji zagrożeń (*hot spots*) (tab. 1.7).

Ci sami autorzy podają charakterystyczne relacje wskaźników związanych z przestępczością dla poszczególnych kategorii miejsc koncentracji zdarzeń. Pozwala to nie tylko wskazać najbardziej zapalne punkty, ale także zidentyfikować kategorię miejsca zagrożonego.

Tab. 1.7. Kategorie miejsc koncentracji przestępczości

Kategoria miejsca	Opis	Przykłady
generatory okazji	miejsca lub obiekty przyciągające duże rzesze użytkowników, a więc powodujące koncentrację potencjalnych ofiar lub obiektów i tym samym okazji do przestępstw	rejon koncentracji handlu i usług, obiekty masowego użytkowania: dworce i przystanki komunikacyjne, centra handlowe, miejsca imprez masowych
generatory przestępczości	miejsca znane sprawcom jako sprzyjające działalności i kontaktom przestępczym niezależnie od nagromadzenia potencjalnych obiektów przestępstw	obiekty lub rejon, gdzie prowadzona jest działalność pozaprawna lub na granicy prawa albo której przestępczość zwykle towarzyszy (dzielnice czerwonych latarni, miejsca handlu narkotykami, otoczenie lokali rozrywkowych, miejsca handlu czarnorynkowego itp.)
miejsca ułatwiające przestępstwa	miejsca, w których utrudniona jest egzekucja reguł postępowania	ogólnodostępne miejsca bez stałych użytkowników i jednocześnie bez nadzoru formalnego lub nieformalnego, ale z obecnością potencjalnych obiektów przestępstw: place parkingowe, przejścia podziemne lub kładki, wszelkie miejsca izolowane i niechronione obiekty na uboczu

Źródło: opr. własne z wykorzystaniem: R.V. Clarke, J.E. Eck, op. cit., s. 32.

Tab. 1.8. Wartości parametrów i wskaźników charakteryzujące poszczególne kategorie miejsc koncentracji zdarzeń przestępczych

Kategoria	Kategoria miejsca	Liczba przestępstw	Liczba obiektów przestępstw	Względna liczba przestępstw*
A	generatory okazji	wysoka	b. wysoka	niska
B	generatory przestępczości	wysoka	wysoka lub średnia	wysoka
C	miejsca ułatwiające	niska lub średnia	niska	wysoka
D	miejsca neutralne	niska	niska lub wysoka	niska

* Odniesiona do liczby potencjalnych obiektów/ofiar lub intensywności użytkowania.

Źródło: tłum. i opr. własne na podstawie: R.V. Clarke, J.E. Eck, op. cit., s. 33.

Z kolei J. Ratcliffe dokonał kategoryzacji miejsc koncentracji zagrożeń ze względu na ich charakterystykę przestrzenną na: gorące punkty – miejsca; gorące linie – ulice, ciągi; wreszcie gorące obszary lub rejony.⁷⁷

Miejsca koncentracji zagrożeń to zwykle także miejsca lub obszary podlegające stygmatyzacji,⁷⁸ a w konsekwencji przyczyniające się do wzmożenia poczucia zagrożenia, ale też zwykle stygmatyzujące swych stałych użytkowników. Wydaje się przy tym, że stygmatyzacja miejsc oddziałuje przede wszystkim w oglądzie zewnętrznym: na poziomie świadomości społecznej, w tym w przestrzeni medialnej. Mieszkańcy i inni bezpośrednio zainteresowani, korzystający na co dzień z miejsc lub rejonów koncentracji przestępczości, traktujący je jako swoje, uczą się z nich bezpiecznie korzystać, czyli wdrażają wspomniane strategie obronne (jest to możliwe, oczywiście, do pewnego stopnia). Wiązać to należy ze skłonnością do osławiania tego, z czym mamy do czynienia na co dzień (na zasadzie, że zawsze bliskie nam jest to, co znamy). Uczymy się więc przede wszystkim unikać takich miejsc w określonych porach, staramy się wprowadzać zabezpieczenia (na przykład przed ingerencją w sferę naszej prywatności, w tym w nasze terytorium itp.) przez odpowiednie zachowanie, ubiór, wygląd, zabezpieczenia techniczne, organizacyjne itp. Ponadto środowisko dobrze znane uważamy za nasze, własne, zwykle dobre.⁷⁹ Stąd właśnie badania wykazują zazwyczaj wysoki poziom zadowolenia z użytkowanej przestrzeni oraz poczucia bezpieczeństwa w rejonie zamieszkania.

Miejsca koncentracji przestępczości jeśli funkcjonują permanentnie, to oczywiście zwykle wówczas, gdy skala zagrożeń i ich przejawy nie przekraczają pewnego akceptowalnego społecznie i prawnie poziomu krytycznego. Jeśli taki poziom zostanie wyraźnie

⁷⁷ R.V. Clarke, J.E. Eck, *Crime analysis for problem solvers in 60 small steps*, U.S. Department of Justice, s. 45.

⁷⁸ Przykładem takiej stygmatyzacji była przez wiele lat warszawska Praga, w tym rejon w okolicach Brzeskiej oraz Żąbkowskiej, a także Targówek, mające, w dużej mierze zasłużenie, złą sławę. Jest to cała odrębna kwestia tzw. „złych dzielnic”; por. m.in. A. Kossowska, *Środowiskowo-przestrzenne uwarunkowania przestępczości (wybrane zagadnienia współczesnej ekologii przestępczości)*, [w:] „Archiwum Kryminologii”, t. 19, 1993, s. 10.

⁷⁹ Zjawisko dążenia do redukcji tzw. dysonansu poznawczego poprzez skłonność do przydawania większego znaczenia cechom pozytywnym własnego otoczenia tym silniejsze, im mniejsze mamy szanse na zmianę tego otoczenia wyjaśniają B. Jałowicki, M.S. Szczepański, op. cit., s. 329-330.

przekroczony⁸⁰, to wówczas, często pod naciskiem opinii publicznej, podejmowane są na przykład skoncentrowane działania policyjne, wprowadzany jest nadzór elektroniczny, wdrażane są działania w sferze społeczno-socjalnej, aby problem zniwelować lub przynajmniej ograniczyć albo poddać kontroli. Oczywiście, taki graniczny poziom akceptacji jest rzeczą względną: inny na owładniętym dezorganizacją instytucji prawa pograniczu Meksyku i USA, a inny w statecznej Szwajcarii.⁸¹ Zresztą miejsca koncentracji zagrożeń czy szerzej, zjawisk pozaprawnych, mieszczą się niekiedy i są tolerowane w strategii działań prewencyjnych. Wychodzi się czasem z założenia, że lepiej jest w określonym miejscu negatywne zjawisko tolerować, pobłażając drobnym wykroczeniom, by do pewnego stopnia je kontrolować, czy też monitorować. Takie działania to choćby dzielnice „czerwonych latarni” w Holandii czy niegdyś w Hamburgu, wynikające z przeświadczenia, że skoro w miastach portowych nie da się zlikwidować prostytucji, to można ją kontrolować, koncentrując ją przestrzennie.⁸²

Wracając jednak do aspektu ściśle przestrzennego: miejsca koncentracji przestępczości mogą to być w ścisłym tego słowa znaczeniu pojedyncze miejsca – punkty, gdzie negatywne zjawiska koncentrują się na niewielkim obszarze, na przykład w jednym wnętrzu urbanistycznym, ewentualnie z otoczeniem, lub w jego określonym miejscu. Może to być również cały rejon lub inny obszar, na którym w większym niż gdzie indziej natężeniu występują zjawiska przestępcze. W pierwszym przypadku miejsca te mogą występować w kontekście obszaru, na którym nie obserwuje się zwiększonego problemu przestępczości, być może zresztą w każdej dzielnicy osiedlu czy rejonie miasta można wskazać miejsca, gdzie występuje zwiększony wymiar zagrożeń. W drugim przypadku, mimo ogólnie wysokiego poziomu zagrożeń, można często również wyróżnić miejsca w większym stopniu zagrożone.

W przypadku rejonów czy obszarów największe jest prawdopodobieństwo decydującej roli czynników innych niż przestrzenne jako powodu występowania zwiększonego nasilenia przestępczości. Natomiast o tym, że konkretne miejsce koncentruje zdarzenia przestępcze, zwykle w dużej mierze decydują cechy tego miejsca: zarówno ściśle przestrzenne, jak i na przykład funkcjonalne.

Miejsca koncentracji zagrożeń i zdarzeń przestępczych mają wymiar przestrzennego ogniskowania zjawisk pozaprawnych i jako takie powinny być i często są kluczowymi elementami przestrzeni uwzględnianymi w działaniach zmierzających do podniesienia poziomu bezpieczeństwa. Jest to zrozumiałe ze względu na efektywność: działania ukierunkowane na miejsca koncentracji zdarzeń najczęściej będą oddziaływać na większą

⁸⁰ Chodzi tu na przykład o drastyczne przejawy rozpanoszenia się środowisk kryminogennych, zawierających określone miejsca i w poczuciu bezkarności zaprowadzających własne porządki, albo o serie następujących po sobie w krótkim czasie zdarzeń o poważnym charakterze lub dużym oddźwięku społecznym.

⁸¹ Por. Londyn, sierpień 2011: dopiero szczególnie gwałtowna eksplozja agresji wywołała zdecydowaną reakcję na zjawiska, które nabrzmiewały od dawna.

⁸² W ostatnim czasie w Holandii obserwuje się tendencję do zrewidowania tego sposobu podejścia do traktowania prostytucji ze względu na jego nieskuteczność, zwłaszcza w odniesieniu do zwalczania przemocy wobec kobiet oraz działalności zorganizowanych grup сутенерów.

niż inne ich liczbę, a tym samym w większym stopniu wpływać mogą na poziom bezpieczeństwa. W związku z tym działania podejmowane w odniesieniu do zdarzeń skoncentrowanych mogą być bardziej efektywne, mogą również podlegać koncentracji i pozwalają spodziewać się szybszego i bardziej wyraźnego pozytywnego efektu. Ponadto działania w takich miejscach mogą mieć silny oddźwięk społeczny.

Na podstawie badań przeprowadzonych w Wiedniu⁸³ miejsca niebezpieczne, sprzyjające zagrożeniom oraz stresogenne, to: przystanki środków transportu zbiorowego (29%), przejścia podziemne (23%), publiczne garaże (21%), tereny zielone i parki (18%), wejścia do budynków i klatki schodowe (9%). Jednocześnie sporządzono listę miejsc unikanych (strategia obronna typowa dla kobiet): przystanki transportu zbiorowego (29%), parki i wnętrza zielone (24%), określone ulice i place (17%), lokale z dystrybucją alkoholu (10%), przejścia podziemne (8%), inne miejsca (7%), wąskie, źle oświetlone ulice (6%).

Potwierdza to wcześniejszą kategoryzację miejsc koncentracji przestępstw i zasadniczych dla ich tworzenia się czynników: koncentracji atrakcyjnych obiektów przestępstw oraz złych warunków funkcjonowania czynnika ochronnego.

1.3.4. Miejsca newralgiczne dla bezpieczeństwa oraz poczucia bezpieczeństwa

Z punktu widzenia zapewnienia bezpieczeństwa i warunków normalnego, codziennego funkcjonowania, ale też poczucia bezpieczeństwa, a także z drugiej strony – z punktu widzenia przestępców – w strukturach zespołów przestrzennych (zwłaszcza w środowisku zamieszkania) możemy wyróżnić miejsca szczególnie newralgiczne. Są to miejsca lub przestrzenie, których użytkowanie zapewnia realizację najważniejszych codziennych potrzeb, a więc głównie wszelkie przestrzenie komunikujące miejsca realizacji podstawowych potrzeb: dojścia z zespołów mieszkalnych do ośrodków usługowych, trasy do miejsc pracy, w tym dojścia do przystanków transportu zbiorowego oraz same przystanki wraz z otoczeniem, a także okolice obiektów różnych kategorii ważnych dla codziennego życia, jak obiekty publiczne, infrastruktury społecznej oraz miejsca częstego przebywania, albo spotkań użytkowników lub mieszkańców.

W związku z ich rolą występowanie w takich miejscach zagrożeń bezpieczeństwa znacząco może wpływać na życie, jak i na poziom poczucia bezpieczeństwa w skali całych społeczności. Stąd występujące w nich zagrożenia lub problemy w funkcjonowaniu również uzyskują często szeroki oddźwięk społeczny. Dlatego też miejsca takie wymagają⁸⁴ szczególnego traktowania na etapie planowania i projektowania, w tym w zakresie ich liczby, struktury rodzajowej, rozmieszczenia i jakości oraz szczegółowych rozwiązań, i muszą być przedmiotem uwagi podczas przygotowania oraz wdrażania działań zmierzających

⁸³ M. Czyński, op. cit., s. 254.

⁸⁴ Por. E. Moreau, op. cit., s. 8.

do poprawy bezpieczeństwa. Miejsca takie mogą odegrać szczególną rolę, a działania na nie skierowane roszą stosunkowo dużą efektywność, podobnie jak działania skierowane na miejsca koncentracji zagrożeń. Stąd ich rola, jaką mogą odgrywać w strategiach lub systemach poprawy poziomu bezpieczeństwa, w tym tych, gdzie środkiem są rozwiązania przestrzenne.⁸⁵

Z punktu widzenia przestępców natomiast są to przede wszystkim miejsca pozwalające z dużym prawdopodobieństwem spodziewać się okazji do popełnienia przestępstwa, a więc będące głównie w zainteresowaniu sprawców przestępstw okazjonalnych (*opportunity crime*), w tym takich, gdzie istotnym czynnikiem okazji jest koncentracja celów przestępstw. Dotyczy to więc głównie miejsc dość intensywnie uczęszczanych (np. przystanki), lub tak zwanych determinatorów ruchu (*movement predictors*). Te ostatnie to miejsca na drodze ruchu pieszego, najczęściej wyizolowane, dla których nie ma alternatywy, to znaczy, że osoby podążające daną trasą muszą przez nie przejść (przejścia podziemne lub kładki piesz, wygrozdzone ciągi ruchu pieszego itp.).

Ryc. 1.5 a) i b). Przykłady determinatorów ruchu na ciągu dojścia do przystanku transportu zbiorowego w osiedlu Przyczółek Grochowski w Warszawie. Fot. autor

1.3.5. Migracja przestępczości

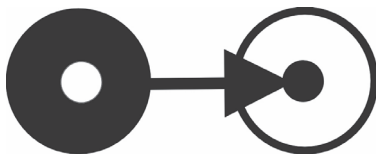
Podobnie do zmienności w czasie obserwuje się zmienność przestrzennego rozkładu przestępczości. Są to zjawiska, a nawet procesy zachodzące w różnej skali przestrzennej i czasowej (osiedla lub dzielnicy, miasta, kraju lub w skali międzynarodowej, z dnia na dzień albo w dłuższym okresie)⁸⁶. Różne są przyczyny tych zjawisk, związane generalnie ze zmianą miejscowych uwarunkowań realizacji celów przestępczych (migracja obiektów zaintereso-

⁸⁵ Są na przykład odrębną kategorią w holenderskim systemie certyfikacji osiedli mieszkaniowych Politiekeurmerk Veilig Wonen, por. podrozdział 2.2.

⁸⁶ Od zmiany miejsca przesiadywania lokalnych chuliganów po migrację grup przestępczych do krajów osiedlania się Polaków po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej.

wania przestępców, wzmocnienie ochrony jednych miejsc przy nie zmienionym poziomie ochrony innych)⁸⁷.

W reakcji na wzmocnienie czynników ochronnych może nastąpić zmiana lokalizacji miejsc występowania (również koncentracji) zdarzeń, ale też na przykład pory, w jakiej są dokonywane, obiektów zainteresowania, taktyki lub nawet rodzaju przestępstwa itp.⁸⁸ Pierwszy przypadek to typowa migracja przestępczości w przestrzeni: dochodzi do poprawy sytuacji w miejscu wprowadzanych zmian, ale nie do wyeliminowania problemu w ogóle, lecz jego częściowego lub całkowitego przemieszczenia do innego miejsca lub rejonu. Mamy tu więc do czynienia ze zjawiskiem, które nie wpływa na względną (miejscową) efektywność prewencji za pomocą rozwiązań przestrzennych, natomiast ogranicza jej efektywność bezwzględną: miejscowo sytuacja ulega poprawie, ale problem pojawia się w innym miejscu.⁸⁹

Ryc. 1.6. Migracja przestępczości. Rys. autor

Skala zasięgu przestrzennego migracji zależy od skali przemieszczenia obiektów lub potencjalnych ofiar interesujących przestępców albo od lokalizacji innych miejsc, oferujących analogiczne możliwości przestępcze.

Podobnie przestrzenna skala migracji przestępczości może zależeć od rodzaju środka ochronnego, który uległ zmianie, a właściwie od zasięgu jej skutków. Poprawa zabezpieczeń budynku (alarm, okna i drzwi antywłamaniowe, nadzór personalny itp.) przeniosą ryzyko na sąsiednie budynki, poprawa zabezpieczenia zespołu przestrzennego, osiedla lub części miasta może przenieść ryzyko na inne osiedla lub dzielnice. W większej skali (przeniesienie ryzyka z jednego miasta na inne) oddziaływanie może dotyczyć w zasadzie jedynie przestępstw i przestępców z natury działających w rozległej skali, nie związanych ze środowiskiem lokalnym (przestępstwa gospodarcze, przestępczość zorganizowana). Jednak przestępczość uwarunkowana sytuacyjnie (zwłaszcza okazjonalna), najsilniej powiązana z wpływem rozwiązań przestrzennych ma zazwyczaj charakter drobnej przestępczości i jest z reguły związana ze środowiskiem lokalnym: z miejscowością lub szerszą okolicą zamieszkania sprawców, co ogranicza skalę ewentualnej migracji.

⁸⁷ Migracja występuje często w reakcji na objęcie wybranych miejsc nadzorem kamer systemów monitoringu wizyjnego, choć prawidłowości w tym zakresie nie zawsze są wyraźne. Por. K. Bowers, S. Johnson, R.T. Guerette, L. Summers, S. Poynton, *Spatial displacement and diffusion of benefits among geographically focused policing initiatives*, Campbell Systematic Reviews, 2011:3.

⁸⁸ R.V. Clarke, J.E. Eck, op. cit., s. 22.

⁸⁹ Por. także 2.5.

U podstaw zmian w rozmieszczeniu przestępczości nie stoją wyłącznie warunkujące ją przyczyny. Bardzo często dynamikę lokalizacji przestępczości wywołują organizacyjne działania prewencyjne, w tym wspomniana dalej reaktywna dynamika dyslokacji służb patrolowych.

Przestrzenny rozkład przestępczości wykazuje również dostosowawczą zmienność w reakcji na inne czynniki ochronne. Dotyczy to także działań podejmowanych z użyciem środków projektowych (przestrzennych) w celu przeciwdziałania lub ograniczania przestępczości. Stanowi to jedną z ich wad, jeśli wykazują efekt poprawy bezpieczeństwa konkretnych miejsc lub obszarów, a nie ostatecznej eliminacji zjawisk przestępczych.⁹⁰ W naturalny sposób sprawcy, jeśli są konsekwentni, w reakcji na odpowiednie zabezpieczenie miejsca lub obszaru dotychczasowego działania, podejmują poszukiwanie innego dogodnego terenu swojej aktywności.

Skala intensywności zjawiska migracji zależy w pewnej mierze od stopnia zróżnicowania poziomu zabezpieczenia miejsc oferujących analogiczne okazje do przestępstwa. Im jest on większy, tym możliwości zmiany miejsca realizacji przestępstw są potencjalnie większe, choć oczywiście znaczenie ma tu szereg różnych czynników. W przypadku konieczności zmiany miejsca działania przestępcy w pierwszej kolejności dążą do przeniesienia się do miejsc o charakterystyce i warunkach zbliżonych do poprzednich, co daje szansę na wykorzystanie dotychczasowych metod i sposobu działania.⁹¹ Chodzi o podtrzymanie możliwości uzyskiwania korzyści w dotychczas wypracowany sposób. Konieczność adaptacji przestępców do nowych warunków, a w tym nakłady konieczne dla tej adaptacji sprzyjają ograniczaniu skali zjawiska migracji. Dzięki temu ograniczeniu migracja wywołana wyłącznie zwiększeniem poziomu ochrony miejsca dotychczasowego działania nie jest tak częsta, jak można by sądzić. Dlatego też przy planowaniu strategii poprawy bezpieczeństwa należy przewidywać najłatwiejsze drogi adaptacji przestępców zarówno do zmienionych warunków w miejscu interwencji, jak i do warunków w innych miejscach i przeciwdziałać możliwości ich wykorzystania. Zjawisko migracji może być też w skali lokalnej ograniczane występowaniem barier fizycznych (zwłaszcza terenowych, takich jak rzeki czy arterie komunikacyjne), a także przez dyfuzję efektu bezpieczeństwa (por. 1.3.6).

Wpływ rozwiązań przestrzeni fizycznej na migrację odpowiada, oczywiście, udziałowi czynnika przestrzennego w całokształcie uwarunkowań decydujących o dyslokacji zdarzeń przestępczych (występowanie atrakcyjnych obiektów lub ofiar, ich dostępność, aktywność policji w danym rejonie i wreszcie bezpośrednio i pośrednio czynniki przestrzenne).

⁹⁰ Zależy to, oczywiście, od rodzaju przestępstwa i związanych z tym przestrzennych preferencji sprawców (por. 1.2.3). W przypadku specyficznych czynów, silnie zdeterminowanych warunkami sytuacyjnymi konkretnego miejsca, eliminacja sprzyjających warunków spowoduje likwidację przestępstw (np. likwidacja bazaru zlikwiduje bazarową przestępczość w danym mieście). Najczęściej jednak w praktyce taki radykalizm nie jest możliwy. Są kategorie przestępstw, które stale migrują, głównie ze względu na wzrost czujności po serii przestępstw w danym rejonie (np. włamania) albo w związku z ukierunkowaniem na obiekty rozrzucone w przestrzeni (np. napady na banki czy kantory).

⁹¹ R.V. Clarke, J.E. Eck, op. cit., s. 94.

Zjawiska migracji przestępczości znajdują swoje odzwierciedlenie między innymi w taktyce działań prewencyjnych policji. Przestrzenny rozkład zdarzeń kryminalnych analizowany jest okresowo (miesięcznie, kwartalnie) oraz w ujęciu przestrzennym (podział na obszary, sektory patrolowania), co zapewnia możliwość reakcji na zachodzące w czasie zmiany przez odpowiednią modyfikację rozmieszczenia służb patrolowych.

W toku rutynowej praktyki działania polskiej Policji decyzje o korekcie dyslokacji służb patrolowych podejmowane są właśnie głównie w skali sektorów patrolowania, a więc w zasadzie bez precyzyjnego odniesienia do konkretnych miejsc zagrożonych, choć uwzględnia się informacje o miejscach występowania, w tym szczególnej koncentracji, określonych zagrożeń oraz zdarzeń.

W przeglądzie danych na temat efektywności monitoringu wizyjnego autorstwa Welsha i Farringtona w niektórych badanych przypadkach wystąpiło zjawisko migracji przestępczości w przestrzeni, w czasie lub w zakresie rodzajów zdarzeń w wyniku zainstalowania tych systemów, a w innych przypadkach nie wystąpiło (5 przypadków na 18).⁹² Również przykłady przytaczane przez R.V. Clarke'a i J.E. Ecka wskazują, że skala zjawiska migracji w reakcji na działania prewencyjne jest mniejsza, niż można by się tego spodziewać.⁹³

1.3.6. Przestrzenna dyfuzja efektu bezpieczeństwa

Ze zjawiskiem dyfuzji przestrzennej efektów działań zabezpieczających w przestrzeni mamy do czynienia wówczas, gdy pozytywne efekty rozprzestrzeniają się do otoczenia obszaru interwencji, w rejony lub miejsca, które nie były jej obiektem.⁹⁴

Ryc. 1.7. Dyfuzja efektu bezpieczeństwa. Rys. autor

⁹² B.C. Welsh, D.P. Farrington, *Closed-circuit television surveillance and crime prevention. A systematic review*, Swedish Council for Crime Prevention (Brottsförebyggande rådet), Stockholm 2007, tabele od 2 do 4.

⁹³ R.V. Clarke, J.E. Eck, op. cit., s. 22, por. również I. Colquhoun, op. cit., s. 6.

⁹⁴ K. Bowers, S. Johnson, R.T. Guerette, L. Summers, S. Poynton, op. cit., s. 3.

Przykładów takiego efektu można podać wiele. Dotyczy to szczególnie często sytuacji po wprowadzeniu systemów monitoringu wizyjnego, a wynika prawdopodobnie w dużej mierze z braku pewności przestępców co do charakterystyki zasięgu poszczególnych kamer, które mają nadzorować na przykład skrzyżowanie, a okazuje się, że oddziałują także na sąsiednie przestrzenie. Podobnym przykładem jest redukcja skali kradzieży samochodów w całej okolicy, a nie tylko na parkingu objętym monitoringiem. Newman podał przykład promieniowania efektu poprawy stanu bezpieczeństwa na obszary przyległe do osiedla Five Oaks.⁹⁵ Także tam przyczyną miał być brak precyzyjnej wiedzy przestępców na temat granic obszaru interwencji.

Co ciekawe, w konkretnych przypadkach badania wskazują na większą zwykle skalę zjawiska dyfuzji efektu bezpieczeństwa niż migracji przestępczości.⁹⁶

1.4. Wpływ przestępczości na przestrzeń i jej funkcjonowanie

1.4.1. Przestępczość a sposób użytkowania przestrzeni

Zagrożenie przestępczością, a szczególnie obawa przed nią, wpływają na funkcjonowanie przestrzeni, w tym w wymiarze codziennych zachowań. Wskazuje się na zmianę zachowań użytkowników przestrzeni wskutek lęku przed zagrożeniem przestępczością i w konsekwencji modyfikację sposobu funkcjonowania przestrzeni miejskiej w wyniku dążenia do ograniczania poziomu zagrożenia, choćby w wymiarze subiektywnym.⁹⁷ Praktycznie, w zależności od konkretnej sytuacji, przejawia się to w takich zachowaniach, jak dążenie do ograniczania obecności poza domem w porze wieczornej, unikanie korzystania ze środków transportu zbiorowego poza porami ich intensywnego funkcjonowania, unikanie samotnego odwiedzania takich przestrzeni publicznych, jak parki czy skwery, wreszcie skłonność do zamykania się za murami strzeżonych osiedli.⁹⁸

W największej mierze zjawiska te dotyczą kategorii osób w sposób szczególny zagrożonych wiktymizacją (stanieniem się ofiarą), takich jak ludzie starsi, niepełnosprawni, dzieci i młodzież, kobiety,⁹⁹ przedstawiciele wszelkich mniejszości, w tym narodowościowych,

⁹⁵ O. Newman, *Creating...*, op. cit., s. 56.

⁹⁶ Ocena efektów interwencji z uwzględnieniem migracji przestępczości oraz dyfuzji efektu bezpieczeństwa, por. 2.5.4.

⁹⁷ Por. P.A. Bell i inni, op. cit., s. 431; G.R. Wekerle, C. Whitzman, op. cit., s. 157 i dalsze.

⁹⁸ *Planning Urban Design and Management for Crime Prevention Handbook*, op. cit., s. 2.

⁹⁹ Obszerniej na temat problemu dyskryminacji kobiet ze względu na lęk przed wiktymizacją por.: M. Mizia, *Realia szwedzkie – porównanie doświadczeń rodzimych i skandynawskich*, [w:] A. Wyżykowski (red.), *Przestrzeń bezpieczna. Urbanistyczne i architektoniczne uwarunkowania kształtowania przestrzeni*

etnicznych, religijnych czy seksualnych.¹⁰⁰ Ogólnie dotyczy to wszelkich kategorii osób funkcjonujących w świadomości społecznej jako słabsze oraz których odmiennosć jest widoczna.¹⁰¹ Zjawisko to przyczynia się, a na obszarach o podwyższonym poziomie lęku przed przestępczością szczególnie, do pogłębiania dyskryminacji przedstawicieli takich kategorii społecznych, skłaniając ich do modyfikacji swoich codziennych zachowań, co często może prowadzić do różnych form i w różnym stopniu wykluczenia, ograniczenia szans na rynku pracy lub obniżenia standardu życia, a także poziomu samooceny. Jako typowe przykłady można podać ograniczenie możliwości znalezienia zatrudnienia przez kobiety unikające pracy zmianowej, zmuszającej do przemieszczania się w porze wieczornej lub nocnej, lub ograniczenie z tego samego powodu intensywności korzystania z oferty kulturalnej. Takie sytuacje powodują już konkretne, wspomniane wcześniej, koszty społeczne, nie mówiąc o stratach samych zainteresowanych.

Percypowany społecznie stan zagrożenia pociąga za sobą sprzężenie zwrotne w postaci unikania miejsc znanych jako niebezpieczne, a w konsekwencji tendencję do ich pustoszenia, przynajmniej w pewnych porach – najczęściej poza okresami największej aktywności – i tym samym do pogłębiania uwarunkowań sprzyjających występowaniu zagrożeń.

Poczucie zagrożenia odnoszące się do konkretnych miejsc lub rejonów ma zatem dwojakie konsekwencje: wpływa na różne aspekty życia użytkowników, ogranicza swobodę wyboru, jakość życia, vitalność przestrzeni, w konsekwencji wpływa na zmianę sposobu jej funkcjonowania. Z drugiej strony przyczynia się do potęgowania wielu negatywnych zjawisk, w tym negatywnych relacji społecznych, a to w długim okresie czasu wpływa na opinię o miejscu i może spowodować na przykład ruchy migracyjne, skłaniając bardziej dynamicznych i zamożniejszych mieszkańców do poszukiwania lepszego miejsca do życia. W Polsce ten ostatni aspekt, w związku z niewielką dotąd mobilnością ludności, nie ma jeszcze powszechnego znaczenia, jednak w krajach zachodnich, a zwłaszcza w USA, jest to problem, który przyczynia się do niestabilności społecznej środowiska miejskiego, wywołuje poważne zawirowania na rynku nieruchomości, a pośrednio w całej gospodarce. Skrajnym przykładem skutków tego rodzaju zjawiska jest Detroit, gdzie pierwszym poważnym przejawem kryzysu było opuszczenie w dość krótkim okresie czasu śródmieścia przez klasę średnią jako wyraz braku akceptacji dla pogarszającego się stanu bezpieczeństwa i drastycznego wzrostu poczucia zagrożenia. Zapoczątkowało to stopniowy upadek dwumilionowego niegdyś miasta.

miejskiej dla zwiększenia bezpieczeństwa mieszkańców, WA PK, Kraków 2004, s. 286-291, a także G.R. Wekerle, C. Whitzman, op. cit.

¹⁰⁰ Por. M. Czyński, op. cit., s. 243; B. Czarnecki, *Rozwiązania przestrzenne jako środek ograniczający skutki zagrożeń przestępczością osób z wrażliwych grup społecznych*, [w:] Materiały III Sympozjum Architektura i Technika a Zdrowie, PŚI, Gliwice 2005.

¹⁰¹ G.R. Wekerle, C. Whitzman, op. cit., s. 26.

1.4.2. Przestępczość a postrzeganie i waloryzacja przestrzeni

Użytkowanie przestrzeni związane jest również ze sposobem jej postrzegania, w tym wypadku przez pryzmat bezpieczeństwa. Bezpieczeństwo wymieniane jest jako jedna z czterech charakterystyk przestrzeni istotnie wpływających na jej przyswajanie.¹⁰²

O ile w tej publikacji główny akcent położony jest na obiektywne aspekty relacji przestrzeń-przestępczość, to, rzecz jasna, nie można ignorować aspektu subiektywnego, jakim jest poczucie bezpieczeństwa. Czynniki subiektywne mają duże znaczenie dla wyborów dokonywanych w toku użytkowania przestrzeni, a także jej kreowania. Jednostkowe, indywidualne doświadczenie jest przecież istotną podstawą kształtowania się opinii w różnych kwestiach, nawet jeśli są to opinie obiegowe. Jest to również istotne w decyzjach dotyczących przestrzeni, jak na przykład decyzji o wyborze miejsca zamieszkania, decyzjach inwestycyjnych, które mogą wpływać na sposób funkcjonowania miejsc lub rejonów, a w przypadku miast czy regionów mogą mieć istotne znaczenie dla ich powodzenia choćby w sferze turystyki.

Nasilenie i koncentracja zdarzeń kryminalnych ma wpływ na sposób postrzegania przestrzeni. Duże znaczenie ma to, co jest bezpośrednio widoczne: przejawy dezorganizacji, oznaki (zwłaszcza wizualne) zawłaszczenia przestrzeni przez środowiska kryminogenne, przejawy braku nadzoru. Wpływ ten w szczególności dotyczy kształtowania się opinii o poszczególnych krajach, regionach, miastach, dzielnicach, osiedlach, rejonach i wreszcie poszczególnych miejscach. Jako efekt tego procesu – rzecz jasna, uwarunkowanego wpływem innych jeszcze czynników, jak stan zagospodarowania, struktura funkcji, występowanie określonych obiektów (na przykład usług) wpływających na atrakcyjność lub uciążliwość miejsca, dostępność komunikacyjna oraz wiele innych – kształtuje się potoczna kategoryzacja na „lepsze” i „gorsze” dzielnice, osiedla, miasta, czy też miejsca będące celem turystów.¹⁰³ Ma ona swój wyraz w zainteresowaniu danym obszarem lub miejscem jako miejscem zamieszkania, czasowego pobytu lub inwestycji. Mierzone jest ono na przykład poziomem rynkowej wartości nieruchomości, będącym rezultatem stopnia zainteresowania potencjalnych nabywców.

*„Atrakcyjne dla inwestorów oraz biznesmenów są miasta bezpieczne. Niestety, poziom bezpieczeństwa osobistego i mienia nie jest w polskich miastach wysoki i sytuacja w tym zakresie zbyt szybko się nie poprawi. Z jednej strony rozwijają się struktury patologiczne, zarówno przestępczości pospolitej, jak i zorganizowanej (mafijnego charakteru), a z drugiej strony służby porządku publicznego borykają się z kłopotami kadrowymi, sprzętowymi – i generalnie finansowymi. Warto jednak pamiętać, że poziom bezpieczeństwa i estetyka miasta są znaczącym składnikiem jego milieu.”*¹⁰⁴

¹⁰² B. Jałowiecki, M.S. Szczepański, op. cit., s. 342.

¹⁰³ Zagadnienie kształtowania się potocznej opinii na temat „dobrych” i „złych” dzielnic omawiają B. Jałowiecki, M.S. Szczepański, op. cit., s. 333-334.

¹⁰⁴ J.J. Parysek, L. Mierzejewska, *Problemy funkcjonowania i rozwoju miast polskich z perspektywy 2009 r.*, [w:] J.J. Parysek (red.) *Wybrane problemy miast i aglomeracji miejskich na początku XXI wieku*, Biuletyn

Ryc. 1.8 a), b). Przykłady miejsc z oznakami i wolne od oznak dezorganizacji społecznej. Fot. autor

Różne czynniki mają swój udział w ostatecznej opinii o rejonie lub miejscu, w zależności od tego, czy chodzi o inwestycje komercyjne, zainteresowanie turystyczne, czy też poszukiwanie miejsca do zamieszkania. W świadomości społecznej najpowszechniej funkcjonują opinie na temat miejsc zamieszkania i miejsc docelowych turystyki. Jednak w dzisiejszej gospodarce, gdzie dużą rolę odgrywa jakość kapitału ludzkiego, a zatem i jakość przestrzeni do życia, w tym poziom bezpieczeństwa, opinie te mają duże znaczenie w decyzjach dotyczących lokalizacji inwestycji komercyjnych, zwłaszcza miejsc pracy wysokiej jakości.

Widać to na przykładzie Wielkiej Brytanii, gdzie wraz z występowaniem kolejnych przejawów zagrożeń, głównie terroryzmem (serie zamachów IRA w latach osiemdziesiątych oraz dziewięćdziesiątych, zamachy z 2005 roku), ale i rosnącą przestępczością, ogólnie pogarszającymi się warunkami życia oraz rosnącymi cenami nieruchomości w Londynie, wiele firm przenosiło swoje siedziby do miast północnej Anglii, między innymi w okolice Leeds i Newcastle. Powodem było poszukiwanie tańszych lokalizacji, ale i lepszych warunków życia dla pracowników.

Z drugiej strony istotna jest też tendencja do pozytywnej waloryzacji środowiska przestrzennego, z którym jesteśmy związani (własnego) – tym bardziej, im mniejsze są szanse na jego zmianę.¹⁰⁵

W ramach wpływu przestępczości na kształtowanie opinii o miejscu czynniki na nią rzutujące to: rzeczywisty wymiar lokującej się w nim przestępczości, potoczne przekonanie o poziomie zagrożeń, a także stan przestrzeni, w tym wspomniana już obecność oznak naruszeń prawa i społecznej dezorganizacji.

Można tu dopatrzyć się paradoksów, na przykład: rzeczywisty rozmiar przestępczości w danym rejonie najlepiej (bo obiektywnie) oddaje jego stan bezpieczeństwa w tym za-

IGS-EiGP UAM, Poznań 2009, s. 18. Por. także: P. Syms, *Land, development and design*, Wiley - Blackwell, Oxford 2010, s. 255

¹⁰⁵ Por. 1.3.3.

kresie. Jednak szczegółowe dane na ten temat zwykle nie są powszechnie znane.¹⁰⁶ Z kolei opinie o stanie przestrzeni mają charakter w dużej mierze subiektywny¹⁰⁷, ale ze względu na powszechność jego percepcji przez użytkowników ich wpływ opiniotwórczy będzie dużo większy, a w każdym razie bardzo powszechny.

Potoczna opinia o poziomie zagrożeń w poszczególnych miejscach w dużej mierze kształtuje się na podstawie zbioru indywidualnych doświadczeń różnych osób. Na potoczną negatywną opinię największy wpływ mają zdarzenia najbardziej uciążliwe w codziennym użytkowaniu przestrzeni, doświadczane na co dzień przez mieszkańców, a także nawet pojedyncze lub seryjne zdarzenia o charakterze spektakularnym, budzące szczególne poczucie zagrożenia i w związku z tym nagłaśniane przez środki masowego przekazu lub poprzez informację obiegową. Możliwa jest zatem sytuacja, gdy obszar o wysokim poziomie poważnych nawet przestępstw, ale nie budzących powszechnego zainteresowania opinii publicznej, nie dotyczących przeciętnego obywatela jest uważany za bezpieczniejszy niż obszar, na którym występuje mniej, o mniejszym ciężarze gatunkowym i niższej kwalifikacji prawnej występów lub wykroczeń, lecz postrzeganych jako dolegliwe w codziennym życiu i dlatego zwracających uwagę mieszkańców. Może się tak dzieć ze względu na to, że dotyczą one mienia członków społeczności lokalnej (graffiti na ścianach domów, dewastacje pojazdów, kradzieże rowerów) czy poczucia zagrożenia bezpieczeństwa osobistego (związanego z obecnością osób, które sprawiają wrażenie agresywnych: hałaśliwych grup młodzieży, osób spożywających alkohol, skłonnych do zaczepki itp.). Podobny paradoks wiąże się często z relacją natężenia przestępstw w intensywnie funkcjonujących przestrzeniach publicznych oraz miejscach o niewielkiej liczbie użytkowników. W tych pierwszych zwykle oczywiście dochodzi do większej liczby zdarzeń, ale w relacji do liczby użytkowników prawdopodobieństwo stania się ofiarą przestępstwa jest zwykle zauważalnie większe w przestrzeniach mniej uczęszczanych.¹⁰⁸

Opinie o obszarach mniej powszechnie uczęszczanych ale przez stałych użytkowników (np. rejonach zamieszkania, osiedlach) w większym stopniu kształtują się w wąskim kręgu na podstawie bezpośredniego doświadczenia, natomiast opinie dotyczące obszarów lub miejsc intensywnego publicznego użytkowania (centra, przestrzenie publiczne) w większym stopniu będą miały charakter obiegowy.

Można tu postawić tezę, że sposób postrzegania konkretnych miejsc jest wypadkową tego, czego doświadczają użytkownicy, oraz panujących opinii. Proporcje tych dwu czynników będą zależne od tego, na ile dana przestrzeń jest bezpośrednio doświadczana przez zainteresowanego oraz w jakim stopniu jest przedmiotem zainteresowania społecznego.

¹⁰⁶ Formą przekazu informacji w tym zakresie są mapy zagrożeń, pozwalające najbardziej obrazowo prezentować rozmieszczenie miejsc zagrożonych i względnie bezpiecznych. W Polsce przygotowywane są głównie przez lokalne media i mają charakter dość ogólnikowy (dotyczą na przykład ogólnie poszczególnych dzielnic lub części miast).

¹⁰⁷ Wszakże „przedmiotem oceny i waloryzacji (...) jest nie tyle sama rzeczywistość, ile jej obraz w 'świadoomości człowieka'”, B. Jałowiecki, M.S. Szczepański, op. cit., s. 329.

¹⁰⁸ Przytaczane w innym miejscu wyniki badań B. Hilliera.

1.4.3. Przestępczość a stan przestrzeni

Przestępczość odciska widoczne piętno w przestrzeni miasta, choć w sposób zróżnicowany. Taylor uważa, że „krytycznymi cechami środowiska, które wpływają na poziom przestępczości, są znaki obrony, znaki zawłaszczenia i znaki nieucywilizowania. (...) Znaki obrony są symbolicznymi i rzeczywistymi barierami ukierunkowanymi na obcych, które odstraszą intruzów. Znaki zawłaszczenia to oznaczenia terytorium, które wskazują, że przestrzeń jest przez kogoś użytkowana i że ktoś o nią dba. Znaki nieucywilizowania to fizyczne lub społeczne sygnały (na przykład zniszczenie środowiska), które wskazują na rozpad porządku społecznego. Te znaki terytorialne dostarczają informacji innym mieszkańcom i obcym, co z kolei wpływa na to, czy przestępstwo zostanie popełnione, czy też nie. Taylor i jego współpracownicy uważają, że znaki terytorialne, które odstraszą przestępców, częściej występują w okolicach społecznie homogenicznych i na obszarach o silnych lokalnych więziach społecznych”¹⁰⁹

Ryc. 1.9. Przestrzeń miasta z oznakami naruszeń norm społecznych. Fot. autor

Formy oraz czytelność tych oznak związane są z rodzajami przekroczeń prawa oraz ich nasileniem, natomiast rozmieszczenie wynika ze złożonej korelacji lokalizacji miejsc sprzyjających poszczególnym rodzajom przekroczeń prawa, rozmieszczenia (koncentrowania się) obiektów przestępstw oraz rozkładu przestrzennego miejsc przebywania osób skłonnych do przekroczeń norm społecznych.

Największy wpływ na stan przestrzeni mają efekty działania tych sprawców, dla których przestrzeń i jej elementy są obiektem lub areną działania. Będą to więc przede

¹⁰⁹ P.A. Bell i in., op. cit., s. 444.

wszystkim graffitiarze, dla których istotą działania jest pozostawianie widocznych śladów w przestrzeni miasta. W następnej kolejności można z pewnością wymienić wandalów, którzy działają czy to z chęci wyżycia się, czy też w związku z zamiarem dokonania konkretnych lub jak największych zniszczeń. Obie te kategorie są sprawcami największych ingerencji w stan przestrzeni.¹¹⁰ Silny, widoczny wpływ na stan przestrzeni publicznej lub społecznej mają sprawcy zachowań antyspołecznych, którzy często działają w sposób ciągły w długim okresie czasu, przyczyniając się do tworzenia atmosfery dezorganizacji społecznej.

Dla większości pozostałych sprawców, w tym poważniejszych przestępstw, widoczne oznaki (ślady) popełnionych czynów są ich skutkami ubocznymi. Są one zwykle nawet niepożądane jako potencjalne źródło informacji o nich samych oraz o ich sposobie działania, choć zwłaszcza w przypadku zdarzeń o gwałtownym przebiegu zwykle się pojawiają.¹¹¹

Przestępczość czy ogólnie naruszenia prawa i porządku wiążą się z łamaniem reguł, przekraczaniem ustalonych prawem lub obyczajem granic, burzeniem ustalonego ładu, ale i często narzucaniem przemocą własnego, jednakże arbitralnego, wypływającego z pobudek egoistycznych, już nie ładu, a raczej hierarchii i rygoru, nie tworzącego systemu bazującego na wyższych wartościach. Taki porządek bywa zresztą często negowany, w imię partykularnych racji łamany. Wiąże się więc siłą rzeczy z dezorganizacją i rozchwianiem, brakiem tolerancji i przemocą. Znajduje to odzwierciedlenie w przestrzeni, odciskając swe piętno nie tylko na jej funkcjonowaniu, ale również w sposób widoczny na jej stanie. Przy tym oddziaływanie jest dwukierunkowe: określony stan przestrzeni jest skutkiem występowania patologii i dezorganizacji, a równocześnie może prowokować, wskazywać na przyzwolenie, rozzuchwalać.¹¹²

1.4.4. Przestępczość a zarządzanie przestrzenią

Zarządzanie, a w tym bieżące utrzymanie, istotnie wpływa na funkcjonowanie przestrzeni publicznej, w tym na właściwy jej stan, choć nie tylko. Sprawność zarządzania warunkuje szybkość i skuteczność reakcji na wszystko, co dzieje się w zarządzanej przestrzeni: od interwencji służb ratunkowych i porządkowych w nagłych wypadkach, przez bieżące utrzymanie czystości i naprawy uszkodzeń lub zniszczeń, po długofalowe utrzymanie obejmujące okresowe czynności konserwacyjne i niezbędne inwestycje. Sprawność zarządzania oraz stan utrzymania wpływa na możliwości egzekwowania reguł postępowania w zarządzanych miejscach.

¹¹⁰ Zniszczenia wywołują też sprawcy zamieszek, ale są to zdarzenia wyjątkowe.

¹¹¹ Por. B. Czarnecki, *Oznaki naruszania norm społecznych – przesłanki do kształtowania przestrzeni bezpiecznej*, [w:] "Architecturae et Artibus" nr 3/2010, s. 5-12.

¹¹² Stąd między innymi idea nowojorskiego programu Jakość Życia, którego część odnosząca się do sposobu reakcji na przekroczenia prawa znana jest potocznie pod hasłem „zero tolerancji”, w dużej mierze nastawionej na konsekwentną eliminację wszelkich przejawów społecznej niesubordynacji. Por.: G.L. Kelling, C.M. Coles, op. cit.

Skuteczne zarządzanie przestrzenią musi mieć dziś charakter zintegrowany, temu zresztą służą rozwijane wciąż narzędzia z kategorii GIS i systemy informacji przestrzennej czy różne formy systemów monitorowania i nadzoru.

Trudno zakładać właściwe funkcjonowanie nawet najlepiej zaprojektowanych rozwiązań bez zapewnienia ich utrzymania we właściwym stanie, choć występuje tu zależność: właściwe zarządzanie i utrzymanie sprzyja prawidłowemu i długotrwałemu funkcjonowaniu, a właściwe rozwiązania mogą ograniczyć zakres bieżących czynności koniecznych do zapewnienia właściwego funkcjonowania i dobrego stanu utrzymania.

Zależności te coraz bardziej się komplikują, na przykład bardzo istotnym elementem funkcjonowania przestrzeni publicznej w miastach jest transport zbiorowy, a zapewnienie oczekiwanego dziś poziomu jego efektywności wymaga coraz bardziej złożonych działań i stosowania coraz bardziej zaawansowanych narzędzi, jak inteligentne systemy transportowe czy telematyka transportu. Podobnie elementem systemu gromadzenia informacji oraz podejmowania decyzji w zarządzaniu przestrzenią miejską są wspomniane już elektroniczne systemy nadzoru, w tym monitoringu wizyjnego. W nowojorskim programie „Jakość Życia”, gdzie istotnym elementem było zaprowadzenie porządku w metrze, zaczęto od zmiany modelu zarządzania stanem utrzymania taboru.¹¹³

Nie ulega wątpliwości, że sprawne i skuteczne zarządzanie przestrzenią publiczną jest nieodzownym elementem prewencji przestępczości i innych naruszeń społecznych norm zachowań. Wynika to zarówno ze znaczenia stanu utrzymania, który jest elementem zarządzania przestrzenią, a także z konieczności efektywnej koordynacji różnych sfer działań w przestrzeni, takich jak niekolizyjna realizacja zadań przez różne służby, w których właściwości przestrzeni pozostaje. Prawidłowy stan utrzymania przestrzeni jest istotnym elementem większości koncepcji dotyczących tego, co określa się mianem „przestrzeni bezpiecznych”.¹¹⁴

Osoby i instytucje zajmujące się zarządzaniem, w tym utrzymaniem przestrzeni miejskich, na co dzień stykają się ze skutkami przekroczeń norm społecznych w przestrzeni miasta.¹¹⁵ Realizując swoje zadania ze sfery zarządzania, przyjmują tym samym, jednak nie zawsze skutecznie, rolę czynnika ochronnego – strażnika obowiązujących reguł nie tylko w zakresie swoich zasadniczych kompetencji.¹¹⁶

Jak już opisano wyżej, stan przestrzeni pozostaje w związku ze zjawiskami naruszania norm społecznych i przestępczości. Wiąże on się jednak również z takimi aspektami zarządzania, jak na przykład cykl życia obiektów. W miarę użytkowania i zużywania się obiektu i jego elementów potęgowane może być wrażenie nieporządku, zaniedbania lub dezorganizacji. Wraz ze starzeniem się obiektów, zwłaszcza mieszkalnych, a nawet całych osiedli następują przekształcenia struktury społecznej, a także poziomu zamożności mieszkańców: ze starzejących się osiedli stopniowo wyprowadzają się zamożniejsi i bardziej

¹¹³ G.L. Kelling, C.M. Coles, op. cit., s. 131-133.

¹¹⁴ Por. 2.1 i 2.2.

¹¹⁵ B. Czarnecki (2010), op. cit.

¹¹⁶ R. Głowacki, K. Łojek, A. Tyburska, A. Urban, op. cit., s. 93.

aktywni mieszkańcy, a stopniowe obniżanie się cen nieruchomości powoduje, że ich miejsce zajmują osoby mniej zamożne.¹¹⁷ Stąd budynki oraz obiekty w różnych fazach cyklu życia technicznego (a może w jeszcze większym stopniu moralnego) podlegają fluktuacjom w zakresie stanu utrzymania, a także zróżnicowanego stopnia występowania problemów społecznych. Nie musi to oznaczać od razu wzrostu patologii czy przestępczości¹¹⁸, ale z reguły wiąże się co najmniej ze zmianami postrzegania takiego obiektu czy rejonu, a także odmiennością problemów, przed którymi stoją zarządzający zarówno obiektami, jak i towarzyszącą im otaczającą przestrzenią.¹¹⁹

¹¹⁷ Odwrotność tego procesu zachodzącą w toku gentryfikacji opisują P.A. Bell i inni (op. cit., s. 448): gdy zaniedbane, zwykle centralne rejony miasta zostaną zrewaloryzowane lub po prostu odnowione, uzyskując na nowo atrakcyjność, biedniejsi najemcy muszą ustąpić miejsca zamożniejszym.

¹¹⁸ Por. P.A. Bell i in., op. cit., s. 442.

¹¹⁹ Problem ten jaskrawo wystąpił od początku lat osiemdziesiątych na słynnym osiedlu Byker Wall w Newcastle projektu zespołu arch. R. Erskine'a. W tym osiedlu zróżnicowanie rozwiązań formalnych budynków i zagospodarowania terenu dodatkowo zwiększa trudność zapewnienia właściwego stanu utrzymania w toku bieżącego administrowania osiedlem. Por. I. Colquhoun, op. cit., s. 34-35.

2. Możliwości ograniczania przestępczości poprzez kształtowanie przestrzeni

2.1. Koncepcje kształtowania przestrzeni bezpiecznej

Z przeglądu teorii traktujących o wpływie rozwiązań przestrzennych na bezpieczeństwo publiczne nie uzyskamy danych na temat narzędzi operacyjnych, jakimi są metody czy procedury identyfikowania rozwiązań negatywnie wpływających na bezpieczeństwo. Jednak ułatwia on zrozumienie tego, jak zależność bezpieczeństwa od ukształtowania przestrzeni widzieli poszczególni badacze, i pomaga wyodrębnić przestrzenne czynniki sprzyjające przestępczości oraz środki projektowe mające służyć jej ograniczeniu.

Koncepcje ograniczania zagrożeń poprzez odpowiednie kształtowanie środowiska fizycznego odnoszą się głównie do jednego z elementów triady kryminalnej, to jest miejsca przestępstwa i bazują na dwóch aspektach kontekstu zdarzeń kryminalnych: przestrzennych uwarunkowaniach obiektu przestępstwa oraz sytuacyjnych determinantach możliwości działania sprawców przestępstw.¹²⁰ Ma to oczywiście bezpośredni związek z teorią racjonalnych wyborów i teorią okazji.

Jane Jacobs: *The Death And Life of Great American Cities*, 1961

Początki koncepcji przeciwdziałania przestępczości za pomocą kształtowania przestrzeni sytuuje się na przełomie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych. Wówczas to w USA dały o sobie znać efekty gwałtownych, powojennych przemian kulturowych, powiązane z przekształceniami w strukturze społeczno-przestrzennej miast, nowymi modelami zamieszkiwania oraz efektami upowszechnienia samochodu i telewizji. Doprowadziło to do rozluźnienia, wręcz rozerwania więzi społecznych, zarówno w społecznościach sąsiedzkich (zwiększona rotacja sąsiadów, wzrost znaczenia sfery prywatnej w codziennym życiu), jak i w przestrzeni publicznej miast (ograniczenie obecności funkcji mieszkaniowej w obszarach śródmiejskich i ogólny kryzys śródmieść).

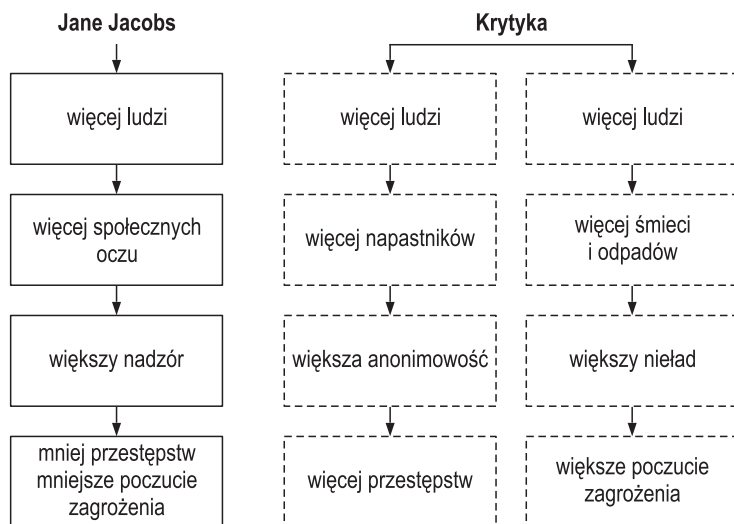
Diagnostując te zjawiska, Jane Jacobs – mając na myśli osiedla wznoszone na podstawie interpretacji postulatów Karty Ateńskiej – „...argumentowała, iż stosowane zasady projektowania miast prowadzą do rozkładu więzi międzyludzkich i osłabienia kontroli społecznej.”¹²¹ Obserwowane przemiany funkcjonalno-przestrzenne (zamiana ulic miejskich w korytarze transportowe, separacja zabudowy od ulicy, segregacja funkcji, brak warunków do wzajemnej obserwacji, pustoszące poza porami szczytu ulice) klasyfikowała jednoznacznie jako czynniki kryminogenne.

¹²⁰ P.M. Cozens, G. Saville, D. Hillier, op. cit., s. 328.

¹²¹ R. Głowacki, K. Łojek, A. Tyburska, A. Urban, op. cit., s. 140.

W wydanej w 1961 roku głośnej książce *The Death And Life of Great American Cities* Jacobs poddała krytyce rozwiązania przestrzeni miejskiej opierające się na pryncypiach urbanistyki modernistycznej i ideach Le Corbusiera. Opowiadała się zdecydowanie za powrotem do tradycyjnej siatki ulic i towarzyszącej jej zabudowy oraz klarownego zdefiniowania granic pomiędzy przestrzenią publiczną a prywatną jako podstawowego warunku uzyskania korzyści z zachowań terytorialnych.¹²² Sprzyjają one utożsamieniu i tym samym gotowości użytkownika do podejmowania odpowiedzialności za wykorzystywaną przez niego przestrzeń. Jacobs zdecydowanie zalecała rozwiązania prowadzące do zróżnicowania funkcji, stosowanie rozwiązań zapewniających wzrokowy nadzór z budynków nad tym, co dzieje się na ulicy, oraz przekonywała, że bezpieczna ulica to taka, która o każdej porze jest użytkowana przez pieszych. Niezbędna do tego jest obudowa odpowiednimi, atrakcyjnymi funkcjami, które będą ożywiać ulicę, zapewniając pożądany efekt kontroli społecznej. Prócz zróżnicowania funkcjonalnego jako istotne wskazywała zapewnienie zróżnicowania populacji mieszkańców (zróżnicowanie ze względu na wiek, poziom zamożności i formę prawną użytkowania obiektów).¹²³

Nie wszystkie zalecenia Jacobs wytrzymały próbę czasu. Część została poddana krytyce, jak choćby założenie, że duża liczba użytkowników przestrzeni co do zasady zapewnia wysoki poziom kontroli społecznej i tym samym wzrost poczucia bezpieczeństwa.

Ryc. 2.1. Skorygowany przez autora schemat krytyki koncepcji Jane Jacobs

Źródło: rys. autor z wykorzystaniem: R. Głowacki, K. Łojek, A. Tyburska, A. Urban, op. cit., s. 140.

¹²² P.A. Bell i in., op. cit., s. 737.

¹²³ I. Colquhoun, op. cit., s. 38, 39.

Jednak badania Billa Hilliera, oparte na analizach przy użyciu metod matematycznych, nie potwierdzają wszystkich krytycznych zastrzeżeń. Na przykład zwraca on uwagę, że choć na badanych przez niego głównych ulicach (a więc o największym ruchu) występuje największe bezwzględne zagęszczenie przestępstw, to względne natężenie (odniesione do liczby przechodniów) jest zazwyczaj wyższe na drugorzędnych ulicach, więc tych o mniej intensywnym ruchu ulicznym, w tym pieszym. Tym samym wnioski uzyskane po kilkudziesięciu latach przez Hilliera zdają się potwierdzać główne tezy Jane Jacobs.¹²⁴ Mimo że koncentrowała się ona na poprawie bezpieczeństwa na tradycyjnych ulicach, a więc w przestrzeniach w całej pełni publicznych, to uwzględniła aspekt terytorialności i zwracała uwagę na fakt, że bez utożsamiania się użytkowników z miejscami, z których korzystają, niemożliwe jest zaistnienie w odpowiednim wymiarze zjawiska kontroli społecznej.¹²⁵

Elizabeth Wood, lata sześćdziesiąte

Pracując jako socjolog, na początku lat sześćdziesiątych Wood,¹²⁶ zainteresowała się osiedłami bloków wielorodzinnych w budownictwie komunalnym. Zwróciła uwagę na potrzebę usprawnień elementów przestrzeni budynków i ich otoczenia. Przestrzenie publiczne i półpubliczne powinny stać się miejscami atrakcyjnymi do spędzania wolnego czasu przez mieszkańców, co między innymi miałoby na celu wzmocnienie poziomu kontroli społecznej terenu osiedla, zwłaszcza w bezpośrednim sąsiedztwie budynków. W sposób szczególnie dotyczyć to miało nastolatków, na którą to grupę, jako zasadnicze źródło problemów na osiedlach, Wood wskazała jako jedną z pierwszych. Postulowała wprowadzanie modyfikacji, które spowodowałyby obecność mieszkańców w otoczeniu zabudowy (rekreacja) czy na parterach klatek schodowych dużych budynków (lobby, udogodnienia dla mieszkańców, miejsca spotkań). Poprawa rozwiązań powinna wiązać się z poprawą widoczności, na przykład w relacji wnętrza klatki schodowej – strefa przedwejściowa zarówno w dzień, jak i nocą, czy też widoczności z okien mieszkań na place zabaw. Zwróciła także uwagę na konieczność projektowania elementów i wyposażenia przestrzeni osiedla oraz budynków w formie „wandaloodpornej”.

Elizabeth Wood wiele uwagi poświęciła aspektowi utrzymania i zarządzania przestrzenią jako niezbędnemu elementowi zapewnienia bezpiecznego środowiska przestrzennego w miejscu zamieszkania. Wskazywała na konieczność kreowania odpowiednich relacji i zrozumienia pomiędzy zarządzającymi przestrzenią a mieszkańcami.

Z powyższych przykładów widać, że już we wczesnych badaniach i publikacjach, które nie zawierały jeszcze w zasadzie koncepcji kształtowania rozwiązań, występują wszystkie istotne elementy późniejszych teorii: kontrola społeczna, widoczność, klarowność granic przestrzeni i terytorialność, zróżnicowanie funkcji oraz struktury populacji mieszkańców, znaczenie stanu utrzymania i zarządzania przestrzenią oraz odporność elementów przestrzeni na zniszczenia.

¹²⁴ B. Czarnecki, W. Siemiński, op. cit., s. 36.

¹²⁵ *Planning urban design and management for crime prevention handbook*, op. cit., s. 4.

¹²⁶ I. Colquhoun, op. cit., s. 38.

Schlomo Angel, *Discouraging Crime Through City Planning*, 1968

Współpracownik Christophera Alexandra przeanalizował przestępczość uliczną w Oakland, co pozwoliło mu potwierdzić możliwość bezpośredniego wpływu ukształtowania przestrzeni fizycznej na zachowania przestępcze. Wskazał na takie czynniki przestrzenne, jak: wyodrębnianie obszarów, hierarchia dostępu/struktura barier oraz moderowanie możliwości obserwacji zarówno przez mieszkańców, jak i służby porządkowe. Wiązał również, jak Jacobs, poziom przestępczości z aktywnością uliczną obywateli oraz gęstością zaludnienia¹²⁷ – postawił nawet hipotezę o bezpośredniej, odwrotnej zależności poziomu aktywności ulicznej oraz przestępczości.¹²⁸

Oscar Newman, *Defensible Space*, 1972

Koncepcja *przestrzeni obrony*¹²⁹ (*Defensible Space*) ogłoszona w 1972 roku przez Oscara Newmana, zmarłego w 2004 roku architekta i badacza, profesora Columbia University, częściowo wiązała się z obserwacjami i zaleceniami Jane Jacobs. W pewnym sensie stanowiła przełożenie obserwacji i wniosków Jacobs na praktyczne narzędzia planistyczne i projektowe.¹³⁰ Bezpośrednią inspiracją dla idei Newmana była obserwacja funkcjonowania obszaru starej, ekskluzywnej niegdyś dzielnicy w St. Louis, w której przetrwała tradycja prywatnych ulic. Ulice te w czasach Newmana już ogólnodostępne, z otwartymi bramami, nadal wywoływały na użytkownikach silne wrażenie obecności gospodarza i przynależności terenu oraz akcentowania granic między sferą w pełni publiczną a domeną wspólnoty sąsiedzkiej. Fakt zerowego praktycznie poziomu przestępczości w tej dzielnicy, na tle jednych z najwyższych jej wskaźników w skali całych Stanów notowanych wówczas w St. Louis, oraz przypadek sąsiedniego, słynnego osiedla Pruitt-Igoue¹³¹ stały się zaczynem do sformułowania idei małych sąsiedztw.¹³² Zasadniczo Newman wyszedł z tych samych co Jacobs założeń generalnych, opierających się na idei kontroli społecznej nad przestrzenią, konieczności zapewnienia widoczności, a także terytorialności. Z drugiej jednak strony jego koncepcja, koncentrująca się na tworzeniu bezpiecznej przestrzeni wyłącznie w zespołach mieszkaniowych, preferowała przestrzenie silnie przypisane ograniczonym grupom, głównie sąsiedzkim. Zasadą ich kształtowania miała być ograniczona liczba użytkowników, osiągnięta między innymi poprzez niewielką skalę przestrzeni (dziedzińce, sięgacze) oraz ograniczenie wielkości zespołów mieszkaniowych, a ponadto przez ograniczanie możliwości wstępu obcych (eliminacja ciągów ruchu tranzytowego, wprowadzanie oznak kontroli społecznej i markerów terytorialności, ograniczona liczba punktów dostępu). A zatem idea

¹²⁷ P.M. Cozens, G. Saville, D. Hillier, op. cit., s. 331.

¹²⁸ R. Głowacki, K. Łojek, A. Tyburska, A. Urban, op. cit., s. 141.

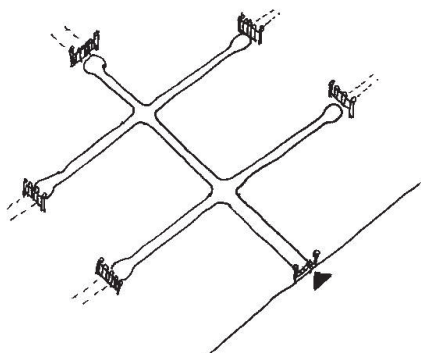
¹²⁹ Dosłownie: *przestrzeń ułatwiająca obronę*. Najczęściej stosowany przez polskich autorów przekład *przestrzeń obronna* może być mylący i nie w pełni oddaje oryginalny sens pojęcia oraz istotę idei.

¹³⁰ *Planning Urban Design and Management for Crime Prevention, Handbook*, op. cit., s. 4.

¹³¹ Por. O. Newman, *Creating...*, op. cit., s. 9-13, a także Ch. Jencks, *Architektura postmodernistyczna*, Wyd. Arkady, Warszawa 1985.

¹³² O. Newman, *Creating...*, op. cit., s. 10-13.

ta nie odnosi się do przestrzeni w pełni publicznych, a raczej do przestrzeni z zasady społecznych – sąsiedzkich. Newman zakładał, że mieszkańcy muszą mieć dobrą widoczność zarówno z mieszkań, jak i w obrębie samej przestrzeni osiedlowej oraz że muszą chcieć interweniować, na co można liczyć jedynie wówczas, gdy utożsamiają się z przestrzenią, o którą mają dbać. Tak więc Newman, uwzględniając podobne jak Jacobs uwarunkowania mające służyć eliminacji zagrożeń bezpieczeństwa, jednocześnie zdecydowanie skłonił się w kierunku przestrzeni społecznych i półprywatnych, a nie publicznych. Nie musi tu być sprzeczności, jeśli obie koncepcje będziemy odnosić do różnych kategorii obszarów: szczegółowe postulaty Jacobs zdają się być odpowiednie do obszarów zróżnicowanych funkcjonalnie, głównie śródmiejskich, gdzie trudno jest ograniczać swobodę dostępu oraz ruch tranzytowy, natomiast idea Newmana oparta na silnej integracji grup użytkowników – dla terenów typowo osiedlowych, gdzie ani ruch tranzytowy, ani obecność usług ogólnodostępnych nie są uzasadnione.

Ryc. 2.2. Fizyczne lub symboliczne przegrody eliminujące ruch tranzytowy: a) ilustracja tej zasady interwencji w amerykańskich zespołach zabudowy mieszkaniowej; b) zapewne echo tego działania w postaci rozwiązań służących eliminowaniu ruchu tranzytowego z ulic londyńskich rejonów zamieszkania

Źródło: rys. autor na podstawie: O. Newman, *Creating.....*, op. cit., s. 43; fot. autor

Idea *Defensible Space*, graficznie prezentowana w znanej formie dendrytowej ilustrującej hierarchiczną strukturę elementów pośrednich pomiędzy przestrzenią publiczną i prywatną modelowego osiedla¹³³, obejmuje cztery główne aspekty:

- terytorialność – jednoznaczność przynależności wszystkich przestrzeni, czytelność granic, łatwość identyfikacji swój-obcy, kontrola dostępu;
- nadzór (w rozumieniu społecznej kontroli sprawowanej przez mieszkańców) – widoczność, lokalizacja okien oraz wejść ułatwiająca obserwację, widoczność przestrzeni wspólnych w budynkach zarówno z ulicy, jak i z mieszkań;
- stan i wygląd/wizerunek budynków – unikanie czynników stygmatyzujących obiekty i tym samym ich mieszkańców poprzez odmienną sytuację lub

¹³³ Por. np. B. Czarnecki, W. Siemiński, op. cit., s. 98.

wizerunku budynku, elementy wykończenia budynków solidne, ale estetyczne i atrakcyjne;

- relacja terenów mieszkaniowych z innymi funkcjami, szczególnie usługami, lokalizacja terenów rekreacyjnych i placów zabaw zapewniająca nadzór z okolicznych budynków, uwzględnienie wpływu sąsiednich obiektów oraz obszarów – ogólnie: sposób użytkowania i zagospodarowania terenu.¹³⁴

Założeniem było zatem tworzenie zespołów mieszkaniowych o takich cechach, które będą ułatwiać i skłaniać mieszkańców do aktywnej dbałości o rejon swojego zamieszkania, aktywnego sprawowania nieformalnej kontroli społecznej i gotowości do reagowania na zauważone nieprawidłowości.

Jednak podejście Newmana było krytykowane za niewystarczające uwzględnienie aspektów społecznych i demograficznych. Ponadto zaawansowane badania z wykorzystaniem analizy syntaktycznej ujawniły, że znane od czasów Parkera i Unwina, a sławione przez Newmana nieprzelotowe sięgacze i inne formy wydzielonych wewnątrz sąsiedzkich nie zawsze stanowią bezpieczniejszą alternatywę dla tradycyjnej siatki ulic. Więcej, mogą stać się miejscami wyizolowanymi ze wszystkimi tego konsekwencjami, atrakcyjnymi dla przestępców mieszkaniowych, szczególnie gdy łączą się za sprawą pieszych przejść ze słabo z natury nadzorowanymi terenami zielonymi.¹³⁵ W okresie późniejszym Newman poświęcił więcej uwagi aspektom społecznym, formułując koncepcję *“Community of Interest”*, która zasadzała się na idei pozytywnej segregacji mieszkańców. Newman udowodnił, że relacje i więzi pomiędzy mieszkańcami będą lepsze, jeśli łączyć ich będzie wspólność pokoleniowa, zainteresowań czy stylu życia. Dowodził, że takie społeczności w większym stopniu dbają o środowisko, w którym żyją.¹³⁶

Ostatecznie Newman i założony przez niego instytut w toku przygotowywania zaleceń do restrukturyzacji obszarów zamieszkania uwzględniali zarówno czynnik przestrzenny, jak i społeczny.¹³⁷

Newman przeprowadził także gruntowne studia dotyczące wpływu różnych form zabudowy mieszkaniowej na poziom zagrożenia przestępczością. Badania bazowały na szczegółowych statystykach, uwzględniających charakterystyki mieszkańców oraz zarejestrowane zdarzenia kryminalne z uwzględnieniem struktury zabudowy (głównie wspieranej ze środków publicznych) od dwukondygnacyjnej szeregowej do trzydziestoseścio-

¹³⁴ G. Saville, G. Cleveland, *2nd generation CPTED: an antidote to the social Y2K virus of urban design*, 3rd International CPTED Association conference, Waszyngton 1998, s. 4.

¹³⁵ Por. B. Czarnecki, W. Siemiński, op. cit., s. 37-38, a także: A. van Nes, M. J. J. López, op. cit., s. 299.

¹³⁶ Colquhoun I., op. cit., s. 42. Było to więc zaprzeczenie zaleceń sformułowanych zarówno przez E. Wood, jak i przez J. Jacobs, które zalecały różnorodność również w wymiarze społecznym. Obecnie podobny problem rozważany jest w kontekście tworzenia zespołów zamieszkania dla osób starszych: czy powinny to być kompleksy, gdzie mieszkańców łączy więź pokoleniowa, czy też korzystniej jest, gdy będą oni mieli szansę funkcjonować w społecznościach odzwierciedlających strukturę całego społeczeństwa. Por. M. Magdziak, *Mieszkalnictwo dla osób starszych w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej*, [w:] „Architecturae et Artibus” nr 1/2009.

¹³⁷ www.defensiblespace.com/institute.htm/description, odczyt z 12.08.2010.

kondygnacyjnych wieżowców. Z wykonanych zestawień wynikało, że najniższe wskaźniki przestępczości notowane są w budynkach trójkondygnacyjnych, z gwałtownym wzrostem w przypadku budynków wyższych niż 6 kondygnacji na osiedlach przekraczających 1 000 mieszkań. Newman stwierdził także, że wieżowce mieszkalne mogą sprawdzać się jedynie w przypadku mieszkańców o wyższym statusie, z małą liczbą dzieci, gdzie występują środki bezpieczeństwa (na przykład monitoring lub stały nadzór portierów). Jest to więc standard charakteryzujący w Polsce dzisiejszą zabudowę określaną jako apartamentowa.¹³⁸

Mimo generalnej orientacji idei *Defensible Space* na osiedla mieszkaniowe w swoich materiałach zespół Newmana podawał następujące środowiska jako te, w których może być ona wdrażana:¹³⁹

- osiedla zabudowy jednorodzinnej,
- osiedla zabudowy wielorodzinnej,
- zespoły handlowe: malls oraz pasáže handlowe,
- środowisko biurowe,
- hotele, motele,
- kompleksy przemysłowe.

B. Hillier w podsumowaniu wyników badań opublikowanych w 2008 roku pogodził sposoby podejścia Jacobs i Newmana, stwierdzając, że zwolennicy ograniczonych wspólnot są zbyt zachowawczy w ograniczaniu dostępu obcych, a zwolennicy ekspozycji zabudowy mieszkaniowej na przestrzeń publiczną zbyt optymistyczni w ufności w kontrolę społeczną sprawowaną przez przygodnych przechodniów.¹⁴⁰

Christopher Alexander: A Pattern Language, 1977

Prace Alexandra nie koncentrują się na przestępczości. Jednak efekty stosowania zaproponowanej przez niego metodologii w kształtowaniu przyjaznego środowiska życia człowieka mogą mieć działanie prewencyjne w stosunku do przestępczości, a zwłaszcza dawać efekt redukcji poczucia zagrożenia.¹⁴¹ Budując swój „język wzorców”, Alexander wychodził z założenia, że ludzie powinni tworzyć swoje środowisko w sposób niejako naturalny, w odpowiedzi na potrzeby bytowe i emocjonalne, zakładał też elastyczność w zależności od zmian potrzeb oraz ewolucyjne podejście do kształtowania przestrzeni życiowej. Uważał zatem, że istnieje język, którego elementy odpowiadają na poszczególne problemy projektowe. W związku z tym jest zwolennikiem ewolucyjnego, organicznego powstawania nowych struktur przestrzennych, „w którym użytkownicy inicjują powstanie budynku i sami go projektują, a architekci i wykonawcy go budują.”¹⁴² Do tego właśnie, aby laicy mogli

¹³⁸ Por. G. Dąbrowska-Milewska, op. cit., s. 173.

¹³⁹ www.defensiblespace.com/institute.htm, zakładka: the institute/seminars, odczyt z 19.11.2009.

¹⁴⁰ B. Hillier, O. Sahbaz, *An evidence based approach to crime and urban design. Or, can we have vitality, sustainability and security all at once?*, Bartlett School of Graduate Studies, University College London, 2008, s. 27.

¹⁴¹ I. Colquhoun, op. cit., s. 64.

¹⁴² P.A. Bell, Th.C. Greene, J.D. Fisher, A. Baum, op. cit., s. 493.

odegrać aktywną rolę w procesie projektowania, potrzebne jest narzędzie, rzeczony „język wzorców”, „który zawiera przepisy na rozwiązywanie setek różnych problemów i sytuacji projektowych, sformułowane w sposób zrozumiały zarówno dla architektów, jak i dla laików.”¹⁴³ Metoda Alexandra¹⁴⁴ zapewnia elastyczność i możliwość ciągłego wprowadzania zmian, której unikają architekci pracujący według założeń mechanistycznych, dążący często do wykreowania skończonego „Dzieła” – pomnika swojej Twórczości.¹⁴⁵

Metodzie Alexandra przypisuje się szczególny wpływ na holenderskie strategie poprawy bezpieczeństwa za pomocą kształtowania przestrzeni i tą drogą na kształtowanie się strategii CPTED drugiej generacji.¹⁴⁶

George L. Kelling i James Q. Wilson: Wybite szyby, 1982

Wybite szyby to nie tyle sposób podejścia do kształtowania przestrzeni, tak aby sprzyjała ona bezpieczeństwu, a opis, a nawet teoria opisująca wpływ sytuacji dezorganizacji społecznej na ewolucję przestępczości i spadek poczucia bezpieczeństwa.¹⁴⁷

Autorzy omawiają głównie problematykę istoty naruszeń ładu i porządku w szerokim kontekście przemian społecznych, ewolucji systemu prawnego, a także zagadnienia organizacji i strategii działania służb policyjnych. Te działania we współpracy ze społeczeństwem miały doprowadzić do przywrócenia porządku w miastach i wyrugowania z przestrzeni publicznych zarówno przestępców, jak i sprawców naruszeń porządku publicznego, w dłuższym horyzoncie będąc środkiem przyczyniającym się do ograniczenia skali tych zjawisk. Wiele uwagi poświęcili jednak temu, jak drobne nieraz naruszenia ładu i porządku, jeśli występują w sposób ciągły i pozostają bez reakcji, z czasem prowadzą do eskalacji poważniejszej przestępczości. Odniesienie do zagadnień przestrzennych wynika z jednej strony z tego, że najczęściej spotykane i najbardziej spektakularne przejawy naruszeń porządku objawiają się w postaci oznak wizualnych (zniszczenia, zaśmiecenie, graffiti) występujących w przestrzeni publicznej. Sprawność w usuwaniu tychże oznak to sfera zarządzania przestrzenią, głównie publiczną, będąca istotną kwestią przy rozpatrywaniu relacji przestępczość – przestrzeń. Autorzy zwrócili także uwagę na ścisłe związki pomiędzy

¹⁴³ Ibidem.

¹⁴⁴ Metoda Alexandra, podobnie jak teksty krytyczne Ch. Jencksa, mimo że trudno dostępne, miała duży wpływ na reorientację postaw polskich architektów od połowy lat siedemdziesiątych i w latach osiemdziesiątych; por. m.in.: J. Zielonka, *Christophera Alexandra „Język wzorów”*, Ośrodek Wydawnictw SARP, J. Włodarczyk, „*A pattern language*” *Christophera Alexandra. Próba sprawdzenia teorii w projektowaniu i realizacji*, [w:] „Śląski Kwartalnik Urbanistyki i Architektury” nr 4/1988, Komisja Urbanistyki i Architektury o/PAN w Katowicach.

¹⁴⁵ Problem ten omawia też M. Czyński (2006): op. cit., s. 303.

¹⁴⁶ G. Saville, G. Cleveland, op. cit., s. 5.

¹⁴⁷ Kelling i Wilson najpierw opublikowali artykuł pod tytułem *The Police and Neighborhood Safety* w „The Atlantic (Monthly)” w marcu 1982 roku, który upowszechnił hasło „wybite szyby”, później zaś Kelling wraz z Catherine M. Coles szeroko opisali swoje doświadczenia i liczne studia przypadków w książce wydanej w Polsce pod tytułem *Wybite szyby. Jak zwalczyć przestępczość i przywrócić ład w najbliższym otoczeniu*, op. cit.

drobnymi naruszeniami porządku (które według nich w pewnych okolicznościach mogą być odczytywane jako „zwiastuny zbrodni”) a lękiem przed zagrożeniem przestępczością. Poza tym wskazali na względność wagi zdarzeń (np. zachowań antyspołecznych lub wykroczeń), które w pewnych okolicznościach (miejscu, czasie) mogą być mało znaczące, a w innych mogą powodować uczucie poważnego zagrożenia.¹⁴⁸

Istotą tak zwanej teorii wybitych szyb jest stwierdzenie, że pojedynczy przejaw naruszenia ładu i porządku – owa symboliczna wybita szyba, jeśli nie spotka się z odpowiednią, szybką i skuteczną reakcją, będzie zaczątkiem lawiny zdarzeń prowadzącej do eskalacji wykroczeń, a w dalszej kolejności również poważniejszych naruszeń prawa. Przy czym wybite szyby to niekoniecznie fizyczne przejawy naruszeń prawa, ale różne symptomy destabilizacji społecznej rejonu lub dzielnicy w ogóle.¹⁴⁹ I odwrotnie: nie można myśleć o trwałej poprawie poziomu bezpieczeństwa oraz ładu i porządku bez konsekwentnego piętnowania nawet drobnych przypadków naruszeń norm społecznych i ich różnorodnych przejawów. Sztandarowym studium przypadku, który posłużył autorom do zilustrowania tej drugiej kwestii, był program „Jakość Życia”, będący zwieńczeniem długiego procesu likwidowania dezorganizacji społecznej w Nowym Jorku, a zakończony sukcesem w połowie lat dziewięćdziesiątych podczas rządów burmistrza R. Giulianiego, dla którego koncepcja ta stanowiła istotną inspirację.

Alice Coleman, *Utopia On Trial: Vision And Reality In Planned Housing*, 1985¹⁵⁰

Na podstawie badań dwóch dzielnic mieszkalnych Londynu Coleman w swej książce uszczegółowiła czynniki projektowe wpływające na sposób funkcjonowania osiedli oraz generowanie ewentualnych problemów społecznych według 16 kategorii. Objawy problemów, wspólne dla wszystkich błędnie zaprojektowanych budynków, to: zaśmiecenie, graffiti, wandalizm, ekskrementy w miejscach użytku wspólnego, włamania, kradzieże, podpalenia, zniszczenia, przestępstwa samochodowe, przemoc i napaści seksualne.

Coleman zalecała, aby każdy budynek (szereg, blok, a nawet klatka schodowa) miał własne, wyłączone powiązanie z ulicą lub przestrzenią publiczną. Przestrzenie przyległe do budynków powinny być wydzielone wysokimi bocznymi oraz tylnym ogrodzeniem, ale z niskim, umożliwiającym widoczność z okien ogrodzeniem frontowym z pojedynczym wejściem (sygnalizującym prywatność przestrzeni).

Badania Coleman wykazały związek terenów rekreacyjnych, placów zabaw, miejsc do gier z degradacją środowiskową, przestępczością, uciążliwością i konfliktami. Miejsca takie wymagają szczególnie pieczołowitych rozwiązań w celu zapewnienia odpowiedniego poziomu nadzoru.

¹⁴⁸ Ilustracją tego może być to samo zdarzenie w odmiennym kontekście: prośba żebrzącego na ruchliwym, załanym południowym słońcem deptaku i ta sama prośba wieczorową porą w opustoszałym zaułku, G.L. Kelling, C.M. Coles, op. cit., s. 44-47.

¹⁴⁹ G.L. Kelling, C.M. Coles, op. cit., s. 32-33.

¹⁵⁰ Na podstawie: I. Colquhoun, op.cit., s. 45-51.

Tab. 2.1. Zestawienie czynników projektowych wpływających na stan bezpieczeństwa w przestrzeni osiedlowej wg A. Coleman

Czynniki	Komentarz
Skala (w odniesieniu do budynku): 1. Liczba mieszkań w bloku 2. Liczba mieszkań w klatce schodowej 3. Liczba kondygnacji 4. Forma lokali: mieszkania albo segmenty	Jako graniczne wskazała wielkości: 6 mieszkań w klatce schodowej, 3 kondygnacje, 12 mieszkań w bloku. Takie wielkości zapewniają ograniczenie anonimowości.
Komunikacja (jako rozwiązania negatywne): 5. Wyniesione kładki 6. Łączenie wyjść 7. Poziome powiązanie pionów komunikacyjnych 8. Układ korytarzowy	Możliwość przemieszczania się wewnątrz bloków mieszkalnych oraz pomiędzy nimi ułatwia życie mieszkańcom, ale stwarza także możliwości penetracji i drogi ucieczki przestępcom. Wyniesione, napowietrzne kładki, poziome powiązania pionów komunikacyjnych oraz długie korytarze ułatwiają popełnianie przestępstw i antyspołeczne zachowania.
Różnorodność wejść: 9. Typ wejścia 10. Lokalizacja wejścia 11. Drzwi lub przejścia 12. Obecność rozwiązań dwupoziomowych: garaże, usługi pod płytą lub na słupach	Wejścia powinny zapraszać mieszkańców i zniechęcać intruzów. Autorka sugeruje, aby wejścia do pionów komunikacyjnych służyły obsłudze wyższych kondygnacji, natomiast wejścia do mieszkań parterowych prowadziły bezpośrednio z ulicy, z separacją ogrodzeniem i przedogrodkiem jako strefą buforową chroniącą głównie przed przestępcami okazjonalnymi. Średniowysokie ogrodzenia stanowią barierę fizyczną, ale jednocześnie zapewniają widoczność umożliwiającą nadzór mieszkańców nad ulicą naprzeciw mieszkania przy zachowaniu kontroli dostępu. Ogranicza to aktywność przestępczą oraz obawę przed nią. Choć sklepy stanowią pożądane udogodnienia w zespołach mieszkaniowych, to wymagają uwagi przy ich lokalizowaniu, aby uniknąć wkraczania aktywności publicznej do obszarów, które powinny być sąsiedzką przestrzenią wspólnotową. Mogą one ponadto kreować niepożądane miejsca spotkań grup młodzieży. Należy unikać rozwiązań służących pionowej segregacji ruchu w przestrzeni osiedlowej.
Zagospodarowanie terenu: 13. Liczba budynków w zespole 14. Liczba wejść do zespołu 15. Tereny rekreacji 16. Organizacja przestrzenna	Niewłaściwa organizacja przestrzenna z mnogością punktów dostępu i swobodą poruszania się zarówno mieszkańców wszystkich budynków, jak i obcych utrudniając nadzór i tym samym przeciwdziałanie przestępczości.

Źródło: opr. własne, na podstawie: I. Colquhoun, op. cit. s. 45-46.

Ryc. 2.3. Zabudowa osiedla Piaski w Białymstoku

Osiedle to, w tym pochodząca z końca lat siedemdziesiątych oraz osiemdziesiątych zabudowa, posiadają wiele cech i elementów wymienianych przez Alice Coleman, zarówno w kontekście negatywnym, jak i pozytywnym. Te pierwsze to: duża skala budynków (dwanaście kondygnacji i nawet dziesięć klatek schodowych), co najmniej dwadzieścia dwa mieszkania w każdej klatce, piony klatek schodowych połączone korytarzem na ostatniej kondygnacji oraz oczywiście piwnicą, przechodni charakter osiedla. Pozytywy zaś to: ogródki przypisane mieszkaniom na parterach, klarowne rozplanowanie w formie sekwencji prostokątnych dziedzińców z placami zabaw pośrodku, dość duża jak na ówczesne warunki dbałość o małą architekturę i urządzenie terenu. Sposób funkcjonowania osiedla, w tym stan bezpieczeństwa *in plus* modyfikowała struktura społeczna (duży odsetek inteligencji, w tym pracownicy naukowcy, uczeni, nauczyciele, lekarze, pracownicy administracji, a w tym wymiaru sprawiedliwości). Poziom bezpieczeństwa fluktuował zgodnie z cyklem wyżu demograficznego, a także wraz z lokalizacją w bezpośrednim sąsiedztwie dużego obiektu handlowego, a wiele lat później jego likwidacją oraz stanem pewnej dezorganizacji osiedla w drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych (postępująca dekapitalizacja elementów osiedla, wymiana części mieszkańców) aż do wytworzenia nowych form organizacji życia osiedla i budynków (domofony przy wejściach do klatek, zamknięte wejścia do piwnic, reglamentacja wjazdu na teren osiedla za pomocą szlabanów). Fot. autor.

a)

b)

Ryc. 2.4 a), b). Przypadek zespołu mieszkalnego Przyczółek Grochowski w Warszawie, autorstwa architektów Z. i O. Hansenów

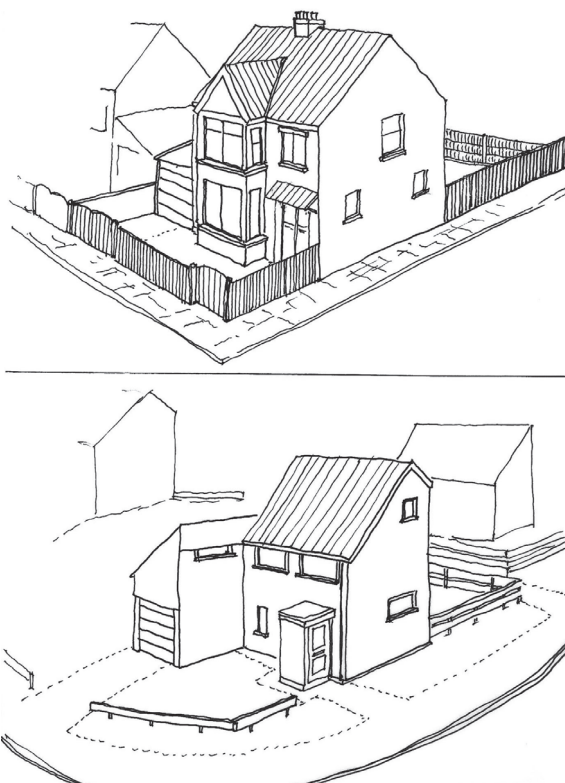
Zawiera on rozwiązania nieprawidłowe nie tylko w myśl kryteriów A. Coleman: galerie, długie ciągi ruchu bez możliwości zmiany drogi poruszania się, mnogość przejść z ograniczoną widocznością, wejścia do mieszkań rozstrzelone wzdłuż właściwie publicznych ciągów komunikacyjnych. Sposób rozwiązania zespołu o skali średniej wielkości osiedla uniemożliwia integrację mieszkańców, mnoży przestrzenie strachu i stresory, nie pozwala poczuć się mieszkańcom u siebie. Jednym z założeń projektantów była wielostronna dostępność zespołu, co jest także jedną z przyczyn problemów. Statystyki przestępczości raczej potwierdzają negatywny wpływ zastosowanych rozwiązań, choć dzięki prowadzonym w ostatnich latach pracom renowacyjnym osiedle nie prezentuje się najgorzej, a oznaki dezorganizacji społecznej nie są szczególnie widoczne. Na fotografiach widoczne galerie, wzdłuż których rozmieszczone są mieszkania. Fot. autor.

Organizacja przestrzenna jest ostateczną i najbardziej znaczącą spośród 16 kategorii czynników projektowych w odniesieniu do poziomu przestępczości i ma także duży wpływ na inne formy społecznej degradacji.

Według autorki, preferowane w osiedlach są przestrzenie półprywatne i sąsiedzkie, natomiast ogólnospołeczne (w praktyce niczyje) powinny być ograniczane. Odpowiednie kształtowanie poszczególnych bloków zabudowy często może usunąć nawet wszystkie przestrzenie ogólnospołeczne dzięki organizacji przynależności terenów do poszczególnych mieszkań lub bloków. Przepływ pieszych i pojazdów wewnątrz i poprzez zespół mieszkalny jest wówczas ograniczony tylko do ciągów komunikacyjnych.

Ryc. 2.5. Prawidłowe rozwiązania placu zabaw: położenie w centrum zespołu zabudowy, w otoczeniu budynków mieszkalnych z możliwością nadzoru z okien ze wszystkich stron; plac zabaw ogrodzony, co zabezpiecza przed przypadkowymi zaczepkami oraz niespodziewanym oddaleniem się małego dziecka. Szczecin, osiedle przy ul. Gwarnej. Fot. autor

Ryc. 2.6. Ilustracja zaleceń Alice Coleman dla zabudowy mieszkaniowej

Cechy tej zabudowy: duże okna pomieszczeń frontowych, wykusze dające szersze pole widzenia, garaże najlepiej zlokalizowane w granicach działki wraz z wiatrolapami nie powinny ograniczać widoku z okien, ulice wyposażone w obustronne chodniki, skrajne segmenty powinny posiadać ogródek zarówno od frontu, jak i od szczytu, przejście do tylnego ogrodu nie powinno być zbyt widoczne z ulicy. Jeśli samochody parkują na ulicy, to bezpośrednio przed frontami domów z zapewnieniem nadzoru z okien tak właściciela, jak i sąsiadów. Warto zauważyć, że przykład (górnym) podawany jako pozytywny pod wieloma względami, a zwłaszcza gdy chodzi o ścisłe zaznaczenie granic działki solidnym ogrodzeniem, przypomina najbardziej rozpowszechniony w Polsce sposób zagospodarowywania działek zabudowy jednorodzinnej. Wydaje się, że lansowany od końca lat sześćdziesiątych w krajach zachodnich model niskiej intensywnej zabudowy mieszkaniowej ze sferą prywatną ograniczoną wyłącznie do budynku mieszkalnego, a za to rozbudowaną strukturą wspólnych przestrzeni sąsiedzkich i strefą prywatną, zaznaczaną często głównie symbolicznie, sprawdza się jedynie w przypadku bardzo zintegrowanych, niezbyt licznych wspólnot sąsiedzkich.

Źródło: rys. autor, na podstawie: Colquhoun, op. cit., s. 49.

Każdy zespół zabudowy (blok) staje się indywidualną jednostką i pozwala wyeliminować niczyją, ogólnodostępną przestrzeń osiedlową. Ta „prywatyzacja” przestrzeni przypisuje odpowiedzialność i kontrolę nad każdym terenem indywidualnym właścicielom albo grupom mieszkańców i kreuje środowisko zamieszkania o właściwościach ochronnych.

Publikacja Coleman zawiera opis zasad projektowania przestrzeni bezpośrednio otaczającej budynku.¹⁵¹ Zalecenia Coleman odnoszą się w dużej mierze do typowych cech zabudowy anglosaskiej, takich jak: małe działki, duża gęstość, ograniczenie strefy prywatnej, zwykle jedynie symboliczne zaznaczanie granic własności prywatnej.

Patricia i Paul Brantingham,¹⁵² 1990

Brantinghamowie wnieśli duży wkład w rozwój kryminologii środowiskowej. Odkryli, że struktura przestrzenno-rodzajowa przestępczości (*crime pattern*) w określonym środowisku odzwierciedla relacje użytkowników ze środowiskiem przestrzennym. Wiązać ma się to z faktem, że to, w jaki sposób i z jaką intensywnością użytkowane są różne miejsca w różnych porach (doby, tygodnia, roku), skutkuje między innymi pojawianiem się w określonym czasie i miejscu okazji do przestępstw.¹⁵³

Nawiązali do teorii rutynowych aktywności, pogłębiając opis związków lokalizacji przestępstw z miejscami, z których korzystają sprawcy: dom, praca, miejsca spędzania czasu wolnego i trasy pomiędzy tymi miejscami. Według tej teorii istnieje strefa buforowa wokół miejsca zamieszkania, w której przestępcy unikają działania z oczywistych względów, podobna prawidłowość dotyczy także często miejsca pracy. W pozostałych miejscach aktywności (czas wolny, trasy przemieszczania się) zaistnienie przestępstwa zależy od pojawienia się odpowiednich obiektów przestępstw. Jeśli miejsca występowania obiektów przestępstw korelują z trasą przemieszczania się lub miejscami spędzania czasu wolnego sprawcy, zwiększa się prawdopodobieństwo zaistnienia przestępstwa. Jednocześnie miejsca występowania potencjalnych obiektów pozostające poza orbitą miejsc, w których re-

¹⁵¹ I. Colquhoun, op. cit., s. 47.

¹⁵² Na podstawie: I. Colquhoun, op. cit., s. 43-44.

¹⁵³ *Planning urban design...*, op. cit., s. 7

gularnie przebywają sprawcy, są stosunkowo bezpieczne, jako że przestępcy unikają działania w miejscach, które znają słabo.¹⁵⁴

Podczas swoich badań Brantinghamowie zwrócili uwagę na znaczenie lokalizacji: taka sama forma zabudowy w odmiennym kontekście miejsca (np. budynki na osiedlach peryferyjnych a okolice centrum) wykazuje często odmienne wskaźniki przestępczości. Odkryli prawidłowość, że w strefie obrzeżnej (peryferyjnej) zespołów i osiedli mieszkaniowych ma miejsce relatywnie więcej włamań niż w ich strefach centralnych, co potwierdziły także badania B. Hilliera. Wiązali to z niechęcią włamywaczy do zapuszczania się do wewnętrznych rejonów zespołów sąsiedzkich jako mniej przez nich spenetroowanych i z prawdopodobieństwem większej czujności mieszkańców.

Na tej podstawie wywiedli związek pomiędzy strukturą rozplanowania a lokalizacją włamań. Mniejsze, bardziej rozczłonkowane zespoły mieszkaniowe mają w swej strukturze większy udział strefy obrzeżnej, bardziej narażonej na zagrożenie, w związku z czym na nich notuje się większe względne natężenie włamań niż na osiedlach o zwartej formie planu. Brantinghamowie zwrócili także uwagę na różnice w przestrzennym uwarunkowaniu pomiędzy przestępstwami popełnianymi z pełną premedytacją (włamania, rozboje) a tymi, które popełniane są na tle bardziej emocjonalnym, pod wpływem impulsu (wandalizm, napaści, część przestępstw na tle seksualnym). Postawili hipotezę, że przyszli sprawcy odbierają sygnały z otoczenia o tym, który obiekt (lub potencjalna ofiara) są atrakcyjniejsze/łatwiejsze, a które gorsze/trudniejsze/mniej dostępne. Wynika stąd, że występowanie przestępstw popełnianych emocjonalnie jest w mniejszym stopniu moderowane przez wpływ rozwiązań przestrzennych niż przestępstw dokonywanych z rozmysłem.

Za istotne z punktu widzenia wpływu przestrzeni na rozmieszczenie przestępstw uznali odpowiedzi na dwa pytania:¹⁵⁵

1. Z jakimi środowiskami sprawcy są najlepiej zaznajomieni/w jakich obszarach operują?
2. Jakie sygnały rejestrują w procesie wyszukiwania obiektów/ofiar?

Do klasycznej triady kryminalnej sprawca-obiekt-miejsce Brantinghamowie dodali jeszcze system prawny,¹⁵⁶ formułując charakterystykę czterech wymiarów przestępstwa.¹⁵⁷

Bill Hillier: Space Syntax Theory, od II połowy lat siedemdziesiątych

Aleksander Wallis zaliczał studia nad przestrzennym rozkładem cech populacji i zjawisk społecznych oraz ich graficzną prezentację w formie map do najbardziej rozpowszechnionych w socjologii miasta¹⁵⁸, ale nowy, wysoce zaawansowany wymiar tego podejścia

¹⁵⁴ Por. R.V. Clarke, J.E. Eck, op. cit., s. 31.

¹⁵⁵ I. Colquhoun, op. cit., s. 44.

¹⁵⁶ P.M. Cozens, G. Saville, D. Hillier, op. cit., s. 328.

¹⁵⁷ K. Łojek, op. cit., s. 89. Por. także: rozdz. 1.2.1.

¹⁵⁸ A. Wallis, *Socjologia i kształtowanie przestrzeni*, PIW, Warszawa 1971.

z wykorzystaniem narzędzi informatycznych rozwija B. Hillier w ramach koncepcji syntaktyki przestrzeni (*Space Syntax Theory*).¹⁵⁹

Bill Hillier¹⁶⁰ od lat siedemdziesiątych konsekwentnie rozwija metodę diagnozowania struktur przestrzennych, w tym w skali urbanistycznej, za pomocą syntaktycznej analizy przestrzeni. Jak pisze Colquhoun, dotyczy ona „fizycznych powiązań pomiędzy sposobem, w jaki ludzie użytkują miejsca, i tym, w jaki sposób są one uformowane”, i dalej: „syntaktyka przestrzenna jest środkiem do objaśnienia z socjologicznego punktu widzenia relacji pomiędzy ludzkimi zachowaniami i użytkowaniem przestrzeni”¹⁶¹. „Ważniejszym elementem doświadczenia architektonicznego nie jest charakterystyka wizualna, ale sposób, w jaki sekwencje przestrzeni są użytkowane, tzn. jak wpływają na ruch pieszcy, aktywność gospodarczą i bezpieczeństwo.”¹⁶² Podstawą teoretyczną badań jest założenie związku struktur przestrzennych z organizacją struktur społecznych¹⁶³, które pojawiło się kiedyś także w pracach A. Wallisa.¹⁶⁴

Pierwotnym powodem podjęcia badań przez Hilliera w ówczesnym Unit for Architectural Studies był zamiar sprawdzenia, jaką rolę mogą odgrywać rozwiązania przestrzenne w społecznej degradacji, nawet stosunkowo nowych zespołów urbanistycznych. Ideą było powiązanie analiz struktury fizycznej z jej odbiorem przez użytkowników: „tym, co ludzie widzą, przemierzając przestrzeń: pola widzenia oraz linii wzroku.”¹⁶⁵ Celem było znalezienie sposobu odwzorowania struktury przestrzennej oddającego to, w jaki sposób odbierają ją użytkownicy. Z biegiem czasu, dzięki rozwojowi technik komputerowych i stworzeniu zaawansowanych narzędzi informatycznych, zespół Hilliera rozszerzył metodę na różne aspekty analiz struktur urbanistycznych oraz budynków w powiązaniu ze sposobami ich użytkowania, aspektami społecznymi oraz ekonomicznymi. Prawdopodobnie kluczowe było odkrycie zależności pomiędzy konfiguracją struktur urbanistycznych a ich sposobem użytkowania, a konkretnie kształtowaniem się sieci ruchu pieszego (*pedestrian movement patterns*), a także wpływu wejść do budynków na aktywizację i kontrolę przestrzeni, przy której są zlokalizowane (aktywne fasady – *active frontages*),¹⁶⁶ oraz relacji pomiędzy przestrzeniami: otwartymi i zamkniętymi, zewnętrznymi i wewnętrznymi.¹⁶⁷ Dzięki temu narzędziu diagnozowane mogą być ścieżki poruszania się użytkowników, intensywność użytkowania, szanse na wzajemne kontakty. Metoda ta pomaga ujawnić już na etapie planowania błędnie poprowadzone ciągi komunikacyjne oraz miejsca wyizolowane.

¹⁵⁹ Syntaktyka to inaczej składnia, a także dział gramatyki zajmujący się strukturą wypowiedzi. W semiotyce logicznej syntaktyka to gałąź zajmująca się relacjami pomiędzy wyrażeniami. Por. także *Uniwersalny Słownik Języka Polskiego*, t. 3, PWN, Warszawa 2008, s. 1476.

¹⁶⁰ Prowadzący swe prace w Bartlett School of Architecture and Planning, University College London.

¹⁶¹ Colquhoun, op. cit., s. 70 (tłum. własne).

¹⁶² Ibidem, s. 71 (tłum. własne).

¹⁶³ B. Hillier, J. Hanson, *The Social Logic of Space*, Cambridge Univ. Press, 1984.

¹⁶⁴ M. Czyński (2006), op. cit., s. 45 oraz 42.

¹⁶⁵ www.spacesyntax.com/en/about-us/practice-history/academic-background.html, 14.04.2011 (tłum. własne).

¹⁶⁶ Ibidem.

¹⁶⁷ M. Czyński (2006), op. cit., s. 44-45.

Pozwoliło to potwierdzić, że przestrzenie z gorszym wglądem z uczęszczanych ciągów komunikacyjnych i jednocześnie skomunikowane alternatywnymi powiązaniami, zwłaszcza z mało uczęszczanymi terenami zielonymi, dzięki niekontrolowanej dostępności stwarzają znakomite wręcz warunki dla działań przestępców. Wiąże się to z badaniami Hilliera, które miały na celu stwierdzenie bądź zanegowanie wyższości w zespołach mieszkaniowych sięgaczy nad tradycyjnymi ulicami.¹⁶⁸ Dały one podstawy do stwierdzenia niejednoznaczności wpływu sięgaczy na bezpieczeństwo osiedli, o czym już wcześniej była mowa.

W celu diagnozowania wyżej wymienionej relacji stworzono szereg instrumentów, zarówno wskaźników, jak i narzędzi informatycznych, niezbędnych do dokonywania złożonych operacji matematycznych. Główną kwestią było stworzenie narzędzi, które pozwolą analizować i opisać w formie reprezentacji graficznej strukturę przestrzeni (miejskich bądź w budynkach) – wewnętrzną ich logikę, uwzględniając aspekt ciągłości elementów tej struktury oraz ich różnorodnych wzajemnych zależności, a nie, jak dotychczas, jedynie porządek geometryczny – i rejestrować obserwacje poszczególnych miejsc.¹⁶⁹ Ponadto metoda ta pozwala na analizę zarówno miejscowej, jak i ogólnej struktury tkanki urbanistycznej.¹⁷⁰

Główną kategorią wykorzystywaną w badaniach związanych ze *Space Syntax Theory* jest poziom (stopień) integracji struktury przestrzennej. Inne istotne kategorie to:¹⁷¹ figury wypukłe i tworzone z ich użyciem mapy przestrzeni wypukłych (*convex maps*), linie osiowe i powstające z ich wykorzystaniem mapy linii osiowych (*axial maps*), głębokość struktury, rdzeń integracji (*integration core*).

Ponadto w wyniku badań B. Hillier sformułował kategorię „ruch naturalny” oraz teorię ruchu naturalnego (*Natural Movement Theory*): w strukturze siatki urbanistycznej to część ruchu pieszego determinowana przez samą konfigurację elementów rozplanowania.¹⁷²

Jednym z narzędzi informatycznych do generowania dla zadanych struktur grafów sprzężeń oraz map linii osiowych jest aplikacja stworzona na Norweskim Uniwersytecie Nauki i Technologii (NTNU) w Trondheim.¹⁷³

Porównanie wniosków wynikających z syntaktycznych analiz struktury tkanki miejskiej z dyslokacją miejsc najczęstszego występowania przestępstw (w odniesieniu do osiedli mieszkaniowych zwłaszcza: włamań oraz kradzieży samochodowych) wykazały, że wskaźniki przestępczości są pozytywnie skorelowane z występowaniem przestrzeni wydzielonych, wizualnej dezintegracji elementów struktury urbanistycznej (niski poziom przestrzennej integracji), a ujemnie skorelowane z liczbą występujących w poszczególnych przestrzeniach wejść do budynków mieszkalnych.¹⁷⁴

¹⁶⁸ Por. B. Czarnecki, W. Siemiński, op. cit., s. 34.

¹⁶⁹ A. Awtuch, *O strukturze współczesnych osiedli – czy analiza syntaktyczna stwarza perspektywę nowego spojrzenia na przestrzeń zespołów mieszkaniowych?*, [w:] Materiały II Konferencji Naukowej z cyklu *Mieszkanie XXI w.: Współczesna architektura mieszkaniowa*, FEŚiZN, Białystok 1999, s. 12.

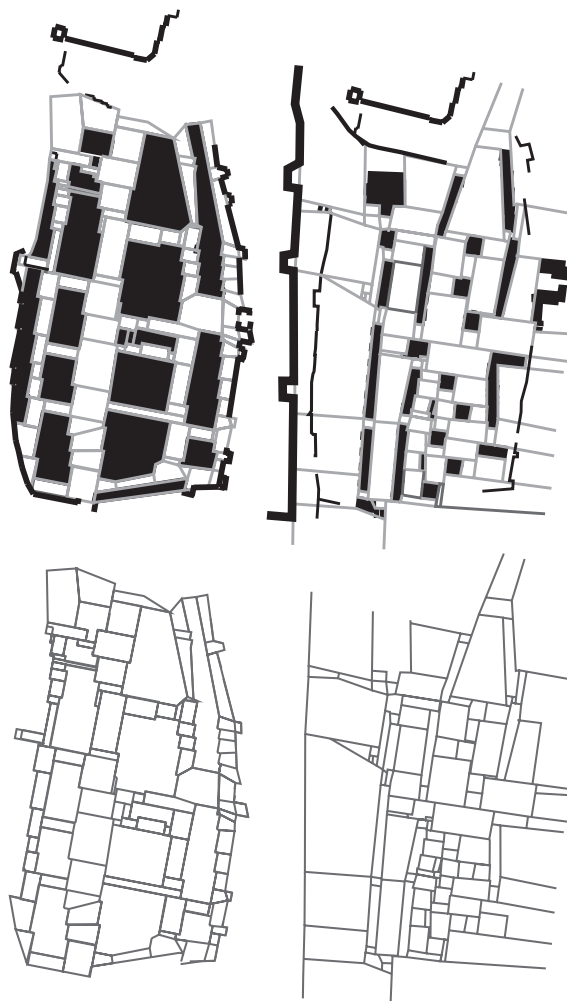
¹⁷⁰ B. Hillier, A. Penn, J. Hanson, T. Grajewski, J. Xu, *Natural movement: or, configuration and attraction in urban pedestrian movement*, [w:] „Planning and Design” vol. 20, 1993, s. 32.

¹⁷¹ Więcej: por. ibidem.

¹⁷² B. Hillier, A. Penn, J. Hanson, T. Grajewski, J. Xu, op. cit., s. 31.

¹⁷³ www.ntnu.no/ab/spacesyntax.

¹⁷⁴ A. van Nes, M. J. J. López, op. cit., s. 297-299.

Ryc. 2.7. Porównanie map figur wypukłych terenu dawnego Starego Miasta w Malborku (z lewej) oraz powstałego na tym terenie w latach sześćdziesiątych osiedla mieszkaniowego. Rys. autor

Na górnych schematach zaczerniono powierzchnie zabudowane. Ten przypadek daje unikalną możliwość porównania cech funkcjonujących w różnym czasie na tym samym obszarze i na bazie zbliżonego układu struktur rozplanowanych według skrajnie odmiennych założeń: tradycyjnej zabudowy staromiejskiej obudowującej ulice i place oraz zabudowy osiedlowej wywiedzionej z zasad Karty Ateńskiej. Nie jest zaskoczeniem, że obydwa schematy figur wypukłych wykazują całkowitą odmienność struktury. Widoczna jest dysharmonia i duża niejednoznaczność przestrzeni osiedla powojennego: wzajemna otwartość poszczególnych przestrzeni skutkuje bardzo dużą liczbą możliwych kombinacji figur wypukłych, które opisują strukturę.

Badania Hilliera wskazały typowe miejsca, w których najczęściej koncentrują się zdarzenia przestępcze: to miejsca mało uczęszczane, często dlatego, że słabo skomunikowane oraz izolowane, a więc o niskim stopniu integracji.

Hillier stwierdził występowanie różnic pomiędzy schematami dróg poruszania się w przestrzeniach osiedli dzieci oraz dorosłych. Zaobserwował, że schemat tras ruchu dorosłych pieszych jest wprost powiązany ze stopniem przestrzennej dostępności: ulice bardziej dostępne prowadzą większy ruch pieszy. Dzieci – przeciwnie: penetrują miejsca mniej dostępne, bardziej kameralne, takie których dorośli normalnie unikają. Podobnie prostą zależność stwierdził pomiędzy ciągłością zabudowy definiującej ciągi ruchu a intensywnością tego ruchu a ponadto jej związek z lokalizowaniem się przestępstw oraz zachowań antyspołecznych.¹⁷⁵

Hillier dowodzi, że taki strukturalistyczny sposób podejścia, w przeciwieństwie do częstych prób implementacji konstruktów badawczych z innych dyscyplin, takich jak biologia, psychologia, socjologia itd., sięga do istoty architektury, bowiem odwołuje się do cech struktury przestrzeni.¹⁷⁶

To, co jest nowatorskie w Space Syntax, jest też pewnym ograniczeniem z punktu widzenia omawianych tu zagadnień. Analiza syntaktyczna jest przede wszystkim narzędziem badawczym.¹⁷⁷ Wnioski z analiz odnoszą się głównie do cech strukturalnych jednostek urbanistycznych, a więc tych, które są najbardziej trwałe, trudne do modyfikacji. Zatem wyniki badań częściej mogą być przydatne pośrednio jako zalecenia do projektowania nowych rozwiązań przestrzennych, a trudniej jest wdrożyć je bez poważnych ingerencji na obszarach istniejących. Można jednak próbować korygować sposób funkcjonowania wynikający ze struktury przez modyfikacje, na przykład w zakresie organizacyjnym i sterowania dostępem. Strukturalna determinanta oraz zaawansowany charakter analiz, których należy dokonać, ograniczają jednak przydatność operacyjną Space Syntax. W największym chyba stopniu analizy syntaktyczne są przydatne jako narzędzie do weryfikacji wniosków uzyskanych na innej drodze.

Z punktu widzenia praktycznego interesujące są wyniki innych badaczy z analiz prowadzonych z wykorzystaniem technik i narzędzi analizy syntaktycznej.

Chih-Feng Shu we współpracy z Hillierem, dzięki zestawieniu wskaźników przestępczości z analizą struktur przestrzennych, wykazał związek pomiędzy niedostateczną podbudową ulic budynkami (aktywne fasady) oraz wizualną nieciągłością siatki urbanistycznej. Badania Shu, przeprowadzone w Milton Keynes, wykazały wyraźną koncentrację włamań w przestrzeniach izolowanych, między innymi we wnętrzach sięgaczy (*cul-de-sac*).¹⁷⁸

¹⁷⁵ Ibidem, s. 72-73.

¹⁷⁶ B. Hillier, *Space is the machine*, (edycja elektroniczna): Space Syntax, Londyn 2007, s. 2.

¹⁷⁷ Colquhoun wskazuje trzy pola zastosowania Space Syntax:

- do analiz (zastosowanie poznawcze),
 - w procesie projektowym,
 - jako narzędzie wyjaśniania zależności przyczynowo-skutkowych podczas konsultacji i dyskusji.
- Implementacja Space Syntax odbywa się poprzez sieciowe przedsiębiorstwo konsultingowe „Space Syntax Ltd.” mające poza centralą w Londynie oddziały w Sydney, Bostonie, Brukseli, Sztokholmie, Durbanie oraz Tokyo. Por. www.spacesyntax.com; Por. I. Colquhoun, op. cit., s. 72.

¹⁷⁸ A. van Nes, M. J.J. Lopez, op. cit., s. 299.

Interesujące wnioski prowadzące do opisu prawidłowości i wpływu czynników przestrzennych na rozkład włamań do mieszkań, w twórczy sposób łącząc metody kryminologii środowiskowej oraz analizy struktury, zaprezentowali A. van Nes i M.J.J. Lopez.¹⁷⁹ W drodze złożonych operacji statystycznych wykazali oni wyraźną korelację rozmieszczenia zdarzeń (włamań i kradzieży samochodowych) z przestrzenną konfiguracją sieci ulic. Brano pod uwagę takie aspekty, jak: funkcja ulicy, typ budynku, liczba elementów pośrednich (przestrzeni półpublicznych i półprywatnych) pomiędzy przestrzenią prywatną a przestrzenią publiczną ulicy, widoczność pomiędzy domem a ulicą, widoczność drzwi z okien przeciwnych domów (mierzona liczbą wejść widocznych z okna lub od drzwi), gęstość rozmieszczenia wejść do budynków wzdłuż ulicy, poziom terytorialności przestrzeni itp. Głównym czynnikiem okazała się głębokość struktury: ryzyko włamania wzrasta liniowo wraz ze wzrostem liczby elementów (przestrzeni) pośrednich dzielących miejsce (wnętrze) od głównej ulicy – a więc wraz z postępującą izolacją miejsca.

Badacze z Japonii¹⁸⁰ próbują wykorzystywać narzędzia matematyczne do wykrywania związków cech struktury przestrzennej z prawidłowościami lokalizacji przestępstw, na przykład włamań do sklepów. Jako odpowiedzialne za ułatwianie zadania przestępcom uważają oni dużą gęstość siatki ulic, małą ich szerokość i dużą liczbę przecznicy. Są to rejony o gorszych warunkach widoczności i dużych możliwościach wyboru drogi ucieczki. Z kolei z przeprowadzonych analiz i zestawień wynika, że włamania rzadziej zdarzają się w strukturach o dużej liczbie ulic kończących się ślepo, które zwiększają ryzyko sprawców.

Bill Hillier, jako wysokiej klasy badacz, z nieufnością podchodzi do utrwalonych przekonania oraz wniosków innych naukowców, wskazując czasem (zwłaszcza jak wyżej, w odniesieniu do doświadczeń O. Newmana) brak twardych dowodów na efektywność lub na wpływ czynników przestrzennych, nieuwzględnienie innych istotnych czynników wpływu albo odmienne wyniki badań własnych oraz innych badaczy.¹⁸¹ W ten sposób podważał bezwzględność wyższości sięgaczy, jak też wskazał na badania relatywizujące wyższy poziom wskaźników przestępczości w zabudowie wielorodzinnej.

Wydaje się przy tym, że badania przy użyciu tego rodzaju narzędzi dotyczą przede wszystkim struktur wielkich miast z rozwiniętymi układami przestrzennymi, o dużym zagęszczeniu elementów, które pozwalają na wyciąganie miarodajnych wniosków z wyników agregacji dużej liczby zmiennych. Sprawcy mogą wybierać spośród wielu lokalizacji obiektów przestępstw porównywalnych pod względem atrakcyjności. W mniejszych strukturach należy spodziewać się większego wpływu czynników zaburzających takie prawidłowości, niezależnych od struktury przestrzennej, przypadkowych, jak przede wszystkim lokalizacja ograniczonej liczby potencjalnych obiektów przestępstwa.

¹⁷⁹ Ibidem, s. 311-312.

¹⁸⁰ M. Murakami, K. Higuchi, A. Shibayama, *Relationship between convenience store robberies and road environment*, [w:] J.P. Leeuwen van, H.J.P. Timmermans (ed.), *Recent Advances in Design and Decision Support Systems in Architecture and Urban Planning*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht/Boston/London 2004, s. 345-352.

¹⁸¹ Por. ibidem oraz B. Hillier, O. Sahbaz, op. cit., s. 4.

Donald Perlmut, lata osiemdziesiąte

Wprowadził termin „przestrzeń podatna na zarządzanie” (*manageable space*). Ideą miało być przekształcanie przestrzeni przy dużym udziale mieszkańców – ciągły proces udziału mieszkańców w tworzeniu, a następnie zarządzaniu użytkowaną przez nich przestrzenią.¹⁸²

Synteza założeń poszczególnych koncepcji oddziaływania na przestępczość

Podsumowując przegląd ważniejszych teorii, można zestawić główne elementy poszczególnych koncepcji oddziaływania z wykorzystaniem rozwiązań przestrzennych (tab. 2.2). Zestawienie wykazuje zbieżność, a w każdym razie niesprzeczność zasadniczych założeń i środków oddziaływania.

Tab. 2.2. Zestawienie głównych założeń poszczególnych koncepcji wpływania na przestępczość poprzez rozwiązania przestrzenne

Teoria (autor)	Kluczowe założenia	Główne uwarunkowania przestrzenne mające wspierać bezpieczeństwo
Jane Jacobs	Kontrola społeczna bazująca na obecności użytkowników przestrzeni publicznej – vitalność przestrzeni	- przestrzeń tradycyjnej ulicy, - zróżnicowanie funkcji, - zróżnicowanie populacji mieszkańców/użytkowników, - czytelność granic pomiędzy przestrzenią publiczną i prywatną, - widoczność ułatwiająca sprawowanie nadzoru nieformalnego, - obudowa przestrzeni publicznej budynkami o funkcjach wspierających aktywność (aktywne fasady), w tym: - funkcje usługowe w parterach wspierające vitalność ulicy oraz kontrolę społeczną, „oczy na ulicę” – możliwość nieformalnego nadzoru z okien budynków
Elisabeth Wood	Kontrola społeczna dzięki obecności mieszkańców w przestrzeni osiedla i częściach wspólnych budynków	Kreowanie atrakcyjności miejsc w celu wspierania obecności mieszkańców w przestrzeni osiedla i miejscach wspólnych w budynkach: - miejsca rekreacji w przestrzeni osiedla, - miejsca kontaktów społecznych w budynkach (przestrzeń recepcyjna, lobby), - aspekt dobrej widoczności, nadzór nieformalny z okien budynków, - odporność elementów przestrzeni na wandalizm, - utrzymanie i zarządzanie przestrzenią jako czynnik prewencji, - atrakcyjność przestrzeni osiedla i przestrzeni wspólnych w budynkach, - redukcja miejsc o nieokreślonym statusie, np. przez ich „prywatyzację”, - eliminacja ruchu tranzytowego, - ograniczenie swobody dostępu do bezpośredniego otoczenia budynków mieszkalnych
Shlomo Angel	Kontrola społeczna bazująca na vitalności przestrzeni	- bezpośredni związek kontroli społecznej z intensywnością użytkowania przestrzeni, - czytelność wyodrębnienia/przynależności obszarów – terytorialność, - hierarchia dostępności /struktura barier, - warunki naturalnej obserwacji

¹⁸² CPTED Essentials..., op. cit., s. 18.

2. MOŻLIWOŚCI OGRANICZANIA PRZESTĘPCZOŚCI POPRZEC KSZTAŁTOWANIE PRZESTRZENI

Teoria (autor)	Kluczowe założenia	Główne uwarunkowania przestrzenne mające wspierać bezpieczeństwo
Oscar Newman	Kontrola społeczna bazująca na ograniczeniu kręgu użytkowników i łatwości rozpoznania swój-obcy	Terytorialność, naturalny nadzór, naturalna kontrola dostępu, stan utrzymania, realizowane przez: • dedykowanie przestrzeni w budynkach oraz wokół budynków niewielkim grupom sąsiedzkim, strukturalizacja relacji publiczne-prywatne, • eliminacja ruchu tranzytowego, ograniczenie punktów dostępu, markery terytorialności, • warunki nadzoru z budynków, zwłaszcza terenów rekreacyjnych i placów zabaw oraz do wnętrza budynków, • inne warunki nadzoru nieformalnego, • stan i wygląd/wizerunek budynków (unikanie stygmatyzacji poprzez odmienną sytuację lub wizerunku budynku, elementy wykończenia budynków solidne, ale estetyczne i atrakcyjne), • odpowiednia relacja terenów mieszkaniowych z innymi funkcjami, szczególnie usługami, • optymalna wysokość budynków: 3 kondygnacje; później: community of interest: koncepcja pozytywnej segregacji w celu unikania konfliktów i wzmacniania efektu wspólnoty (wieku, zainteresowań, stylu życia)
George L. Kelling i James Q. Wilson	Kluczowa rola stanu utrzymania przestrzeni w prewencji zachowań antyspołecznych i przestępczości	• niezwłoczne usuwanie oznak naruszenia społecznych norm zachowań, • zdecydowana reakcja nawet na drobne zachowania antyspołeczne, • związek pomiędzy drobnymi naruszeniami porządku a atmosferą zagrożenia przestępczością
Alice Coleman	Przeciwdziałanie występowaniu czynników sprzyjających zachowaniom antyspołecznym i typowym czynom wprowadzającym stan dezorganizacji społecznej	• optymalna wysokość budynków: 3 kondygnacje; rozwiązania przestrzenne wspierające pożądane relacje w kilku kategoriach: • ograniczona skala wspólnot sąsiedzkich, • ograniczenie dostępu obcych i niekontrolowanego przemieszczania w strefie sąsiedzkiej, • niekolizyjna obecność usług i innych udogodnień, • eliminowanie miejsc niczych – jednoznaczność przynależności, • szczególna piecza nad terenami aktywności dzieci i młodzieży
Patricia i Paul Brantingham	Znaczenie kontekstu: lokalizacji i struktury przestrzennej obszaru	• przestrzenno-rodzajowa struktura przestępczości jako odbicie sposobu użytkowania przestrzeni przez społeczność, • rozwiązania uwzględniające kontekst lokalizacji zespołu lub osiedla, • większe zagrożenie stref obrzeżnych (peryferyjnych) osiedli (powinno skłaniać do minimalizacji ich udziału w strukturach osiedli), • środowisko przestrzenne jako źródło bodźców/sygnali i informacji dla sprawców,
Christopher Alexander	Ewolucyjna metoda kształtowania przestrzeni przy partycypacji użytkowników	• rozwiązania przestrzenne dostosowane do roli w strukturze symboliczno-funkcjonalno-przestrzennej – wzorce, • elastyczność, podatność na modyfikację, • partycypacja jako środek dostosowania do potrzeb konkretnych użytkowników

Teoria (autor)	Kluczowe założenia	Główne uwarunkowania przestrzenne mające wspierać bezpieczeństwo
Bill Hillier	Cechy strukturalne jako istotna determinanta sposobu funkcjonowania zespołów urbanistycznych	- wysoki stopień integracji elementów struktury przestrzennej, tym samym jej mała „głębokość”, - unikanie kreowania przestrzeni wydzielonych, mało uczęszczanych, słabo skomunikowanych, - miejsca koncentracji przestępstw zwykle mało uczęszczane i słabo skomunikowane, - negatywne oddziaływanie miejsc silnie wydzielonych i izolowanych, - czynniki kreujące możliwości popełnienia przestępstwa: formy zabudowy, przebieg ruchu i użytkowania, szczególnie gdy nie jest jasno zdefiniowana granica strefy publicznej i prywatnej oraz małe możliwości naturalnego nadzoru (obserwacji) środowiska ulicznego, - schematy ruchu dorosłych pieszych wprost związane ze stopniem przestrzennej dostępności (bardziej dostępne ulice prowadzą bardziej intensywny ruch), - mniej szał skała przestrzeni urbanistycznych (skłania dzieci do eksploatacji mniej dostępnych miejsc zespołów mieszkaniowych, normalnie unikanych przez dorosłych), - prosta zależność pomiędzy brakiem ciągłości obudowy oraz „aktywności” fasad a obawą pieszych poruszających się ciągami oraz występowaniem przestępstw i zachowań antyspołecznych, - prosta, efektywna struktura ciągów ruchu pieszego, która stwarza największe możliwości kontroli przestępczości w zespołach mieszkaniowych
Dla porównania:		
Karta Przestrzeni Publicznej*	Wybrane wymieniane kryteria kształtowania i użytkowania przestrzeni	- dostęp do przestrzeni i formy przestrzeni minimalizujące wykluczenie i nieuzasadnioną konkurencyjność (w tym zawłaszczanie), - mieszanie grup społeczno-ekonomicznych, unikanie izolacji i segregacji oraz wspieranie słabszych grup społecznych, - wspieranie aktywności społecznych wzmacniających przestrzeń publiczną, - dążenie do zwiększania zainteresowania społeczności lokalnych jakością przestrzeni publicznych, - partycypacja społeczna, - sprawiedliwy dostęp do przestrzeni publicznych i minimalizacja konfliktów przy ich tworzeniu oraz użytkowaniu

* Karta Przestrzeni Publicznej III Kongresu Urbanistyki Polskiej, [w:] Polska Polityka Architektoniczna, Polska Rada Architektury, Warszawa 2011.

Źródło: opr. własne.

2.2. Główne strategie działań na rzecz bezpiecznych przestrzeni

Situational Crime Prevention – sytuacyjna prewencja przestępczości

Sytuacyjna prewencja przestępczości to strategie bazujące na wnioskach płynących z trzech teorii omówionych w podrozdziale 1.2, a zwłaszcza teorii racjonalnych wyborów. Idee te pojawiły się już na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych.¹⁸³ Nie jest to

¹⁸³ CPTED Essentials..., op. cit., s. 15.

podejście czysto przestrzenne: dotyczy ogółu uwarunkowań składających się na kontekst sytuacyjny kształtujący warunki do popełnienia przestępstwa. Założeniem strategii z tej grupy jest wykorzystanie pełnej gamy środków zarówno technicznych, jak i organizacyjnych prowadzących do ograniczenia dostępności potencjalnych obiektów, zmniejszenia spodziewanych korzyści z przestępstwa oraz do zwiększenia ryzyka i koniecznego wysiłku sprawcy. Realizacja tych założeń powinna wpłynąć na decyzję potencjalnego sprawcy, doprowadzając go do poniesienia działań przestępczych w miejscu, w którym taka strategia jest wprowadzana. Do tego należy dodać dążenie do ograniczania możliwości pojawienia się okazji do popełnienia przestępstwa.

„SCP podobnie jak CPTED poszukuje możliwości redukcji okazji do przestępstwa. Jest jednak zorientowana na poszczególne kategorie przestępstw (Clarke, 1992) i wykracza poza projektowanie środowiskowe, wykorzystując odpowiednie produkty, technologie i procedury w celu ograniczenia okazji do popełnienia przestępstw. SCP wykorzystuje 24 techniki w czterech głównych kategoriach z zamiarem zwiększenia spodziewanego (spostreganego) wysiłku, spodziewanego ryzyka, ograniczenia oczekiwanej korzyści oraz odebrania możliwości usprawiedliwienia popełnienia przestępstwa.”¹⁸⁴

Związki różnych rodzajów przestępstw z formami użytkowania i zagospodarowaniem terenu oraz rozwiązaniami stosowanymi w budynkach w sposób systematyczny badano od połowy lat siedemdziesiątych w Wielkiej Brytanii w związku ze studiami zleconymi przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych (Home Office). W toku badań pojawiło się *„wiele istotnych kwestii na temat natury przestępstw i ich związku ze środowiskiem zbudowanym. Sytuacyjna prewencja przestępczości operuje na poziomie mikro i koncentruje się na miejscu oraz konkretnych rodzajach przestępstw”¹⁸⁵* – zwykle najczęściej tam występujących lub najbardziej dolegliwych.

Obserwuje się, że pewne zestawy okoliczności przyciągają określone rodzaje przestępstw. Sformułowane zostały (R. Clarke i P. Mayhew) zasady obejmujące siedem rodzajów strategii prewencyjnych, wyraźnie odwołujące się zarówno do teorii okazji, teorii racjonalnych wyborów, jak i teorii rutynowych aktywności:

Tab. 2.3. Kategorie strategii prewencji sytuacyjnej

1. Zabezpieczanie potencjalnych obiektów przestępstwa (mocniejsze zamki, drzwi i okna jako zabezpieczenie przed włamaniem, solidniejsze materiały, aby zapobiec wandalizmowi)
2. Eliminowanie obiektów przestępstw: np. obiekty regularnie niszczone przez wandalów usuwa się
3. Usuwanie potencjalnych środków (narzędzi) przestępstw: kamieni leżących w przestrzeni publicznej, drabin przy domach itp.
4. Ograniczanie możliwości uzyskania korzyści przez sprawcę: na przykład znakowanie przedmiotów
5. Nadzór formalny: przez policję, prywatne firmy ochroniarskie, zorganizowany nadzór sąsiedzki
6. Nadzór półformalny sprawowany przez pracowników podczas wykonywania zwykłych obowiązków: portierzy, dozorczy, personel sklepów, konduktorzy w środkach transportu zbiorowego (obecnie zwykle już tylko kierowcy lub motorniczy)

¹⁸⁴ P.M. Cozens, G. Saville, D. Hillier, op. cit., s. 2 (tłum. własne). Przywoływane w cytacie źródło to: R.V. Clarke (red.), *Situational crime prevention: successful case studies* (1st Edition), Harrow and Heston, New York 1992.

¹⁸⁵ I. Colquhoun, op. cit., s. 51 (tłum. własne).

7. Zarządzanie środowiskowe: czynniki środowiska mieszkaniowego, takie jak moderowanie struktury społecznej na przykład poprzez przeciwdziałanie koncentracji populacji młodzieży w jednym zespole mieszkaniowym; dodatnie lub ujemne korelowanie kursów środków transportu publicznego z różnymi wydarzeniami w celu zapewnienia sprawnego przemieszczenia określonych kategorii pasażerów lub – przeciwnie – uniemożliwienia niepożądanym grupom dotarcia w określone miejsce o określonej porze (np. kibice piłkarzy)

Źródło: tłum. i opr. własne na podstawie: I. Colquhoun, op. cit., s. 54.

W późniejszej swej publikacji R. Clarke dodał kolejne czynniki, najczęściej już znane z koncepcji kształtowania bezpiecznych przestrzeni, jak naturalna obserwacja realizowana przez przechodniów i mieszkańców, a także odnoszące się wprost do teorii racjonalnych wyborów, co ilustruje poniższa tabela.

Tab. 2.4. Techniki prewencji sytuacyjnej (ilustrowane przykładowymi działaniami) wg R.V. Clarke'a

Zwiększenie wysiłku	Zwiększanie ryzyka	Ograniczanie korzyści	Ograniczanie okazji	Eliminowanie usprawiedliwień
1. Zabezpieczenia obiektów • blokady kierownicy i immobilisery • kraty, siatki antywłamaniowe • osłony zamków	6. Rozszerzanie czynnika ochronnego • rutynowe środki zaradcze: nocą poruszanie się w grupie, unikanie ekspozowania oznak statusu materialnego, dysponowanie zawsze sprawnym telefonem komórkowym • organizowanie grup nadzoru sąsiedzkiego	11. Ukrywanie obiektów • parkingi wydzielone z ulic • neutralne pod względem płci dane o abonentach • brak oznakowania pojazdów do transportu pieniędzy i kosztowności	16. Ograniczanie frustracji i napięć • sprawna i uprzejma obsługa w miejscach zatłoczonych • rezerwowe, mobilne siedziska • unikanie stosowania głośnej muzyki i intensywnego oświetlenia	21. Jasność reguł • sporządzanie umów na piśmie • przepisy w sprawie molestowania • egzekwowanie meldunku w hotelach
2. Kontrola dostępu • domofony • karty dostępu • prześwietlanie bagażu	7. Wspieranie naturalnej kontroli • zawsze sprawne oświetlenie uliczne • rozwiązania projektowe sprzyjające bezpieczeństwu • wspieranie osób ujawniających nieprawidłowości lub przestępstwa	12. Usuwanie obiektów • demontowalne radia samochodowe • miejsca, gdzie kobiety mogą uzyskać pomoc/schronienie • karty do telefonów ulicznych zamiast bilonu	17. Zapobieganie konfliktom • oddzielne sektory dla kibiców drużyn przeciwnych • ograniczanie zatłoczenia pubów • taryfy stawek (np. za przejazd taksówką)	22. Informacje o obowiązujących regułach • „Zakaz parkowania” • „Własność prywatna” • „Zakaz palenia ognisk”

2. MOŻLIWOŚCI OGRANICZANIA PRZESTĘPCZOŚCI POPRZEC KSZTAŁTOWANIE PRZESTRZENI

Zwiększenie wysiłku	Zwiększanie ryzyka	Ograniczanie korzyści	Ograniczanie okazji	Eliminowanie usprawiedliwień
3. Kontrola wyjść • przepustki wyjściowe • dokumenty ekspedycyjne • metki elektroniczne	8. Ograniczanie anonimowości • identyfikatory kierowców taksówek • mundurki szkolne	13. Identyfikacja własności • znakowanie mienia • rejestracja pojazdów i znakowanie ich elementów • znakowanie zwierząt hodowlanych	18. Redukcja pobudzenia emocjonalnego • zakaz brutalnej pornografii • kodeks zachowań kibiców • penalizacja czynów na tle rasowym	23. Bódce do przestrzegania prawa • tablice pokazujące aktualną prędkość jazdy • oświadczenia uwierzytelniane podpisem • pisemne napomnienia, że kradzież w sklepie to także kradzież
4. Separacja potencjalnych sprawców • zamknięcia ulic • separacja pomieszczeń sanitarnych wg płci • rozproszone lokalizacje lokali z alkoholem	9. Wykorzystywanie możliwości nadzoru przez osoby na służbie • kamery w autobusach piętrowych/przegubowych • co najmniej dwójka ekspedientów w sklepikach osiedlowych • premiowanie czujności	14. Kontrola obrotu • nadzór nad lombardami • śledzenie drobnych ogłoszeń • koncesjonowanie handlu ulicznego	19. Ograniczanie presji grup rówieśniczych • piętnowanie jazdy po alkoholu • trening asertywności • rozdzielanie uczniów sprawiających kłopoty	24. Promowanie zachowań zgodnych z zasadami • przyjazne procedury wypożyczania w bibliotece • dostępność i dobry standard toalet publicznych • kosze na śmieci
5. Kontrola narzędzi przestępstwa/broni • zabezpieczenia przed użyciem broni przez osoby niepowołane, • blokowanie skradzionych telefonów komórkowych • ograniczenia w sprzedaży farb w aerozolu młodzieży	10. Wzmacnianie nadzoru formalnego • kamery sprzężone z sygnalizacją na skrzyżowaniach • alarmy antywłamaniowe • służby ochrony	15. Eliminacja efektu • trwale metki towarów (hologramy itp.) • usuwanie graffiti • uspokojenie ruchu (np. progi zwalniające)	20. Utrudnianie naśladowania złych zachowań • szybka naprawa zniszczeń • filtry treści podprogowych w telewizorach • unikanie rozpowszechniania informacji o sposobach działania sprawców	25. Reglamentacja używek • wentylacja w pubach • interwencja obsługi • imprezy bezalkoholowe

Źródło: tłum. i opr. własne na podstawie: Center for Problem-Oriented Policing, www.popcenter.org/ 25techniques, odczyt z 24.03.2011.

Jak widać, grupy technik prewencji sytuacyjnej dotyczą bardzo różnych sfer działania: od zabezpieczeń fizycznych, poprzez działania organizacyjne, po napominanie obywateli czy stwarzanie im warunków do przestrzegania prawa oraz utrzymywania ładu i porządku. Rzecz jasna, poszczególne grupy działań ilustrują tylko przykładowe techniki lub rozwiązania. Różne są też oddziaływania elementów powyższych kategorii. Jeśli niektóre działania sprzyjają podniesieniu ogólnego poziomu bezpieczeństwa oraz przyczyniają się do wpro-

wadzenia aury poszanowania obowiązujących reguł, o tyle zabezpieczenia techniczne, utrudnienia, oddziaływanie na korzyści lub poziom ryzyka działań sprawcy mają wpływ głównie miejscowy, w odniesieniu do konkretnego obiektu, posesji lub rejonu.

CPTED – między teorią a systemem prewencji

Crime Prevention through Environmental Design (CPTED), czyli *zapobieganie przestępczości poprzez projektowanie środowiska*¹⁸⁶ (lub *środowiskowe*) – określenie to wprowadził C. Ray Jeffery i spopularyzował poprzez publikację w 1971 roku książki o tym właśnie tytule. Model CPTED oparty został na koncepcji stymulacji-reakcji,¹⁸⁷ wychodzącej z założenia, że organizm ludzki odbiera z otoczenia bodźce wzmacniające (inaczej stymulujące) lub karzące (powstrzymujące). Brak bodźców wzmacniających w założeniu miałby prowadzić do sytuacji, która oznacza brak warunków do popełnienia przestępstwa.

Idea strategii CPTED, rzecz jasna, opiera się na przeświadczeniu, że przestępczość w pewnym stopniu wynika z możliwości, jakie stwarzają warunki środowiska fizycznego, a więc odpowiednia zmiana elementów tego środowiska może spowodować, że przestępstwa będą występować rzadziej.¹⁸⁸ Po raz kolejny jest to zatem odwołanie do teorii okazji oraz teorii racjonalnych wyborów i ich interpretacja w zakresie przestrzennym.

Podstawowe zasady CPTED przypominają zasady sformułowane przez Newmana: warunki widoczności, naturalna kontrola (hierarchizacja) dostępu, terytorialność (kreowanie poczucia własności). Autorzy podręcznika na temat CPTED¹⁸⁹ przytaczają aż pięć różnych zestawień pryncypiów CPTED, od trójelementowego do siedmioelementowego, z których przywołajmy to ostatnie: naturalna obserwacja, kontrola dostępu/zabezpieczenie, terytorialność, wspieranie aktywności, hierarchizacja przestrzeni, środowisko, wizerunek/stan utrzymania.

Nawet w momencie powstania nie była to idea zupełnie nowa, co więcej, jej elementy były osięd założen prezentowanych w wielu omówionych wcześniej koncepcjach. Kolejne badania, prowadzone w wielu różnych ośrodkach świata, w istotny sposób przyczyniły się do rozwijania tej idei.¹⁹⁰ Można ją uznać za najbardziej rozpowszechnioną obecnie i zaimplementowaną, również za sprawą wprowadzanych stopniowo standardów europejskich,¹⁹¹ a także występowania, na przykład w programach nauczania kryminologii środowiskowej oraz w dotychczasowym standardzie kształcenia kierunku studiów bezpieczeństwo wewnętrzne.¹⁹²

¹⁸⁶ R. Głowacki, K. Łojek, A. Tyburska, A. Urban, op. cit., s. 141.

¹⁸⁷ Ibidem.

¹⁸⁸ I. Colquhoun, op. cit., s. 56.

¹⁸⁹ R. Głowacki, K. Łojek, E. Ostrowska, A. Tyburska, A. Urban, *CPTED jako strategia zapewnienia bezpieczeństwa społeczności lokalnej*, WSPol, Wyd. Gaudium, Szczecino 2010, s. 23.

¹⁹⁰ I. Colquhoun, op. cit., s. 56.

¹⁹¹ Omówione w następnym podrozdziale.

¹⁹² Załącznik nr 11 (s. 5) do rozporządzenia MNiSW z dnia 12 lipca 2007r. w sprawie standardów kształcenia..., op. cit.

CPTED daje priorytet tworzeniu warunków do podnoszenia bezpieczeństwa w sposób naturalny, to znaczy niejako przy okazji realizacji zwykłych, codziennych aktywności, a dopiero w drugiej kolejności wykorzystuje środki zabezpieczeń fizycznych (technicznych) oraz organizacyjnych. Prewencja sytuacyjna zaś te dwa ostatnie środki stosuje w pierwszej kolejności. W działaniach wdrażających CPTED techniki prewencji sytuacyjnej mogą być użyte, aby uzupełnić środki zastosowane w ramach typowego podejścia CPTED. W ramach CPTED działania rozumie się szerzej i na przykład dostęp ogranicza się poprzez eliminację ruchu tranzytowego za pomocą wskazania właściwej drogi poruszania się, czy też zastosowania markerów terytorialności.¹⁹³ Oczywiście, istotnym elementem w ramach tej strategii jest kontrola społeczna. Wzmacnia się ją na przykład poprzez wspieranie obecności określonych grup użytkowników przestrzeni w określonych porach, także przez stwarzanie poczucia bezpieczeństwa pożądanym użytkownikom, a poczucia niepewności (np. bycia obserwowanym) użytkownikom niepożądanym.

Tab. 2.5. Rodzaje strategii wykorzystywanych w prewencji sytuacyjnej oraz CPTED

Strategia	Wykorzystywane środki
Mechaniczna (fizyczna)	zabezpieczenia techniczne: ogrodzenia, zamki, kraty, monitoring, oświetlenie
Organizacyjna (nadzór formalny)	strażnicy, dozorczy, patrole
Naturalna	integracja ochrony i zachowań użytkowników: definiowanie granic, eliminowanie ruchu tranzytowego, poprawa warunków nadzoru nieformalnego

Źródło: opr. własne na podstawie: *CPTED Essentials...*, op. cit., s. 14.

Realizacja idei tej strategii w sferze przestrzennej wymaga odpowiedniej struktury osiedli i dużej dbałości o detale oraz zapewnienie widoczności i kontaktów społecznych członków wspólnoty sąsiedzkiej.

Strategia CPTED odnosi się, choć nie ogranicza, do następujących aspektów środowiska przestrzennego:¹⁹⁴

- „ogólne rozplanowanie oraz strona wizualna obszaru;
- rozwiązania projektowe, rozmieszczenie oraz materiały użyte w budynkach i innych strukturach fizycznych;
- oświetlenie i zagospodarowanie terenu;
- koegzystencja (różnych) legalnych form aktywności i jej wspieranie;
- stała dbałość o wszelkie aspekty utrzymania danego miejsca.”

CPTED jest szczególnie użyteczne na etapie planistyczno-projektowym, ale może być z powodzeniem stosowane również w istniejących osiedlach oraz obszarach już zagospodarowanych.¹⁹⁵ Autorzy australijskiego podręcznika powołują się na badania, które wskazują, jakoby zastosowanie CPTED w amerykańskich i kanadyjskich osiedlach przynosiło redukcję strat powodowanych kradzieżami sklepowymi do 50%, napadami o 65%, a także

¹⁹³ *CPTED Essentials...*, op. cit., s. 20.

¹⁹⁴ *CPTED Essentials...*, op. cit., s. 4 (tłum. własne).

¹⁹⁵ Ibidem.

przyczyniło się do wyraźnej redukcji poziomu handlu narkotykami, włamań i ogólnie przestępczości w granicach od 15 do nawet 100%.¹⁹⁶

Badania zespołów zaprojektowanych z uwzględnieniem zasad tej strategii wykazują znacznie mniejsze wskaźniki przestępczości właściwie każdego rodzaju. Szczególnemu ograniczeniu ulegają kradzieże samochodów, a wskaźniki włamań maleją o 50%.

CPTED drugiej generacji

Ta koncepcja ujmuje kształtowanie rozwiązań fizycznych/przestrzennych jako środek, który musi być wsparty szerszymi działaniami w sferze społecznej i ekonomicznej, w tym społecznej.¹⁹⁷ W ramach tego podejścia za jedynie skuteczne uznaje się kompleksowe działanie na rzecz kreowania zrównoważonych wspólnot (*sustainable communities*), których pozytywne cechy, jak silne więzi i wynikający stąd na przykład wysoki poziom społecznej kontroli oraz poczucia odpowiedzialności za swoje otoczenie w interakcji z odpowiednio zaprojektowaną przestrzenią dadzą efekt środowiska, w którym trudno jest działać przestępcom.

Zasady CPTED drugiej generacji zestawia się następująco:¹⁹⁸

- nie należy pomijać punktu widzenia sprawcy (i ofiary), nie należy zwracać uwagi wyłącznie na uwarunkowania fizyczne;
- wpływ ma nie tylko środowisko fizyczne ale także środowisko społeczne;
- nie należy koncentrować się wyłącznie na sferze planistycznej i projektowej;
- należy koncentrować się jednocześnie na planowaniu urbanistycznym, projektowaniu architektonicznym oraz stanie utrzymania;
- nie należy traktować prewencji przestępczości jako sprawy jednej grupy praktyków wdrażania rozwiązań dla bezpieczeństwa (tylko policja, tylko planiści, tylko architektki itp.);
- konieczne jest podejście multidyscyplinarne w ramach strukturalnego partnerstwa: władze lokalne, policja, planiści, architektki, mieszkańcy itp.

To, co istotne, to tworzenie poczucia, ale i możliwości kreowania wspólnoty dzięki całościowemu podejściu do uwarunkowań przestrzennych, społecznych i gospodarczych.¹⁹⁹

Koncepcja CPTED drugiej generacji bazuje na zanegowaniu determinizmu architektonicznego. Poszukuje kierunków oddziaływania rozwiązań przestrzennych zmierzających do podnoszenia poziomu bezpieczeństwa, nie oczekując skuteczności samych rozwiązań jako takich, ale z założeniem wspierania poprzez rozwiązania przestrzenne rozwoju pożądanych relacji w społeczności lokalnej. Chodzi więc o kreowanie właściwych form funkcjonowania społeczności, które sprzyjać będą ograniczaniu zachowań antyspołecznych i przestępczości.

¹⁹⁶ Ibidem.

¹⁹⁷ M. Czyński, op. cit., s. 254.

¹⁹⁸ *Crime Opportunity Profiling...*, op. cit., s. 16.

¹⁹⁹ I. Colquhoun, s. 62.

Założeniem CPTED drugiej generacji jest bazowanie na lokalności, respektowanie zasad ekologii, prawa każdego do dokonywania wyborów oraz jego prywatności, opieranie się na zaradności i lokalnej inicjatywie, co powinno również oznaczać zdolność do samonaprawy w przypadku pojawienia się stanu patologicznego. W praktycznym odniesieniu do kształtowania przestrzeni oznacza to, prócz powyższych założeń, małą skalę oraz dbałość o kształtowanie miejsc społecznych interakcji dla grup użytkowników o różnych potrzebach i preferencjach (młodzież, dzieci, osoby starsze, panie domu itp.), ale bez wykluczania żadnej z nich i w sposób prowadzący do społecznej integracji.

Saville i Cleveland²⁰⁰ opowiedzieli się za zespołami mieszkaniowymi, które bazują na idei tradycyjnych wspólnot lokalnych, gdzie skala jest niewielka, większość spraw załatwia się na miejscu, wszyscy się znają. Interakcje społeczne zdominowane są wówczas przez kontakty lokalne. Jak pisze Colquhoun, takie zespoły mogą zapewnić więcej sposobności do zawierania przyjaźni i przebywania rodzin w przestrzeni sąsiedzkiej bez poświęcania istotnych praw do przestrzeni osobistej i prywatności.²⁰¹ Podejście to głosi apoteozę małej skali, elastyczności, maksymalnej samowystarczalności, chciałoby się powiedzieć: "small is beautiful". Tylko czy jest to realne w globalizującym się świecie, gdzie rozrastające się obszary metropolitalne przyciągają coraz więcej ludzi?

W ramach CPTED drugiej generacji zaproponowano tzw. podejście 3-D (*3-D approach*), które jest istotne z punktu widzenia identyfikowania problemów występujących w przestrzeni. Podejście to zakłada rozpatrywanie przestrzeni w kontekście normalnego i oczekiwanego sposobu jej użytkowania²⁰² i oznacza:

- *definition*: każda przestrzeń ma pierwotnie zdefiniowane przeznaczenie;
- *designation*: z tym wiążą się społeczne, kulturowe, formalne i fizyczne atrybuty określające pożądane i akceptowalne dla niej (w niej) zachowania;
- *design*: każda przestrzeń jest tak zaprojektowana, aby kontrolować występujące w niej zachowania i wspierać zachowania pożądane.

Umożliwia to ewaluację każdej przestrzeni w zakresie identyfikacji występujących w niej aktywności i sposobów użytkowania oraz ocenę ich zgodności z pierwotnie zamierzonym przeznaczeniem, a także zgodności rozwiązań z przeznaczeniem i faktycznym sposobem użytkowania. Odbyna się to w drodze sformułowania odpowiedzi na następujące pytania:

- Jakie jest pierwotne przeznaczenie przestrzeni i czy przestrzeń ta w wystarczającym stopniu wspiera obecne i przewidywane sposoby użytkowania?
- Jak przestrzeń jest zdefiniowana i czy jest jasne, komu przestrzeń jest przypisana oraz czy czytelne są jej granice? Jakie społeczne i kulturowe determinanty określają, jak przestrzeń jest użytkowana i czy istnieje konflikt pomiędzy przeznaczeniem a faktycznym sposobem użytkowania?
- W jakim stopniu rozwiązania projektowe wspierają zamierzoną funkcję i stopień określenia granic pożądanych i akceptowalnych zachowań? Czy występuje kon-

²⁰⁰ G. Saville, G. Cleveland, op. cit.

²⁰¹ Ibidem.

²⁰² R. Głowacki, K. Łojek, E. Ostrowska, A. Tyburska, A. Urban, op. cit., s. 25.

flikt pomiędzy rozwiązaniami projektowymi a sposobem użytkowania przestrzeni? Czy rozwiązania ułatwiają kontrolę sposobów zachowania w przestrzeni?

Istnieje szereg inicjatyw oraz organizacji, które wspierają rozwój i promują ideę CPTED, a uregulowania opisanego dalej standardu UE w dużej mierze wychodzą od założeń tej strategii. W ramach strategii CPTED określa się przestrzenne czynniki wpływające na możliwość wystąpienia zagrożeń przestępczością.

Szereg praktycznych strategii poprawy poziomu bezpieczeństwa w środowiskach lokalnych jest implementacją lub bazuje na CPTED, np.: Design Out Crime/Design Against Crime i Secured by Design w Wielkiej Brytanii czy Dutch Police Labelling w Holandii.

Strategii CPTED przypisuje się największą skuteczność w odniesieniu do sprawców racjonalnych, to znaczy działających według racjonalnych przesłanek, natomiast w odniesieniu do działań nieracjonalnych większe znacznie mają czynniki społeczne, między innymi wychowawcze.²⁰³

Autorzy podręcznika CPTED²⁰⁴ w podsumowaniu opisu idei i praktyki CPTED przytaczają zestawienie R.J. Potsa określające propozycje co do roli policji i policjantów, którzy w ramach konsultacji z architektami i urbanistami, wykorzystując swoją wiedzę i bazy danych, odgrywaliby zasadniczą rolę w przekazywaniu informacji na temat sposobu działania sprawców, dokonywaliby weryfikacji planów i projektów oraz odgrywaliby główną rolę w identyfikowaniu miejsc zagrożonych w celu ich późniejszego zabezpieczenia z wykorzystaniem CPTED. Jest oczywiste, że takie kontakty są niezbędne, tak jak konsultacje z innymi zainteresowanymi. Jednak z kilku powodów trudno uznać je, zwłaszcza w Polsce, za wyłączną podstawę do działań na rzecz kształtowania bezpiecznej przestrzeni. Po pierwsze, wskazanie miejsc zagrożonych nie jest równoznaczne z identyfikacją przestrzennych czynników zagrożeń przestępczością. Po drugie, znając realia pracy polskiej Policji, w tym niechęć do przekazywania danych oraz braki kadrowe, trudno wyobrazić sobie efektywną współpracę w wymaganym zakresie. Wydaje się, że jest to ostateczne uzasadnienie podjęcia próby sformułowania podstaw do identyfikowania przestrzennych czynników zagrożeń, wychodząc od analizy cech przestrzeni i jej elementów. Podejście takie mogłoby być przydatne w procesie identyfikowania problemów i formułowania założeń projektowych, zwłaszcza przy braku dostatecznego dostępu do innych danych.

Podsumowując powyższy przegląd dominujących obecnie strategii poprawy poziomu bezpieczeństwa w związku z wpływem rozwiązań przestrzennych, można stwierdzić, że zarówno SCP, jak i CPTED wychodzą z podobnych podstaw, nie są tożsame, ale też nie ma pomiędzy nimi sprzeczności. Zasadnicza różnica polega na odmiennym rozłożeniu priorytetów co do strategii operacyjnych (strategie naturalne kontra zabezpieczenia techniczne oraz działania organizacyjne). SCP koncentruje się na poszczególnych miejscach, CPTED podejmuje problemy szeroko, uwzględniając aspekt społeczny i biorąc za podstawę współpracę z lokalnymi społecznościami.

²⁰³ G. Saville, G. Cleveland, op. cit., s. 8.

²⁰⁴ R. Głowacki, K. Łojek, E. Ostrowska, A. Tyburska, A. Urban, op. cit., s. 26.

2.3. Środki wdrażania rozwiązań przestrzennych służących poprawie stanu bezpieczeństwa

W podrozdziale tym prezentowany jest przegląd różnych środków służących implementacji rozwiązań fizycznych mających sprzyjać poprawie bezpieczeństwa w przestrzeniach publicznych. Jak w każdej dziedzinie życia, stopniowo następuje formalizacja przenikających do praktyki idei oraz koncepcji teoretycznych, zatem w dalszej kolejności przedstawione zostały akty prawne, standardy oraz systemy certyfikacji, a na końcu system klasyfikacji rozwiązań i obiektów do klas bezpieczeństwa zaproponowany w publikacji WSPol w Szczycie.

Przegląd w poprzednich podrozdziałach miał służyć przede wszystkim ustaleniu zasadniczych podstaw oraz zestawieniu głównych uwarunkowań przestrzennych wspierających bezpieczeństwo, wymienianych w poszczególnych koncepcjach. Natomiast przegląd narzędzi praktycznej implementacji zasad projektowania służących przeciwdziałaniu naruszeniom prawa ma wskazać zdefiniowane lub uwzględniane w nich przestrzenne czynniki możliwości wystąpienia zagrożeń przestępczością, a także wynikające z nich wskazania w zakresie metod i technik służących identyfikacji rozwiązań przestrzennych wymagających eliminacji lub korekty.

2.3.1. Akty prawne

Akty prawne w rozumieniu powszechnie obowiązujących przepisów i regulacji mają za zadanie wprowadzenie ujednoliconych reguł do poszczególnych dziedzin życia. Dotyczy to także nowej stosunkowo sfery, jaką jest kształtowanie rozwiązań przestrzennych uwzględniające ich wpływ na występowanie zagrożeń przestępczością.

W pierwszej kolejności upowszechniły się przepisy dotyczące prowadzenia analiz i sporządzania raportów na temat ogólnego stanu bezpieczeństwa. W Anglii i Walii prawo wymaga, aby na poziomie władz lokalnych regularnie przeprowadzane były analizy przestępczości i naruszania porządku publicznego, z których wnioski powinny na bieżąco wpływać na korektę lokalnych strategii bezpieczeństwa. W Meksyku wymagane są plany bezpieczeństwa publicznego na poziomie krajowym, regionalnym i lokalnym również bazujące na analizach zagrożeń. Przykłady analiz stanu bezpieczeństwa (audytów) spotyka się nawet w krajach Afryki, Ameryki Łacińskiej, Australazji oraz oczywiście Ameryki Północnej. W niektórych krajach Europy wymagane są diagnozy lokalne.²⁰⁵

ONZ w dokumencie *UN Guidelines For the Prevention of Crime* zaleca, aby analizy przestępczości, wynikających z niej zagrożeń, a także czynników na nie wpływających dokonywane były w drodze współpracy wszystkich zainteresowanych podmiotów.²⁰⁶

²⁰⁵ *Guidance on Local Safety Audits...*, op. cit., s. 2.

²⁰⁶ *Ibidem*, s. 14.

Podobnie w Polsce – na podstawie ustawy z 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym²⁰⁷ powoływane są powiatowe komisje bezpieczeństwa i porządku. Ich praca ma służyć realizacji zadań starosty w zakresie zwierzchnictwa nad służbami, inspekcjami i strażami oraz ustawowych zadań w zakresie porządku publicznego i bezpieczeństwa obywateli.²⁰⁸ Elementem ich zadań jest ocena zagrożeń porządku publicznego i bezpieczeństwa obywateli, a także opiniowanie pracy Policji. Odbywa się to głównie na podstawie dorocznej informacji o stanie bezpieczeństwa i porządku publicznego, jaką powiatowy komendant Policji przedkłada radzie powiatu. Teoretycznie prace komisji są podstawą do oceny stanu bezpieczeństwa i dynamiki przestępczości, a także oceny pracy Policji. W praktyce jednak, jak wykazały analizy MSWiA²⁰⁹ prowadzone w skali całego kraju, efekty pracy komisji nie spełniają adresowanych do nich oczekiwań.

Zagadnienia przestrzenne obecne są w powyższych informacjach głównie w postaci ogólnego wskazania rejonów o większym i mniejszym poziomie zagrożeń. Jest to niekiedy przedstawiane w postaci tzw. map bezpieczeństwa, czyli najczęściej zapisu rozmieszczenia miejsc zdarzeń przestępczych, ewentualnie z rozróżnieniem ich struktury rodzajowej albo miejsc koncentracji zagrożeń. Wnioski odnoszone są głównie do decyzji o korekcie dyslokacji służb patrolowych lub operacyjnych, a także objęcia kolejnego rejonu monitoringiem wizyjnym.

Od lat osiemdziesiątych datują się stopniowe próby uregulowań mających na celu upowszechnienie i wdrażanie rozwiązań poprawiających warunki funkcjonowania przestrzeni w kontekście zagrożeń przestępczością. W Wielkiej Brytanii chyba najwcześniej stopniowo wprowadzano akty prawne mające na celu upowszechnianie rozwiązań projektowych sprzyjających ograniczaniu zjawisk przestępczości i naruszania norm społecznych, z których najważniejsze wymieniono poniżej.²¹⁰

Planning Out Crime

W roku 1994 ukazał się okólnik 5/94 Departamentu Środowiska "Planning Out Crime"²¹¹ Obejmuje on sfery projektowania, zarządzania i utrzymania przestrzeni oraz obiektów. Przyznaje wagę prewencji przestępczości na etapie projektowania, kiedy to najpełniej można wdrożyć odpowiednie rozwiązania.

Dokument zwraca uwagę, że przestrzenie opustoszałe, sterylne, pozbawione wyposażenia i detalu mogą przyczyniać się do pojawienia się poczucia lęku, alienacji i anonimowości. Zaleca zrównoważenie podejścia do kształtowania przestrzeni, tak aby równoprawnie były traktowane kwestie estetyczne i potrzeby wynikające z przeciwdziałania

²⁰⁷ Dz.U. z 2001 r., nr 142, poz. 1592 z późn. zm.

²⁰⁸ *Funkcjonowanie komisji bezpieczeństwa i porządku*, MSWiA, Szczytno 2008, s. 11.

²⁰⁹ *Ibidem*.

²¹⁰ Z kolei krajach skandynawskich nacisk kładzie się na rozwijanie relacji społecznych i budowanie wzajemnego zaufania i poszanowania. Chociaż stosuje się rozwiązania przestrzenne sprzyjające bezpieczeństwu, to jednak unika się wprowadzania formalnych regulacji w tej sferze. Por. M. Mizia, op. cit., s. 295.

²¹¹ Colquhoun, op. cit., od s. 197.

przestępczości. Wprowadził konsultowanie projektów dokumentów planistycznych ze specjalistami od spraw prewencji przestępczości zatrudnionymi w policji.

Jako zasady kształtowania przestrzeni w celu ograniczania przestępczości wymienia:

Tab. 2.6. Zasady kształtowania bezpiecznej przestrzeni wg okólnika "Planning Out Crime".

- konsultacje pomiędzy władzami lokalnymi, inwestorami (deweloperami) i projektantami na odpowiednio wczesnym etapie procesu projektowego;
- zróżnicowanie funkcjonalne z wykluczeniem funkcji konfliktowych, służące obecności użytkowników w różnych porach w przestrzeni publicznej i przeciwdziałaniu opustoszeniu, a tym samym potencjalnemu stanowi zagrożenia;
- zagospodarowanie terenu w sposób prowadzący do ograniczania aktywności przestępczej wymierzonej w ludzi i mienie;
- regeneracja dużych zespołów mieszkaniowych uwzględniająca takie czynniki, jak zróżnicowanie formy użytkowania, kształtowanie przestrzeni dla niewielkich wspólnot, udogodnienia wspierające atrakcyjność przestrzeni dla dzieci i młodzieży;
- pieczołowite projektowanie detalu jako czynnik ograniczania wandalizmu i przestępczości;
- kształtowanie zieleni przeciwdziałające tworzeniu miejsc sprzyjających ukryciu się napastników, zwłaszcza w sąsiedztwie ciągów pieszych;
- kryteriami kształtowania ciągów pieszych jest ich nieskomplikowany przebieg, odpowiednia szerokość, dobre oświetlenie oraz inne rozwiązania zapewniające nadzór zarówno przez przechodniów, jak i użytkowników obiektów i przestrzeni przyległych;
- parkingi muszą mieć zapewnione dobre oświetlenie i nadzór (formy nadzoru mogą być różne);
- okiennice, żaluzje na witrynach sklepowych powinny być zaprojektowane tak, aby unikać efektu martwych elewacji budynków oraz graffiti

Źródło: tłum. i opr. własne na podstawie: I. Colquhoun op. cit., s. 198.

Okólnik stał się podstawą do formułowania rządowych zaleceń dla rozwiązań służących ograniczaniu przestępczości.

Crime and Disorder Act (ustawa o przestępczości i nieporządku), 1998

Dokument o charakterze ogólnym, według Colquhouna – pierwszy brytyjski akt ustawowy zawierający wsparcie prewencji przestępczości. Nakłada obowiązki w tym zakresie na samorządy lokalne w interakcji z jednostkami policji odpowiedniego szczebla. Co nowe, nakłada również obowiązki na podmioty odpowiedzialne za sferę planowania.

Sustainable and Security Buildings Act, 2004

Dokument jest nowelizacją analogicznej ustawy z 1984 roku, między innymi wprowadzono zapis o tym, że przepisy budowlane powinny służyć również prewencji i wykrywaniu przestępstw.²¹²

W Wielkiej Brytanii realizowanych jest wiele zinstytucjonalizowanych form prewencji zarówno na poziomie krajowym, jak i w skali lokalnej. Te, które wiążą się z przestrzenią, dotyczą głównie podnoszenia jakości życia, w tym bezpieczeństwa w środowiskach wspólnot lokalnych. Priorytety w tym zakresie określone są przez Home Office w National Commu-

²¹² *Sustainable and Security Buildings Act 2004*, Chapter 22, 1.(1), f.

nity Safety Plan.²¹³ Kwestie przeciwdziałania między innymi tworzeniu się gett i obszarów wykluczenia określa z kolei National Strategy for Neighbourhood Renewal.

Ponadto realizowane są inicjatywy różnych instytucji:

Tab. 2.7. Przykładowe przedsięwzięcia związane z prewencją przestępczości realizowane w Wielkiej Brytanii.

Nazwa	Cel
Planning Policy Statement 1	docelowy efekt: zrównoważone inwestycje (zespoły zabudowy), prewencja przestępczości jako jeden z celów systemu planowania
Safer Places	rządowe zalecenia na temat prewencji przestępczości w kontekście systemu planowania przestrzennego
Living Spaces	poprawianie terenów zielonych
Decent Homes	program promocji właściwego utrzymania posesji
Design Against Crime	promocja wykorzystywania środków projektowych w celu tworzenia obiektów i produktów wspierających przeciwdziałanie przestępczości

Źródło: opr. własne, z wykorzystaniem: P. Ekblom, op. cit., s. 4-5.

Wskazuje się na chaotyczność wprowadzania różnych nieskoordynowanych inicjatyw, częste ich zmiany i brak edukacji w tym zakresie.²¹⁴

Rząd Wielkiej Brytanii zmierza do tego, aby prewencja przestępczości znalazła swoje miejsce w prowadzonej przez poszczególne władze lokalne polityce przestrzennej. Jak wskazywały badania z około roku 2000, w ponad 3/5 aktualnych planów rozwoju odniesiono się do problematyki przeciwdziałania przestępczości, co nie oznacza oczywiście, że w każdym z nich potraktowano ją obszernie lub zastosowano specjalne rozwiązania: są to najczęściej załączone do planu zbiory zaleceń.²¹⁵ Colquhoun prezentuje wybrane z nich:

Tab. 2.8. Zapisy wybranych brytyjskich lokalnych zbiorów zaleceń

Dokument	Główne zalecenia
Essex Design Guide, 2 nd edition	Osiedla planowane na ponad 500 mieszkań musi cechować zróżnicowanie funkcjonalne: obecność miejsc pracy i usług dla ludności. Osiedla większe niż 1 hektar muszą spełniać warunki zrównoważonych zespołów mieszkaniowych: • bliskość centrum miasta lub analogicznego ośrodka oraz dostęp za pośrednictwem transportu zbiorowego, • wymóg koegzystencji funkcji mieszkalnych i miejsc pracy, • maksymalne odległości: 400 m do linii autobusowej, 600 m do szkoły podstawowej oraz 1500 m do gimnazjum, • projekt musi zapewniać ochronę istniejących ekosystemów, poprawiać warunki siedliskowe oraz zapewniać minimalizację strat ciepła w budynkach. • rozplanowanie osiedli przekraczających 1 hektar powierzchni musi być zarazem efektywne i czytelne; w przypadku występowania ulicy od długości 100 m muszą być zastosowane rozwiązania fizyczne zapewniające ograniczenie prędkości do 30 km/h, • w przypadku zgody mieszkańców na rezygnację z posiadania samochodów układ osiedla może być projektowany jako strefa ruchu pieszego.

²¹³ A. Wyżykowski, *Działania w zakresie projektowania bezpiecznych przestrzeni na przykładzie Wielkiej Brytanii i Austrii*, [w:] A. Wyżykowski (red.) *Przestrzeń bezpieczna*, WA PK, Kraków 2004.

²¹⁴ Ibidem, s. 6.

²¹⁵ I. Colquhoun, op. cit., s. 220.

Dokument	Główne zalecenia
Nottingham City Council Design Guide: "Community Safety in Residential Areas"	• zróżnicowanie form ulic, • ograniczenie liczby segmentów mieszkalnych w sięgaczach (do 16), • liczba sięgaczy (lub dziedzińców sąsiedzkich) w wyodrębnionym zespole mieszkalnym nie powinna być większa niż cztery, • należy stosować uspokojenie ruchu drogowego, • w osiedlach projektowanych place parkingowe dopuszczalne są jedynie wtedy, jeżeli dostęp do nich jest ograniczony do mieszkańców i kontrolowany, nie mogą przylegać do ogrodów za domami, musi być zapewniony nadzór z okien budynków, • ograniczenie dostępu na tereny wspólnego użytkowania wokół budynków wielorodzinnych przy pomocy zamykanych furtek dostępnych tylko dla mieszkańców, preferowane jest wydzielanie ogródków broniących dostępu do okien mieszkań na parterach.

Źródło: tłum i opr. własne, na podstawie: I. Colquhoun, op. cit., s. 221-230.

Przepisy prawne w Polsce nie odnoszą się jak dotąd wprost do kwestii oddziaływania na bezpieczeństwo publiczne poprzez kształtowanie rozwiązań przestrzennych. Nie oznacza to jednak, że obowiązujący porządek prawny nie umożliwia wprowadzania takich rozwiązań. Zapisy ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym z 27 marca 2003 zobowiązują do uwzględniania sfery bezpieczeństwa ludzi i mienia przy sporządzaniu dokumentów planistycznych. Ustawa definiuje pojęcia *ładu przestrzennego* oraz *interesu publicznego*, w których sfera ta z pewnością zawiera się.

Art.1., ust. 2. mówi, że „w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym uwzględnia się zwłaszcza: (...) 5) wymagania ochrony zdrowia oraz bezpieczeństwa ludzi i mienia, a także potrzeby osób niepełnosprawnych”. Podobnie w określeniu pojęcia *obszaru przestrzeni publicznej* (art. 2.6) mówi się o jego „szczególnym znaczeniu dla zaspokojenia potrzeb mieszkańców, poprawy jakości życia i sprzyjaniu nawiązywaniu kontaktów społecznych (...)”. W odniesieniu do studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego ustawa w art. 10, ust. 1.6 nakazuje uwzględnianie uwarunkowań wynikających z „zagrożenia bezpieczeństwa ludności i jej mienia”.

Jak słusznie konkluduje, po opisie dokonanych przez siebie analiz ustawy, Wojciech Korbel²¹⁶, „sam plan miejscowy, podobnie jak i poprzedzające go studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy, stanowi instrument mogący w pełni podejmować problematykę powstawania [tworzenia, przyp. B.C.] przestrzeni bezpiecznych poprzez:

- wprowadzanie zasady różnicowania funkcji w obrębie wybranego obszaru jako czynnika sprzyjającego bezpieczeństwu niezależnie od pory dnia,
- tworzenie w planach zagospodarowania przestrzennego ograniczonych gabarytowo enklaw umożliwiających lepszą wzajemną sąsiedzką dbałość o przyległy teren,

²¹⁶ W. Korbel, *Wybrane zagadnienia legislacyjne i ich wpływ na kształtowanie przestrzeni bezpiecznej w Polsce*, [w:] A. Wyżykowski, S. Wehle-Strzelecka (red.), *Konferencja Naukowa „Przestrzeń bezpieczna”*, WA PK, Kraków 2005, s. 58-60.

- *wprowadzanie do planów zapisów dotyczących formy nowo powstającej architektury, jako jednego z najistotniejszych czynników oddziałujących na poczucie bezpieczeństwa przyszłych mieszkańców."*

Podobnie zagadnienia bezpieczeństwa, a więc również kształtowania sprzyjającej mu przestrzeni zapisane są wśród właściwości samorządu gminnego w ustawie z 1990 roku o samorządzie terytorialnym.²¹⁷

Mimo tych, zdawałoby się, korzystnych zapisów, ich wpływ na sposób kształtowania przestrzeni jest, jak wiemy, niewielki. W związku z tym duże znaczenie ma stopniowa publikacja kolejnych części standardu europejskiego *Zapobieganie przestępczości. Planowanie przestrzenne i projektowanie budowlane*.²¹⁸

2.3.2. Standardy²¹⁹

Uregulowaniom normatywnym, przyjmującym zróżnicowaną formułę,²²⁰ podlegają przede wszystkim produkty i rozwiązania techniczne.

Jednymi ze standardów o najbardziej doniosłym znaczeniu są normy i standardy określające warunki bezpieczeństwa w różnych aspektach. Na poziomie UE w sensie formalnym wiążą się one z art. 61 Traktatu UE, który przypisuje dużą wagę spełnieniu przez państwa członkowskie wskaźników świadczących o odpowiednim poziomie zapewnienia bezpieczeństwa obywatelom. W ramach Comité Européen de Normalisation (CEN) zagadnienia te mieszczą się w sektorze Bezpieczeństwo i obrona/Bezpieczeństwo obywateli, gdzie wśród ustanowionych obszarów znajdują się interesujący nas Urban design against crime oraz Designing crime out of products²²¹. Standaryzacja w zakresie bezpieczeństwa w związku z obiektami i przestrzenią dotyczy szeregu sfer, jak bezpieczeństwo pożarowe czy BHP.

W sferze prewencji przestępczości najwcześniej pojawiły się standardy techniczne dotyczące zabezpieczeń fizycznych oraz systemów elektronicznych w budynkach. Naturalną kolejną rzeczą było podjęcie próby synchronizacji zasad kształtowania tak zwanej bezpiecznej przestrzeni w skali Unii Europejskiej. Jest to wyraz uznania tej sfery jako istotnego, nieodłącznego elementu prewencji przestępczości i zachowań antyspołecznych.

²¹⁷ Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie terytorialnym, Dz.U. z 1996 r., nr 13, poz. 74 z późn. zm.

²¹⁸ P. van Soomeren, *A european standard for the reduction of crime and fear of crime by urban planning and building design: ENV 14383-2*, paper based on a presentation at conference Capital Crimes, Athens, 2004, s. 2.

²¹⁹ Normy i standardy techniczne są dokumentami, które mają na celu ujednolicenie charakterystyki produktu, procesu lub usługi w celu poprawy warunków współpracy i kooperacji zaangażowanych w tworzenie lub wdrażanie przedmiotu standardu uczestników oraz odbiorców finalnych, a także zapewnienia przejrzystości związanych z tym procesów.

²²⁰ Por. R. Głowacki, K. Łojek, E. Ostrowska, A. Tyburska, A. Urban, op. cit., s. 99.

²²¹ www.cen.eu/cen/Sectors/Sectors/Security%20and%20Defence/Security/Pages/default.aspx, z dnia 01.08.2011.

Prace zostały podjęte z inicjatywy Danii, wspartej przez Francję, Holandię i Wielką Brytanię, a więc w większości kraje pionierskie w Europie, jeśli chodzi o wprowadzanie rozwiązań służących poprawie warunków bezpieczeństwa za pomocą kształtowania przestrzeni. Niektóre kraje miały już wcześniej własne doświadczenia w zakresie tworzenia uregulowań normatywnych.²²²

Opracowanie standardu *Prevention of crime – Urban planning and building design* rozpoczęto z początkiem 1996 roku. Przyjęto założenia,²²³ że standard będzie dotyczył wymogów i metod oceny na potrzeby prewencji przestępczości zasadniczo w obszarach mieszkaniowych – istniejących oraz nowo projektowanych. Powinien uwzględniać lokalne działania zmierzające do poprawy bezpieczeństwa i komfortu oraz ograniczenia zagrożenia przemocą. Z góry wyłączono zagadnienia produktów budowlanych oraz systemów bezpieczeństwa, natomiast założono, że standard powinien określać obszary stosowania, przydatne strategie zabezpieczenia, poziomy zabezpieczenia, rozplanowanie zabudowy oraz stosowanie pewnych elementów technicznych, jak drogi, dojścia i oświetlenie. Zapisy standardu mają charakter zaleceń.

Ustalenia oparto na koncepcji CPTED, wskazując, że zapewnienie bezpieczeństwa wymaga koordynacji zabezpieczeń technicznych, rozwiązań przestrzennych, sprawnej kontroli formalnej i nieformalnej. Odwołano się też do teorii racjonalnych wyborów, teorii rutynowych aktywności oraz koncepcji *Defensible Space*.²²⁴

Jako podstawy konstytutywne najbardziej nas interesującej Części 2: *Urban planning* przywołano Europejską Kartę Miejską Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy z 1992 roku oraz postanowienia deklaracji końcowej Międzynarodowej Konferencji Kongresu Władz Lokalnych i Regionalnych Rady Europy CLRAE, Erfurt 26-28.02.1997: *Przestępczość i brak bezpieczeństwa w miastach: rola i odpowiedzialność władz lokalnych i regionalnych*.²²⁵

Całość standardu *Prevention of crime – Urban planning and building design* jest publikowana sukcesywnie od roku 2005 w następujących częściach:

²²² W Wielkiej Brytanii już w roku 1986 opublikowano standard BS 8220-1:1986 dotyczący zasad rozplanowania, zagospodarowania terenu oraz czynników bezpieczeństwa chroniących przed wyborem przez włamywaczy mieszkania i wtargnięciem do niego, aby wesprzeć zabezpieczenia techniczno-organizacyjne: zabezpieczenia drzwi, okien, kontroli dostępu oraz systemów sygnalizacji, w tym monitoringu wizyjnego. W późniejszych latach opublikowano ponadto standardy dotyczące biur i sklepów (BS 88220-2:1995) oraz obiektów magazynowych, przemysłowych i dystrybucji (BS 88220-3:2004).

²²³ P. van Soomeren, op. cit., s. 4.

²²⁴ CEN/TS 14383-3, s. 4, CEN/TS 14383-4, s. 4.

²²⁵ Ibidem, s. 5. Oba dokumenty stawiają bezpieczeństwo i brak zagrożeń w miastach, wolnych, na ile to możliwe, od przestępczości, chuligaństwa i agresji wśród podstawowych praw obywateli miast europejskich. Sygnatariusze deklaracji konferencji CLRAE uważali przestępczość, obawę przed przestępczością i brak bezpieczeństwa w miastach europejskich za jeden z głównych problemów dotyczących społeczeństwa, a znalezienie dla niego odpowiednich rozwiązań jako główny środek zachowania pokoju społecznego i stabilności.

Tab. 2.9. Zestawienie części składowych standardu EN 14383 *Prevention of Crime – Urban planning and building design*

Symbol	Tytuł
EN 14383-1:2006 opublikowana po polsku przez PKN jako: PN-EN 14383-1:2008	Part 1: Definition of specific terms (Zapobieganie przestępczości. Planowanie przestrzenne i projektowanie budowlane. Część 1: Terminologia)
CEN/TR 14383-2:2007 (w miejsce ENV 14383-2:2003)	Part 2: Urban planning
CEN/TS 14383-3:2005	Part 3: Dwellings
CEN/TS 14383-4:2006	Part 4: Shops and offices
CEN/TR 14383-5:2010	Part 5: Petrol stations
prCEN/TR 14383-6	Part 6: Schools*
CEN/TR 14383-7:2009	Part 7: Design and management of public transport facilities
CEN/TR 14383-8:2009	Part 8: Protection of buildings and sites against criminal attacks with vehicles

* W chwili przygotowywania publikacji niedostępna.

Źródło: opr. własne.

Struktura i zawartość poszczególnych części jest zróżnicowana, co z jednej strony wydaje się uzasadnione uwzględnieniem specyfiki przedmiotów poszczególnych części standardu, z drugiej jednak strony poddaje nieco w wątpliwość spójność koncepcji układu standardu.²²⁶

Pierwsza część, zasadnicza – „Terminologia” określa zakres normy i porządkuje terminologię związaną z kształtowaniem rozwiązań przestrzennych w różnej skali z myślą o przeciwdziałaniu przestępczości. Wyjaśnionych jest 47 pojęć, z których 8 dotyczy określenia rodzajów przestępstw²²⁷, 8 dalszych jest związanych ze sferą techniczną zabezpieczeń fizycznych lub elektronicznych (np. termin „transmisja alarmu”). Pozostałe definicje dotyczą wszelkich aspektów bezpieczeństwa i kształtowania przestrzeni sprzyjającej ograniczaniu zagrożeń. Zawarto tu określenia pojęć często wykorzystywanych w kontekście kształtowania bezpiecznej przestrzeni (kontrola społeczna, obawa przed przestępczością, ochrona nieformalna, integracja społeczna, własność publiczna), jak też opisujących zagadnienia analizy zagrożeń (metoda szacowania, przegląd stanu przestępczości, analiza ryzyka, ocena ryzyka) oraz określenia poszczególnych typów miejsc i obszarów (np. teren zaniedbany, droga alternatywna, sąsiedztwo, teren przylegający, okolica itp.).²²⁸ Ponadto każda z dalszych części standardu zawiera określenia istotnych dla niej terminów, a także wymienia typowe rodzaje naruszeń prawa i porządku.

Poszczególne zagadnienia istotne dla kształtowania bezpiecznych rozwiązań dotyczących przedmiotu każdej z części standardu są przedstawione w formie opisowych zaleceń-

²²⁶ Niektóre części mają charakter ogólnych uwarunkowań, jakie należy uwzględnić w procesie projektowania (część 7), a inne zawierają szczegółowe wskazania odnośnie do standardu rozwiązań technicznych (część 8) lub formularze do wykorzystania w procedurze oceny poziomu ryzyka (część 5).

²²⁷ Rozbój, kradzież uliczna, włamanie, kradzież z włamaniem, podpalenie, kradzież sklepowa, przestępstwo samochodowe, kradzież kieszonkowa.

²²⁸ Planowanie przestrzenne – projektowanie środowiska miejskiego, Polska Norma PN-EN 14383-1:2008 *Zapobieganie przestępczości. Planowanie przestrzenne i projektowanie budowlane*. Część 1: Terminologia, PKN, Warszawa 2008.

wymogów, a także uwarunkowań, które w odniesieniu do analizy ryzyka oraz szacowania niezbędnego poziomu zabezpieczenia należy wziąć pod uwagę. Wskazane są zasadnicze aspekty, które należy rozważyć i zidentyfikować: uczestników procesów, podmioty zainteresowane rezultatami, kwestie kluczowe dla występujących problemów itp.

W dalszej części skoncentrujemy się na zestawieniu zasadniczych dla przedmiotu każdej z części aspektów, w tym głównych aspektów i uwarunkowań bezpieczeństwa w kontekście przestrzeni (tab. 2.10). Ponadto bardziej szczegółowo omówimy Część 2 (*Urban planning*).

Standard w poszczególnych swych częściach koncentruje się na identyfikacji uwarunkowań wpływających na poziom zagrożenia, a następnie daje wskazania lub proponuje sposoby postępowania przy wypracowywaniu strategii zabezpieczenia. Sposób podejścia do rozwiązania problemów bazuje na metodologii zarządzania projektem (*project management*) oraz zarządzania ryzykiem (*risk management*).

W zakresie omawianych tu zagadnień najbardziej interesująca jest część druga: *Urban Planning*.

Koncepcja tej części standardu zasadza się na trzech poziomach działania mających prowadzić do uzyskania sprzyjającej bezpieczeństwu przestrzeni miejskiej. Są to: poziom planowania, poziom projektowania oraz poziom zarządzania.²²⁹

Ryc. 2.8. Elementy chroniące przed atakiem przy użyciu pojazdów zgodne z wymogami części 8. Standardu przed gmachem ambasady USA przy Placu Paryskim w Berlinie. Fot. autor

²²⁹ Por. także: *Planning Urban Design and Management for Crime Prevention...*, op. cit., s. 1.

Tab. 2. 10. Główne uwarunkowania bezpieczeństwa w poszczególnych częściach normy EN 14383 (w odniesieniu do skali urbanistycznej)

Część 2: Planowanie urbanistyczne	Część 3: Mieszkania	Część 4: Sklepy i biura	Część 5: Stacje benzynowe	Część 7: Infrastruktura transportu zbiorowego	Część 8: Ochrona miejsc i budynków przed atakami z użyciem pojazdów
Zasadnicze uwarunkowania zagrożeń:					
- po stronie sprawców: obecność i liczba/koncentracja sprawców, fizyczna i psychologiczna dostępność obiektów i możliwości ucieczki sprawców, - po stronie podmiotu chroniącego (formalnego, nieformalnego): obecność i liczba podmiotów zdolnych do sprawowania nadzoru, warunki obserwacji: widoczność (oświetlenie, rozpląnowanie, pole widzenia, monitoring), zdolność i chęć reagowania, czas reakcji, - po stronie ofiar/obiektów: możliwości uniknięcia zagrożenia: oświetlenie, nadzór, orientacja, możliwości ucieczki i atrakcyjność, fizyczna ekspozycja	dokument koncentruje się na zabezpieczeniu przed włamaniami, pozostałe aspekty jak w Części 2	- profil zagrożeń w okolicy, - wpływ czynników odległych (np. generatorów zagrożeń za pośrednictwem ciągów tranzytowych)	- publiczna dostępność 7/24h, - pewien stopień izolacji wymuszony specyfiką tego rodzaju obiektów, - wymuszone ekonomicznie ograniczenie liczebności personelu	- zwiększająca się skala i zakres funkcjonowania obiektów, - rozwój obiektów podziemnych, - rozwój obiektów peryferyjnych, - postępująca separacja sfery publicznej oraz ograniczonego dostępu, - rozwój obiektów samoobsługowych	- ataki (celowe lub przypadkowe) wymierzone bezpośrednio, - skutki uboczne ataków na inne obiekty
Istotne czynniki prewencji i prawidłowego funkcjonowania:					
- struktura społeczna i przesteczna - warunki nadzoru, pozostałe czynniki jak niżej	- wizerunek - atrakcyjność dla mieszkańców i warunki bezpieczeństwa, - nieatrakcyjność jako obiektów przestępstw	- oznaki własności i przynależności, - warunki nadzoru w tym naturalne i sztuczne oświetlenie oraz obecność ludzi, - minimalizacja konfliktów	- wizerunek/identyfikowalność obiektu, - oznaki własności i przynależności - warunki nadzoru i obecność ludzi (użytkownicy, personel)	- sprzyjanie przestrzeganiu regul społecznych i wzajemnego poszanowania, - adekwatność rozwiązań bezpieczeństwa, utrzymania i obsługi, - czytelność rozwiązań, - widoczność, - nadzór formalny	utrzymywanie potencjalnego czynnika zagrożenia na możliwie duży dystans od obiektu zagrożonego

2. MOŻLIWOŚCI OGRANICZANIA PRZESTĘPCZOŚCI POPRZECZ KSZTAŁTOWANIE PRZESTRZENI

Część 2: Planowanie urbanistyczne	Część 3: Mieszkania	Część 4: Sklepy i biura	Część 5: Stacje benzynowe	Część 7: Infrastruktura transportu zbiorowego	Część 8: Ochrona miejsc i budynków przed atakami z użyciem pojazdów
Główne czynniki projektowe:					
Poziom planowania przestrzennego: • istniejące struktury społeczne i przestrzenne, • dostępność i unikanie tworzenia enklaw, • kreowanie vitalności, • promowanie różnorodności, • tworzenie odpowiedniej gęstości struktur dla vitalności i naturalnego nadzoru, • unikanie kreowania barier fizycznych i nieużytków, Poziom projektowania urbanistycznego: • zagospodarowanie terenu, • odpowiednia lokalizacja aktywności, • koordynacja okresów aktywności dla zapewnienia ciągłości naturalnego nadzoru, • widoczność, • dostępność, • terytorialność, • atrakcyjność, • trwałość	(przestrzenie zewnętrzne): • drogi dostępu, • kontrola dostępu pieszych i pojazdów • oświetlenie	• lokalizacja, • punkty dostępu, • ogrodzenia, • kontrola ruchu (w tym bariery), • bramy w ogrodzeniach, • zagospodarowanie terenu, • elementy budynków, • strefowanie dostępu, • zabezpieczenie obiektu poza godzinami funkcjonowania	• lokalizacja, • dostęp/kontrola dostępu, • rozmieszczenie drzwi i okien, • przepływ pieszych i pojazdów, • miejsca podatne na zagrożenia wewnątrz i na zewnątrz budynków, • nadzór formalny i nieformalny	• warunki zarządzania i nadzoru, • odpowiednie, rozmieszczenie poszczególnych funkcji i kontrola dostępu, • odporność na zniszczenia i łatwość utrzymania, • dostępność i zarządzanie ruchem pasażerów, • atrakcyjność (barwy, materiały, oświetlenie, dźwięki, zapachy, mała architektura), • terytorialność (elementy o ludzkiej skali, czytelność podziałów publiczne/prywatne), • widoczność, • odpowiedzialność lokalizacji i środków bezpieczeństwa	• spowalnianie ruchu, • uniemożliwienie frontального uderzenia w celu ataku, • uniemożliwienie parkowania w bliskości chronionego budynku, • ograniczanie dostępu pojazdów do bezpośredniego otoczenia chronionego obiektu, • elementy ograniczające dostępności obiektu dla pojazdów

Część 2: Planowanie urbanistyczne	Część 3: Mieszkania	Część 4: Sklepy i biura	Część 5: Stacje benzynowe	Część 7: Infrastruktura transportu zbiorowego	Część 8: Ochrona miejsc i budynków przed atakami z użyciem pojazdów
Podstawą jest analiza danych uszeregowanych według zasady: „gdzie?” – charakterystyka obszaru, „co?” – identyfikacja problemów przestępczości przez ocenę na podstawie typowych czynników ryzyka dla sześciu rodzajów przestępstw (Aneks A – dla obszarów projektowanych) oraz dla obszarów funkcjonujących: na podstawie danych o rzeczywistym poziomie przestępczości (Aneks B), a także identyfikacji czynników poczucia zagrożenia (Aneks C), „kto?” – zainteresowani, a następnie: - działania jakie są możliwe, konieczne oraz wykonalne, - jak działania te zostaną wdrożone i wyegzekwowane	- rodzaje notowanych przestępstw, - miejsca ich występowania, kto jest ofiarą, - identyfikacja czynników wpływających na możliwości popełnienia przestępstwa w aspektach: a) miejsce i środowisko fizyczne, b) czynniki antropogenne i społeczne, c) sposób użytkowania budynku, d) fizyczna charakterystyka budynku	Aspekty identyfikacji źródeł i oceny poziomu ryzyka: a) analogiczne do Części 5, h) bazowanie na analizie charakterystyki zagrożeń w bezpośrednim sąsiedztwie (rodzaje zdarzeń, pora i miejsca zdarzeń), i) należy uwzględnić czynniki zlokalizowane poza bezpośrednim sąsiedztwem, w przypadku dopiero projektowanych zespołów zabudowy przewidywać charakter przyszłych problemów z przestępczością oraz jej potencjalne generatory, w odniesieniu do rejonów sąsiedztwa, centrów miast i obszarów przemysłowych – analogicznie do Części 2 normy	a) zakres prowadzonej działalności, b) stopień atrakcyjności poszczególnych kategorii dóbr obecnych w okolicy, c) potencjalne drogi ucieczki, sprawy, d) łatwość dostępu z ulic/terenów otwartych, przyległych dachów, poziomów, e) stopień adekwatności zabezpieczeń, f) stopień zagrożenia w odniesieniu do lokalnych tendencji przestępczości, g) formy nadzoru, jakie można brać pod uwagę, h) występujące systemy zabezpieczeń, i) poziom zaangażowania personelu	tylko ogólny charakter zaleceń – rekomendacja metody pytań i odpowiedzi	brak, zaleca się przeprowadzanie analizy kosztów i efektów zabezpieczenia
Sposób określenia poziomu niezbędnych zabezpieczeń:					
Na podstawie identyfikacji uwarunkowań definiuje się środki oddziaływania odpowiadające poszczególnym poziomom interwencji: - projektowanie budynków (z odniesieniem do części 3 oraz części 4), - planowanie przestrzenne	Analogicznie jak w Części 5, z tym że wymagany poziom zabezpieczenia odnoszony jest do poziomu ryzyka, który określany jest na podstawie analizy ryzyka narażenia na włamanie z uwzgl. szeregu aspektów, jak czynniki społeczne, kryminogenność okolicy, warunki dostępu itp.	Dla każdego poziomu zabezpieczenia określono odporności poszczególnych elementów obiektu, jego wyposażenia i otoczenia	Wymagania dla poszczególnych elementów obiektu oraz systemów zabezpieczeń odniesione są do rekomendowanego poziomu (klasy) zabezpieczenia (5). Rekomendowane poziomy zabezpieczenia określone w odniesieniu do profilu prowadzonej działalności. Dodatkowo (jako część nieobowiązująca) dołączono szczegółową metodę analizy ryzyka narażenia stacji benzynowej na zagrożenie	brak	Dla poszczególnych rodzajów zagrożeń z użyciem pojazdów (taranowanie, eksplozje, emisja substancji łatwopalnych, emisja radioaktywnej) podano parametry opisujące specyfikę czynnika zagrożenia oraz charakterystyki jego oddziaływania (np. w czasie), a także zasady określania poziomu oddziaływania. Zabezpieczenia polegają przede wszystkim na niedopuszczeniu nieuprawnionych

2. MOŻLIWOŚCI OGRANICZANIA PRZESTĘPCZOŚCI POPRZEC KSZTAŁTOWANIE PRZESTRZENI

Część 2: Planowanie urbanistyczne	Część 3: Mieszkania	Część 4: Sklepy i biura	Część 5: Stacje benzynowe	Część 7: Infrastruktura transportu zbiorowego	Część 8: Ochrona miejsc i budynków przed atakami z użyciem pojazdów
Określono strukturę procesu, który powinien pozwolić na zdefiniowanie adekwatnych miejscowo środków i sposobów interwencji. Podstawą formułowania strategii zabezpieczenia ma być współdziałanie różnych zainteresowanych (architekci, planiści, deweloperzy, policjanci, pracownicy socjalni, pracownicy szkół, mieszkańcy), przy analizie problemów i zagrożeń i na tej podstawie wspólne wypracowanie rozwiązań. Norma podaje sześciostopniową strukturę toku postępowania.	• dobra widoczność pieszych i kolbowych dróg dostępu na teren obszar, • ograniczenie liczby punktów dostępu do obszaru oraz budynków, • terytorialność, zaznaczenie granic, markery terytorialności, rozplanowanie i rozwiązania przestrzeni publicznych zgodnie z Częścią 2, • sprzyjanie nadzorowi nad miejscami półpublicznymi, separacja parkingów dla mieszkańców oraz dla gości, • warunki nadzoru nad systemem dróg pieszych, w tym przewidziatlanoie ich izolacji oraz dobre oświetlenie, • stosowanie przestrzeni półprywatnych oraz prywatnych jako buforów z pomocą ogrodzeń i domofonów, integracja indywidualnych garaży z budynkami	Podstawy koncepcji zabezpieczenia: a) odniesienie poziomu ryzyka do wartości chronionego mienia, b) potencjalni napastnicy nie mogą mieć dostępu do miejsc niewidocznych, niezabezpieczonych, c) rozplanowanie wnętrza sklepu musi zapewniać minimalizację strat powodowanych przez złodziei, d) miejsca dostępu związane z obsługą i dostawami powinny być monitorowane, e) odpowiednie zabezpieczenia okien, drzwi i innych punktów dostępu, f) tam, gdzie to konieczne, wykorzystanie kamer i nadzoru formalnego, punktu dostępu, g) należy podejmować przedsięwzięcia dla ochrony przedmiotów wysokiej wartości, informacji i walorów, h) analogicznie do Części 5, i) miejsca dla samochodów z daleka od miejsc chronionych, ale pod nadzorem, j) analogicznie do Części 5, k) zewnętrzne oświetlenie, zabezpieczenie zewnętrznych miejsc składowania	a), b), c) – analogicznie do Części 4, d) separacja ruchu klientów i obsługi, e) instalacja utrzymywanie zabezpieczeń mechanicznych i elektronicznych musi uwzględnić wszystkie trzy wymienione wyżej strefy stacji, f) dobre wykształcenie i motywacja obsługi, g) ochrona pieniędzy jako priorytet, h) zabezpieczenie połączeń elektroenergetycznych i telefonicznych dla zapewnienia transmisji sygnału alarmowego, i) samochody wystawione na sprzedaż umieszczone w rejonach chronionych i pod nadzorem, j) zabezpieczenie produktów niebezpiecznych (butle z gazem itp.), k) dbałość o oświetlenie, l) instalacja systemów monitoringu wizyjnego, m) zabezpieczenia dla ograniczenia zagrożenia napadem, n) środki alarmowe	brak	wprowadzenie elementów fizycznego zabezpieczenia uniemożliwiającego oddziaływanie źródła sił niszczących – zabezpieczenia techniczne, w tym zapewniające zachowanie dystansu, takich jak: • kontrola ruchu, • przeciwdziałanie atakom przy użyciu pojazdów, • przeciwdziałanie przemocy i ciężkiemu wandalizmowi, • ograniczanie efektów eksplozji związanych z pojazdami

Źródło: tłum. i opr. własne na podstawie poszczególnych części normy EN 14383.

Przyjęto formułę stosowaną w metodologii zarządzania projektem, że zostają określone etapy postępowania: określenie oraz analiza zasadniczych aspektów problemu, identyfikacja podmiotów zaangażowanych/zainteresowanych, podmiotów decyzyjnych i tych, które są odpowiedzialne za wdrożenie rezultatów oraz finalnie, za sposób ewaluacji efektów wdrożonych rozwiązań.²³⁰

W części *Preliminary declaration* przedstawiono zasadnicze założenia, na których opierają się zapisy dokumentu: 1. Należy wspierać „równomierny rozwój przestrzenny (urbanistyczny), nie tworząc obszarów uprzywilejowanych i jednocześnie izolowanych, które w konsekwencji mogłyby stać się obszarami wykluczenia”²³¹ 2. Niedopuszczalne jest podejście, które ma na celu bezpieczeństwo mienia, a nie osób, jako że sprzyjałoby to traktowaniu bezpieczeństwa jako korzyści określonych grup, a nie społeczności jako całości. 3. Rozwiązania oparte na idei tworzenia obszarów bezpieczniejszych niż inne i w opozycji do świata zewnętrznego uznawane są za źródło wykluczenia i odgradzania się, prowadzące do braku bezpieczeństwa.

Podkreśla się, że obawa przed przestępczością musi być traktowana jako problem społeczny. Zaznaczono, że istotne jest uwzględnianie relacji pomiędzy środowiskiem fizycznym a ludzkimi zachowaniami i zapewnianie wszystkim ludziom (młodemu/starszemu, kobietom/mężczyznom, potencjalnym sprawcom/potencjalnym ofiarom) wyboru sposobu zachowania oraz wyboru drogi poruszania się.

Wymieniono grupy użytkowników przestrzeni, poprzez które (sprzyjając im bądź ograniczając możliwości realizacji ich zamiarów) wpływ rozwiązań przestrzennych może oddziaływać szczególnie mocno, są to:

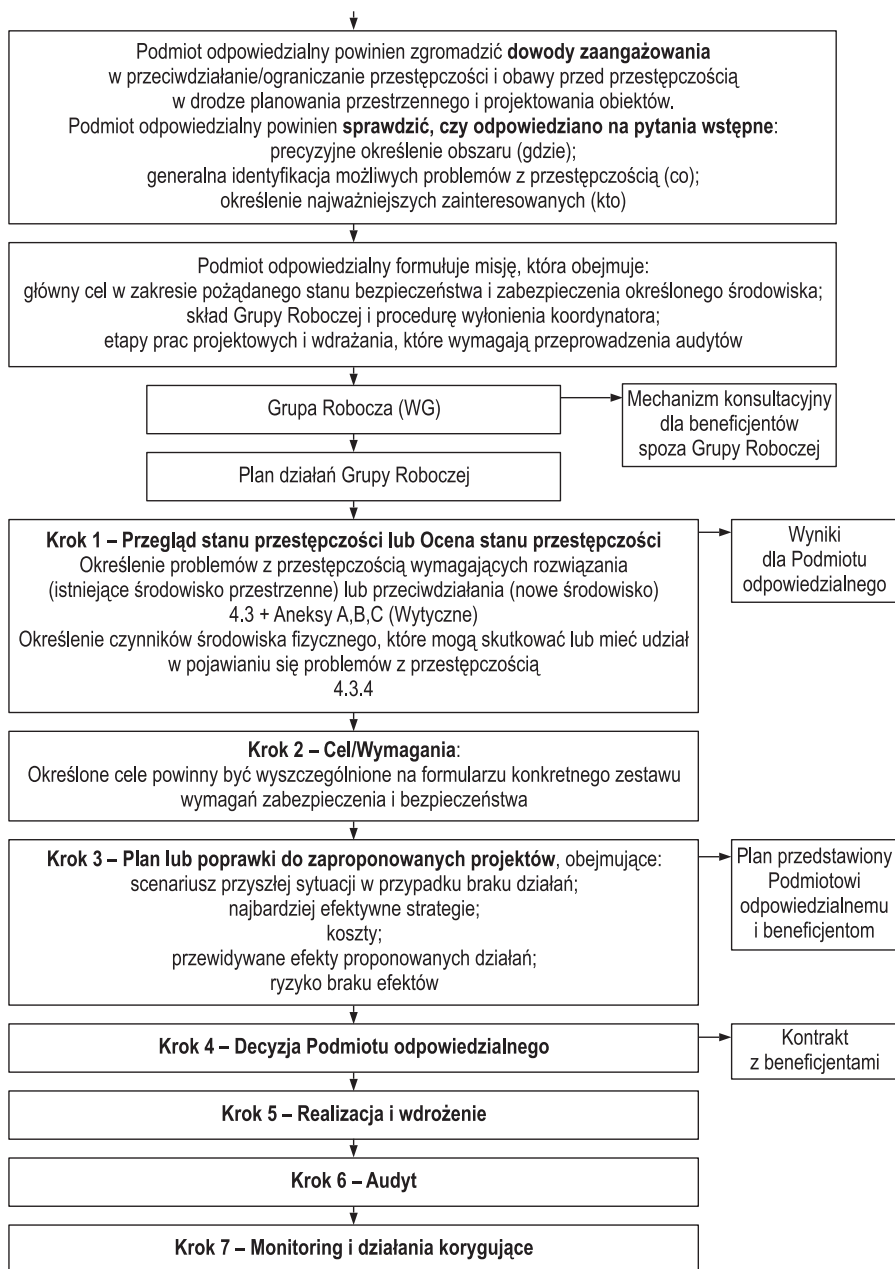
- sprawcy;
- sprawujący nadzór formalny, np. policjanci;
- sprawujący nadzór nieformalny, jak mieszkańcy obserwujący otoczenie w sąsiedztwie;
- potencjalne ofiary (i/lub obiekty) przestępstw lub obawy przed przestępstwami.²³²

Z punktu widzenia identyfikacji kryminogennych rozwiązań przestrzeni miejskiej ta część normy zawiera istotne elementy. Zasadniczo podstawy prawidłowych rozwiązań są znane już z wcześniejszych koncepcji (warunki nadzoru, widoczność, klarowność, kreowanie witalności, w tym poprzez różnicowanie funkcji, a także dostępność, terytorialność, atrakcyjność i odporność na zniszczenia) i zbieżne oczywiście ze strategią CPTED (struktura społeczna, rozwiązania fizyczne, zarządzanie/utrzymanie). W schemacie modelu procesu działań prewencyjnych (ryc. 2.9) standard wskazuje na konieczność identyfikacji występujących problemów przestępczości w przypadku obszarów istniejących, lub też identyfikacji rozwiązań urbanistycznych sprzyjających zagrożeniom w przypadku dopiero planowanych założeń. Służą temu odpowiednio:

²³⁰ P. van Soomeren, op. cit., s. 2.

²³¹ Technical Report: CEN/TR 14383-2:2007: *Prevention of crime – Urban planning and building design* – Part 2: *Urban planning*, European Committee for Standardization, Bruksela 2007, s. 5 (tłum. własne).

²³² Ibidem.

Ryc. 2.9. Model procesu prewencji/redukcji przestępczości i obawy przed przestępczością z wykorzystaniem planowania przestrzennego i zarządzania

Rys. i tłum. autor na podstawie: CEN/TR 14383-2:2007, s. 28. Odniesienia dotyczą punktów oraz załączników zawartych w Standardzie.

- zestaw (przestrzennych i technicznych) czynników wpływających na poziom zagrożenia przestępczością, w tym sześć wybranych rodzajów przestępstw (Część 2, Aneks A),
- zestaw czynników poczucia zagrożenia przestępczością (Część 2, Aneks C),
- schemat oceny bezpieczeństwa przedsięwzięcia urbanistycznego (Część 2, Aneks D).

Poszczególne części normy zawierają ponadto inne jeszcze interesujące elementy, jak:

- zestaw wskaźników podatności obiektów na włamanie (Część 3, Aneks C), w tym dodatkowe wskaźniki w zależności od typu zabudowy,
- wskaźniki problemów bezpieczeństwa w obszarach mieszkaniowych (Część 3, Aneks E),
- lista oceny koszty/efekty różnych środków podnoszenia poziomu bezpieczeństwa w zespołach mieszkaniowych, a ponadto przykłady formularzy list sprawdzających.

Warto jeszcze przytoczyć najważniejsze konkluzje zawarte we wstępie Części 2 normy:²³³

1. *„planowanie przestrzenne/urbanistyczne ma wpływ na różne rodzaje przestępstw i na obawę przed przestępczością, wpływając na zachowania, postawy, wybory i odczucia np. sprawców, ofiar, mieszkańców, policji;*
(...)
4. *obawa przed przestępczością jest kwestią ważną, ale musi być oddzielona od znacznie szerszego zagadnienia odczuć, jakimi ludzie obejmują całą sferę ich przestrzeni życia, oraz stopnia, do jakiego czują się oni pozbawieni dobrego do życia środowiska społecznego i fizycznego;*
5. *bardziej zabezpieczone i bezpieczniejsze miasto lub okolica/sąsiedztwo jest efektem polityki bezpieczeństwa adresowanej do środowiska fizycznego i społecznego;*
6. *twórcy polityki i praktycy nigdy nie powinni koncentrować się wyłącznie na planowaniu i projektowaniu. Planowanie/projektowanie i późniejsze utrzymanie (zarządzanie) są dwiema stronami tego samego medalu.”*

2.3.3. Systemy certyfikacji

Certyfikacja jest procedurą mającą stwierdzić stopień zgodności stanu faktycznego z przyjętym systemem wymagań w myśl określonych kryteriów.

Certyfikaty to dokumenty potwierdzające odpowiedni poziom spełnienia obowiązujących wymogów. Są one często stosowane w sferze związanej z bezpieczeństwem, np. wydaje się certyfikaty bezpieczeństwa produktów. Posiadanie określonego certyfikatu może na przykład warunkować uzyskanie zniżek w wysokości stawek ubezpieczeniowych.²³⁴

²³³ Ibidem, s.7.

²³⁴ A. Wyżykowski, K. Kwiatkowski, *Wprowadzenie do zagadnień przestrzeni bezpiecznej*, [w:] A. Wyżykowski (red.), *Przestrzeń bezpieczna*, WA PK, Kraków 2004, s. 9.

Procedura oceny poziomu spełnienia obowiązujących wymogów w zakresie bezpieczeństwa polega między innymi na badaniu osiągnięcia jakościowych oraz ilościowych parametrów (wskaźników) bezpieczeństwa, określeniu poziomu ryzyka oraz ocenie jakości i realności wdrożenia programów poprawy parametrów bezpieczeństwa (np. doskonalenie procedur badania wypadków i implementacji wniosków z nich płynących, szkolenia personelu, doskonalenie systemów zarządzania).

Secured by Design

Secured by Design to ustanowiony w 1989 roku w Wielkiej Brytanii system, czy też coraz szerzej popularyzowana idea certyfikowania. Misją tego przedsięwzięcia jest zmotywowanie deweloperów do wprowadzania jeszcze na etapie projektu rozwiązań sprzyjających przeciwdziałaniu przestępczości (*design out crime*), ze szczególnym uwzględnieniem włamań.²³⁵ Colquhoun podaje tę misję jako „*wspieranie kluczowego celu polityki rządu – tworzenie bezpiecznych, o wysokim poziomie jakości miejsc, gdzie ludzie chcieliby żyć*”.²³⁶ W celu realizacji idei w 1999 roku powołano spółkę non-profit ACPO CPI²³⁷, w której 100% udziałów ma ACPO, a w radzie dyrektorów zasiadają komendanci policji. Spółka uzyskuje dochód w postaci opłat od firm, które otrzymują prawo do używania znaku SBD.

Merytorycznie system opiera się na zasadach znanych z koncepcji kształtowania bezpiecznych przestrzeni: zabezpieczeniach fizycznych, nadzorze, dostępie, terytorialności oraz zarządzaniu i utrzymaniu przestrzeni, a dotyczy rozwiązań dla nowych zespołów mieszkaniowych, przebudowy zespołów, budynków wielorodzinnych, kompleksów komercyjnych, dworców kolejowych, szpitali, parkingów, terenów rekreacyjnych, szkół, obiektów chronionych. System w największym stopniu koncentruje się na budynkach i ich zabezpieczeniach technicznych przed włamaniem, choć nie wyłącznie.

System SBD funkcjonuje w dwóch zakresach:²³⁸

- *The Developers Award* – certyfikat dla deweloperów – przyznawany inwestycjom, które zostały zrealizowane na podstawie konsultacji z policyjnymi specjalistami w zakresie prewencji kryminalnej w sposób respektujący w minimalnym wymaganym zakresie standardy ACPO zawarte w SBD Design Guides.
- *Licensed Products* – status firmy licencjonowanej certyfikatem Secured by Design przyznawany jest tym przedsiębiorstwom, które wytwarzają produkty sprzyjające bezpieczeństwu, jak drzwi czy okna, które dochowują standardów i przeszły policyjne testy „Police Preferred Specification”.

Praktyczny sposób wdrażania zasad SBD jest następujący:

²³⁵ R. Armitage, *An evaluation of Secured by Design Housing within West Yorkshire*, [w:] *Building a safe, just and tolerant society - briefing note*, Home Office Research, Development and Statistics Directorate, London, No. 7/2000, s. 1.

²³⁶ Colquhoun, op. cit., s. 202.

²³⁷ Zarządzana przez Association of Chief Police Officers (Stowarzyszenie Wyższych Oficerów Policji - ACPO) oraz Association of Chief Police Officers of Scotland (ACPOS) przy poparciu Home Office.

²³⁸ Ibidem, s. 203-204.

Dysponent obiektu lub projektu (właściciel, deweloper) składa do właściwego miejscowo eksperta (zwykle policyjnego – Architectural Liaison Officer) formularz aplikacyjny, który zawiera dane o obiekcie, projektancie itp., dołącza także rysunki (projekt). Zalecane jest zwracanie się o sprawdzenie zgodności rozwiązań z wymaganiami jak najwcześniej, na etapie tworzenia projektu. Zestaw kryteriów uzależniony jest od rodzaju, skali i złożoności obiektu lub zespołu.

A. Wyżykowski przytacza zestaw wymogów dla małego zespołu mieszkaniowego, gdzie kontrola odbywa się na dwóch poziomach:²³⁹

- zagospodarowanie terenu – rozwiązania wspierające naturalny nadzór, zaznaczenie granic, bariery fizyczne i symboliczne, grupowanie budynków w małe zespoły, ograniczenie możliwości tranzytu w obrębie zespołu, eliminacja dróg dostępu i ucieczki pozbawionych możliwości społecznej obserwacji, zdefiniowane frontowe strefy buforowe przed budynkami zamykane furtkami, transparentność ogrodzeń, zabezpieczenie tylnych ogródków i dróg gospodarczych, zgodność oświetlenia z normami, skrzynki pocztowe, szafki licznikowe w linii granicy dostępu, ograniczenie możliwości nieuprawnionego dostępu, miejsca parkingowe lokalizowane tak, by zapewnić nieformalny nadzór, czytelność oznakowania budynków i poszczególnych miejsc;
- zabezpieczenia fizyczne – wymagania odnośnie do zabezpieczeń technicznych, głównie budynków, które tutaj pominiemy.

Uzyskanie certyfikatu SBD jest wymagane w Wielkiej Brytanii dla obiektów mieszkalnych wznoszonych z udziałem środków publicznych, w innych przypadkach jest zalecane. Podmiot, który uzyskał certyfikat, może go wykorzystywać w celach promocyjnych inwestycji pod warunkiem zawarcia stosownej umowy.²⁴⁰

Tab. 2.11. Kategorie środków stosowanych w ramach systemu *Secured by Design*

Kategoria	Opis
zabezpieczenia fizyczne	SBD zawiera standardy zabezpieczenia fizycznego nieruchomości i jej otoczenia. „ <i>Celem nie jest tworzenie ufortyfikowania, w ramach którego posiadłości są rozpatrywane w kategoriach ryzyka wiktymizacji, ale dobranie efektywnych środków zabezpieczenia potencjalnych celów przestępstwa do konkretnej zabudowy osiedla</i> ”.
nadzór	Projektowanie zespołów zabudowy tak, aby uzyskać maksimum efektu naturalnej kontroli bez uszczerbku dla potrzeby zachowania prywatności. Próbuje się to uzyskać głównie poprzez projektowanie każdego zespołu mieszkaniowego z myślą o zróżnicowanych grupach mieszkańców tak, aby uzyskać efekt zróżnicowania trybu życia i codziennego rozkładu zajęć w ramach społeczności sąsiedzkiej.
dostęp	Osiedla zbudowane zgodnie z regułami SBD posiadają minimalną liczbę punktów dostępu, aby unikać nieuzasadnionego wchodzenia na teren zespołów mieszkaniowych osób spoza grupy sąsiedzkiej. Opiera się to na założeniu wynikającym z teorii rutynowych aktywności, że przestępcy mogą dokonywać typowania celów przestępstwa przy okazji takich czynności, jak droga do szkoły, pracy, domu czy podczas spędzania wolnego czasu. Sprzyjają temu wszelkie ciągi komunikacyjne prowadzące przez zespoły zabudowy w sposób pozwalający poznać ich rozplanowanie, miejsca dostępu do budynków, zabezpieczenia itp.

²³⁹ A. Wyżykowski, *Działania...*, op. cit., s. 264, 266.

²⁴⁰ Por. www.securedbydesign.com/pdfs/New_Homes_Application_Form_2010.pdf.

Kategoria	Opis
terytorialność	Odwolanie do dokonania O. Newmana i takich cech przestrzeni obrony, jak czytelne granice i przynależność, jednoznaczność przeznaczenia oraz roli przestrzeni, zdefiniowana grupa użytkowników. Zasadniczym celem jest uzyskanie maksimum efektu nieformalnego nadzoru dzięki ograniczeniu grupy użytkowników i w związku z tym oczywistości, kto ma, a kto nie ma prawa w danej sytuacji znajdować się w przestrzeni związanej z zespołem mieszkaniowym.
zarządzanie i utrzymanie	Mają znaczenie jako źródło sygnału dla potencjalnego przestępcy, że przekroczenie prawa i nieporządek nie pozostaną niezauważone.

Źródło: opr. własne na podstawie: R. Armitage, op. cit., s. 1.

Badania wskazują na nawet kilkudziesięcioprocentowy pozytywny wpływ rozwiązań promowanych przez SBD na poziom bezpieczeństwa objętych nim obiektów.

Veilig Wonen (Dutch Police Labelling)

Jednym z pierwszych i najbardziej chyba znanym certyfikatem dla rozwiązań przestrzennych uznanych za sprzyjające bezpieczeństwu jest holenderski program, w ramach którego nadawany jest policyjny znak Veilig Wonen (Politiekeurmerk Veilig Wonen), czyli Mieszkać Bezpiecznie²⁴¹.

Program jest inicjatywą policji z holenderskiego regionu Hollands Midden. Jego operatorzy, zwłaszcza komisarz Nico van Ooik, są dość dobrze znani w kręgu specjalistów w tym zakresie w Polsce, jako że brali udział w wielu konferencjach i szkoleniach, prezentując ideę i funkcjonowanie programu, ponadto przeprowadzili certyfikację osiedla „Błękitne” w Siechnicach pod Wrocławiem.

Idea zrodziła się prawdopodobnie, przynajmniej częściowo, z inspiracji systemem SBD.²⁴² W programie holenderskim postanowiono zastosować podejście zintegrowane, zdecydowanie wychodząc poza aspekty zabezpieczeń i nadzoru w kierunku bardziej kompleksowego rozpatrywania rozwiązań projektowych. Realizowany jest on w ramach współpracy szeregu instytucji i organizacji (stowarzyszeń) w Holandii. Ma na celu redukcję włamań w zespołach mieszkaniowych, ale ponieważ osiągać ma to być również w drodze ograniczania zachowań antyspołecznych, agresji i przestępczości (w tym wandalizmu, kradzieży rowerów oraz samochodów), to oddziałuje on w szerszym zakresie. Cele programu mają być osiągnięte poprzez odpowiednie kształtowanie i utrzymanie środowiska mieszkaniowego.²⁴³

Colquhoun przypisuje Veilig Wonen czerpanie z zasad Christophera Alexandra określonych w *Języku wzorców* i ich implementację do kreowania bezpiecznej przestrzeni miejskiej, a także łączenie aspektu społecznego funkcjonowania zespołów sąsiedzkich

²⁴¹ W literaturze anglojęzycznej: „The Dutch Police Labelling” lub „Dutch Police Labelled Secured Housing”.

²⁴² K. Kwiatkowski, K. Racoń-Leja, *Modelowe rozwiązania holenderskie. Program „Bezpiecznie Mieszkać” dla nowych zespołów mieszkaniowych*, [w:] A. Wyżykowski (red.), *Przestrzeń bezpieczna*, WA PK, Kraków 2004, s. 298.

²⁴³ Ibidem.

z odpowiednimi rozwiązaniami środowiska fizycznego.²⁴⁴ W 1996 roku system został zaakceptowany do stosowania na terenie całej Holandii. Stosowany może być zarówno do projektowanych zespołów mieszkaniowych, jak i do tych już istniejących.

Łącznie na certyfikat składają się cząstkowe elementy: Bezpieczne (ang. *secured*) Mieszkanie, Bezpieczny Budynek, Bezpieczne Sąsiedztwo, które mogą być rozpatrywane oddzielnie lub łącznie. W tym drugim przypadku składają się na całościowe: Policyjny Znak Mieszkać Bezpiecznie – Nowe Zespoły (Police Label Secured Housing® New Estates) oraz Policyjny Znak Mieszkać Bezpiecznie – Budownictwo Istniejące (Police Label Secured Housing® Existing Building).²⁴⁵ Kompleksowe podejście obowiązuje zwłaszcza w przypadku zespołów projektowanych.

Przyjęta filozofia certyfikowania oparta jest na współpracy stron zainteresowanych i dysponujących wiedzą (korporacja mieszkaniowa, bezpośredni inwestor, wykonawca, projektant) wspieranych przez przeszkolonych do weryfikacji projektów funkcjonariuszy policji albo ekspertów zewnętrznych. Pełen certyfikat otrzymują wyłącznie inwestycje zrealizowane, w których z pozytywnym wynikiem przeprowadzono niezależną inspekcję końcową.²⁴⁶

Odnotowano sukces i wysoką efektywność rozwiązań stosowanych w certyfikowanych osiedlach.²⁴⁷

Wymagania zgrupowane są w pięciu kategoriach (w oryginale odpowiednio: S, O, K, G, W):²⁴⁸

1. U – Planowanie i projektowanie urbanistyczne
2. P – Przestrzeń publiczna
3. T – Zagospodarowanie terenu
4. B – Budynek
5. M – Mieszkanie.

W odniesieniu do zespołów zabudowy istniejącej obowiązują tylko kategorie 2 (Przestrzeń publiczna) oraz 5 (Mieszkanie), a także odrębna kategoria C (Complex) zawierająca wymagania w zakresie rozwiązań dla przestrzeni wspólnego użytkowania (sąsiedzkich).²⁴⁹

W ramach poszczególnych kategorii należy spełnić wymagania obowiązkowe (w 100%), oraz wybrane fakultatywne (co najmniej 60%). Wymogi mają formę krótkich charakterystyk oczekiwanych uwarunkowań sytuacyjno-przestrzennych, sformułowanych

²⁴⁴ Colquhoun, op. cit., s. 212-213.

²⁴⁵ Ibidem.

²⁴⁶ Ibidem.

²⁴⁷ Por. A. Urban, *Kształtowanie bezpiecznych przestrzeni jako narzędzie pobudzające aktywność społeczną w zapobieganiu przestępczości*, [w:] Międzynarodowa Konferencja „Bezpieczeństwo Lokalne Wyrazem Wielostronnej Współpracy”, Komenda Wojewódzka Policji, Lublin 2005, s. 104.

²⁴⁸ K. Okurowski, *Osiedle Błękitne w Siechnicach k. Wrocławia jako przykład praktycznego wdrożenia zasad projektowania bezpiecznych przestrzeni w odniesieniu do wymogów certyfikatu holenderskiego „Politie-keurmerk Veilig Wonen” (Bezpiecznie Mieszkać)*, [w:] A. Wyżykowski, S. Wehle-Strzelecka (red.), *Konferencja Naukowa „Przestrzeń Bezpieczna”*, Wyd. PK, Kraków 2005, s. 237.

²⁴⁹ www.politiekeurmerk.nl/doc/Alg%20presentatie%20PKVW-BB.pdf.

w sposób zapewniający jednoznaczność, a jednocześnie pozostawiających elastyczność co do konkretnych rozwiązań. Ocena spełnienia wymogów odbywa się więc na zasadzie porównania cech stanu faktycznego z modelem wyrażonym za pomocą opisu, uzupełnionego niekiedy konkretnymi parametrami.

Narzędziem wykorzystywanym w toku oceny rozwiązań jest lista kontrolna („checklista”), która pozwala na ustalenie stopnia zgodności z wymogami certyfikatu.

Tab. 2.12. Zestawienie wymagań z listy kontrolnej Politiekeurmerk Veilig Wonen 2008 dla kategorii U, P, T (oryginalnie: S, O, K) dla nowych zespołów mieszkaniowych

Symbol	Wymaganie	Opis
Planowanie i projektowanie urbanistyczne – tylko wymogi fakultatywne		
U1	zróżnicowanie mieszkań	• typów, wielkości, ceny, form własności, standardu, grup odbiorców, • jednorodność (homogeniczność) grup mieszkań
U2	wysokość i skala zabudowy	maksymalnie pięć kondygnacji, dopuszczalność wyższych budynków jedynie jako wyjątkowych akcentów w zespołach, grupowanie mieszkań sprzyjające integracji grup sąsiedzkich, w zabudowie szeregowej szeregi o liczbie segmentów nie większej niż 20, preferowane 10
U3	powiązania z otaczającymi budynkami	• zapewniona widoczność atrakcyjnych i rozpoznawalnych stref wejściowych do budynków/zespołów, • integracja ruchu (mieszkańców w obszarach pomiędzy zespołami lub budynkami), • nowe zespoły w maksymalnej odległości 100 m od istniejących, atrakcyjnie z nimi powiązane
U4	dostępność	• maksymalnie 2 wjazdy do zespołu na 500 mieszkań (nie więcej niż 2-4 wjazdy dla zespołów powyżej 500 mieszkań)
U5	trasy powolnego ruchu (ciągi piesze i rowerowe)	ciągi aktywne za dnia i po zmierzchu: warunki nadzoru nieformalnego i stymulacji życia społecznego: • co najmniej jedna droga łącząca każdy zespół mieszkaniowy z istotnymi usługami (jeśli ponad 75 m) z zapewnionym nadzorem z okien otaczających budynków, • zakaz stosowania tuneli, kładek, przejść podziemnych itp., ciągi rekreacyjne lub inne niż główne, zasadniczo użytkowane za dnia: • dobre oświetlenie w celu podniesienia poczucia bezpieczeństwa
U6	przestrzenie sąsiedzkie w zespołach zabudowy i ścieżki gospodarcze	• powinny spełniać wymogi T4
U7	miejsca rekreacji i wypoczynku (dotyczy zespołów powyżej 500 mieszkań)	• obecność niewielkich, rozproszonych miejsc rekreacji z zielenią, umożliwiających zabawy (dziecięce), • zieleńce umożliwiające różnorodne wykorzystanie
U8	ośrodki usługowe	• sposób lokalizacji nie powodujący uciążliwości dla mieszkańców, • preferowane centralne położenie w obszarze mieszkaniowym, • widoczność zapewniona z okien min. 60% okolicznych mieszkań, • unikanie tworzenia miejsc przesłoniętych i zaułków, • na ciągach komunikujących zakaz stosowania tuneli, kładek, przejść podziemnych itp., • ciągi komunikujące w zasięgu wzroku z otaczających mieszkań w maksymalnej odległości 75 m, • zapewniony parking i stojaki dla rowerów

Sym-bol	Wymaganie	Opis
U9	usługi intensywnie odwiedzane	• lokalizacja na obrzeżach osiedli lub dzielnic mieszkaniowych, • powiązanie z sąsiadującymi zespołami mieszkaniowymi, • bezpośrednie i bliskie powiązanie z przystankami komunikacji zbiorowej, • integracja przemieszczeń w ramach ciągów ruchu, • towarzyszące parkingi dla samochodów i rowerów, • wyróżniające się formy (fasady) obiektów usług, • unikanie tworzenia miejsc przesłoniętych i zaułków
Przestrzenie publiczne		
P1	oświetlenie uliczne (wymóg obligatoryjny)	Rozwiązania mają zapewnić rozpoznawalność twarzy z odległości 4 m: • gwarancja na osprzęt na okres 5 lat, • min. 3 luksy, 0,30 Uh przy RA >25, • min. 2 luksy, 0,30 Uh przy RA >60, • min. 3 luksy, 0,20 Uh przy RA >60, • koordynacja z elementami zieleni (zapobieganie przesłanianiu źródeł światła), • luminacja skrzyżowań RA > 25 • tunele metra min. 15 luksów, przy 0,30 Uh, RA minimum 60 • ścieżki na terenach zielonych oświetlone zgodnie z powyższymi wymogami dla przestrzeni publicznych
P2	parkowanie na wolnym powietrzu (wymóg obligatoryjny)	• parkingi dla mieszkańców wewnątrz zespołu mieszkaniowego, parkingi dla odwiedzających na zewnątrz, ale widoczne z okien mieszkań lub • parking w niewielkiej odległości od każdego budynku, widoczny z co najmniej dwóch mieszkań, lub • małe parkingi do 20 stanowisk widoczne z co najmniej dwóch mieszkań, lub • rozproszone w terenie (po 20 stanowisk), • widok z co najmniej dwóch mieszkań, • pole widzenia bez przeszkód, • oświetlone światłem o RA > 60, w przypadku lokalizacji części miejsc postojowych w krytym parkingu: • doświetlenie światłem dziennym, • widoczność z co najmniej dwóch mieszkań, • luminacja co najmniej 40 luksów, 0,50 Uh, RA min. 60
P3	publiczne garaże (wymóg fakultatywny)	• publiczna dostępność, • luminacja wejść i wyjść w nocy: 100 luksów na wys. 1 m, • luminacja wejść i wyjść w dzień: 200 luksów na wys. 1 m, • luminacja miejsc lokalizacji kas lub automatów biletowych 200 luksów, RA 80, • windy i schody: 100 luksów, • ciągi i przejścia: 40 luksów, • RA min. 50, równomierność min. 0,50 Uh, • miejsca kontroli 350 luksów RA 80 i 0,80 Uh, • przejrzystość, brak ślepych narożników lub zastosowanie zwierciadeł, informacja i oznakowanie, dobre zamknięcia, • wszystkie użytkowane publicznie drzwi powinny być szklone przezroczystym szkłem zbrojonym

2. MOŻLIWOŚCI OGRANICZANIA PRZESTĘPCZOŚCI POPRZECZ KSZTAŁTOWANIE PRZESTRZENI

Sym-bol	Wymaganie	Opis
P4	tunele i przejścia podziemne	• < 15 m długości: min. 4 m szerokości i 3 m wysokości, • >15 m długości: min. 5 m szerokości i 3 m wysokości w przypadku przyległych powierzchni dodatkowych minimalnie łącznie co najmniej 5 m szerokości • z wejścia widoczna cała droga w tunelu lub przejściu, • widoczność wejść z otaczających budynków z odległości maks. 75 m, • warunki oświetlenia: 15 luksów, 0,3 Uh i RA > 60 (patrz P1), • równe ściany (bez załamań i wcięć), • bez drzwi do mieszkań i pomieszczeń
P5	przystanki transportu zbiorowego (wymóg fakultatywny) cel: zapewnienie dobrej widoczności tego, co dzieje się na przystanku	• pełna widoczność z okolicznych mieszkań lub z firm i urzędów z odległości nie większej niż 75m, • pole widzenia bez przeszkód i przesłon, • przystanki w pełni transparentne i oświetlone
P6	dziedzińce cel: przeciwdziałanie wandalizmowi i uciążliwemu użytkowaniu, podatności okolicznych budynków na włamania	• widok na dziedziniec z wejściami do budynków z min. 2 budynków/mieszkań z odległości maks. 75 m, • zamknięcia (oddzielenia) min. 1,8 m wysokości, oświetlenie według B4, • rozczłonkowanie czyniące przestrzeń nieprzydatną do piłki nożnej/koszykówki, • ścieżki oświetlone zgodnie z P1, • wydzielenia przy pomocy ogrodzeń kratowych o oczku <15 cm, min. 1,8 m wysokości, przejścia z automatami zamykającymi, • jeśli ogrodzenie oddziela od budynku mieszkalnego, min. 3,5 m wysokości
P7	mała architektura uliczna (wymóg fakultatywny) cel: mała architektura dostosowana do przewidywanego sposobu użytkowania miejsca, zabezpieczona przed wandalizmem, graffiti i uciążliwym użytkowaniem	• liczba obiektów ograniczona do koniecznego minimum, • blokowanie niewielkich obiektów, • w zasięgu wzroku w odległości 75 m z co najmniej 2 budynków mieszkalnych, • kosze na odpady zgrupowane z miejscami do siedzenia, • ławki umieszczone w sposób nie powodujący uciążliwości dla sfery prywatnej (mieszkań), • zapewnienie wjazdu pojazdów technicznych lub ratunkowych, • urządzenia muszą być odporne na zniszczenie i łatwe w utrzymaniu
P8	udogodnienia dla młodzieży (wymóg fakultatywny)	• uwzględnienie wszystkich kategorii wiekowych, • odpowiednia separacja urządzeń dla poszczególnych kategorii wiekowych, • miejsce dla dzieci do 12 lat z widokiem z co najmniej 2 budynków z odległości nie większej niż 75 metrów i w oddaleniu od ciągów ruchu kołowego, z miejscem dla rodziców, • zapewnione miejsce do aktywności sportowej, • urządzenia dla starszej młodzieży zlokalizowane w strefie wpływu zabudowy mieszkalnej, ale niekoniecznie z bezpośrednią widocznością z budynków, • wyposażenie trwałe, odporne na akty wandalizmu, łatwe w utrzymaniu, • usytuowanie urządzeń nie może ograniczać awaryjnego ani technicznego dojazdu do budynków mieszkalnych, • miejsca zabaw dla dzieci do 6 lat oddzielone od zbiorników wody
P9	mury/powierzchnie/ściany: antygraffiti (wymóg fakultatywny)	• puste (ślepe) ściany itp. zakryte przed graffiti (np. roślinnością) lub zabezpieczone powłoką ułatwiającą usuwanie graffiti
P10	plan zarządzania i utrzymania (wymóg fakultatywny)	• umowa z zarządcą terenu (osiedla) uwzględniająca aspekty zarządzania, nadzoru i stanu utrzymania terenu i urządzeń, • musi uwzględniać procedury współpracy i komunikacji z mieszkańcami i wszystkimi podmiotami zaangażowanymi, • stwarzanie warunków kontroli nieformalnej

Sym-bol	Wymaganie	Opis
Zagospodarowanie terenu		
T1	rozplanowanie budynków jednorodzinnych (wymóg fakultatywny)	• głębokość przedogródków od 2 do 5 m, • w przypadku segmentów skrajnych należy stosować także ogrody wzdłuż ścian szczytowych, • otoczenie wejścia i drzwi widoczne z przestrzeni publicznej, • ukształtowanie elewacji oraz zieleń nie ogranicza widoczności oraz możliwości nadzoru
T2	tylne ogrody i dziedzińce	• ogrody tylne oraz dziedzińce zespołów mieszkaniowych nie powinny przylegać do przestrzeni publicznych lub • całość przestrzeni zespołu mieszkalnego ściśle wygradzona, lub • brak zapleczych ścieżek gospodarczych, lub • fizyczne wygradzenie ogrodów o wys. min. 1,80 m
T3	rozplanowanie i lokalizacja budynków mieszkalnych	• brak przeszkód ograniczających widok na budynek, • dobry wgląd na budynek mieszkalny, • oddzielne wejście do mieszkań na parterze przez ogródek głębokości 2 do 5 m, • parter: taras lub tylny ogródek, • drogi dojazdowe są krótkie i nie zacienione, • parking dla mieszkańców w bezpośredniej bliskości jednak poza terenem wygradzonego otoczenia budynku
T4	zapleczone ścieżki gospodarcze	• min. 1,50 m szerokości, proste, krótkie, • obsługiwanych maks. 10 mieszkań z każdej strony, • przy liczbie 11-20 mieszkań z każdej strony szer. min. 1,80 m, • ciągłość struktury dostępu, • maks. 1 narożnik, załamanie lub zakręt, • narożnik ścięty lub zwierciadło zgodne z SKG KE 572, • oświetlenie min. 2 luksy, jednorodność 0,15 UH, RA > 60, • odległości pomiędzy punktami świetlnymi maks. 6-krotność wysokości ponad terenem
T5	granice działek	• ogrodzenia na granicy obszaru i na granicach posesji wzdłuż ulic dojazdowych oraz przy głównych wejściach na teren osiedla 1,80 m, • indywidualne garaże, wiaty i obiekty do składowania zblokowane z budynkiem mieszkalnym i w granicach ogrodzenia
T6	zespoły budynków gospodarczych lub garaży; lokalizacja i oświetlenie	• zespoły maks. 10 garaży, • zespoły maks. 20 budynków gospodarczych, • wejścia w zasięgu widoku maksymalnie 75 m od co najmniej dwóch budynków mieszkalnych, • oświetlenie zgodne z P1, RA min. 60

Źródło: opr. własne na podstawie: I. Colquhoun, op. cit., s. 215-217; K. Kwiatkowski, K. Racóń-Leja, op. cit., s. 304-321; K. Okurowski, op. cit., s. 237; www.politiekeurmerk.nl/doc/2008%20PKVW%20NB%20Checklist%20def.xls, www.politiekeurmerk.nl/doc/Algemene_presentatie_PKVW-NB.ppt z 07.06.2011.

Zestawy wymogów programu "Veilig Wonen" zawierają najbardziej chyba sparame-tryzowane spośród omawianych tu dokumentów i systemów kryteria oceny rozwiązań. Ubieganie się o certyfikat jest dobrowolne, znak przyznawany jest na okres 5 lat, po którym następuje ponowna kontrola.²⁵⁰

²⁵⁰ Tok postępowania przy ubieganiu się o certyfikat por. np. K. Kwiatkowski, K. Racóń-Leja, op. cit., s. 300.

Badania wykazują duży, sięgający 90% spadek poziomu włamań w osiedlach, które uzyskały certyfikat. Ponadto ich mieszkańcy deklarują wzrost poczucia bezpieczeństwa.²⁵¹

Idea certyfikowania zakłada trojaki oddziaływanie:

- ujednolicenie i upowszechnienie kryteriów zabezpieczenia jako miary poziomu jakości rozwiązań w kontekście bezpieczeństwa;
- znak jest dla klientów/użytkowników wskazówką spełnienia określonych systemem certyfikowania kryteriów zabezpieczenia, co wpływa też na poziom poczucia bezpieczeństwa użytkowników;
- w związku z tym certyfikat ma także znaczenie marketingowe, głównie dla deweloperów oraz producentów wyrobów.

Ponadto certyfikat ma z pewnością działanie prewencyjne, stanowiąc dla potencjalnych przestępców informację o wyższym poziomie zabezpieczenia i tym samym wskazującą na prawdopodobny wyższy poziom ryzyka oraz nakładu, jakiego wymaga próba działania w obiekcie lub na terenie legitymującym się certyfikatem.

W Polsce jak dotąd brak jest tego rodzaju systemów certyfikacji. Autorzy publikacji WSPol na temat strategii CPTED prezentują inicjatywę, na podstawie której w województwie zachodniopomorskim wprowadzono certyfikat bezpieczeństwa ośrodków wypoczynkowych.²⁵² Podobnie, głównie w wyniku aktywności policji, z udziałem samorządów lub spółdzielni mieszkaniowych, realizowane są programy takie, jak „Bezpieczna Szkoła”, „Bezpieczne Gimnazjum”, „Bezpieczne Osiedle”. Przykładem takiego działania jest idea wdrażania Zintegrowanego Programu Bezpieczeństwa realizowana przez małopolską Policję od 2004 roku²⁵³ Są to zwykle działania, które koncentrują się na czynnikach społecznych, działaniach skierowanych na przykład na działania wychowawcze. Elementem niektórych z nich jest nadawanie certyfikatu – jak „Bezpieczne Gimnazjum” w Małopolsce.

W początkach lat dziewięćdziesiątych, z inicjatywy Fundacji DIALOG wprowadzano w Polsce programy czujności sąsiedzkiej. Objęte nimi osiedla uzyskiwały stosowne oznaczenie (choć nie certyfikat), którego sama obecność z pewnością miała wpływ prewencyjny. Mieszkańcy byli szkoleni w zakresie organizacji nadzoru sąsiedzkiego nad osiedlem oraz sposobów reagowania na zauważone zagrożenia i obecność osób obcych. Instytucjonalizowało to niejako odpowiednie zachowania mieszkańców, sytuując je jako zachowanie mieszczące się w ramach przyjętych rozwiązań systemowych, a nie spontaniczny akt aktywności osobistej. Obecność odpowiedniego oznaczenia w takich przypadkach mobilizuje mieszkańców, utrwalając efekty przeprowadzonych szkoleń, i stanowi swoistą legitymację działania.

²⁵¹ Ibidem, s. 301.

²⁵² R. Głowacki, K. Łojek, E. Ostrowska, A. Tyburska, A. Urban, op. cit., Aneks nr 1.

²⁵³ K. Kwiatkowski, K. Racoń-Leja, *Działania w warunkach polskich. Wprowadzenie do Zintegrowanego Programu Bezpieczeństwa*, [w:] A. Wyżykowski (red.), *Przestrzeń Bezpieczna*, WA PK, Kraków 2004, s. 251-252.

2.3.4. System klas bezpieczeństwa zespołów i obiektów mieszkalnych

W roku 2010 Instytut Prewencji Wyższej Szkoły Policji w Szczytnie, w ramach realizacji finansowanego ze środków Norweskiego Mechanizmu Finansowego programu szkoleń dla przedstawicieli Policji i samorządów, przygotował i wydał publikację pt. *CPTED jako strategia zapewnienia bezpieczeństwa społeczności lokalnej*.²⁵⁴

W publikacji tej, poza prezentacją uwarunkowań kształtowania przestrzeni bezpiecznej, a także zasadniczych aspektów strategii CPTED, opisano autorską (bazującą w dużej części na niepublikowanych materiałach przygotowanych przez K. Kwiatkowskiego oraz K. Racoń-Leję²⁵⁵) koncepcję oceny i klasyfikacji rozwiązań przestrzeni pod względem spełnienia wymogów bezpieczeństwa.

Przyjęcie podziału na wymogi obowiązkowe oraz fakultatywne oraz układ poszczególnych kategorii rozwiązań wyraźnie wskazuje na inspirację systemem certyfikacji Veilig Wonen. Autorzy zastrzegają, że system odnosi się wyłącznie do oceny rozwiązań w zespołach mieszkaniowych i obszarach z nimi związanych.

W przypadku większości kategorii kryterium kwalifikacji jest stan faktyczny, w przypadku zaś niektórych charakter podjętych działań (np. 2.8).

Wymogi każdej z kategorii opisano w sposób, który pozwala zakwalifikować stan faktyczny do jednej z trzech kategorii: A, B lub C, którym przypisano odpowiednie wartości punktowe. Po zsumowaniu zyskuje się wyrażoną punktowo informację o stopniu spełnienia wymogów bezpieczeństwa rozwiązań przestrzennych, która następnie podlega kwalifikacji do jednej z trzech klas, z których pierwsza, o najwyższym stopniu zgodności z wymogami, oznacza konieczność wprowadzenia co najwyżej niewielkich zmian i miała by wymagać dokonania ponownej oceny po upływie 5 lat. Klasa 2 oznacza średni poziom koniecznych zmian i ponowienie oceny po 3 latach, a klasa 3 konieczność większych zmian i dokonanie oceny po upływie roku.

Kategorie składające się na system klas bezpieczeństwa WSPol prezentuje tab. 2.13.

Wadą tak przyjętego systemu jest to, że poza informacją o stopniu spełnienia wymogów nie uzyskuje się wskazania, co i w którym miejscu należy zmienić w rozwiązaniach przestrzennych oraz jakie rozwiązania w najbardziej efektywny sposób mogą oddziaływać na poprawę sytuacji. Wskazówkę taką można uzyskać, ewentualnie przeszukując karty sprawdzające i wyszukując według przyjętych przez siebie kryteriów na przykład pozycje, które uzyskały najniższą kwalifikację (C), ale nie ma żadnych podstaw, aby stwierdzać, w jakim stopniu ingerencja w konkretną kategorię przyniesie skutki w zakresie zmiany poziomu bezpieczeństwa. Ponadto graniczne wartości punktowe wydają się być przyjęte arbitralnie.

²⁵⁴ Ibidem.

²⁵⁵ K. Kwiatkowski, K. Racoń-Leja, *Ekspertyza – standardy tworzenia technicznej infrastruktury przestrzeni obronnej*, niepubl., 2009.

Tab. 2.13. Układ kategorii przyjętych w ramach systemu klas bezpieczeństwa

1. Przestrzeń publiczna i otoczenie
1.1. Czytelność układu urbanistycznego (fakultatywnie)
1.2. Oznakowanie informacyjne w osiedlu
1.3. Przejrzystość
1.4. Miejsca zaniedbane, miejsca niebezpieczne
1.5. Przestrzeń pomiędzy zespołem mieszkaniowym a przystankiem i innymi obiektami lub zespołami mieszkaniowymi
1.6. Skala zabudowy (fakultatywnie)
1.7. Urządzenia i obiekty wspólnotowe (fakultatywnie)
1.8. Usługi na obszarze zespołu mieszkaniowego (fakultatywnie)
1.9. Przestrzeń publiczna i zieleń
1.10. Oświetlenie
1.11. Konieczność odnawiania budynków. Ochrona ścian przed graffiti i wandalizmem
1.12. Parkingi
1.13. Elementy małej architektury
1.14. Śmietniki, wiaty zewnętrzne, wejścia do garaży wolno stojących
1.15. Plan zarządzania i działań społecznych dotyczący zespołu mieszkaniowego
1.16. Granice indywidualnych posesji (fakultatywnie)
1.17. Granica obszaru osiedla. Ogrodzenie indywidualne i zespołu (fakultatywnie)
1.18. Monitoring i ochrona przestrzeni publicznej (fakultatywnie)
2. Budynek wielorodzinny
2.1. Budynek mieszkalny – skala (fakultatywnie)
2.2. Sekcja wejściowa budynku mieszkalnego
2.3. Drzwi wejściowe do budynku wielorodzinnego
2.4. Komórki lokatorskie/piwnice
2.5. Bariery i ściany na balkonach (fakultatywnie)
2.6. Usługi w budynku mieszkalnym (fakultatywnie)
2.7. Garaż wielostanowiskowy
2.8. Plan zarządzania i działań społecznych dla budynku mieszkalnego
3. Mieszkanie/dom jednorodzinny
3.1. Elementy konstrukcyjne
3.2. Oświetlenie i widoczność słabych punktów w budynku (fakultatywnie)
3.3. Klucze
3.4. Oświetlenie drzwi zewnętrznych wejściowych
3.5. Drzwi zewnętrzne wejściowe
3.6. Drzwi przejściowe
3.7. Bramy garażowe
3.8. Okna, drzwi balkonowe i inne zewnętrzne otwory narażone na włamanie
3.9. Okna i inne zewnętrzne otwory, drzwi zewnętrzne i drzwi balkonowe – warunki użytkowania
3.10. Alarm

Źródło: opr. własne na podstawie: R. Głowacki, K. Łojek, E. Ostrowska, A. Tyburska, A. Urban, op. cit., s. 84-94.

Niemniej przedstawiona metoda jest przydatnym narzędziem przede wszystkim do porównywania obiektów lub osiedli pomiędzy sobą oraz szacowania skali potrzebnej interwencji (będącej zwykle w dużej mierze tożsamą ze skalą niezbędnych nakładów, głównie finansowych). Można też odnosić stwierdzony stopień zabezpieczenia do wskaźników przestępczości i próbować wyciągać ogólne wnioski odnośnie do poziomu wpływu rozwiązań przestrzennych.

2.4. Doświadczenia w zakresie poprawy bezpieczeństwa za pomocą rozwiązań przestrzennych

2.4.1. Doświadczenia zagraniczne

Najstarsze doświadczenia z wdrażaniem rozwiązań przestrzennych, mających wpłynąć na poprawę bezpieczeństwa oraz poczucia bezpieczeństwa, związane są z działalnością niektórych spośród twórców koncepcji dotyczących wpływu przestrzeni fizycznej na bezpieczeństwo publiczne.

Osiedle Five Oaks²⁵⁶

Dzięki intensywnej działalności swe idee, wykorzystujące założenia koncepcji *Defensible Space*, wielokrotnie mógł zweryfikować Oscar Newman. Przykładem jest osiedle Five Oaks w Dayton w stanie Ohio, gdzie Newman miał okazję zastosować koncepcję minisiedztw.

Five Oaks to osiedle położone 1,5 km od śródmieścia o powierzchni ok. 0,7 km² i populacji około 5 000 mieszkańców, z zabudową głównie jednorodziną i bliźniaczą oraz kilkoma budynkami wielorodzinnymi.

Problemy, jakie zarejestrowano, to wzrastająca przestępczość, widoczna obecność dealerów narkotykowych i prostytutek, przekształcanie domów jednorodzinnych w budynki użytkowane przez kilku podnajemców, głównie w procesie wymiany właścicieli z klasy średniej i niższej średniej na najemców o niskich dochodach, reprezentujących głównie mniejszości etniczne. Źródłem problemów było pojawienie się intensywnego ruchu tranzytowego ze śródmieścia do rozwijających się suburbiów oraz migracji dotychczasowych mieszkańców na przedmieścia. Wielu właścicieli, nie mogąc sprzedać domów za cenę pozwalającą spłacić zaciągnięty kredyt, próbowało zrekompensować sobie stratę poprzez wynajem, co spowodowało naruszenie stabilności wspólnoty sąsiedzkiej, a z czasem równowagi struktury społecznej. Wraz z rotacją mieszkańców wymienianych przez przedstawicieli niższych klas pojawiła się nieograniczona penetracja obszaru osiedla, wiążąca się także z ruchem tranzytowym. Ruch ten zdominował wiele ulic, nawet wewnątrz osiedla, uniemożliwiając normalne korzystanie z nich przez mieszkańców. Problemem były także strzelaniny, inne wydarzenia i zachowania burzące spokój mieszkańców, szybka jazda samochodami i w konsekwencji wzrastające poczucie zagrożenia, zwłaszcza dzieci i młodzieży.²⁵⁷ Pojawiły się napięcia i dał się zaobserwować zanik poczucia więzi z miejscem zamieszkania, w tym na skutek wspomnianej znacznej wymiany mieszkańców. Spowodowało to

²⁵⁶ O. Newman, *Creating...*, op. cit., s. 31.

²⁵⁷ Ibidem, s. 32.

spadek cen nieruchomości i nasiliło proces upadku osiedla oraz wywołało niechęć do inwestowania w istniejącą substancję.

Punktem wyjścia do interwencji były pryncypia idei *Defensible Space*. Zastosowano sprawdzoną przez Newmana restrukturyzację ulic zmierzającą do wykreowania minisąsiedztw. Działanie to, za pomocą barier dla ruchu tranzytowego, w konsekwencji całkowicie zmieniło charakter większości ulic – z korytarzy komunikacyjnych na przestrzenie przypisane poszczególnym, zdefiniowanym w toku analiz, wspólnotom. Przestrzenie sprzyjające przebywaniu mieszkańców, na przykład bezpiecznym zabawom dzieci czy integracji sąsiadów, przyczyniły się do zmiany sposobu funkcjonowania społeczności. Sprzyjało to też poczuciu kontroli mieszkańców nad przestrzeniami ulic.²⁵⁸ Zasadą było pozostawienie tylko jednego punktu dostępu do minisąsiedztwa (*de facto* wprowadzenie struktury przestrzeni komunikacyjnej typu sięgaczy). Oznacza to uniemożliwienie tranzytu oraz jeden punkt dostępu do przestrzeni sąsiedzkich także dla potencjalnego przestępcy. Co więcej, to również możliwość opuszczenia obszaru wyłącznie przez ten punkt pozbawiała sprawców możliwości wyboru drogi ucieczki, tym samym znacznie podnosząc poziom ryzyka działań przestępczych.

Przeprowadzenie podziału na minisąsiedztwa ma na celu stworzenie przestrzennych warunków do rozwijania więzi pomiędzy mieszkańcami, wyciągnięcie ich z przestrzeni domowej, co w konsekwencji powoduje, że sąsiedzi mogą się poznać, rozpoznają się na ulicy, są gotowi reagować na przejawy naruszenia ładu we wspólnej przestrzeni. Czując się częścią zintegrowanej społeczności, mieszkańcy mają poczucie wpływu na otaczającą ich rzeczywistość, a reagowanie na nieprawidłowości w przestrzeni nie jest postrzegane jako ryzykowny, indywidualny akt odwagi, lecz jako zachowanie zwyczajne, zgodne z logiką funkcjonowania wspólnoty.

Zwraca się przy tym uwagę, że koszty przekształcenia funkcjonującego zespołu mieszkaniowego (w tym wypadku w tradycyjnym układzie siatki ulic) spowodowano do sfinansowania barier (bram) ograniczających swobodę przemieszczania się oraz słupków (rodzaju pylonów) jako markerów terytorialności w miejscach pozostawianych wjazdów. Efekty natomiast, patrząc tylko z punktu widzenia ekonomicznego, oddziałują między innymi na wzrost wartości nieruchomości, nie mówiąc o korzyściach społecznych, osiągając tym samym niewspółmiernie wyższy od kosztów poziom w wartościach wymiernych, a ponadto niewymiernych. Jako efekt uboczny pojawiły się, oczywiście, pewne niedogodności dla mieszkańców związane z brakiem przełotowości wielu ulic.

Kluczem do sukcesu w tym przypadku była niewielka skala poszczególnych sąsiedztw: zbyt duże utrudniają zawiązywanie więzi społecznych, wzajemną identyfikację mieszkańców oraz wydłużają przemieszczania w ramach sąsiedztw, co generuje ruch wewnętrzny, który w założeniu ma być przecież ograniczany.

Newman za bardzo istotną dla powodzenia zmian uważał partycypację mieszkańców, zwłaszcza przy wyznaczaniu granic minisąsiedztw. Stąd prace prowadził głównie w formie

²⁵⁸ O. Newman, *Creating...*, op. cit., s. 41.

długich nieraz konsultacji z mieszkańcami. Istotny był także udział wszystkich związanych z rejonem: mieszkańców, urzędników odpowiedzialnych za poszczególne sfery kształtowania rozwiązań i funkcjonowania osiedla czy policjantów. Było to ważne dla:

- realności (finansowej, technicznej, organizacyjnej) realizacji przyjętych rozwiązań;
- prawidłowości (użyteczności) rozwiązań z różnych punktów widzenia (zgodność przebiegu granic poszczególnych wspólnot z realną strukturą relacji sąsiedzkich, wygoda w codziennym użytkowaniu, pozostawienie odpowiednich warunków do operowania służb miejskich – np. oczyszczania);
- akceptacji i zaangażowania poszczególnych aktorów w realizację zmian.

Co ciekawe, Newman wskazuje również na wagę udziału mieszkańców (najlepiej wysokości 50%) w finansowaniu bram i markerów punktów dostępu (pylonów), motywując to trzema powodami:²⁵⁹

- zwiększa to utożsamienie mieszkańców z wprowadzanymi zmianami;
- daje wspólnocie prawo do większej kontroli nad przyszłością wprowadzonych zmian, zapewniając ich ochronę na przykład przed zakusami władz w przypadku zmian personalnych i zmiany polityki;
- zwiększa szansę na przychylność władz miasta w realizacji przedsięwzięcia wobec konieczności zapewnienia finansowania tylko 50% inwestycji.

Można powiedzieć, że zaproponowana przez Newmana interwencja miała w istocie bezpośredni wpływ nie na przestępczość i jej poszczególne przejawy, lecz na sposób funkcjonowania społeczności, w tym możliwość jej integracji. Uzyskano równoczesne efekty: poprawy warunków sprawowania kontroli społecznej i jednocześnie ograniczania obecności sprawców oraz okazji do popełniania przestępstw.

Wprowadzenie rozwiązań przestrzennych oraz społecznych w Five Oaks zostało skoordynowane z działaniami policji. Od razu po wprowadzeniu podziału na miniasiedztwa policja usunęła z terenu osiedla przedstawicieli środowisk kryminogennych, zwłaszcza handlarzy narkotykami, stręczycieli i prostytutki. Po tej akcji, przeciwnie niż przy poprzednich próbach, powrót osób z tych środowisk na teren osiedla nie nastąpił.²⁶⁰ Ponadto jako efekt zmian policja odnotowała zacieśnienie relacji z mieszkańcami, którzy dzięki przekształceniu struktury przestrzennej zintegrowali się w swoich grupach sąsiedzkich i czując się gospodarzami na swoim terenie, zaczęli interesować się tym, co dzieje się w ich okolicy, oraz wzrosła ich gotowość do reakcji i powiadamiania policji o zauważanych nieprawidłowościach. Dzięki podziałowi na mniejsze społeczności relacje mieszkańcy-policja stały się bardziej spersonalizowane, to znaczy zarówno policjanci mieszkańców, jak i mieszkańcy policjantów w dużej mierze poznali z imienia. Po pewnym czasie policja stwierdziła, że w Five Oaks potrzebuje zaangażowania dużo mniejszych niż standardowo sił do utrzymania porządku. Ponadto w mniejszych społecznościach dużo łatwiej jest prowadzić bieżącą pracę, a droga dotarcia do źródła pojawiającego się problemu jest krótsza i szybsza.

²⁵⁹ O. Newman, *Creating...*, op. cit., s. 42.

²⁶⁰ O. Newman, *Creating...*, op. cit., s. 52.

Tab. 2.14. Przestrzenne i społeczne aspekty interwencji zastosowanej przez O. Newmana w osiedlu Five Oaks

Zastosowane środki	Efekt bezpośredni	Efekt pośredni	Rezultat	Aspekt wspierany
• przegrodzenie ulic	• eliminacja przelotowości – eliminacja ruchu tranzytowego	• ograniczenie obecności osób obcych, w tym możliwości usprawiedliwienia jej tranzytem	• marginalizacja aktywności innych niż mieszkańców, • zwiększenie możliwości rozpoznania swój-obcy, • ograniczenie obecności potencjalnych sprawców, • ograniczenie okazji do przestępstw, • ograniczenie możliwości usprawiedliwienia obecności obcych	• integracja społeczności dzięki poprawie możliwości wzajemnej identyfikacji, • kontrola społeczna: możliwość reagowania (np. na obecność i działania obcych) dzięki łatwości ich identyfikowania i poczuciu, że mieszkaniiec jest na swoim terenie
		• eliminacja uciążliwości zniechęcających do przebywania mieszkańców w przestrzeni ulic	• wspieranie intensyfikacji obecności mieszkańców w przestrzeni osiedla	• integracja społeczności dzięki większej częstotliwości wzajemnych kontaktów we wspólnej przestrzeni • kontrola społeczna – dzięki zwiększeniu częstotliwości okazji do jej sprawowania
	• jeden punkt dostępu do każdej przestrzeni sąsiedzkiej	• ograniczenie dostępu obcych, • brak możliwości wyboru miejsca dostępu lub opuszczenia	• zwiększenie możliwości nieformalnej kontroli dostępu, • eliminacja alternatywnych dróg ucieczki sprawcy, • rozpoznawalność swój-obcy	• kontrola społeczna, • ryzyko i wysiłek sprawcy
• zaznaczenie punktów dostępu (w tym nazwy osiedla oraz nazwy minisąsiedztwa)	• zaznaczenie granicy obszaru minisąsiedztwa w punkcie dostępu (marker terytorialności)	• jednoznaczność granicy pomiędzy sferą publiczną a sąsiedzką	• kształtowanie poczucia przynależności (terytorialności), • oznaki własności i nadzoru	• integracja społeczności wokół obszaru jej przypisanego, wsparcie dla kontroli społecznej
	• walor informacyjny	• ułatwienie orientacji i poprawa identyfikowalności miejsc	• zwiększenie możliwości określenia miejsca lokalizacji własnej lub zdarzenia, • jednoznaczność przekazu o statusie obszaru, • utożsamienie mieszkańców z miejscem	• kontrola formalna oraz społeczna, • sprawność poruszania się, • eliminacja usprawiedliwienia nieznajomością statusu obszaru
• promocja własności mieszkań, preferencje dla rodzin oraz pierwszych nabywców, wspieranie dbałości o stan budynków	• korzystne przekształcenia struktury społecznej	• stabilizacja społeczności	• utożsamienie z miejscem i społecznością	• kontrola społeczna, • integracja społeczności
	• wzrost dbałości o stan obiektów i terenu	• poprawa wizerunku osiedla	• oznaki własności i nadzoru	• renowacja osiedla, • wartość nieruchomości

Źródło: opr. własne.

Ponadto dla idei małych sąsiedztw istotna jest obecność dobrze funkcjonującej szkoły jako ważnego elementu integrującego, głównie młodzież, również za sprawą działalności pozalekcyjnej – jest to więc analogia do modelu jednostki sąsiedzkiej (szkolnej).

Przeprowadzona po roku ewaluacja efektów wprowadzonych zmian wykazała wyraźny spadek (od ponad 20 do 50 procent w zależności od rodzaju) rejestrowanej przestępczości, jak i wzrost poczucia bezpieczeństwa, choć występowały również opinie, że sytuacja pozostała bez zmian. W ciągu roku po wprowadzeniu zmian średnia wartość nieruchomości w osiedlu wzrosła o 15 procent. Co ciekawe, poziom przestępczości nieznacznie obniżył się (1,2%) również w otaczających osiedlach przy wzroście wskaźników przestępczości w całym Dayton. Zaprzeczyło to regule, że poprawa ochrony jednego rejonu powoduje przeniesienie zagrożeń do innego – przynajmniej w bezpośredniej bliskości.²⁶¹

Jako ciekawy efekt interwencji w Five Oaks zanotowano fakt, że dzieci zaczęły bawić się razem bez względu na różnice w poziomie zamożności rodziców oraz na kolor skóry. Podobnie dorośli integrowali się we wspólnych przestrzeniach bez względu na status dochodowy.

Jak przyznawał Newman,²⁶² idea minisąsiedztw pomyślana była w taki sposób, że czynnikiem stabilizującym miała być przewaga rodzin z dziećmi z klasy średniej oraz niższej średniej. Warunki w osiedlu mają być atrakcyjne dla takich właśnie mieszkańców. Koncepcja nie daje więc w zasadzie odpowiedzi na pytanie o problemy zespołów z innymi kategoriami mieszkańców, mniej zamożnych, singli, najemców itp., choć Newman nawet w Dayton przygotował projekty interwencji również dla osiedli zabudowy publicznej (komunalnej). Trudniej jest ją też zastosować w osiedlach zabudowy wielorodzinnej ze względu na gorsze warunki do integracji mieszkańców i mniejsze możliwości naturalnej kontroli przestrzeni osiedlowej.

Sposób postępowania przy identyfikowaniu problemów występujących w osiedlu Five Oaks oraz wypracowywanie rozwiązań przedstawiono w rozdz. 3.2. Interesujący jest natomiast zestaw wskaźników, za pomocą których mierzono efektywność interwencji:

Tab. 2.15. Wskaźniki efektywności przeprowadzonych działań wykorzystane w Five Oaks

Wskaźnik	Wartość (rok do roku)
Zmiana natężenia ruchu tranzytowego w osiedlu	– 67%
Zmiana ogólnego poziomu ruchu w osiedlu	– 36%
Zmiana liczby wypadków komunikacyjnych	– 40%
Odczuwana przez mieszkańców zmiana natężenia ruchu	spadek: 73%, brak zmiany: 13%
Odczuwana przez mieszkańców zmiana natężenia hałasu	spadek: 62%, brak zmiany: 27%
Zmiana poziomu rejestrowanej ogólnej liczby przestępstw	– 26% (zmiana w tym czasie w skali miasta: +1%)
Zmiana poziomu rejestrowanej liczby przestępstw z użyciem przemocy	– 50%

²⁶¹ Policja w Dayton tłumaczyła to tym, że przestępcy, widząc wzmożenie kontroli mieszkańców nad ulicami, a jednocześnie nie mając pewności, jak daleko oddziaływanie wprowadzonych zmian sięga, postanowili wynieść się dalej. Por. O. Newman, *Creating...*, op. cit., s. 56.

²⁶² O. Newman, *Creating...*, op. cit., s. 60.

Wskaźnik	Wartość (rok do roku)
Zmiana poziomu rejestrowanej ogólnej liczby przestępstw w otoczeniu osiedla	– 1,2%
Odczuwana przez mieszkańców zmiana liczby przestępstw	spadek: 53%, brak zmiany: 36%
Zmiana poziomu poczucia bezpieczeństwa	wzrost: 45%, brak zmiany: 43%
(średnia) zmiana poziomu wartości nieruchomości	+ 15% (wobec +4% w tym samym okresie w regionie)
Liczba aplikacji (i udzielonych) pożyczek na remonty domów	75 wynajmujących i 45 właścicieli
Zmiana liczby budynków wymagających mniejszych lub większych napraw	– 45%
Zmiana liczby dokonanych transakcji sprzedaży domów	+ 55%
Opinia na temat zmiany atrakcyjności osiedla jako miejsca do życia	wzrost atrakcyjności: 67%, brak zmiany: 13%
Opinia na temat stopnia znajomości sąsiadów	lepsza znajomość: 39%, brak zmiany: 53%
Opinia na temat zmiany stopnia trudności rozpoznania obcych	większa łatwość: 24%
Udział osób deklarujących wzrost zaangażowania na rzecz społeczności (różne rodzaje aktywności)	36%

Źródło: tłum. i opr. własne na podstawie: O. Newman, *Creating...*, op. cit., s. 55.

Wskaźniki dotyczące poziomu ruchu i hałasu oraz wypadków pokazują bezpośrednią skuteczność działań przestrzennych mających za cel ograniczenie ruchu tranzytowego. Wskaźniki poziomu przestępczości oraz poczucia bezpieczeństwa mówią o wpływie podjętych działań na obiektywny oraz odczuwany subiektywnie poziom bezpieczeństwa w osiedlu, a wskaźnik dotyczący zmiany poziomu przestępczości w otoczeniu osiedla w pewnym stopniu mówi o poziomie bezwzględnej skuteczności podjętych działań w odniesieniu do przestępczości (por. 1.3.5). Z kolei parametry, takie jak zmiana stopnia trudności rozpoznania intruza, dotyczą zmiany warunków funkcjonowania przestrzeni osiedla, natomiast wskaźniki dotyczące zmiany wartości nieruchomości, liczby obiektów wymagających remontu czy zaangażowania mieszkańców na rzecz społeczności sąsiedzkiej ilustrują wynikowy wpływ wdrożonych działań na sytuację społeczną osiedla oraz jego atrakcyjność.

Projekt DICE

Alice Coleman, w ramach projektu DICE (*The Design Improvement Controlled Experiment*), w drugiej połowie lat osiemdziesiątych miała możliwość sprawdzenia w praktyce swych wniosków dotyczących prawidłowej organizacji przestrzeni osiedli mieszkaniowych. Jako poligon posłużyły jej wybrane osiedla w Londynie i Manchesterze.²⁶³ W przedsięwzięciu stosowane było podejście polegające na systematycznych działaniach mających poprawić rozwiązania projektowe i w ten sposób przyczynić się do usunięcia części problemów społecznych występujących w zespołach mieszkaniowych. Konsekwentnie zalecała zagospodarowywanie miejsc o niekreślonym statusie przeznaczenia i przynależności, ograniczanie ruchu przelotowego, swobody dostępu do otoczenia budynków, odpowiednie lokalizacje i warunki nadzoru miejsc przeznaczonych dla dzieci i młodzieży. Rezultaty projektu wykazały, że można w ten sposób przekształcić zespoły mieszkaniowe w miejsca dobre do życia.

²⁶³ I. Colquhoun, op. cit., s. 48.

Ponowna ocena wprowadzonych zmian dokonana na początku lat dziewięćdziesiątych wykazała zróżnicowaną ich skuteczność oraz trwałość.²⁶⁴ Jak podkreśla jednak Colquhoun, zasadnicze wskazania Coleman są do dziś uznawane za słuszne. Najważniejszym wnioskiem było tworzenie sąsiedztw o małej skali i konsekwentne wydzielanie przestrzeni do nich przynależnych, co koresponduje z ideą minisąsiedztw Newmana.

W rozdziale *"Creating safe and sustainable communities"* Colquhoun²⁶⁵ opisuje szereg przykładów zrealizowanych przedsięwzięć mających na celu wykreowanie przestrzeni do życia sprzyjającej bezpieczeństwu jako nieodzownemu elementowi zrównoważonych społeczności lokalnych. Colquhoun odwołuje się do pojęcia zrównoważonego rozwoju dla podkreślenia potrzeby całościowego, zintegrowanego sposobu podejścia i uwzględniania wszystkich aspektów składających się na warunki życia, tworzenia więzi społecznych i standard życia oraz sprzyjających kreowaniu zrównoważonych społeczności dysponujących warunkami do życia w harmonii, bezpieczeństwie, korzystających z udogodnień społecznych i żyjących z dbałością o środowisko przyrodnicze.²⁶⁶

Szeregując poszczególne przykłady według istotnych sfer funkcjonowania zrównoważonych społeczności sąsiedzkich, wśród ich atrybutów Colquhoun wymienia: zrównoważenie, ale i zróżnicowanie w różnych aspektach (gęstość, typy budynków, zróżnicowanie społeczności pod względem wieku, poziomu zamożności, etnicznym), koegzystencję różnych funkcji, ruch pieszzy (ulice przyjazne pieszym), odpowiednią gęstość struktury przestrzenno-społecznej. Oczywiście, uwzględniany jest także aspekt energooszczędności.

Wśród rozwiązań podaje się czytelność struktury przestrzennej dzięki akcentowaniu brył na narożnikach, uzupełnianie budynków mieszkalnych drobnymi usługami i lokalami handlowymi, koegzystencję zabudowy prywatnej ze społeczną, a nawet socjalną.

Zwraca się uwagę na konieczność łączenia rozwiązań na rzecz zrównoważonych sąsiedztw z wdrażaniem strategii CPTED, a wszystko to przy decyzyjnym współudziale mieszkańców (partycypacja). Colquhoun w swoim przeglądzie przeciwstawia społeczności zrównoważone osiedlom grodzonym.

Przykładem użycia środków prowadzących do tak przyjętego celu jest interwencja w dzielnicy Hulme w Manchesterze.²⁶⁷

- rozwiązania ulic promujące życie społeczne, wspólnotowość i naturalną kontrolę – z ograniczeniem prędkości do 20 mil/h;
- silne powiązania z terenami otaczającymi, łatwa dostępność;
- odpowiednia gęstość (zaludnienia), która sprzyja obecności atrakcyjnego programu usług;
- zrównoważenie ekonomiczne, społeczne i środowiskowe, uzyskiwane przez rozwiązania sprzyjające zachowaniom proekologicznym oraz ułatwiające adaptację do zachodzących zmian;

²⁶⁴ Ibidem.

²⁶⁵ J. Colquhoun, op. cit., s. 237-295.

²⁶⁶ Ibidem, s. 238.

²⁶⁷ Ibidem, s. 242.

- hierarchia ulic, z 3-kondygnacyjnymi budynkami wzdłuż głównych ulic oraz 2-kondygnacyjnymi przy ulicach dojazdowych;
- zwrócenie uwagi na rozwiązania narożników, pole widzenia i znaki identyfikujące miejsca w przestrzeni osiedla;
- budynki odpowiadające wymaganiom efektywności energetycznej.

Innym przykładem jest realizacja zespołów mieszkaniowych w ramach projektu Bo01 w Malmö, gdzie zastosowano rozwiązania promujące zrównoważoną społeczność, a jednocześnie wdrożono pryncypia CPTED.

Przykładem wielostronnej współpracy i kompleksowego podejścia jest idea Community Safety Action Zones w południowo-wschodnim Londynie.²⁶⁸ Koncepcja ta polega z jednej strony na zaangażowaniu szeregu podmiotów (policja, samorząd, wydział zdrowia, kuratorzy). Z drugiej strony zakłada całościowe podejście, zawierające:

- rozwiązania projektowe uwzględniające przeciwdziałanie przestępczości;
- instalację systemów monitoringu wizyjnego;
- zwalczanie graffiti;
- promocję zdrowia;
- pracę z młodzieżą, w tym szczególnie tą, która przyczynia się do dezorganizacji życia w osiedlu;
- wczesną pracę interwencyjną z rodzicami;
- wdrożenie programów edukacyjnych w szkołach.

Ważnym elementem jest możliwie szeroka partycypacja mieszkańców w celu lepszego rozpoznania problemów oraz włączenia ich w procesy podnoszenia bezpieczeństwa i aktywizacji życia wspólnoty. Szczegółowe rozwiązania zależą od rodzaju problemów identyfikowanych w poszczególnych wspólnotach: stosownie do tego dobiera się środki zaradcze i rozwiązania.

2.4.2. Doświadczenia polskie

Doświadczenia z oddziaływaniem w kierunku poprawy poziomu bezpieczeństwa w zakresie przestępczości poprzez rozwiązania przestrzenne w Polsce są dotąd bardzo skromne. Właściwie dotyczą kilku,²⁶⁹ między innymi opisanych niżej, przykładów zastosowania zasad kształtowania bezpiecznych przestrzeni w nowo wznoszonych zespołach mieszkaniowych. Przypadków kompleksowej interwencji w zespołach istniejących właściwie nie ma, tak jak niewiele w Polsce jest przykładów zrealizowanych kompleksowych programów prawdziwej rewitalizacji, co wydaje się zresztą znamienne.

²⁶⁸ Ibidem, s. 258.

²⁶⁹ Pomijamy tutaj z oczywistych względów liczne przypadki obwarowanych osiedli strzeżonych, opisywane między innymi w publikacjach: A. Pęckowska, *Bezpieczne osiedle w Warszawie*, [w:] A. Wyżkowski, S. Wehle-Strzelecka (red.), *Konferencja Naukowa „Przestrzeń Bezpieczna”*, DP PK, Kraków 2005, s. 163-179; A. Kłopotowska, *Osiedle strzeżone – nowy model zamieszkania*, rozprawa doktorska, maszynopis, 2005; A. Kłopotowska, *Czynnik „obronności” we współczesnej architekturze zespołów mieszkalnych*, [w:] „Budownictwo i Architektura” vol. 6, nr 1 (2010), s. 51-61.

Eksperymenty WSPol w Szczycinie

Pracownicy Wyższej Szkoły Policji w Szczycinie w kilku swoich publikacjach²⁷⁰ opisują przeprowadzone przez siebie na niewielką skalę eksperymenty związane z zastosowaniem środków przestrzennych do poprawy stanu bezpieczeństwa w miejscach stwarzających problemy: w otoczeniu Przedszkola Samorządowego nr 3 oraz w Parku Miejskim w Szczycinie.

W pierwszym przypadku problemem było zawłaszczanie po godzinach pracy przedszkola jego terenu przez młodzież, chuliganów oraz przedstawicieli środowisk przestępczych, co prowadziło do dewastacji, kradzieży, a nawet do wykorzystywania posesji jako dogodnego miejsca podziału przedmiotów pochodzących z kradzieży. Sprzyjała temu wizualna izolacja terenu przedszkola przez rozrośniętą bujnie zieleń, niedostateczny poziom utrzymania oraz braki w zabezpieczeniu. W ramach zaleceń zaproponowano klasyczne działania wynikające z założeń kształtowania przestrzeni bezpiecznej i strategii CPTED: kontrola dostępu, poprawa widoczności, zapewnienie nadzoru z okien okolicznych budynków, działania w sferze zarządzania i utrzymania terenu oraz skierowane do środowisk, z których wywodzili się sprawcy. Zalecono ograniczenie rozmiarów drzew i krzewów, uzupełnienie niskich żywopłotów w miejscach, gdzie zostały zdewastowane, naprawę ogrodzenia i odcięcie możliwości dojazdu pojazdów do tego nieuprawnionych. Ponadto poinstruowano dyрекcję placówki o konieczności zapewnienia właściwego stanu utrzymania i bieżącego usuwania śladów przekroczeń prawa. Sformułowano zalecenia odnośnie do realizacji zadań Policji na tym terenie, w tym w zakresie aktywizacji okolicznych mieszkańców do reagowania na wszelkie zauważone przejawy naruszania porządku. Rekomendowano także władzom samorządowym wdrożenie programu organizacji czasu wolnego młodzieży. Poprawa sytuacji zauważona została właściwie natychmiast po wprowadzeniu pierwszych działań, czyli w roku 2002, a po dwóch latach pozytywne efekty uznano za utrwalone.

Identyfikacja problemów została dokonana na podstawie badań dokumentacji dotyczącej rodzaju, okresów występowania i okoliczności zdarzeń, a także na przykład ich koincydencji czasowej z podejmowanymi dotąd działaniami, głównie policyjnymi. Ponadto analizowano dokumentację zagospodarowania terenu oraz przeprowadzono wizję lokalną, w tym wykonano dokumentację fotograficzną, która ułatwiła identyfikację cech przestrzeni sprzyjających naruszeniom prawa.

W przypadku Parku Miejskiego w Szczycinie w toku wieloletniego użytkowania nastąpiła jego stopniowa dewastacja i nasilenie aktów przestępczych (rozbojów, napaści, zgwałceń, a przede wszystkim aktów wandalizmu i zaśmiecania). Efektem było unikanie terenu parku przez mieszkańców i turystów. Zaproponowane działania to, podobnie jak w poprzednim przypadku, przede wszystkim uporządkowanie, „przeświecenie” zieleni, a także odsłonięcie i naprawa latarni oraz naprawa zniszczonych ławek i koszy na śmieci. Przeprowadzone działania spowodowały powrót użytkowników (matki z dziećmi, emeryci) na teren parku, co dało efekt przywrócenia obecności podmiotów kontroli społecznej i zauważalną poprawę sytuacji. Po kilku latach władze miasta przeprowadziły dalej idące inwestycje podnoszące standard zagospodarowania i wyposażenia parku.

²⁷⁰ Por. m. in. R. Głowacki, K. Łojek, E. Ostrowska, A. Tyburska, A. Urban, op. cit., s. 63-66.

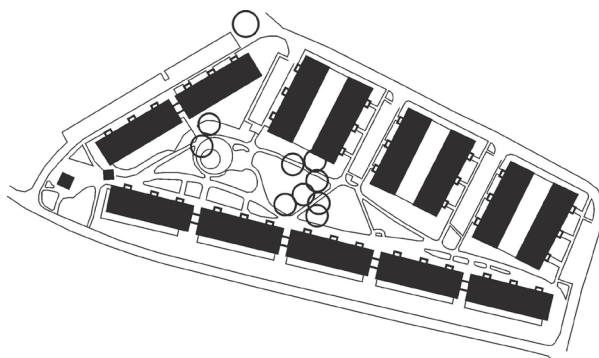
Zintegrowany Program Bezpieczeństwa

Krakowska Policja już w latach dziewięćdziesiątych, między innymi dzięki współpracy z policją holenderską doświadczoną w budowaniu systemu Veilig Wonen, podejmowała próby wprowadzenia Zintegrowanego Programu Bezpieczeństwa, zmierzającego do kompleksowego rozwiązywania problemów z wykorzystaniem różnorodnych środków oddziaływania. Ideą było ustanowienie stałych form współpracy pomiędzy poszczególnymi podmiotami zainteresowanymi lub zaangażowanymi w różne aspekty funkcjonowania danego obszaru.²⁷¹

W ramach takiego podejścia około roku 2004 we współpracy z zespołem prof. A. Wyżykowskiego z Wydziału Architektury Politechniki Krakowskiej podjęto studia przypadków obszarów Miasteczka Studenckiego AGH oraz Politechniki Krakowskiej. Identyfikowano miejsca zagrożone i źródła występujących zagrożeń, a za pomocą szybkich analiz (m.in. z wykorzystaniem analiz wizualnych na podstawie fotografii i szkicowych rysunków) próbowano ustalić, jakie cechy lub elementy przestrzeni danego miejsca mogą mieć swój udział w problemie. Tą drogą starano się dojść do sformułowania propozycji korekty rozwiązań przestrzennych mających wspierać w poszczególnych miejscach interwencje w sferze zarządzania przestrzenią oraz organizacji nadzoru formalnego.

TBS „Prawobrzeże”, osiedle przy ul. Puckiej/Wejherowskiej, Szczecin

Osiedle uważane za zawierające rozwiązania zgodne z holenderskim certyfikatem Veilig Wonen wzniesiono w latach 1999-2001 w formule osiedla Towarzystwa Budownictwa Społecznego. Składa się ono z trzynastu bloków mieszczących 292 mieszkania, zajmowane przez około 900 osób.²⁷²

Ryc. 2.10. Schemat osiedla przy ul. Puckiej/Wejherowskiej w Szczecinie. Rys. autor

²⁷¹ K. Kwiatkowski, K. Racoń-Leja, *Działania w warunkach polskich. Wprowadzenie do Zintegrowanego Programu Bezpieczeństwa*, [w:] A. Wyżykowski (red.) *Przestrzeń Bezpieczna*, WA PK, Kraków 2004, s. 351-378.

²⁷² Podstawowe dane na temat osiedla, por.: A. Urban, *Kształtowanie bezpiecznych przestrzeni jako narzędzie pobudzające aktywność społeczną w zapobieganiu przestępczości*, [w:] Międzynarodowa Konferencja „Bezpieczeństwo lokalne wyrazem wielostronnej współpracy”, Komenda Wojewódzka Policji, Lublin 2005, s. 104 oraz www.tbs.szczecin.pl, zakładka: inwestycje zrealizowane.

a)

b)

c)

d)

e)

f)

g)

h)

Ryc. 2.11a-h). Osiedle TBS „Prawobrzeże” przy ul. Puckiej/Wejcherowskiej w Szczecinie: a),b) – przejścia bramowe bez możliwości nadzoru – widoczne graffiti, d) przerośnięta zieleń ogranicza obserwację, e) transparentne wejścia do klatek schodowych, f) okna szczytowe umożliwiają nadzór nas osiedlowym dziedzińcem, h) zdegradowane obiekty w otoczeniu osiedla. Proj. Wunsch i Wolanowski. Fot. autor

W osiedlu zastosowano rozwiązania służące wzmocnieniu u mieszkańców poczucia terytorialności:

- rozwiązanie wejść na teren osiedla jako markerów terytorialności;
- lokalizację miejsc parkingowych w powiązaniu z poszczególnymi dziedzińcami sąsiedzkimi, kolorystykę i fakturę nawierzchni oraz wydzielenie i wygrozdzenie ogródków przydomowych podkreślające strukturalizację przestrzeni na półprywatną, półpubliczną i publiczną;
- charakterystykę zabudowy sprzyjającą zawiązywaniu więzi sąsiedzkich (tylko trzy kondygnacje budynków, maksymalnie 10 mieszkań w jednej klatce, skrzynki pocztowe poza strefą zamkniętą domofonem), jak i obserwacji terenu: (ograniczona do dwóch liczba wjazdów na teren osiedla, plac zabaw zlokalizowany centralnie na terenie osiedla, rozwiązania balkonów zachęcające do spędzania na nich czasu i balustrady nie ograniczające widoczności, a w związku z tym sprzyjające sprawowaniu kontroli społecznej).

Zwraca uwagę zalecane w ramach CPTED kształtowanie terenu wewnętrznego dziedzińca podnoszące jego atrakcyjność, rozdzielanie placów zabaw dzieci najmłodszych oraz urządzeń dla młodzieży, a także dbałość o zwrócenie w tym kierunku pewnej liczby okien mieszkań.

Niestety, pomimo że w certyfikowanych osiedlach holenderskich notuje się na przykład wskaźniki włamań dwudziestokrotnie niższe niż w osiedlach wznoszonych standardowo, a akceptacja zastosowanych rozwiązań przez mieszkańców oraz ich zadowolenie są jednoznaczne, na osiedlu w Szczecinie nie odnotowano praktycznie żadnego efektu.²⁷³ Winą za to obarcza się formę prawną mieszkań, w ramach której mieszkańcy nie mogą

²⁷³ Ibidem, s. 106.

stać się ich właścicielami, co nie sprzyja utrwaleniu więzi z miejscem zamieszkania, oraz dzieci i młodzież pozostawiane bez opieki przez rodziców udających się do pracy. Ponadto rejestruje się brak zdyscyplinowania mieszkańców, typowy dla obserwowanego u Polaków indywidualizmu. Swoimi działaniami, mającymi służyć „ociepleniu” osiedla i zindywidualizowaniu mieszkań, przy jednoczesnym braku dbałości o stan utrzymania, niwelują oni takie efekty, jak na przykład widoczność zapewniająca nieformalny nadzór nad przestrzenią (nasadzanie bujnie rozwijającej się roślinności, w tym na kratkach balustrad lub w okolicy elementów oświetlenia ulicznego, przy braku odpowiedniej jej pielęgnacji). Zaobserwowano także, niemożliwy w przypadku osiedli holenderskich, zupełny brak reakcji na pojawienie się obcych w osiedlu.

Gdy lustruje się osiedle po dziesięciu latach od jego wzniesienia i odnosi się zastosowane rozwiązania do zasad kształtowania przestrzeni bezpiecznej, rzuca się w oczy jego odmienność, zwłaszcza architektoniczna, od typowych osiedli polskich. Charakterystyczny jest choćby niespotykane jak na polskie standardy niski poziom podłogi parteru, właściwie na poziomie terenu. Nasuwa się jednak refleksja, że nie ustrzeżono się kilku błędów.

Po pierwsze, osiedle zlokalizowane jest w trudnej dzielnicy Szczecina – Dąbiu, dodatkowo otoczone terenami zdegradowanej zabudowy (z dwóch stron), nieużytkami, a po drugiej stronie ulicy, do której przylega dłuższym bokiem – rozległym, otwartym parkiem. Są to tereny o potencjale kryminogennym, głównie ze względu na ograniczone warunki sprawowania kontroli społecznej, stanowiące czynnik zagrożenia dla swego otoczenia również ze względu na potencjał przyciągania środowisk i zjawisk kryminogennych.

Po drugie, pomimo takiego sąsiedztwa przewidziano, jak się wydaje, nadmierną liczbę punktów pieszego dostępu do osiedla, zwłaszcza od wspomnianej ulicy (Puckiej) jako szereg wejść quasi-bramowych. Dodatkowo przejścia te, prowadzące w przerwach pomiędzy segmentami, choć są zaakcentowane (markery terytorialności), to jednak otoczone są ślepyimi ścianami szczytowymi, w których nie wykonano ani jednego okna, aby dać choć minimalne warunki nadzoru wizualnego z mieszkań. W związku z tym są to jedyne miejsca w osiedlu, gdzie spotykane jest graffiti.

Po trzecie wreszcie, widać, że administracja osiedla nie w pełni radzi sobie z utrzymaniem terenu w należytym stanie: dotyczy to zwłaszcza roślinności, która w miejscach wspólnego użytkowania jest rachityczna lub nie ma jej wcale, trawa również nie jest w dobrej kondycji, a miejscami wydeptana, natomiast pnącza i inne rośliny są wybujałe w ogródkach przydomowych i na balustradach balkonów. Nie widać również życia wspólnotowego na wewnętrznym dziedzińcu (być może przyczyną był okres wakacyjny).

Indagowany o poziom bezpieczeństwa w osiedlu właściciel sklepiu zlokalizowanego przy wejściu na jego teren wskazał na zabezpieczenia okien i drzwi, jakie musiał zamontować, aby bronić się przed dewastacją i włamaniami. Zwrócił on uwagę na skład społeczny mieszkańców osiedla – często osoby przesiedlane ze starych budynków komunalnych. Trzeba jednak przyznać, że poza stanem bieżącego utrzymania odbiegającym od oczekiwań oraz sporadycznym graffiti nie widać na terenie osiedla oznak dewastacji, zniszczeń ani zachowań antyspołecznych. Brak jednak na jego terenie życia.

TBS „Prawobrzeże”, osiedle Gwarna II przy ul. Gwarnej/Romantycznej, Szczecin

Zespół niewielkich, klatkowych budynków wielorodzinnych stanowi najnowszą część większego osiedla TBS. Z jednej strony bardziej pieczołowicie w stosunku do zespołu przy ul. Puckiej zaprojektowano niektóre elementy zagospodarowania terenu (barwne rozety w posadzce na skrzyżowaniach jezdni w zespole nawiązują zapewne do rozwiązań systemu Woonerf). Z drugiej strony rozmieszczenie budynków przypomina tradycyjny układ budynków w osiedlach wieloblokowych: brak jest centralnej przestrzeni z placem zabaw; najbardziej rozbudowany zestaw urządzeń dla dzieci znajduje się na skraju narożnego dziedzińca przed jednym z budynków. Prawdopodobnie ze względów oszczędnościowych zrezygnowano też z wiatrolapów przed strefą domofonów, skutkiem czego skrzynki na listy znajdują się tradycyjnie, acz nieprawidłowo wewnątrz klatki schodowej. Dobry poziom prezentuje natomiast zagospodarowanie terenu i urządzenie zieleni, a także oznaczenia budynków, ułatwiające orientację. O stanie utrzymania terenu trudno jest wyrokować ze względu na krótki okres od oddania go do użytku.

a)

b)

c)

d)

Ryc. 2.12 a)-d). Widoki rozwiązań osiedla TBS „Prawobrzeże” przy ul. Gwarnej/Romantycznej w Szczecinie: a) rozeta w posadzce jako próba akcentowania wjazdu na teren osiedla, d) brak zastosowania zewnętrznych wrzutni do skrzynek pocztowych. Proj. Firma Projektowa J. Nawrocki. Fot. autor

a)

b)

c)

d)

Ryc. 2.13 a)-d). Lepiej rozwiązane osiedle TBS przy ul. Gwarnej/Swojskiej w Szczecinie: parkingi na zewnątrz osiedla, skarpa jako zaznaczenie granicy terenu osiedlowego. Proj. BP „Projekt” Sp. z o. o. Fot. autor

a)

b)

c)

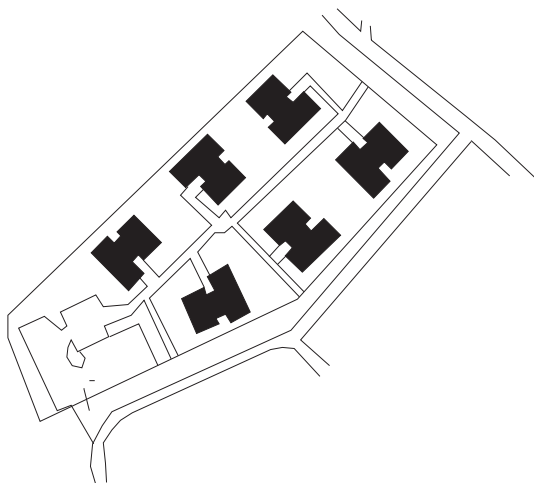
d)

Ryc. 2.14 a)-d). Jeszcze wyższy standard rozwiązań w sąsiednim osiedlu spółdzielczym przy ul. Gwarnej: mniejsza skala wnętr, atrakcyjne plastycznie, rozległe posadzki i miejsca do siedzenia zachęcające do dłuższego przebywania, wyekspozowany na widok z okien i ogrodzony plac zabaw. Fot. autor

Osiedle Błękitne w Siechnicach

Inwestorem osiedla w podwrocławskich Siechnicach była firma „Polsystem”. Proces projektowy przebiegał z udziałem konsultantów z Komendy Wojewódzkiej Policji we Wrocławiu, holenderskich policjantów – specjalistów w zakresie projektowania osiedli z wykorzystaniem prewencyjnych rozwiązań projektowych oraz policjantów z Charlotte w USA. Osiedle było także wizytowane w trakcie budowy i wówczas, po przeprowadzeniu audytu według standardu certyfikatu Veilig Wonen, osiedle na 100 maksymalnych punktów uzyskało 95.²⁷⁴

Ryc. 2.15. Schemat osiedla Błękitne w Siechnicach (etapy I-III). Rys. autor

²⁷⁴ R. Głowacki, K. Łojek, E. Ostrowska, A. Tyburska, A. Urban, op. cit., s. 61.

Osiedle realizowane w trzech etapach w latach 2003-2005 składa się z 6 niewielkich, czterokondygnacyjnych bloków przy ulicy Chabrowej, każdy z 18-20 mieszkaniami dostępnymi tylko z jednej klatki schodowej, zamieszkiwane przez około 300 osób. W czwartym etapie zbudowano w latach 2006-2007 jeszcze dwa budynki, w sumie z 38 mieszkaniami na oddzielnym terenie po drugiej stronie ulicy Jarzębinowej.

Miejsca parkingowe dla samochodów przewidziano tuż za średniej wysokości ogrodzeniami wyznaczającymi granice osiedla, lecz z dobrą widocznością z wielu okien budynków mieszkalnych. Przez środek osiedla poprowadzony jest ciąg pieszy, który jedynie ze względów technicznych lub awaryjnych może być wykorzystywany przez samochody. Dostęp do terenu osiedla możliwy jest za pomocą dwóch przeciwnych wejść. Zadbano o pieczołowite rozwiązania oświetlenia, zgodne z wymogami certyfikatu Veilig Wonen, wokół budynków zastosowano przestrzenie buforowe w postaci ogródków przed mieszkaniami na parterach, niektóre dodatkowo wyniesione na tarasach ziemnych, a wszystkie ogrodzone niewysokimi ogrodzeniami.

Układ budynków zapewnia dobry nadzór nad przestrzenią osiedla z okien mieszkań, a warunki bezpieczeństwa poprawiają dodatkowo rozwiązania klatek schodowych: przeszklona ściana z drzwiami wejściowymi umożliwia obustronną widoczność, otwory wrzutowe do skrzynek pocztowych dostępne od zewnątrz, dobre oświetlenie wnętrza i czytelna informacja adresowa.

Widać, że we wszystkich przypadkach rozwiązania oparto zasadniczo na podobnych podstawach, wynikających zarówno z zasad kształtowania newmanowskiej przestrzeni obrony, uściślonych w strategii CPTED, i narzędziach takich, jak Veilig Wonen. Są to więc: warunki nadzoru, zwłaszcza możliwość obserwacji i widoczność z okien oraz oświetlenie, ograniczanie liczebności i przepływu użytkowników, czyli warunki nieformalnej kontroli dostępu i unikanie generatorów zagrożeń w przestrzeni osiedli, a także rozwiązania zapewniające trwałość elementów wyposażenia.

2.4.3. Adekwatność doświadczeń zagranicznych w warunkach polskich

Nie ulega wątpliwości, że istnieją różnice w zakresie modeli kształtowania oraz zagospodarowania przestrzeni, uwarunkowane między innymi czynnikami naturalnymi, biegiem historii i tradycją, wpływami obcymi, poziomem kultury technicznej, innymi czynnikami kulturowymi oraz innymi tym podobnymi warunkami, w jakich rozwija się tak zwane środowisko zbudowane. W podręcznikach urbanistyki określa się je jako czynniki miastotwórcze. Największe różnice w tym zakresie występują, oczywiście, pomiędzy odległymi kręgami kulturowymi. Jednak nawet w obrębie kultury europejskiej istnieją odrębności zarówno w sferze kultury, jak i w innych, na przykład w tradycji budowlanej.²⁷⁵

²⁷⁵ P. Winskowski wskazuje na zasadnicze różnice w pojmowaniu nawet tak fundamentalnych terminów, jak „kultura” i „cywilizacja” w tradycjach anglosaskiej i niemieckiej oraz łacińskiej. Por. P. Winskowski,

Tak się składa, że wszystkie właściwie teorie oraz największa liczba doświadczeń w zakresie kształtowania tak zwanej bezpiecznej przestrzeni wywodzą się z USA i Wielkiej Brytanii, a więc krajów z kręgu tradycji anglosaskiej. Nieco później dołączyła do nich Holandia, również kraj o specyficznej kulturze architektonicznej i urbanistycznej, wyraźnie odrębnej od tej dominującej w krajach łacińskich czy Europie Środkowej. Tę odrębność i specyfikę widać zresztą w przykładach będących poligonami badawczymi Newmana, Hilliera czy innych badaczy. Siłą rzeczy dane, analizy i wnioski wynikają z rozwiązań, na jakich bazują.

Autor nie podejmuje się tutaj szczegółowej analizy odrębności tradycji urbanistycznej czy architektonicznej wymienionych tu krajów.²⁷⁶ Niezbędna jednak jest pobieżna choćby refleksja nad tym, co dla możliwości przeniesienia doświadczeń wynika z odmienności ich kontekstu, który był podstawą formułowania zasadniczych elementów najważniejszych idei. Najbardziej charakterystyczne aspekty prezentuje tab. 2.16.

Tab. 2.16. Zestawienie głównych różnic w dominujących modelach form zabudowy i zagospodarowania w krajach anglosaskich i Polsce

Kraj anglosaski	Polska
przewaga modelu zamieszkania w formie niskiej intensywniej zabudowy mieszkaniowej (głównie domy szeregowe lub pseudo szeregowe (USA) albo bliźniacze na niewielkich działkach) w strukturze siatki ulic lub otaczającej przestrzenie typu sięgaczy	większe miasta: formy zamieszkania kolektywnego wywodzące się z modelu kamienicy czynszowej, małe miasta: zabudowa indywidualna wolno stojąca na dużych działkach, często z funkcją gospodarczą
generalnie nieudana implementacja modelu osiedla wg reguł Karty Ateńskiej	duży udział rozwiązań na bazie modelu osiedla wg reguł Karty Ateńskiej (z wypaczeniem niektórych jej zaleceń)*
stosunkowo duża dyscyplina zabudowy i zagospodarowania terenu, mechanizmy wymuszające intensyfikację zagospodarowania terenów już zurbanizowanych	chaos przestrzenny, mozaika sposobów przeznaczenia terenów oraz form zagospodarowania

* R. Głowacki, K. Łojek, E. Ostrowska, A. Tyburska, A. Urban, op. cit., s. 82 z punktu widzenia aspektu bezpieczeństwa podają następujący podział typowych w polskiej przestrzeni kategorii obszarów mieszkaniowych: stare osiedla zabudowy mieszkalnej (blokowiska), zabudowa kwartałowa, nowe zespoły mieszkaniowe, zabudowa jednorodzinna. Dwie ostatnie kategorie autorzy uznają za stosunkowo najbardziej bezpieczne.

Źródło: opr. własne.

Szczególnie duże kontrasty występują pomiędzy zorganizowaną zabudową osiedli z okresu industrializacji, które wciąż dominują w wielu miastach, zwłaszcza w Wielkiej Brytanii²⁷⁷, a typowymi formami osiedli wieloblokowych z rozległością ich terenów otwartych bez określenia granic i przynależności oraz z bardzo niskim standardem zagospodarowa-

Wstęp, [w:] P. Winskowski (red.), *Uwarunkowania kulturowe architektury wobec przemian cywilizacyjnych końca XX wieku. Integracja europejska jako szansa i zagrożenie dla kulturowych wartości architektury*, AND, Kraków-Warszawa 2001, s. 1-2.

²⁷⁶ Próby takie w formie popularyzatorskiej podjął między innymi A. Basista w swoich publikacjach. Por. A. Basista, *Opowieści budynków. Architektura czterech kultur*, PWN, Warszawa – Kraków 1995; A. Basista, *Architektura. Dlaczego jest, jaka jest*, Znak, Kraków 2000, a także: A. Basista, *Architektura i wartości*, Universitas, Kraków 2009.

²⁷⁷ Ze zdyscyplinowaną obudową ulic, ale też zwykle brakiem poza ulicami terenów wspólnego użytkowania oraz często brakiem buforów na granicy przestrzeni publicznej i prywatnej.

nia terenu. Z powyższych zestawień wynikają zasadnicze, właściwie doktrynalne, różnice co do zasad kształtowania przestrzeni w najbardziej typowych modelach zespołów zabudowy mieszkaniowej.

Kolejną różnicą jest to, że w Polsce tradycyjnie mieliśmy do czynienia z dużym udziałem budownictwa indywidualnego i w ogóle indywidualnego modelu zagospodarowywania (np. specyfika budów sposobem gospodarczym), co przybiera od pewnego czasu rozmiar anarchizacji przestrzeni. Tymczasem w anglosaskiej tradycji działania wspólnotowego dominuje model budownictwa w formach zorganizowanych i w dużej mierze dzięki temu uporządkowanego, a nawet zuniformizowanego, a jeśli zróżnicowanego (od lat siedemdziesiątych – postmodernizm), to według wspólnej zasady porządkującej. Stąd w Polsce duża złożoność i zróżnicowanie sposobu zagospodarowania i form zabudowy, a w tradycji anglosaskiej jednorodność form zabudowy i zagospodarowania terenu na dużych obszarach.

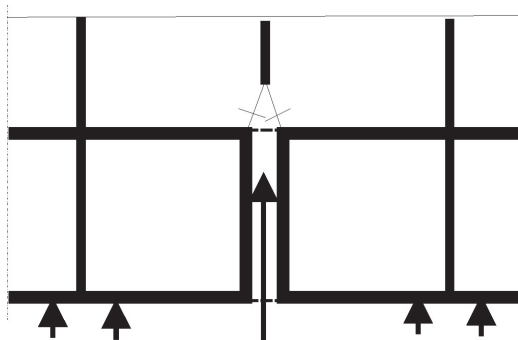
Newman, badając Five Oaks, miał do czynienia w zasadzie, mimo pewnego zróżnicowania zabudowy (sporadycznie występujące budynki wielorodzinne), z uporządkowaną siatką ulic i występującą przy nich w sposób zdyscyplinowany mało zróżnicowaną zabudową.

Oto próba wyszczególnienia różnic (nie tylko przestrzennych), które mogą rzutować na odmienną typową uwarunkowań przestrzennych wpływających na zagrożenia przestępczością lub na kontekst kształtowania tak zwanej bezpiecznej przestrzeni:

- Zdecydowanie większa stabilność społeczności sąsiedzkich w Polsce wynikająca z mniejszej mobilności społeczeństwa. Ulegnie to prawdopodobnie zmianie w najbliższym czasie, między innymi wraz z nasycaniem się rynku nieruchomości, większą możliwością realnego wyboru mieszkań, w większym wymiarze pojawią się także pustostany.
- Występują, znowu na korzyść sytuacji w Polsce, różnice w rozwiązaniach zespołów zabudowy niskiej, w Polsce określanej jako jednorodzinna. W rozwiązaniach zagranicznych, zwłaszcza anglosaskich, a szczególnie w USA, ogrodzenia występują symbolicznie lub nie występują wcale, co sprzyja niekorzystnemu zacieraniu granicy pomiędzy sferą ogólnego dostępu i prywatną. Częstym rozwiązaniem są przejścia bramowe pozwalające na dostęp z ulicy do ogródków (zabudowa szeregowa starego typu w W. Brytanii) oraz zapleczone, gospodarcze ścieżki na tyłach ogrodów, w Polsce nieznane. W USA częste są słabe (symboliczne wręcz) drzwi, które nie stanowią przeszkody dla włamywacza, a w krajach anglosaskich czy na przykład w Holandii okna parterów umieszczone są bardzo nisko. Stąd zapewne tak silne akcentowanie w zaleceniach Jane Jacobs i innych badaczy kwestii wyznaczania granic pomiędzy sferą prywatną i ogólnego dostępu.

Na tym tle polskie domy jednorodzinne to prawdziwe twierdze – od lat sześćdziesiątych większość budynków jest podpiwniczonych (i to wysoko), co bardzo ogranicza dostęp do okien parteru. Stolarka jest zwykle dość solidna, nierzadko, zwłaszcza w piwnicach, stosowano kraty. Nie spotyka się posesji nieogrodzonych, a ogrodzenia są wysokie i solidne. W okresie powojennym powszechnie wznoszono ogrodzenia

z elementów stalowych, bardzo transparentne, o niskiej estetyce, ale korzystne ze względu na wgląd z ulicy, ostatnio coraz częściej z kolei pojawia się pokusa oddzielania się również wizualnego (murem lub żywopłotem), co często ułatwia działanie włamywaczom. Jednak oddzielenie sfery prywatnej i publicznej jest jednoznaczne i wyodrębnione fizycznie, wszystkie elementy domeny prywatnej, jak miejsca postojowe, śmietniki, drzwi wejściowe, znajdują się na posesji i są fizycznie odgródzone od przestrzeni publicznej.

Ryc. 2.16. Układ typowej angielskiej zabudowy szeregowej z prowadzącymi wprost z ulicy przejściami do indywidualnych ogródków wewnątrz bloku zabudowy (wywóz śmieci), zamykanymi często jedynie na zewnętrznej zasuwę. Rys. autor

Niekorzystny jest, wspomniany wyżej w odniesieniu do starszej zabudowy anglosaskiej, właściwie powszechny w polskich zespołach zabudowy jednorodzinnej brak jakichkolwiek, poza ulicami, przestrzeni wspólnego użytkowania, sprzyjających obecności i integracji mieszkańców. Z jednej strony eliminuje to problem zarządzania i utrzymania – ogólnie odpowiedzialności za wspólną przestrzeń. Z drugiej jest odbiciem indywidualizmu i skłonności do zamykania się Polaków w sferze prywatności i ogranicza istotny aspekt sfery działań wspólnotowych, zwłaszcza jako czynnika sprzyjającego integracji wspólnot sąsiedzkich,

- W warunkach polskich duży – w porównaniu do innych krajów, zwłaszcza zachodnich, a szczególnie anglosaskich – odsetek ludności zamieszkuje osiedla zabudowy wielorodzinnej wieloblokowej o rodowodzie modernistycznym. Jest to czynnik niekorzystny, gdyż mieszkańcy takich budynków mają gorsze warunki do integracji sąsiedzkiej oraz w mniejszym stopniu poczuwają się do dbałości o przestrzeń wokół budynków niż mieszkańcy zabudowy jednorodzinnej, dla których, jeśli tylko nie dominuje ruch tranzytowy, fragment ulicy przed frontem może być przedłużeniem przedogródka.²⁷⁸ W osiedlach blokowych dominują niedookreślone przestrzenie ogólnego dostępu, które trudno jest jednoznacznie przypisać do konkretnych grup mieszkańców, a więc ograniczony jest efekt terytorialności i zaznaczenia granic. Rozwiązania

²⁷⁸ O. Newman, *Creating...*, op. cit., s. 59-60.

polskich osiedli zabudowy wielorodzinnej co do zasady są właściwie podobne do rozwiązań w innych krajach, różnica polega na standardzie, w tym wyposażeniu i zagospodarowaniu terenu, który na wielu polskich osiedlach jest bardzo niski.

- Są też w polskich osiedlach dwa elementy zdecydowanie korzystne w sferze rozwiązań projektowych:
 - najbardziej powszechnym typem zabudowy wielorodzinnej są budynki klatkowe, i to najczęściej pięciokondygnacyjne, uznawane za stosunkowo korzystną formę zabudowy wielorodzinnej,²⁷⁹ natomiast najbardziej niekorzystny typ zabudowy, jakim są budynki galeriowe, spotykany jest sporadycznie;²⁸⁰

a)

b)

Ryc. 2.17 a), b). Osiedle Przyczółek Grochowski w Warszawie: rzadki w Polsce przykład zastosowania rozwiązań segregacji pionowej ruchu w przestrzeni osiedla (kreuje ona przestrzeń, które stają się determinatorami przemieszczania się bez możliwości wyboru drogi; parkingi dla samochodów na niższym poziomie również ułatwiają zadanie przestępcom. Fot. autor

- w związku z dążeniem do oszczędności polskie osiedla ustrzegły się takich rozwiązań, jak parkingi pod płytą czy pionowa segregacja komunikacji w osiedlu (zwłaszcza kładki lub wiszące chodniki), które tworzą ciągi bez możliwości wyboru drogi, pozbawione obudowy aktywnymi fasadami; spotyka się natomiast pograżone zgrupowania miejsc parkingowych (np. Ursynów), które miały na celu ograniczyć ekspozycję obecności samochodów w przestrzeni osiedla, ale tworzą przestrzeń wizualnie wydzieloną, za to z koncentracją atrakcyjnych obiektów kradzieży.

Oczywiście, powyższy opis ma charakter generalizacji. Jest szereg przypadków odbiegających od tak opisanego, stereotypowego wręcz stanu. W Polsce od połowy lat siedemdziesiątych powstawały pojedyncze przykłady zabudowy, której projektanci próbowali

²⁷⁹ Por. O. Newman, *Creating...*, op. cit., m. in. s. 21-22.

²⁸⁰ Takie rozwiązania występowały zarówno w niesławnym Pruitt-Igoe Yamaskiego, jak i w uznawanym za „złe” miejsce osiedlu Przyczółek Grochowski w Warszawie Z. i O. Hansenów. M. Czyński porównuje te osiedla, stwierdzając, że lokalizacja wejść i okien do mieszkań wzdłuż ciągów komunikacji, jakimi są galerie, burzy poczucie nieformalnej własności przestrzeni, por. M. Czyński (2006), op. cit., s. 268.

stosować wyższy standard rozwiązań, w tym wzorowanych na zachodnich (zespoły zabudowy niskiej intensywnej, podział na niewielkie zespoły zabudowy, przypisane im ciągi pieszo-jezdne mające stanowić przestrzenie aktywności i integracji sąsiedzkiej itp.), jednak były to przykłady jednostkowe.

Z kolei obecnie obserwujemy generalnie poprawę standardu budynków i zmniejszenie ich skali, co sprzyja integracji mieszkańców i poczuciu odpowiedzialności za przestrzeń miejsca zamieszkania. Natomiast odejście od kompleksowego projektowania przestrzeni osiedlowej wynika zwykle z ograniczenia skali pojedynczej inwestycji, limitowanej wielkością działki, jaką udało się deweloperowi nabyć. W związku z tym też wiele inwestycji ma charakter zabudowy uzupełniającej, jednak nie wśród zwartej zabudowy wymuszającej dyscyplinę rozwiązań, a wśród zabudowy zróżnicowanej, rozluźnionej, o zupełnie odmiennym charakterze, typie lub nawet rodzaju, co przyczynia się do zwiększenia i tak już dużego chaosu w przestrzeni. Nie sprzyja to czytelności struktury, klarowności podziałów na poszczególne terytoria, eliminacji miejsc bez nadzoru, a także integracji mieszkańców odmiennych nieraz zupełnie rodzajów zabudowy.

W miastach państw zachodnich można często spotkać duże obszary rozplanowane i zabudowane według jednej zasady w długich okresach koniunktury, zwłaszcza z okresu industrializacji. Powoduje to unifikację przestrzeni, ale także możliwość zastosowania kilku wybranych rozwiązań eliminujących problem występujący na dużym obszarze. To właśnie dzięki temu Newman mógł rozwiązać problem osiedla w Dayton, stosując, przynajmniej w sferze rozwiązań przestrzennych, właściwie tylko jeden zabieg. W warunkach chaotycznej polskiej przestrzeni i zróżnicowanych form zabudowy oraz zagospodarowania rzadko byłoby to możliwe.

Na Zachodzie środowiska niestabilne społecznie, kryminogenne to w największej mierze skupiska mniejszości etnicznych, głównie imigrantów. Występują dość czytelne podziały na dobre i złe dzielnice. W Polsce jako spadek po PRL mamy duży egalitaryzm społeczno-przestrzenny, choć następuje stopniowe rozwarstwianie i procesy polaryzacji. Narasta głównie różnicowanie ze względu na poziom zamożności. Brak sterowania tymi procesami doprowadzi zapewne w dłuższej perspektywie do pojawienia się dużej polaryzacji społeczno-przestrzennej.

Z powyższych rozważań wynika, że pomiędzy krajami, skąd pochodzą idee kształtowania bezpiecznej przestrzeni i w których zdobywano doświadczenia z ich wdrażania, a Polską występują istotne różnice w przeważających formach zabudowy i zasadach zagospodarowania terenu oraz kształtowania zespołów przestrzennych, zwłaszcza mieszkaniowych. Trudno jednoznacznie orzec, gdzie sytuacja jest korzystniejsza z punktu widzenia bezpieczeństwa. Z pewnością zaś różnice w rozwiązaniach są tak duże, że trudno jest stosować te same środki przestrzenne do rozwiązywania nawet podobnych problemów. Wydaje się zatem, że przenoszenie doświadczeń może się odbywać przede wszystkim na poziomie zasad i głównych kryteriów, a następnie twórczego ich stosowania, nie zaś wzorowania się na konkretnych rozwiązaniach. Przestrzenne czynniki zagrożeń mogą oddziaływać w odmienny sposób i sytuować się w innych miejscach.

2.5. Efektywność oddziaływania za pomocą rozwiązań przestrzennych

Miarą zasadności ponoszenia wysiłku na określone działania są efekty, które one przynoszą. Nie można nie postawić kwestii efektywności ograniczania zagrożeń przestępczością za pomocą rozwiązań przestrzeni fizycznej, w tym przypadku w aspekcie przestrzeni publicznej.

Kwestię efektywności oddziaływania rozwiązań przestrzennych na zjawiska przestępcze można rozpatrywać w kilku kategoriach.

2.5.1. Oddziaływanie bezpośrednie oraz pośrednie

Aspekt ten można rozpatrywać zarówno w sensie bezpośredniego, czy też pośredniego skutku określonego czynnika przestrzennego, jak i w rozumieniu przestrzennego zasięgu oddziaływania skutków: bezpośrednio w miejscu występowania czynnika, czy też w pewnej odległości od niego.

Jako że przestrzeń zasadniczo jedynie wyjątkowo bywa głównym przyczynowym uwarunkowaniem występowania zjawisk przestępczych, to zwykle również oddziałuje w sposób pośredni na możliwość wystąpienia zagrożeń przestępczością. Pokazał to przegląd zestawu koncepcji i teorii na temat kształtowania tak zwanej bezpiecznej przestrzeni. Jako czynniki bezpośrednio decydujące o poziomie zagrożeń występują tam takie aspekty, jak warunki kontroli społecznej, możliwość rozpoznania sytuacji przez sprawcę, występowanie okazji do przestępstwa, łatwość orientacji w terenie czy koncentracja oraz dostępność atrakcyjnych obiektów przestępstw. Natomiast rozwiązania przestrzenne mogą mieć wpływ właśnie na te zasadnicze czynniki i tym samym dopiero pośrednio na warunki ewentualnego popełnienia przestępstwa.

Są jednak sytuacje, gdy czynniki przestrzenne mają wpływ bezpośredni, choć nie wyłączny oraz niekoniecznie na zasadzie prostej zależności. Przykładem jest kategoria czynów silnie uwarunkowanych przestrzennie, zwłaszcza tych, dla których przestrzeń jest obiektem działania, na przykład graffiti czy wandalizm. Z przytoczonego wcześniej zestawu uwarunkowań zdarzenia kryminalnego wynika, że jeśli usuniemy obiekt przestępstwa jako jeden z nieodzownych elementów sytuacji, w której do niego dochodzi, to zdarzenie nie wystąpi. Jeśli zatem poprzez działania przestrzenne (projektowe) odbierzemy możliwość umieszczania graffiti lub uczynimy wszystkie elementy danej przestrzeni niemożliwymi do uszkodzenia lub zniszczenia, zdarzenia takie nie nastąpią.

Generalnie jednak oddziaływanie rozwiązań przestrzennych dokonuje się pośrednio w drodze współkształtowania sytuacyjnych uwarunkowań popełnienia przestępstwa – związanych z konkretnym miejscem lub obiektem (widoczność, przestrzenne warunki dostępu do obiektu przestępstwa, warunki wyprzedzającego rozpoznania zagrożenia przez ofiarę), lub też w skali szerszej – oddziałujących na ogół warunków funkcjonowania danej

społeczności (warunki sprawowania kontroli społecznej, warunki integracji społeczności lokalnej itd.).

Czynniki kształtujące ogólne warunki nadzoru czy integracji społeczności sąsiedzkiej są często pochodną struktury urbanistycznej (zasada rozplanowania, hierarchia przestrzeni, struktura układu ciągów komunikacyjnych). Czynniki wpływające na warunki sytuacyjne w poszczególnych miejscach to głównie konkretne rozwiązania związane z tymi miejscami, stąd w danym zespole urbanistycznym mogą one wykazywać się dużym zróżnicowaniem.

Bezpośredni w sensie zasięgu wpływ czynnika przestrzennego dotyczy oddziaływania w miejscu jego lokalizacji lub w najbliższym otoczeniu (głównie w odniesieniu do przestrzeni, w której występuje) albo na przykład w ramach zespołu przestrzennego, w którym jest zlokalizowany. Są to sytuacje, gdy czynnik przestrzenny wpływa na przykład na widoczność, stąd jego oddziaływanie limitowane jest zwykle granicami wnętrza urbanistycznego, w którym występuje. Zasada rozplanowania, układ ciągów komunikacyjnych, obowiązujący standard wyposażenia albo oświetlenia, lub też lokalny generator zagrożeń (np. sklep z alkoholem) może powodować oddziaływanie w skali całego zespołu lub osiedla. Może mieć też jednak oddziaływanie daleko wykraczające poza bezpośrednie otoczenie. Takie oddziaływanie mają nie tyle konkretne rozwiązania, ale właściwie jedynie miejsca koncentracji pewnych rodzajów ludzkiej aktywności. Przykładem są obiekty masowego użytkowania, zwłaszcza sportu, których zasięg oddziaływania w różnych aspektach, w tym w sferze wpływu na bezpieczeństwo, bywa znacznie szerszy niż obszar bezpośredniego otoczenia.

Stadiony piłkarskie są miejscami koncentracji i generatorami aktywności, która powoduje konieczność podejmowania działań organizacyjnych angażujących znaczne nieraz siły i środki, często w skali całego miasta lub nawet szerzej, w celu zapewnienia bezpiecznego przemieszczania się tych grup. Użycia podobnych środków wymaga niekiedy ochrona mieszkańców lub mienia, zwłaszcza rejonów przy trasach przemieszczania się kibiców.

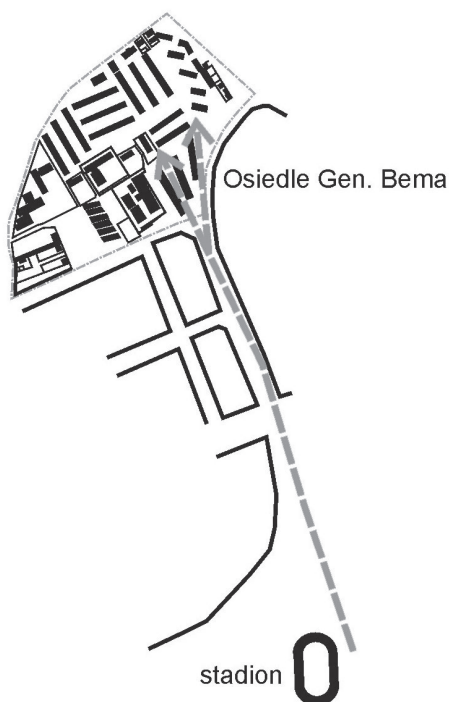
W Eindhoven, w związku z częstymi meczami tamtejszej renomowanej drużyny, zastosowano specjalne rozwiązania, w tym organizację swoistej „strefy kibica” w centrum miasta, aby skanalizować obecność kibiców przed i po meczu.²⁸¹

Przykładem takiego dalekiego oddziaływania jest jedno z białostockich osiedli, oddzielonych od stadionu piłkarskiego dwoma innymi osiedlami. Podczas wywiadu policjant dzielnicowy zwrócił uwagę, że istotną przyczyną strat w mieniu mieszkańców osiedla oraz innych zdarzeń występujących tam okresowo jest przemierzanie terenu osiedla przez kibiców w drodze na mecz lub zwłaszcza po meczu, a także grup młodzieży po zakończeniu większych imprez w śródmieściu. Jest to zatem przykład generowania przez odległy czynnik zewnętrzny ruchu tranzytowego przez teren osiedla, i to ruchu osób z grup szczególnie skłonnych do agresji lub w kontekście sytuacji sprzyjających zachowaniom antyspołecznym (grupy młodzieży, alkohol, emocje, antagonizmy itp.).

²⁸¹ Nicco więcej, por.: B. Czarnecki, W. Siemiński, op. cit., s. 127.

Ryc. 2.18. Strefa pubów w Eindhoven jako rodzaj „strefy kibi-ca” ze specjalnymi rozwiązaniami, między innymi oświetlenia: widoczne zdublowane lampy na jednym słupie oświetleniowym oraz znaki wyznaczające granicę strefy i informujące o obowiązujących regułach zachowania. Fot. autor

Ryc. 2.19. Osiedle im. Gen. J. Bema w Białymstoku w kontekście stadionu oraz śródmieścia; linią przerywaną zaznaczono główny kierunek ekspansji grup powodujących dewastację. Rys. autor

Innym przykładem są dworce kolejowe albo lotniska. W ich otoczeniu gromadzą się aktywności sprzyjające konfliktom i przestępstwom, a przede wszystkim potencjalne ofiary przestępstw. Na przykład autobusy lub tramwaje linii prowadzących na warszawskie Okęcie były, szczególnie w latach osiemdziesiątych oraz dziewięćdziesiątych, ale i są nadal zagrożone przez złodziei kieszonkowych, żerujących na obcokrajowcach lub ogólnie podróżnych rozkojarzonych podróżą i posiadających waluty lub inne wartościowe przedmioty.

Eliminacja lub modyfikacja wpływu czynnika przestrzennego może oddziaływać pozytywnie w obszarze analogicznym do skali zasięgu jego negatywnego oddziaływania. Na przykład wprowadzenie miejscowego rozwiązania eliminującego niepożądany ruch tranzytowy (kołowy – słupki, pieszy – brama itp.) może wywołać pozytywny efekt na dość dużym obszarze, pozostającym w sferze oddziaływania ciągu komunikacyjnego, którego ciągłość została przerwana.

2.5.2. Wpływ na względny oraz bezwzględny poziom zagrożeń

Kwestia ta wiąże się z omówionymi już w rozdziale 1.3 zjawiskami migracji przestępczości oraz dyfuzji efektu bezpieczeństwa. Wymiar bezwzględny dotyczy wpływu czynników prewencyjnych na ogólny poziom zagrożeń, czyli w jakim stopniu podejmowane działania przyczyniają się do obniżenia ogólnego poziomu przestępczości, a wymiar względny do ograniczenia poziomu występowania zagrożeń jedynie w określonym miejscu (obszarze) lub określonego rodzaju zdarzeń przy nie zmniejszonych wskaźnikach ogólnych (np. dla całego miasta).

Oddziaływanie na poziom bezpieczeństwa za pomocą rozwiązań przestrzennych ma wymiar przede wszystkim miejscowy lub lokalny. Wynika to z wzmiankowanego już faktu, że rozwiązania te są umiejscowione i są składnikiem uwarunkowań sytuacyjnych w konkretnym miejscu lub pewnym rejonie. Poprawiając miejscowe warunki bezpieczeństwa, mamy z pewnością szansę na ograniczenie wymiaru zagrożeń w miejscu lub obszarze, na jaki oddziałują wprowadzane zmiany. Tradycyjnie uważano, że środki te, jako typowo miejscowe, oddziałują na możliwość popełnienia przestępstwa w danym miejscu i czasie, a nie na motywację działania sprawcy, a więc mają ograniczony lub żaden wpływ na bezwzględny poziom aktywności przestępczej.²⁸² I zwykle tak będzie, jednak wystąpić mogą przypadki odmienne. W reakcji na poprawę warunków sytuacyjnych w określonym obszarze za pomocą korekty rozwiązań przestrzennych może nastąpić poniesienie działań przez sprawców w ogóle, lub też przeniesienie działalności na inny teren (wspomniana już migracja przestępczości). Może być też tak, że sprawcy, jeśli to możliwe, zmodyfikują sposób działania i skompensują w ten sposób oddziaływanie wprowadzonych zmian.

Wynika to stąd, że rozwiązania przestrzenne wpływają zasadniczo na warunki popełnienia przestępstwa (także na sytuację ofiar lub poziom zabezpieczeń), nie wpływają na-

²⁸² R.V. Clarke, *The theory...*, op. cit., s. 2 i dalsze.

tomiast raczej na generalną motywację przestępców co do ich działalności w ogóle. Stąd w przypadku sprawców silnie zdeterminowanych do działania, jak przestępcy „zawodowi” lub na przykład fanatycy albo desperaci, rozwiązania przestrzenne w ostatecznym efekcie mają wpływ ograniczony, natomiast większy w przypadku sprawców okazjonalnych, w tym działających pod wpływem impulsu płynącego z okoliczności chwili i miejsca lub w związku z miejscem zdegradowanym, o cechach dezorganizacji przestrzennej i społecznej. Likwidacja takich miejsc ma szansę wyeliminować część lokalnie działających sprawców takich czynów, jak chuligaństwo, wandalizm, okazjonalne kradzieże lub rozboje, którzy utracą warunki do swoich działań i w związku z tym nie będą mieli okazji do ich kontynuacji.

Podobny wymiar oddziaływania i skutki będzie miała poprawa rozwiązań w miejscach stałej koncentracji zagrożeń, zwykle o określonym profilu rodzajowym. Może ona prowadzić do zanegowania atrakcyjności miejsca dla sprawców i mieć wpływ na zmniejszenie skali konkretnego rodzaju przestępstw lub zachowań antyspołecznych w ujęciu bezwzględnym.

Jednak rozwiązania miejscowe mogą przyczyniać się do migracji przestępstw w miejsca gorzej zabezpieczone i słabiej chronione, o czym już wcześniej wspomniano. Dlatego uważa się za istotne działania kompleksowe, zmierzające do podnoszenia ogólnego poziomu jakości rozwiązań przestrzeni miejskiej na całym obszarze zurbanizowanym, co szczególnie w przypadku działań o charakterze inwestycyjnym, wymagających nakładów finansowych, napotyka oczywiście na ograniczenia.

2.5.3. Synergiczność i konfliktowość rozwiązań

Korelacja z innymi czynnikami oddziaływania może wpływać na siłę oddziaływania warunków przestrzennych, w tym zarówno czynników zagrożeń, jak i poziomu efektywności oddziaływania czynników wprowadzanych z myślą o poprawie stanu bezpieczeństwa. Świadomość tego i wyciągnięcie praktycznych wniosków może przyczynić się do zwiększenia efektywności wdrażanych działań prewencyjnych.

Zależności te mogą, rzecz jasna, uzyskiwać wymiar wzajemnego lub jednokierunkowego wzmacniania oddziaływania (korelacji dodatniej) lub w podobnych relacjach pozostawać w konflikcie (korelacje ujemne). Te wzajemne relacje mogą dotyczyć wzmacniania lub neutralizowania zarówno czynników zagrożeń, jak i środków oddziaływania prewencyjnego.

Przykładami synergii jest oczywiście większość sytuacji, gdy wprowadza się kompleksowe interwencje, gdzie poszczególne rozwiązania nakierowane są na różne aspekty występujących zjawisk, tak aby uzyskać trwały efekt poprawy stanu bezpieczeństwa. Tak więc tworzenie warunków do spędzania czasu przez mieszkańców w przestrzeni sąsiedzkiej sprzyja nadzorowi, a równolegle na przykład eliminacja z niej ruchu tranzytowego popra-

wia warunki rozpoznania swój-obcy, znakomicie zmniejszając możliwości działania potencjalnych sprawców i wspierając efekty pierwszego działania.

Stosunkowo częste są sytuacje, gdy relacja ma charakter konfliktowy, czyli na przykład zmiana lub eliminacja określonego czynnika mająca przeciwdziałać jednemu rodzajowi zagrożeń sprzyja innemu zagrożeniu. Przykładem może być sytuacja, gdy wyprowadzenie parkingu i dojazdu z wnętrza przestrzeni sąsiedzkiej eliminuje niepożądaną możliwość penetracji przez pojazdy nieuprawnione, a jednocześnie sprowadza na parkujące odtąd w odleglejszym miejscu samochody zagrożenie kradzieżą lub włamaniem. Pogarszając warunki dla jednych rodzajów przestępstw, możemy poprawić je dla innych: na przykład zaludniając opuszczoną przestrzeń sprzyjającą dotąd rozbojom, można uczynić ją atrakcyjną dla kieszonkowców.²⁸³ Inny przykład to sytuacja, gdy niekorzystnie oddziałujące w zakresie uciążliwych zachowań czy burd miejsca sprzedaży i spożywania alkoholu mogą mieć niekiedy w pewnym zakresie walor czynnika nadzoru nad otaczającą przestrzenią. Banalną sytuacją konfliktu oddziaływania elementów zagospodarowania przestrzeni jest ta, gdy rozrastająca się zieleń pogarsza warunki widoczności lub przesłania lampy oświetlenia ulicznego.

Kwestia uwzględnienia wzajemnego wpływu różnych czynników jest istotna dla osiągnięcia zadowalającego poziomu efektywności podejmowanych działań. Nie zawsze możliwa jest eliminacja czynników zagrożeń, w tym tych przestrzennych. W związku z tym konieczne może być zastosowanie czynnika neutralizującego ich negatywny wpływ lub kompensującego niekorzystne oddziaływanie niemożliwych do skorygowania rozwiązań przestrzennych. Może to dotyczyć na przykład negatywnego wpływu generatora zagrożeń albo atraktora przestępców, którego nie sposób usunąć. Podobnie w przypadku braku wystarczającego oddziaływania czynników ochrony konieczna może być kompensacja tego niedostatku innymi środkami. Zwykle rolę taką pełnią środki organizacyjne, najprostszym przykładem kompensacji niedostatecznej obecności czynników ochronnych jest wprowadzenie nadzoru formalnego, ale także rozwiązań przestrzennych, czy też szerzej – fizycznych (przykład: totalne ograniczenie dostępu, zwykle poprzez wprowadzenie przeszkód fizycznych).

Przykładami działań kompensacyjnych są:

- korytarze w londyńskim metrze: zła widoczność powodowana przez załamania korytarzy jest kompensowana przez wprowadzenie zwierciadeł niwelujących efekt „ślepych” narożników;
- wprowadzenie do odludnych przestrzeni funkcji towarzyszącej, wywołującej efekt nadzoru półformalnego lub formalnego dzięki stałej obecności personelu;
- obecność większości chyba czynników zagrożenia można kompensować dzięki zastosowaniu monitoringu wizyjnego ze wszystkimi zastrzeżeniami wynikającymi z zalet i wad takiego rozwiązania;

²⁸³ B. Hillier, O. Sahbaz, op. cit., s.1.

Ryc. 2.20. Zwierciadła kompensujące brak widoczności. Fot. autor

- niekiedy niekorzystne czynniki funkcjonalne lub społeczne można próbować kompensować przez rozwiązania przestrzenne, które poprawią widoczność i tym samym wzmogą efekt nadzoru, wzmocnią utożsamienie mieszkańców z przestrzenią dzięki wzmocnieniu czytelności granic i poczucia terytorialności.

Nie można pomijać możliwości wystąpienia efektów negatywnych. Działania na rzecz prewencji przestępczości, w tym te w zakresie kształtowania przestrzeni, mogą prowadzić do skutków wręcz przeciwnych, jak segregacja albo wzmocnienie efektu wykluczenia pewnych grup czy kategorii społecznych (przykładem są osiedla grodzone i strzeżone). Podobnie negatywny wpływ wiele działań może mieć na poziom poczucia bezpieczeństwa – oznaki wzmożenia nadzoru lub poziomu zabezpieczeń często są odczytywane jako oznaka wzmożonego poziomu zagrożenia.

Jeszcze częściej rozwiązania spełniające wymogi czy zalecenia w zakresie przeciwdziałania zagrożeniom mogą być sprzeczne z wymogami użytkowymi. W publikacji omawiającej kształtowanie przestrzeni z uwzględnieniem zagadnień bezpieczeństwa oraz dostępności podawano przykłady konfliktowości rozwiązań ułatwiających poruszanie się różnym kategoriom użytkowników, w tym z różnymi rodzajami niepełnosprawności.²⁸⁴ Z kolei autorzy publikacji dotyczącej wpływu przestrzeni na warunki realizacji ataków terrorystycznych zwracają uwagę na konieczność kompromisu pomiędzy efektywnością rozwiązań prewencyjnych a stopniem ich uciążliwości dla użytkowników przestrzeni.²⁸⁵ Przy czym z efektywnością wiąże się także przyjęty cel oddziaływania wprowadzanych rozwiązań: w przypadku rozwiązań antyterrorystycznych mogą to być rozwiązania

²⁸⁴ B. Czarnecki, W. Siemiński, op. cit., s. 335.

²⁸⁵ Por. J. Coaffee i in., op. cit., s. 108.

mające przeciwdziałać możliwości wystąpienia samego aktu, lub też mające minimalizować skutki w przypadku jego wystąpienia.

Sposobem na wyważenie wpływu czynników oddziałujących w różnych kierunkach mogą być systemy klasyfikacji poziomów i kategorii zabezpieczeń. Na podstawie analizy ryzyka próbuje się szacować i klasyfikować rodzaje oraz poziom zagrożeń i konfrontować je z rodzajami i poziomem stosowanych zabezpieczeń.

2.5.4. Podstawy oceny efektów

Głównym wskaźnikiem poziomu efektywności działań mających służyć poprawie bezpieczeństwa będzie, oczywiście, wynik porównania ogólnego wskaźnika przestępczości dla danego obszaru przed oraz po wprowadzeniu modyfikacji przestrzennych, a także odniesienie go do sytuacji lub miejsca o analogicznych uwarunkowaniach. Nie stanowi to jednak wskaźnika wpływu poszczególnych czynników. Z kolei zestawienie zmian wskaźników dotyczących poszczególnych rodzajów zdarzeń może mieć już wymiar diagnostyczny: porównując przestrzenne preferencje sprawców poszczególnych z nich, rodzaj zastosowanych interwencji i odnosząc to do zmiany wskaźników poszczególnych rodzajów zdarzeń, można ocenić skuteczność poszczególnych zastosowanych środków. Napotka to jednak na ograniczenia, zarówno ze względu na utrudnioną dostępność do danych, jak też ich jakość czy miarodajność (jak nieadekwatność obszarowa lub brak precyzji lokalizacyjnej), a ponadto problem ciemnej (nieujawnionej) liczby przestępstw czy na przykład trudność w ocenie skali migracji przestępczości w wyniku wprowadzonych zmian.

Aby określić stopień efektywności korekty rozwiązań przestrzennych, znany musi być stopień ewentualnego wpływu na te wskaźniki czynników innych niż przestrzenne, które zwłaszcza w toku kompleksowej interwencji również zwykle podlegają zmianie. Ponadto taki sposób pomiaru może mieć zastosowanie jedynie do oceny efektywności interwencji w obszarze już funkcjonującym. W odniesieniu do zmian wprowadzanych na etapie planu lub projektu ocena może dotyczyć zakresu użytych środków, które współtworzą warunki bezpieczeństwa, zgodnie z kryteriami wynikającymi z przyjętego systemu oceny.

Istotną miarą oceny efektywności interwencji będzie wysokość poniesionych nakładów finansowych i uzyskane dzięki ich spożytkowaniu rezultaty. Tu trudności nastrocza częsta niewymierność przynajmniej części ewentualnych efektów, a także nierzadkie ich znaczne nieraz rozłożenie w czasie. Ponadto niewymierne często uciążliwości dla użytkowników należy zaliczyć do czynników obniżających efektywność działań, które mają przecież na celu podniesienie poziomu jakości życia.

W kontekście takich zjawisk, jak przestrzenna migracja przestępczości (w związku z podjętą interwencją), a także dyfuzja efektu bezpieczeństwa, stosuje się miary mające uwzględnić wpływ tych zjawisk. Może być to ważony iloraz migracji, wyrażany wzorem:²⁸⁶

²⁸⁶ R.V. Clarke, J.E. Eck, op. cit., s. 101.

$$WDQ = \frac{\frac{Da}{Ca} - \frac{Db}{Cb}}{\frac{Ra}{Ca} - \frac{Rb}{Cb}}, \quad [1]$$

gdzie:

D – wskaźnik poziomu przestępczości w obszarze, na który nastąpiła migracja/dyfuzja,

R – wskaźnik poziomu przestępczości w obszarze, w którym dokonano zmian,

C – wskaźnik poziomu przestępczości w obszarze kontrolnym,

a – stan przed dokonaniem zmian,

b – stan po dokonaniu zmian.

Jeśli wartość uzyskana w liczniku jest dodatnia, to mamy do czynienia z migracją przestępczości na obszar, na który wpływa obszar objęty interwencją, jeśli zaś wartość jest ujemna, to występuje dyfuzja efektu bezpieczeństwa. Wartość w mianowniku jest denominatorem: wskazuje poziom względnej efektywności interwencji, odniesionej do sytuacji w obszarze kontrolnym – wartość ujemna oznacza pozytywny efekt wprowadzonych zmian.

Clarke prezentuje także formułę na określenie Ogólnego Efektu Netto wprowadzonych zmian, również z uwzględnieniem migracji/dyfuzji:²⁸⁷

$$TNE = \left[Rb \frac{Ca}{Cb} - Ra \right] + \left[Db \frac{Ca}{Cb} - Da \right]. \quad [2]$$

Pierwsza część sumy wskazuje poziom efektu w obszarze objętym interwencją: im większa wartość, tym efekt jest większy. Druga część wskazuje na zjawisko, z jakim mamy do czynienia: wartość dodatnia wskazuje na dyfuzję, a ujemna na migrację.

Rzecz jasna, wszelkie pomiary obarczone są ryzykiem wpływu innych niż uwzględniane czynników, jak: różnice lub zmiany w strukturze społecznej, odmienność wpływu sytuacji zewnętrznej itp.

Pomiar, czy też możliwość oceny poziomu efektywności oddziaływania, jest istotny nie tylko dla możliwości stwierdzenia zasadności i skuteczności wdrożonych rozwiązań, ale przede wszystkim przed podjęciem decyzji o rodzaju środków, które zostaną zastosowane, choć szacowanie efektów działań dopiero zamierzonych zawsze jest obarczone błędem.

2.5.5. Zróżnicowanie poziomu efektywności środków oddziaływania

Studia nad efektywnością rozwiązań przestrzennych jako środkiem poprawy poziomu bezpieczeństwa są stopniowo rozwijane. Szczególnie interesujące są badania przy użyciu metody *systematic review*. Metoda ta polega na wnioskowaniu na podstawie danych

²⁸⁷ Ibidem.

z możliwie dużej liczby opracowań, w tym przypadku głównie raportów na temat efektów wdrożenia rozwiązań służących poprawie poziomu bezpieczeństwa. Miarodajność badań zapewniają rygorystyczne kryteria wyboru przypadków do analiz, ich oceny oraz syntetyzowania wniosków.²⁸⁸ Bazując na takiej metodologii, przebadano efektywność poprawy stanu oświetlenia ulicznego, a spoza kategorii rozwiązań ściśle przestrzennych efektywność monitoringu wizyjnego (CCTV) oraz programów czujności sąsiedzkiej (*neighbourhood watch*). W przypadku tych badań pomiar efektywności drogą metaanalizy oparto głównie na zmianie wskaźnika przestępczości przed i po wprowadzeniu modyfikacji oraz w odniesieniu do przypadków z grupy kontrolnej.

Wyniki badań efektywności monitoringu wizyjnego zastosowanego w centrach miast, w budynkach użyteczności publicznej, na parkingach oraz środkach transportu zbiorowego, wykorzystujące dane z 41 ewaluacji takich systemów, wykazały średnio 16% spadek poziomu przestępczości w porównaniu do sytuacji na obszarach kontrolnych. Przy czym 14 przypadków wykazało zauważalny efekt pozytywny, 3 efekty niepożądane(sic!), a 24 brak widocznego efektu.²⁸⁹

Badania szwedzkie²⁹⁰ wykazały nawet ponad 50% korzystny wpływ monitoringu na redukcję kradzieży samochodów na nadzorowanych parkingach, jednak poza nimi, na monitorowanych ulicach, a więc w środowisku dynamicznym, o dużej liczbie zdarzeń i użytkowników korzystny wpływ był dużo mniejszy, a nawet żaden. Potwierdzałoby to panującą już wcześniej opinię, że systemy te są bardziej skuteczne w środowiskach homogenicznych pod względem sposobu funkcjonowania. Wyraźnie wskazuje się na związek skuteczności tych systemów z poziomem pokrycia chronionego obszaru elementami systemu, czyli głównie kamerami. W związku z tym kierunek może być tylko jeden: totalna inwigilacja, a z czasem nasilenie już obserwowanych odruchów sprzeciwu ze strony społeczeństwa.²⁹¹

Z drugiej strony systemy te mają wiele zalet, między innymi mogą dostarczyć niepodważalnego materiału dowodowego, mają jednak także wady. „*Nadzór elektroniczny nie jest odpowiedzią na błędne rozwiązania planistyczne lub projektowe. Jest on użyteczny tylko, jeśli jest częścią kompleksowego planu bezpieczeństwa*”²⁹² Jednak jednym z istotnych powodów wprowadzania nadzoru elektronicznego są błędy właśnie w rozwiązaniach przestrzennych.²⁹³ Ostatnio zgłoszono propozycję wprowadzenia do systemów monitoringu ulicznego możliwości nagrywania dźwięku, co pozostawmy bez komentarza.

²⁸⁸ B.C. Welsh, D.P. Farrington, *Closed-circuit television surveillance and crime prevention. A systematic review*, Swedish Council for Crime Prevention (Brottsförebyggande rådet), Stockholm 2007, s. 13.

²⁸⁹ Ibidem, s. 18.

²⁹⁰ M. Blixt, *The use of surveillance cameras for the purpose of crime prevention*, Swedish National Council for Crime Prevention (Brottsförebyggande rådet), Stockholm, s. 70-71.

²⁹¹ Sosnowiec jest pierwszym polskim miastem, które w 2011 roku podpisało europejską Kartę Demokratycznego Zastosowania Monitoringu Wizyjnego, por. m. in. www.cctvcharter.eu.

²⁹² Planning urban desing..., op. cit., s. 14.

²⁹³ M. Czyński (2006), op. cit., s. 296.

Przykładem potwierdzającym tezę, że nadzór elektroniczny nie rozwiązuje wszystkich problemów bezpieczeństwa w przestrzeni miejskiej, jest sprawa Iwony Wieczorek zaginionej w lipcu 2010 roku na pograniczu Sopotu i Gdańska. Mimo iż fragmenty jej, najprawdopodobniej ostatniej, drogi zostały zarejestrowane przez co najmniej kilka kamer systemu monitoringu miejskiego, nie tylko nie udało się jej odnaleźć, ale nawet po ponad roku od tej chwili nie wyjaśniono, co się z nią stało. Również fakt zarejestrowania różnych osób, które przebywały w tym czasie na trasie, którą przemierzyła zaginiona, nie wniósł wiele do sprawy.

Ilustracją dylematów związanych z opłacalnością nakładów koniecznych do poniesienia na budowę i utrzymanie systemów monitoringu wizyjnego są wymogi nałożone rozporządzeniem Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji o sposobie utrwalania przebiegu imprez masowych. Wprowadza ono restrykcyjne wymogi w stosunku do takich systemów w przypadku obiektów przeznaczonych do imprez o podwyższonym stopniu ryzyka, jak stadiony piłkarskie. Rygoryzm wymogów powoduje, że obiekty takie, jak stadiony na Mistrzostwa Europy w Piłce Nożnej EURO 2012, muszą być wyposażone w systemy o liczbie kamer od 800 nawet do 1100. Koszt takiej inwestycji to rząd wielkości 15 mln zł, roczne utrzymanie na poziomie 1 mln zł, a jednorazowa obsługa systemu w przypadku dużej imprezy – na poziomie 400 tys. zł (ceny z roku 2009). Stawia to efektywność systemu pod znakiem zapytania, zwłaszcza gdyby nie okazał się on w pełni efektywnym źródłem materiału dowodowego, zaś jak już wyżej wspomniano, efekty prewencyjne mają wymiar limitowany.²⁹⁴

Ryc. 2.21. Niekiedy inwencja w stosowaniu monitoringu wizyjnego przybiera zaskakujące formy. Fot. autor

²⁹⁴ P. Szymaniak, *Drogi system monitoringu na mistrzostwa Euro 2012*, [w:] „Rzeczpospolita”, 2.11.2009, s. B5.

Uważane zatem często za remedium na przestępstwa i coraz chętniej stosowane oraz rozwijane w polskich miastach systemy monitoringu wizyjnego wykazują skuteczność, i to w różnym zakresie, ale nie odbiega ona w sposób zdecydowany od bardziej konwencjonalnych środków oddziaływania.²⁹⁵ Pozwalają często przyspieszyć reakcję służb publicznych na zdarzenia i lepiej koordynować ich działania, natomiast nie zawsze dają widoczny efekt prewencyjny.

Nas jednak w większym stopniu interesuje efektywność na przykład poprawy stanu oświetlenia ulicznego, które przeciwnie niż monitoring wizyjny nie wiąże się z nadzorem formalnym, sprzyja natomiast kontroli społecznej, która jest najważniejszym chyba bezpośrednim celem oddziaływania poprzez rozwiązywanie przestrzenne.

K. Łojek²⁹⁶, przywołując ideogram przyczynowo-skutkowy oddziaływania poprawionego oświetlenia, gdzie efekty pozytywne (między innymi wzrost intensywności użytkowania przestrzeni po zmroku) mają wiązać się także ze zwiększonym zainteresowaniem przestrzenią potencjalnych sprawców i w konsekwencji możliwością niwelacji pozytywnych efektów, opiera się na badaniach z lat dziewięćdziesiątych. Analizy badań efektywności poprawy rozwiązań oświetlenia ulicznego prowadzone w formule metaanalizy danych statystycznych uzyskanych w ramach *systematical review* ukazują generalnie jej skuteczność,²⁹⁷ przy czym stosunkowo niewysoki wskaźnik spadku poziomu przestępczości po zastosowaniu usprawnień może częściowo wynikać z mechanizmu, jaki wskazuje wspomniany ideogram.

Wymienia się dwa główne wytłumaczenia drogi, jaką poprawa oświetlenia ulicznego oddziałuje na redukcję przestępczości:

- wzmocnienie nadzoru (zarówno przez poprawę widoczności, jak i poprzez zwiększenie liczby użytkowników w przestrzeni publicznej), co prowadzi do odstraszenia potencjalnych sprawców;
- poprawione oświetlenie – odczytywane jest przez społeczność jako przejaw inwestycji publicznej w obszar, czyli oznaka tego, że obszar jest modernizowany, co pozytywnie aktywizuje mieszkańców/użytkowników (rodzaj dumy), integruje, zwiększa skłonność do aktywności w zakresie sprawowania nieformalnego nadzoru nad terenem.

Przy czym pierwsze wyjaśnienie sugeruje pozytywny efekt głównie po zmroku, natomiast drugie zarówno w porze dziennej, jak i nocnej. Jednak wspomniany wyżej ideogram wskazuje, że zwiększona obecność użytkowników w przestrzeni może też przyciągać przestępców.

Przegląd danych z ewaluacji efektów poprawy systemów oświetlenia ulicznego w różnych krajach wskazuje, że w sposób wyraźny przyczynia się ona do ograniczenia prze-

²⁹⁵ B.C. Welsh, D.P. Farrington, op.cit., s. 46.

²⁹⁶ K. Łojek, op.cit., s. 89.

²⁹⁷ B.C. Welsh, D.P. Farrington, *Effects of improved street lighting on crime*, Campbell Systematic Reviews, 2008:13, Summary, s. 2, [www.eucpn.org/download/?file=Summaries of Systematic Reviews – Street Lighting v 2 \[1\].pdf](http://www.eucpn.org/download/?file=Summaries of Systematic Reviews – Street Lighting v 2 [1].pdf), odczyt: 08.07.2011.

stępczości, i to na poziomie nawet 20 procent. Jest to identyczne jak średnia efektywność jednego z najpopularniejszych środków poprawy bezpieczeństwa w zespołach mieszkaniowych, jakim było w pewnym okresie w krajach anglosaskich wdrażanie systemów nadzoru sąsiedzkiego (*neighbourhood watch*), dla których na podstawie 19 poddanych ewaluacji przypadków wykazano spadek poziomu przestępczości o 16 do 26 procent.²⁹⁸ Tyle że od poprawy skuteczności systemów oświetlenia oczekuje się głównie wpływu na ograniczenie wandalizmu oraz kradzieży, w tym samochodów i rowerów, oraz groźby roboju, a nadzór sąsiedzki jest wdrażany głównie z myślą o ograniczeniu włamań. Dodatkowo analizy efektywności usprawnienia oświetlenia wykazały porównywalny jej poziom w porze nocnej jak i dziennej, co sugeruje, że spośród przytoczonych wyżej wyjaśnień bliższe prawdy jest drugie z nich. Wskazuje się również na zalety tego środka w porównaniu do innych środków sytuacyjnych, które zwykle przyczyniają się do stopniowej prywatyzacji fragmentów przestrzeni publicznej, wykluczenia niektórych grup i ogólnie podążania w kierunku społeczeństwa ufortyfikowanego. Wskazuje się, że dobre rozwiązania oświetlenia ulicznego przynoszą korzyść całej społeczności, nikogo nie faworyzują ani nie wykluczają i nie tworzą barier fizycznych, poprawiają poziom bezpieczeństwa i przyczyniają się do zwiększenia korzystania z przestrzeni publicznych po zmroku. Być może mamy tutaj do czynienia z odmiennym oddziaływaniem poprawionego oświetlenia ulicznego w przestrzeniach osiedlowych niż w przestrzeniach ściśle publicznych. Niestety, wyniki przytaczanych *systematical reviews* nie dają możliwości takich porównań.

Pomijając powyższe przykłady, zróżnicowanie efektywności oddziaływania różnych czynników można rozpatrywać w kontekście takich kryteriów, jak:

- **siła oddziaływania** – może mieć wymiar udziału danego czynnika (np. przestrzennego) w całokształcie uwarunkowań wystąpienia przestępstwa albo w zakresie ciężaru gatunkowego (rodzaju) zagrożeń, na które dany czynnik wpływa;
- **zasięg oddziaływania** – obszarowy zasięg oddziaływania danego czynnika kształtującego kontekst sytuacyjny;
- **relacja nakładów do efektu** – może być mierzona poziomem nakładów i efektów ekonomicznych lub nakładów wyrażonych poziomem zaangażowanych środków finansowych oraz efektów w postaci zmiany wskaźnika poziomu przestępczości (ilościowego lub rodzajowego);
- **niezbędny zakres ingerencji** (poza wskaźnikami ekonomicznymi) może być mierzony dolegliwością wprowadzanych zmian, na przykład koniecznością zmiany sposobu użytkowania przestrzeni, koniecznością wykwaterowania mieszkańców albo zakresem koniecznych prac itp.
- **trwałość efektu w czasie.**

²⁹⁸ T.H. Bennet, K.R. Holloway, D.P. Farrington, *The effectiveness of neighbourhood watch in reducing crime*, Campbell Systematic Reviews, 2008:18, Summary of the Systematic Review: Effects of neighbourhood watch in reducing crime, s. 2, [www.eucpn.org/download/?file=Summaries of Systematic Reviews – Neighbourhood Watch v 2 \[1\].pdf](http://www.eucpn.org/download/?file=Summaries%20of%20Systematic%20Reviews%20-%20Neighbourhood%20Watch%20v%202%20%5B1%5D.pdf), odczyt: 10.07.2011.

Porównanie efektywności uwzględniania aspektu bezpieczeństwa na etapie projektu oraz zmian wprowadzanych w funkcjonującej przestrzeni wypada co do zasady na korzyść projektów. Wprowadzanie korekt na etapie projektu lub planu jest mniej kosztowne i w relacji nakłady-efekty bardziej efektywne. Nie występuje problem kosztów demontażu elementów niepotrzebnych lub kolidujących, nie naraża się użytkowników na uciążliwości związane z okresem przebudowy, czy też koniecznością zmiany przyzwyczajeń i zmianą nawyków.²⁹⁹ Na etapie projektu nie można jednak bazować na wnioskach wyciąganych z obserwacji sposobu funkcjonowania projektowanych rozwiązań. Identyfikacja nieprawidłowych rozwiązań w projekcie musi zatem opierać się na przewidywaniu przyszłego ich oddziaływania na możliwość wystąpienia zagrożeń, a ponadto należy liczyć się z ewentualną koniecznością dokonania korekt po jego realizacji.

²⁹⁹ Por. m. in. J. Coaffee i in., op. cit., s. 107.

3. Identyfikacja przestrzennych czynników zagrożeń

3.1. Zagadnienia identyfikacji i oceny oddziaływania przestrzennych czynników zagrożeń przestępczością

W dwóch poprzednich rozdziałach omówiono zasadnicze uwarunkowania relacji przestrzeni miejskiej i przestępczości oraz koncepcje i doświadczenia zmierzające do ograniczania przestępczości za pomocą kształtowania rozwiązań przestrzennych. Bezspornie przestrzeń i występujące w jej ramach współzależności i rozwiązania są istotnymi elementami wpływającymi na warunki sytuacyjne, a więc mające swój udział w kształtowaniu okoliczności zaistnienia przestępstwa: zarówno po stronie sprawcy (występujący poziom ryzyka, poziom koniecznego wysiłku, skala spodziewanych korzyści), jak i ofiary/obiektu (poziom zabezpieczenia, w tym szansa uzyskania pomocy, możliwość zidentyfikowania oraz uniknięcia zagrożenia itp.).

W tym kontekście, przy określaniu strategii podnoszenia poziomu bezpieczeństwa, istotną, a jak się wydaje zbyt często pomijaną kwestią, jest identyfikacja czynników przestrzennych (projektowych) wpływających na warunki zaistnienia przestępstw. Chodzi tu w szczególności o te czynniki, które sprzyjają możliwości wystąpienia zagrożeń. Ich precyzyjna identyfikacja jest istotna dla efektywności i skuteczności wprowadzania zmian rozwiązań przestrzennych – projektowanych, jak i istniejących – tak aby wyeliminować czynniki kryminogenne.

Zagrożenia bezpieczeństwa publicznego, jak wskazano zwłaszcza w rozdziale 2, uwarunkowane są wielością zróżnicowanych czynników, które cechuje dynamika, a dodatkowo ich struktura, a także relacje i stopień ich oddziaływania nie są w pełni poznane i jednoznaczne. Występują one ponadto w relacjach z czynnikami innej natury, tworząc często sekwencje charakterystyczne dla danego obszaru, zespołu przestrzennego lub miejsca.

W związku z tym w pewnym stopniu zrozumiałą jest sposób, w jaki konstruowane są metody postępowania zmierzające do wypracowania strategii poprawy bezpieczeństwa (czy też poziomu zabezpieczenia), i w ich ramach sposoby postępowania zmierzające do identyfikacji występujących uwarunkowań miejscowych:

- Głównym założeniem jest zwykle rozpoznanie specyfiki lokalnych warunków i zasadniczych kategorii uwarunkowań (społecznych, kulturowych, ekonomicznych, przestrzennych i kontekstu otoczenia).³⁰⁰ Jest to podejście typowo kryminologiczne, zmierzające do zidentyfikowania natury występujących zjawisk w szczególności przez analizę związków pomiędzy nimi.

³⁰⁰ Por. np. R.V. Clarke, J.E. Eck, s. 20.

- Przy formułowaniu kryteriów bezpiecznej przestrzeni unika się parametryzacji. Precyzyjnemu zdefiniowaniu podlegają właściwie głównie parametry elementów zabezpieczenia technicznego (mechanicznego i elektronicznego).
- W systemach certyfikacji aspekt identyfikacji i rejestracji rozwiązań sprzyjających zagrożeniom właściwie nie występuje. Procedury zmierzają zasadniczo do stwierdzenia stopnia zgodności poszczególnych elementów stanu faktycznego z odpowiadającymi im, sklasyfikowanymi kryteriami. Akcent położony jest nie na określenie „co?” (jest nieprawidłowe), ale raczej „w jakim stopniu” (występuje niezgodność). Trzeba natomiast przyznać, że systemy certyfikacji, a zwłaszcza holenderski Veilig Wonen operują w niektórych miejscach ściśle określonymi parametrami jakie muszą spełnić poszczególne rozwiązania.
- W przypadku metodologii przygotowywania strategii poprawy stanu bezpieczeństwa (opisanej głównie w odniesieniu do zespołów mieszkaniowych, gdzie istotnym aspektem są cechy struktury społecznej) stosuje się podejście otwarte, opierające się na szerokiej identyfikacji ogólnie występujących problemów (rodzaje zagrożeń, miejsca ich występowania, wskazane przez użytkowników miejsca, w których czują się oni zagrożeni lub które nie funkcjonują właściwie). Następnie odnosi się naturę zidentyfikowanych problemów do pryncypiów prewencji i na tej podstawie konstruuje się programy działań zaradczych. Rozwiązania, jakie w ich ramach są formułowane, zwykle stanowią odpowiedź na zidentyfikowane ogólne czynniki sprzyjające występowaniu problemów przestępczych (obecność potencjalnych obiektów przestępstw, brak warunków kontroli społecznej, brak hierarchii dostępu, błędy w zarządzaniu itp.) w konfrontacji z relacjami użytkowników na temat głównych zagrożeń i okoliczności ich występowania.

Takie podejście unika precyzyjnego określenia czynników ściśle przestrzennych, a zwłaszcza stopnia wpływu rozwiązań przestrzennych na prawdopodobieństwo wystąpienia zagrożeń (a więc wagi ich oddziaływania, czy też udziału we współtworzeniu warunków sytuacyjnych dla możliwości wystąpienia zagrożenia). Nie można takiemu sposobowi postępowania całkowicie odmówić racjonalności: czynniki przestrzenne właściwie nie warunkują zaistnienia przestępstwa, wobec tego oddziałuje się zwykle kompleksowo na ogół czynników, szczególnie na czynniki społeczne. Z drugiej jednak strony, chcąc skutecznie korygować niewłaściwe rozwiązania przestrzenne, należy dysponować narzędziami, które pozwolą na identyfikowanie przestrzennych czynników kryminogennych w sposób bardziej precyzyjny, niż jak to ma zwykle miejsce, tj. na podstawie informacji o lokalizowaniu się zdarzeń. Są to informacje zwykle trudno dostępne lub mające charakter obiegowych opinii użytkowników.

Brak bezwarunkowego związku przestępczości i przestrzeni sprawia, że diagnozowanie sytuacji na podstawie danych o przestępczości ma podstawy głównie w miejscach, gdzie udaje się zidentyfikować prawidłowości w relacji przestępczość-przestrzeń, a więc szczególnie w miejscach koncentracji zdarzeń przestępczych. I na takie też miejsca kierowana jest często uwaga przy podejmowaniu działań na rzecz poprawy poziomu bezpieczeń-

stwa. Jednak fakt koncentracji zdarzeń może wynikać z czynników innych niż przestrzenne i mieć charakter czasowy, co może fałszować wynik. Poza tym nie zawsze przestrzenny rozkład przestępstw daje wyraźne prawidłowości, zwłaszcza przy braku precyzyjnych danych o lokalizacji zdarzeń.

Alternatywą jest identyfikowanie czynników i miejsc kryminogennych bezpośrednio na podstawie cech przestrzeni oraz jej elementów. Identyfikacja rozwiązań oddziałujących w danym miejscu z analizą aspektów tego oddziaływania powinna umożliwić skoncentrowanie interwencji na miejscach rzeczywiście istotnych dla przestrzennych uwarunkowań bezpieczeństwa, a ponadto powinna być przydatna projektantom. Nie będąc ekspertami w zakresie przestępczości, mieliby oni skonkretyzowaną informację na temat natury błędów występujących w istniejących lub zawartych w projekcie rozwiązaniach przestrzennych.

Nie wszystkie zidentyfikowane negatywne rozwiązania fizyczne można zmienić, ale w miarę kompletna wiedza o uwarunkowaniach przestrzennych potencjalnych (lub rzeczywistych) zagrożeń, wraz z danymi na temat innych towarzyszących czynników, ułatwia podjęcie decyzji projektowych służących poprawie bezpieczeństwa.

Eliminacja przestrzennych czynników zagrożeń ogranicza możliwości wystąpienia przestępstw i jakkolwiek niczego przy tym nie gwarantuje, jest jednak istotnym składnikiem poprawy ogólnych warunków bezpieczeństwa, a także poczucia bezpieczeństwa. Warto zatem rozważać kwestię narzędzia pozwalającego względnie precyzyjnie i ze świadomością hierarchii działań (np. w zależności od ich efektywności) określić, które rozwiązania wymagają zmiany w pierwszej kolejności, a które w dalszej, w które zaś na przykład ze względu na relację nakładów do efektów nie warto ingerować.

Jest jeszcze jeden, wspominany już aspekt: w przypadku rozpatrywania rozwiązań dopiero projektowanych brak jest informacji na temat faktycznie występujących przestępstw. Zatem analiza czynników kryminogennych w takich przypadkach z definicji niejako musi opierać się na analizie samych rozwiązań przestrzennych według ich typowych oddziaływań na możliwość wystąpienia zagrożeń, a nie – jak to ma miejsce najczęściej – reaktywne, na podstawie analizy faktycznie występujących zagrożeń lub opinii użytkowników. Możliwość określenia czynników zagrożenia na podstawie cech przestrzeni jest zatem warunkiem działań proaktywnych, wyprzedzających, podejmowanych na etapie rozwiązań projektowych.

Potwierdzeniem zasadności takiego ujęcia jest to, że elementy takiego sposobu podejścia zawarte są w częściach 2 i 3 normy EN 14383 *Prevention of crime – Urban planning and building design*. Odnajdujemy tam:

- wyszczególnienie czynników wpływających na poczucie bezpieczeństwa,
- zestawienie czynników (w tym przestrzennych) narażenia na wystąpienie określonych rodzajów przestępstw,
- stopniowanie zakresu interwencji z uszeregowaniem działań i zaangażowanych w nie aktorów w zależności od nasilenia i powagi występujących problemów.

A we wszystkich właściwie częściach normy, wycinkowo w powiązaniu z ich zakresem, występuje: przypisanie różnym kategoriom obszarów (a także obiektów) typowych rodza-

jów zdarzeń oraz określenie zestawu elementów środowiska fizycznego, które należy rozpatrywać jako te, w których w pierwszej kolejności zagrożenia mogą występować.

Pamiętając o konieczności unikania pułapki determinizmu przestrzennego, powyższe konstatacje dają podstawy do podjęcia próby sformułowania modelowego sposobu postępowania, zmierzającego do identyfikowania miejsc i rozwiązań, które zawierają potencjał sprzyjający zagrożeniom, a także określenia kryteriów ich waloryzacji.

W dalszej zatem części rozważań przedstawiono przegląd wybranych modeli oraz narzędzi identyfikowania i diagnozowania przestrzennych uwarunkowań występujących zagrożeń, a także autorskie zestawienie przestrzennych czynników zagrożeń. Natomiast w kolejnym rozdziale przedstawiono propozycję autorskiej metody identyfikacji przestrzennych czynników zagrożeń przestępczością wraz z kierunkami dalszej agregacji uzyskanych danych, w tym w celu identyfikacji oddziaływań zidentyfikowanych czynników oraz oceny ich wpływu, propozycję zestawu wskaźników różnych aspektów relacji przestępczość-przestrzeń, a także omówienie kwestii wkomponowania przedstawionej metody w strategię poprawy stanu bezpieczeństwa.

3.2. Metody i narzędzia identyfikacji oraz oceny wpływu rozwiązań przestrzennych na zagrożenia przestępczością

3.2.1. Miejsce oceny rozwiązań przestrzennych w systemach identyfikacji problemów przestępczości

Trudno jest właściwie jak dotąd wskazać metody zorientowane ściśle na identyfikację wyłącznie przestrzennych uwarunkowań zagrożeń przestępczością – może poza omówioną w rozdziale 2 ściśle badawczą metodą analizy syntaktycznej. Zwykle analiza tych uwarunkowań ma charakter szeroki i jest elementem procesu formułowania strategii poprawy bezpieczeństwa danego miejsca, a częściej terenu lub obszaru. Większość interwencji odnosi się do terenów osiedli lub zespołów mieszkaniowych albo ze zdecydowaną przewagą funkcji mieszkaniowej, a więc działania te adresowane są do bardzo konkretnej społeczności (zapewne też często są odpowiedzią na zgłaszane przez mieszkańców problemy). W związku z tym działania diagnostyczne zmierzają do identyfikacji kompleksu czynników, wśród których istotny element stanowią określone cechy samej społeczności (np. struktura demograficzna, stopień jej zróżnicowania pod względem różnych kryteriów, występujące problemy natury społecznej). Analizowanie cech przestrzeni występuje w takich przypadkach raczej jako element procesu wyboru środków poprawy stanu bezpieczeństwa z punktu widzenia zidentyfikowanych problemów niż wyszukiwania negatywnych czynników oddziaływań. Wydaje się, że w ten właśnie sposób postępował Newman, analizując

Five Oaks. Może to jednak mieć także taki skutek, że usunięte zostaną występujące w okresie podejmowania interwencji problemy, ale pozostawione przestrzenne (a także inne) czynniki kryminogenne będą miały swój udział w pojawieniu się w przyszłości kolejnych zagrożeń.

Dwa powyższe fakty, tj. kompleksowość i szeroki sposób podejścia zorientowanego na określenie środków, które mogą być podstawą budowania strategii działań naprawczych, oraz skonkretyzowany adresat (zbiorowy), powodują przywiązywanie dużego znaczenia do opinii mieszkańców oraz ogólnie partycypacji społecznej w procesie identyfikacji przyczyn zagrożeń występujących w środowiskach lokalnych. Nie negując zasadności tego postępowania,³⁰¹ które za Canterem można chyba sklasyfikować jako mające cechy ewaluacji rozwiązań z podmiotowym potraktowaniem użytkowników³⁰², należy zwrócić uwagę, że działania zbiorowe w strukturach niesformalizowanych, bez bodźca w postaci nadzwyczajnej sytuacji lub szczególnie uciążliwego problemu, nie są domeną Polaków. Nierazka jest fasadowa aktywność organów przedstawicielskich (np. rad osiedli), a mieszkańcy nie są skłonni do poświęcania dużej ilości czasu wolnego, którego wymagają na przykład organizowane w Skandynawii czy krajach anglosaskich fora wspólnego projektowania czy weekendy planistyczne.³⁰³ Być może to właśnie jest przyczyną niewielkiej skali podejmowanych projektów rewitalizacyjnych, z których te prawdziwe wymagają dość dużego zaangażowania użytkowników.³⁰⁴

Autor w toku badań spotkał się ze specyficzną, lecz może znamionną sytuacją w komunalnym osiedlu im. Gen. J. Bema w Białymstoku. Wzniesione z wielkiej płyty w końcu lat siedemdziesiątych, obecnie cechuje się skomplikowaną strukturą praw do mieszkań: część nadal administrowana jest przez Zarząd Mienia Komunalnego, a część została wykupiona i zarządzają nimi wspólnoty mieszkaniowe. Rozdział formalno-prawny jest czytelny, ale nie przebiega on klarownie w przestrzeni, tak że trudno jest znaleźć klatkę schodową jednorodną pod względem formy własności. Ponadto inicjatywy nielicznych aktywnych mieszkańców były kontestowane przez przedstawicieli zauważalnej pod względem liczeb-

³⁰¹ W dużej mierze jest ono znakiem i potrzebą czasu. Por. H. Sanoff, *Integrowanie programowania ewaluacji i partycypacji w projektowaniu architektonicznym*, Wyd. Nauk. SPiA, Poznań 1999, s. VII. Jednak np. A. Wallis wskazywał na niski walor badań opinii, o ile nie są one konfrontowane z innymi materiałami. Subiektywizm, różnicowanie preferencji, punktów odniesienia, doświadczeń respondentów znacząco wpływają też na wyrażane opinie. Por. A. Wallis, *Socjologia i kształtowanie przestrzeni*, PIW, Warszawa 1971, s. 17-19.

³⁰² H. Sanoff, op. cit., s. 30.

³⁰³ J. Colquhoun wymienia takie techniki w ramach partycypacji mieszkańców w kreowaniu zrównoważonej (*sustainable*) społeczności: mapowanie mentalne, fotografowanie, profilowanie społeczności, sąsiedzkie fora (warsztaty) planistyczne, rejestracje fotograficzne (oceny wizualne?), wizje lokalne i inne. Pisz także, że sposób organizacji wspólnych działań powinien dawać uczestnikom frajdę (*fun*), op. cit., s. 262. Por. także: N. Waters, *Docklands' hands-on heroes*, [w:] „Perspectives on Architecture”, i. 1, v.1 1994, s. 22.

³⁰⁴ Przykładowo, w ramach działań finansowanych ze środków EFRR, przytłaczająca większość przedsięwzięć pod szumnymi tytułami zawierającymi słowo „rewitalizacja” ukrywa zwykłe remonty i modernizacje – najczęściej infrastruktury, obiektów komunalnych lub przestrzeni pozostających w domenie publicznej (głównie samorządowej). Opinią mieszkańców nikt zwykle nie zwraca sobie głowy. Por.: W. Siemiński, T. Topczewska, *Rewitalizacja miast w Polsce przy wsparciu funduszami UE w latach 2004-2008*, Difin, Warszawa 2009, Załącznik 1, s. 96-122.

nym grupy mieszkańców związanych ze środowiskami patologicznymi (alkoholicy, nigdzie nie pracujący i nie szukający pracy, niekiedy mający powiązania ze światem przestępczym). Trudno w tej sytuacji oczekiwać od mieszkańców integracji i motywacji do działania na rzecz wspólnej przestrzeni. Tymczasem Sanoff wśród podstaw partycypacji bezpośredniej wymienia między innymi zainteresowanie i motywację do uczestnictwa, a ponadto wystarczającą ilość czasu, by brać udział we wszystkich fazach projektu.³⁰⁵

Wracając jednak do tytułowego wątku: w związku z tym, co napisano wyżej, podręczniki i przewodniki (*guides, manuals*), podając zasady postępowania przy identyfikowaniu problemów, nacisk kładą na udział przedstawicieli odpowiednich instytucji (zarządzający przestrzenią – np. administracja osiedla, przedstawiciele policji, organizacji mieszkańców, przedsiębiorców działających na analizowanym terenie, ewentualnie projektanci) oraz na pozyskanie odpowiednich danych, zwykle w drodze wywiadów. Dużą, jeśli nie najwyższą wagę przydaje się przede wszystkim przeglądowi – wizji lokalnej sytuacji w terenie (*safety walk*), zwykle z jednoczesnym indagowaniem na temat występowania zagrożeń użytkowników poszczególnych miejsc – głównie mieszkańców okolicznych budynków. W związku z tym w strukturze postępowania – w ramach wypracowywania rozwiązań dla poprawy stanu bezpieczeństwa w środowiskach lokalnych – dużo miejsca zajmują etapy dotyczące doboru osób do zespołu oceniającego, grup roboczych, a także konsultacje i uzgodnienia z partnerami (tab. 3.1).

Tab. 3.1. Struktura wybranych systemów oceny przestrzeni w zakresie zagrożeń przestępczością

Winnipeg Safety Audit Manual (z wykorzystaniem Metrac), Safety Tool Box, Winnipeg Committee for Safety, styczeń 2001	Defensible Space www.defensiblespace.com	Guidance on Local Safety Audits. A Compendium of International Practice European Forum for Urban Safety (EFUS), 2007, s. 20	Safety audit Guide for Crime Prevention Safer Cities Initiative Office, The City of Edmonton, 2000
A. <u>Rekrutacja</u> członków do Zespołu Oceny Bezpieczeństwa	<u>Wywiad</u> : Rozpoznanie problemu poprzez rozmowy z mieszkańcami oraz zarządzającymi		<u>Zaproszenie innych</u> do udziału w ocenie: sąsiadów, członków/aktywi- stów lokalnych organizacji, lokalnych liderów. Korzystne jest zaproszenie osób decyzyjnych lub opiniotwór- czych, ułatwiające późniejsze wprowadzanie zmian
B. <u>Obchód obszaru</u> w celu oceny stanu bezpieczeństwa	<u>Analiza danych</u> na temat struktury demograficznej, sytuacji mieszkaniowej i przestępczości, również analiza rzutów budynków oraz rysunku zagospoda- rowania terenu	<u>Analiza „szeroka i płytka”</u> : wstępna, pobieżna identyfi- kacja problemów, czynników im towarzyszących, z wyko- rzystaniem łatwo dostępnych danych	<u>Konstruowanie</u> (<u>definiowanie</u>) <u>oceny</u> : • określenie obszaru • budowa grupy biorącej udział w audycie: najlepiej 3-7 osób, w przypadku dużych obszarów – kilka zespołów

³⁰⁵ H. Sanoff, op. cit., s. 62.

C. Identyfikacja problemów	Analiza ww. danych i ich porównanie z danymi na temat innych, wcześniej analizowanych miejsc	Szczegółowe i głębokie badanie: analiza ww. czynników, wymagająca daleko idącej uwagi dla ich lepszego zrozumienia	Realizacja oceny • co jest potrzebne • kiedy przeprowadzać • lista kontrolna – ma dać odpowiedzi na główne pytania: – dlaczego nie lubimy tego miejsca – kiedy i dlaczego czuję się tu niekomfortowo – jakie zmiany mogą spowodować poprawę poczucia bezpieczeństwa
D. Formułowanie zaleceń	2-3 dniowa wizja lokalna z udziałem zarządzających i mieszkańców, dokumentacja fotograficzna	Określenie priorytetów i możliwości: na czym strategia powinna się skoncentrować; siły i środki do wykorzystania	Porządkowanie ustaleń: np. grupowanie wg czynników, wg typów przestrzeni itp.
E. Przygotowanie raportu	Konsultacje: spotkania dyskusyjne z użytkownikami/ mieszkańcami na temat ich opinii o problemach oraz wyników analiz. Prezentacja teorii Defensible Space i rozwiązań zastosowanych w podobnych miejscach	Konsultacje i komunikowanie się: konsultacje z beneficjentami (użytkownikami), raport z audytu oraz rozpowszechnianie jego efektów	Podzielenie się rezultatami – otwarte spotkanie dla mieszkańców/ użytkowników, aby mogli wnieść coś od siebie do uzyskanych rezultatów
F. Kontakt z decydentami	Dyskusja, na ile sprawdzone rozwiązania mogą być przydatne w tym miejscu i czy mieszkańcy będą wspierać ich wdrażanie		Formułowanie zaleceń – • określenie najważniejszych wniosków – wg ich doniosłości
G. Weryfikacja/ Ewaluacja			Działanie na rzecz wprowadzenia zmian
Zmiany wprowadzone: • ewaluacja wprowadzonych zmian • kolejna ocena w przyszłości			Kontrola i monitoring
Zmiany nie wprowadzone: • dalsze analizy • alternatywne zalecenia			Komunikacja ze społecznością użytkowników (spotkania, rozsyłanie informacji)

Źródło: tłum. i opr. własne na podstawie materiałów dotyczących poszczególnych metod.

Defensible Space

Stosowany przez Newmana sposób postępowania potwierdza powyższe konstatacje. Na stronie internetowej „newmanowskiego” The Institute for Community Design Analysis Inc. podawany jest tok postępowania przy identyfikowaniu problemów występujących w konkretnej społeczności mieszkańców. Ma on na celu rozpoznanie zarówno społecznych, jak i przestrzennych czynników istotnych dla przeprowadzenia interwencji, która

pozwalaby stworzyć warunki dla nieformalnego nadzoru nad przestrzeniami użytkowymi przez społeczność sąsiedzką. Analizy dotyczą zarówno miejsc na terenie osiedli (tereny zielone, ulice, parkingi, tereny rekreacji i place zabaw), jak i przestrzeni wspólnych w budynkach wielorodzinnych (halle wejściowe, schody, korytarze, windy, pralnie itp.).

Podczas analiz osiedla Five Oaks Newman dysponował danymi opisującymi takie zjawiska, jak:

- zmiana struktury etnicznej populacji ze społeczności prawie w 100% białej do relacji 50/50% białych i Afroamerykanów w ciągu dziesięciu lat; taka zmiana w USA, zwłaszcza w tamtych czasach, wiązała się ze spadkiem przeciętnego poziomu zażyłości mieszkańców oraz wzrostem aktywności środowisk kryminogennych;
- dynamika (wzrost) poziomu rejestrowanej przestępczości, w tym zwłaszcza z użyciem przemocy (także broni palnej) oraz narkotykowej, a także zorganizowanej prostytucji;
- dynamika poziomu cen transakcyjnych domów (spadek w ciągu roku o 11% wobec wzrostu w regionie o 6%);
- udział (35%) ruchu tranzytowego w ogólnym ruchu w osiedlu;
- analizy planów miasta, które pokazały położenie osiedla pomiędzy śródmieściem a peryferiami Dayton i układ ulic w osiedlu tworzących połączenia pomiędzy biegnącymi wokół niego magistralnymi arteriami komunikacyjnymi;
- zmiany proporcji pomiędzy mieszkańcami-właścicielami domów a wynajmującymi na korzyść tych drugich;
- dane na temat udziału pustostanów;
- nieskuteczność działań policji mimo zaangażowania zwiększonych sił oraz posiadania informacji o podłożu rejestrowanych przestępstw, wiążących się ze zorganizowaną działalnością handlarzy narkotyków i сутenerów,

a ponadto:

- dane na temat występujących rodzajów zabudowy mieszkaniowej oraz zlokalizowanych obiektów użyteczności publicznej, w tym szpitala i dwóch dużych szkół.

Newman otrzymał pełne wsparcie departamentów urbanistyki oraz dróg miejskich w postaci wszelkich danych oraz stałej asysty jednego przedstawiciela każdego z departamentów podczas jego pobytu w Dayton. Korzystał także ze współpracy policji, w tym z pełnego dostępu do danych.

Taki materiał pozwolił wyciągnąć wnioski na temat skali oraz szerokiego spektrum przyczyn dynamiki zmian struktury społecznej, sposobu funkcjonowania osiedla oraz podłoża pojawienia się i wzrostu przestępczości. Diagnozowanie występujących problemów było uzupełnione spotkaniami z przedstawicielami departamentów ratusza na temat tego, jak każdy z nich widzi problemy obserwowane w osiedlu, oraz lustracjami terenu osiedla, w tym nocnymi. Przeprowadzano je zarówno w nieoznakowanym pojeździe, jak i z policją, a także w formie objazdu osiedla busem, z udziałem przedstawicieli urzędu, połączonego ze spotkaniami z grupami mieszkańców, podwożeniem ich, a także przerwami

na posiłki wspólnie z grupami mieszkańców. Pozwoliło to uzyskać drogą nieformalną wiele informacji na temat sytuacji w osiedlu.

Newman zakładał zastosowanie idei minisąsiedztw, natomiast istotne było dla niego zidentyfikowanie czynników oddziałujących destrukcyjnie na więzi społeczne w osiedlu i ustalenie sposobów ich zniwelowania.

Rozpoznanie sposobu funkcjonowania osiedla, występujących problemów, w tym przestępczości, skali ruchu tranzytowego oraz analiza jego struktury przestrzennej pozwoliły na zidentyfikowanie dwóch głównych czynników pogarszania się sytuacji wiążących się z kontekstem przestrzennym: ruchu tranzytowego oraz braku przestrzennego zdefiniowania grup sąsiedzkich.

Sam tok dochodzenia do rozwiązań Newman klasyfikował jak w tab. 3.2:

Tab. 3.2. Struktura procesu formułowania rozwiązań wg O. Newmana

Etap	Opis
1. Wstępne rozpoznanie problemu	Omawianie (głównie telefoniczne) występujących problemów (ich przejawów) z przedstawicielami administracji oraz mieszkańcami
2. Zapoznanie przez administrację z dostępnymi danymi	Dane na temat demografii, stanu zabudowy oraz przestępczości. Plany osiedla i budynków
3. Analiza	Analiza uwarunkowań wynikających z zebranego materiału i porównanie z wcześniejszymi doświadczeniami
4. 2-3-dniowa wizyta na miejscu, dokumentacja fotograficzna	Wizytacje w terenie przy udziale przedstawicieli administracji i użytkowników
5. Spotkanie dyskusyjne	Wymiana poglądów: wskazanie problemów przez użytkowników i administrację, a z drugiej strony prezentacja analiz i oceny sytuacji przez ekspertów
6. Diagnoza	Wspólne analizowanie przyczyn i możliwych środków zaradczych
7. Propozycja	Prezentacja na temat idei Defensible Space oraz sposobu, w jaki jej pryncypia zostały wcielone w życie w innych miejscach. Propozycja sposobu interwencji
8. Decyzja	Postawienie pytania, czy przedstawiciele administracji i mieszkańcy akceptują tok myślenia wynikający z zasad koncepcji oraz są gotowi przejąć nieformalną kontrolę nad terenem swojego zamieszkania, jako że „ <i>technologia Defensible Space przynosi rezultaty tylko przy akceptacji mieszkańców</i> ”

Źródło: tłum. i opr. własne, na podstawie: www.defensiblespace.com/institute.htm, zakładka: the institute/how it works?, odczyt z 19.11.2009.

Newman dokonał sekwencji analiz graficznych planu osiedla, wyodrębniając jednostki strukturalne, które powinny stać się podstawą wydzielenia zespołów sąsiedzkich.

Powyższy tok postępowania nie zawiera szczegółów na temat sposobu identyfikacji poszczególnych czynników wpływających na społeczną dezorganizację i zagrożenia przestępczością. Można wywnioskować, że formułowanie środków zaradczych odbywało się w dużej mierze poprzez odniesienie zastanej sytuacji społecznej i przestrzennej oraz notowanych problemów, jak też wskazywanych przez mieszkańców uciążliwości do fundamentów idei Defensible Space (a zwłaszcza jej podstawowego czynnika: kontroli społecznej)³⁰⁶ oraz rozwiązań wcześniej zastosowanych podczas innych działań interwencyjnych. Ziden-

³⁰⁶ www.defensiblespace.com/institute.htm, zakładka: the institute/seminars, odczyt z 19.11.2009.

tyfikowano czynniki sprawcze dezorganizacji społecznej i braku utożsamienia mieszkańców z miejscem zamieszkania. Były to: ruch tranzytowy i związana z tym obecność osób spoza kręgu mieszkańców, brak zdefiniowania przestrzeni dla grup sąsiedzkich, a także niekorzystne przekształcenia struktury społecznej wspólnoty mieszkańców. Pozwoliło to sformułować opisane już wcześniej instrumenty interwencji oraz strategię ich wdrożenia.

Design Against Crime

Design Against Crime to element filozofii tworzenia (projektowania) wszelkich produktów – również niematerialnych (jak usługi) – z bezwarunkowym nastawieniem na rzeczywiste potrzeby odbiorcy z uwzględnieniem wszelkich, w tym odległych konsekwencji wytworzenia produktu oraz jego użytkowania. Wiąże się to z koncepcją cyklu życia produktu. Podejście to, zaadaptowane w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa i przeciwdziałania zagrożeniom przestępczością pod nazwą cykl życia przestępstwa (*crime lifecycle*), uwzględnia całokształt uwarunkowań i dalekosiężnych konsekwencji przestępstwa – od pojawienia się predyspozycji i motywacji sprawcy oraz warunków miejscowych aż do odległych indywidualnych i społecznych konsekwencji czynu, np. w sferze psychiki.³⁰⁷

W ramach tego procesu przewidziano cztery etapy, które mają doprowadzić, obok normalnego toku procesu projektowego, do identyfikacji aspektów przestępczości potencjalnie związanych z produktem, usługą lub przestrzenią będącą przedmiotem projektowania, w tym dotyczących okresu przed ewentualnym wystąpieniem przestępstwa oraz po nim.³⁰⁸

Etap 1: konsultacje (wsparcie i wpływ na proces Design Against Crime podmiotów zainteresowanych zarówno z samej organizacji, jak i spoza niej).

Etap 2: analizy możliwego ryzyka i problemów przestępczych związanych z projektowanym produktem, usługą lub środowiskiem.

Etap 3: weryfikacja poprawności zastosowanych rozwiązań w kontekście uwzględnienia przy ich tworzeniu zagrożeń zidentyfikowanych na etapie 2.

Etap 4: ewaluacja reakcji odbiorców i przestępców na przyjęte rozwiązania. Wnioski do przyszłych prac i rozwiązań projektowych.

Analizy w etapie 2 bazują na koncepcji „cyklu życia” przestępstwa, biorąc pod uwagę różne jego aspekty. Występujący tam aspekt 4 dotyczy cech samego produktu, miejsca lub środowiska. Wymienia się:

- podatność na wiktyimizację ofiary lub obiektu ze względu na sposób zachowania, ubiór oraz anonimowość albo trudność identyfikacji;
- podatność na wiktyimizację otoczenia obiektu przestępstwa, w tym zwłaszcza łatwość dostępu.

³⁰⁷ Por. A.B. Wootton, C.L. Davey, *Crime Lifecycle. Guidance for generating Design Against Crime ideas*, Design Against Crime Solution Centre, Univ. of Salford, 2003, s. 4.

³⁰⁸ Ibidem, s. 4-5.

W ramach koncepcji „cyklu życia” przestępstwa, kształtując rozwiązania projektowe, uwzględnia się takie kategorie czynników, jak:³⁰⁹

- gotowość sprawcy do działania,
- dostępność środków do popełnienia przestępstwa,
- obecność lub dostęp sprawcy do miejsca przestępstwa,
- uwarunkowane projektowo cechy produktu, miejsca lub środowiska wpływające na możliwość popełnienia przestępstwa,
- zachowania, działania i możliwości innych podmiotów,
- postrzeganie przez sprawcę ryzyka, wysiłku i korzyści,

a po zaistnieniu przestępstwa:

- jego bezpośrednie skutki,
- warunki wykrycia sprawcy,
- uwarunkowania procesu karnego,
- konsekwencje długookresowe.

W zakresie cech produktu lub miejsca uwarunkowanych projektowo bierze się pod uwagę takie aspekty, jak podatność na wiktylizację obiektu lub osoby (łatwość fizycznego przywłaszczenia przedmiotu, anonimowość, trudność identyfikacji) oraz podatność na wiktylizację otoczenia, w tym szczególnie łatwość dostępu.

Sformułowano zestaw kryteriów pozwalających zidentyfikować produkty zagrożone przestępczością. Zagrożone produkty to takie, które są przez przestępców postrzegane jako wartościowe i łatwe do przemieszczenia, natomiast miejsca takie, które są dostępne, pozbawione nadzoru oraz ułatwiające dokonanie zniszczeń.³¹⁰

W podejściu praktycznym, jako drogę do identyfikacji cech przedmiotu lub miejsca mogących zawierać potencjał wiktylizacji, podano odpowiedź na dwa pytania:³¹¹

Jakie są czynniki wiktylizacji Twojego projektu?

Jak Twoje rozwiązania projektowe mogą ograniczyć ten potencjał wiktylizacji?

Site Assessment

Metoda zorientowana jest w dużej mierze na identyfikację i zrozumienie relacji człowiek – otoczenie przestrzenne w wybranym miejscu lub obszarze, w tym potencjalną i faktyczną strukturę przestępczości.

Układ działań w ramach Site Assessment przedstawia tabela 3.3.

³⁰⁹ Ibidem, s. 4.

³¹⁰ Ibidem, s. 12.

³¹¹ Ibidem.

Tab. 3.3. Składowe analizy w formule Site Assessment

Etap planowania:
a) Identyfikacja problemu (ciąg pytań: kto?, co? gdzie?, kiedy? dlaczego? oraz jak?),
b) Identyfikacja głównych zainteresowanych i ich roli,
c) Schemat działań mających prowadzić do rozwiązania problemu
Kompletowanie danych i analizy:
a) Informacje demograficzne,
b) Dane o sposobie użytkowania terenu,
c) Dane o przestępczości i ich analiza,
d) Wizja lokalna,
e) Zebranie opinii mieszkańców/użytkowników
Analiza danych i konkluzja:
Opracowanie (najlepiej w formie raportu)
Ogłoszenie wyników
Prezentacja ustaleń zainteresowanym
Wdrożenie

Źródło: tłum. i opr. własne na podstawie: *CPTED Essentials. Crime Prevention through Environmental Design: participant workbook*, SAPOL, Adelaide, s. 56-62.

Audyt bezpieczeństwa

W odniesieniu do przestrzeni i sfery bezpieczeństwa operuje się przede wszystkim określeniem „audyt bezpieczeństwa” w kontekście przestępczości (*crime prevention safety audit*³¹²). Analiza stanu bezpieczeństwa traktowana jest jako element strategicznego podejścia do kwestii poprawy bezpieczeństwa. Podejścia, które ma dać trwałe i znaczące efekty nie tylko w wąsko rozumianej sferze bezpieczeństwa, ale również w sferze społecznej (integracja i aktywizacja społeczności lokalnej, na przykład sąsiedzkiej).³¹³ Audyt (określany także jako *crime profile*, *environmental scan* czy *security diagnosis*) ma na celu pozyskanie niezbędnej wiedzy (danych), ale także udział różnych partnerów, których zaangażowanie jest konieczne dla uzyskania efektu końcowego.³¹⁴

Przed audytem stawia się nie tyle zadanie wyłącznej analizy przestępczości, ale także jej związków z czynnikami społeczno-ekonomicznymi, a także z szerszym kontekstem polityczno-instytucjonalnym.³¹⁵

Standard PN-EN 14383-1 *Zapobieganie przestępczości* zawiera natomiast pojęcia „metoda szacowania” w odniesieniu do „ilościowego i pomiarowego określenia sytuacji na podstawie danych parametrów, w celu jej obiektywnej oceny w zakresie zapobiegania przestępczości” oraz „przegląd stanu przestępczości” jako „analiza danego środowiska pod względem rodzaju, typu, częstotliwości i wagi występujących tam problemów kryminalnych”, a także „analiza ryzyka – rozpoznanie i ocena zagrożenia przestępczością”.

³¹² *Safety audit guide for crime prevention*, The City of Edmonton, 2000.

³¹³ Wymienia się efekty dydaktyczne, lepsze zrozumienie problemów współczesnego miasta, aktywizację postaw wspólnotowych, por. *Guidance on local safety audits. A compendium of international practice*, European Forum for Urban Safety (EFUS), 2007.

³¹⁴ *Ibidem*, s. 9.

³¹⁵ *Ibidem*, s. 10.

Schemat procesu formułowania strategii prewencji w skali urbanistycznej

Ten sam standard w swej części 2 zawiera prezentowany już (ryc.2.9) schemat „procesu prewencji i redukcji przestępczości i obawy przed przestępczością poprzez planowanie urbanistyczne i zarządzanie”.³¹⁶ Zawiera on część wprowadzającą oraz 7 etapów: od przeglądu/oceny problemów przestępczości (Krok 1) do monitorowania i działań korygujących (Krok 7).

Krok 1 zawiera dwie składowe:

- a) określenie problemów przestępczości, które wymagają rozwiązania,
- b) określenie czynników środowiska fizycznego, które mogą mieć udział w występujących (lub antycypowanych w przypadku oceny rozwiązań projektowanych) zagrożeniach przestępczością.

Składowa b) opiera się na załączniku (Aneks C), który zawiera jedynie krótką charakterystykę:

- czynników charakteryzujących „niebezpieczne miejsca” (C.2), a w tym:
 - aktywności generujące poczucie zagrożenia (C.2.1),
 - wandalizm i zły poziom utrzymania (C.2.2);
- rozwiązań urbanistycznych przyczyniających się do powstawania problemów (C.3: *Problematic urban design*), w tym:
 - niedostatek kontroli (C.3.1),
 - izolacja – brak widoczności przez innych użytkowników (C.3.2),
 - niedostateczne warunki orientacji oraz obecność dróg alternatywnych (C.3.3).

Patrząc na powyższy zestaw krytycznie, można stwierdzić, że:

- norma nie zawiera żadnej skonkretyzowanej wskazówki, w jaki sposób można zidentyfikować czynniki przestrzenne, które powinny być rozpatrywane jako potencjalny przedmiot ingerencji (obojętnie czy na poziomie rozwiązań projektowanych, czy też już funkcjonujących);
- zestaw dotyczy w dużej mierze aspektów subiektywnych (poczucie zagrożenia/bezpieczeństwa) oraz czynników, które znane są z zestawu pryncypiów kształtowania bezpiecznej przestrzeni (C.3.1, 2 i 3); brak jest odniesień tych podstawowych kryteriów do konkretnych rozwiązań przestrzennych oraz sposobu postępowania;
- co do metod, to w opisie do Kroku 1 wspomnianego schematu³¹⁷ mówi się jedynie o rekomendacji dla stosowania nowych metod (raczej w rozumieniu narzędzi), takich jak: mapowanie przestępczości, ankietowanie ofiar, wywiady ze sprawcami, audyty i inne.

Obecność w omawianym schemacie składowej dotyczącej identyfikowania czynników wiążących się z rozwiązaniami środowiska fizycznego w skali urbanistycznej, oraz równoległe faktyczny brak oprzyrządowania ułatwiającego jej realizację jest istotną luką wymagającą usunięcia.

³¹⁶ Por. CEN/TR 14383-2:2007, Fig. 1, s. 28 oraz opis tamże, s. 25-27.

³¹⁷ Dotyczącego identyfikowania czynników przestrzennych, ale i identyfikacji występujących problemów z przestępczością.

3.2.2. Metody identyfikacji i diagnozowania kryminogennych elementów przestrzeni

Czołowe miejsce zajmują metody biorące za podstawę opinie osób związanych z badaną przestrzenią, zwykle użytkowników lub właścicieli albo zarządzających. W związku z tym najczęściej stosowanym narzędziem jest metoda pytań i odpowiedzi w formie kwestionariusza.

Zakres i przedmiot pytań zdeterminowane są przez problemy typowe dla kategorii przedmiotu analizy oraz elementy przestrzeni lub rozwiązania związane z sytuacyjnym uwarunkowaniem przestępczości, a także charakterystyczne dla rodzaju obszaru i kategorii użytkowników, które mają być beneficjentami interwencji.

Publikacje zagraniczne propagujące wdrażanie programów czy strategii poprawy stanu bezpieczeństwa z uwzględnieniem wpływu rozwiązań przestrzennych zawierają niejednokrotnie zestawy pytań, czy też nawet formularze ankietowe, które mają umożliwić poznanie opinii użytkowników i bardzo często sytuują je jako sedno procesu identyfikacji występujących problemów (określanego zwykle jako audyt³¹⁸ bezpieczeństwa – *safety audit*).

METRAC Safety Audit

Narzędziem zorientowanym głównie na diagnozowanie już wcześniej wskazanego miejsca była propagowana przez METRAC³¹⁹ w Toronto metoda oceny bezpieczeństwa (*safety audit*).

Wekerle i Whitzman publikowały wzór listy kontrolnej, która miała zastosowanie do diagnozowania miejsc sprzyjających zagrożeniom wobec kobiet (zwłaszcza w zakresie przestępstw seksualnych oraz napaści). Była ona pomyślana jako narzędzie identyfikacji problemów z przestrzenią i w przestrzeni do zastosowania przez zwykłych użytkowników przestrzeni publicznej (a właściwie użytkowniczeki, bo istotnym elementem był punkt widzenia i opinia osoby przeprowadzającej ocenę). Założono przy tym, że w zasadzie osoba wypełniająca formularz zasięgnie opinii innych, znanych sobie użytkowników analizowanej przestrzeni, i w ten sposób wyrażone opinie będą miały szerszą podstawę. Można mówić o opiniach właśnie, co zresztą w kontekście profilu tego akurat postępowania i założenia, że podmiotem nie będzie ekspert, ma swoje uzasadnienie,³²⁰ jako że mówi się o typowo subiektywnym kryterium identyfikowania problemów w przestrzeni, tj. wskazywaniu miejsc, które „przeszkadzają”, „niepokoją” (*bother*) podmiot oceniający. Jest to więc podejście zbli-

³¹⁸ Wydaje się, że należy przekładać to określenie na język polski jako „ocena”, ponieważ audyt ma swoje ściśle reguły i dotyczy raczej oceny sposobu realizacji określonej sfery działalności organizacji lub instytucji w zakresie zgodności z przepisami prawa oraz osiągania postawionych przed nią celów. Por. *Uniwersalny słownik języka polskiego*, PWN, Warszawa 2003, s. 147, a także <http://pl.wikipedia.org/wiki/Audyt>.

³¹⁹ The Metro Toronto Action Committee on Public Violence Against Women and Children.

³²⁰ Jest to szerszy problem potrzeb grup mniejszościowych często nie rozumianych przez ogół. W tym przypadku chodzi o kategorie osób szczególnie narażonych na ryzyko stania się ofiarą przestępstwa. Panuje przy tym opinia, że kobiety są bardziej wyczulone na przejawy różnych problemów - chodzi zwłaszcza o ignorowane przez mężczyzn oznaki potencjalnych zagrożeń. Miejsca bezpieczniejsze dla kobiet są bezpieczniejsze dla wszystkich. Por. G.R. Wekerle, C. Whitzman, *Safe cities. Guidelines for planning, design and management*, Van Nostrand Reinhold, Toronto 1995, s. 157.

żone do metod stosowanych w psychologii środowiskowej, gdzie wykorzystuje się opinie bazujące na indywidualnej percepcji (Indeks Spostrzeganej Jakości Środowiska, czy nawet Indeks Emocjonalnych Reakcji na Środowisko).³²¹ Nic dziwnego zatem, że instrukcje wypełniania formularza odwołują się do odczuć respondenta:

- *Dlaczego nie lubię tego miejsca?*
- *Kiedy i dlaczego czuję się tutaj niekomfortowo?*
- *Jakie zmiany spowodowałyby, że poczułabym się bezpieczniej?*

A także do jego (jej) wyobraźni:

- *Co, jeśli przechodziłabyś tędy późno w nocy?*
- *Co, jeśli musiałabyś czekać na kogoś, kto by Cię podwiózł?*

oraz:

- *Czy można by czuć się tu bezpiecznym zimą lub w deszczu?*³²²

Lista dotyczy zarówno przestrzeni zewnętrznych, jak i w budynkach. Zastosowanie miała zasadniczo na etapie diagnozowania już uprzednio wybranego miejsca lub przestrzeni. Niekiedy wybór miejsca jest oczywisty, jeśli są to wspomniane wcześniej miejsca, które jednoznacznie sprawiają problem lub są przyczyną poczucia zagrożenia. Jeśli wybór nie jest oczywisty, to autorki³²³ podają następujące możliwości:

- pełna ocena typowej ulicy;
- ocena całego osiedla z punktu widzenia jednego lub dwu czynników, takich jak oświetlenie lub oznakowanie;
- ocena drogi do i od przystanku, sklepu, centrum osiedlowego.³²⁴

Układ formularza listy kontrolnej METRAC przedstawia tabela 3.4.

Tab. 3.4. Zestaw pytań listy kontrolnej w formule METRAC, Toronto, Kanada

Lista kontrolna oceny stanu bezpieczeństwa	
□ PRZESTRZEŃ ZEWNĘTRZNA	□ PRZESTRZEŃ W BUDYNKU
• obszar: • określenie miejsca: • data: • dane przeprowadzającego ocenę: • powód przeprowadzenia oceny:	
1. Wrażenia ogólne: • pierwsza reakcja: • 5 słów najlepiej charakteryzujących miejsce:	
2. Oświetlenie Wrażenie na temat oświetlenia Czy jest wystarczające? Ile lamp nie świeci? Jaki jest odsetek lamp nieświejących? Czy możesz zidentyfikować twarz z odległości 25 jardów? Czy wiesz, do kogo zatelefonować, gdy lampy nie świecą, są uszkodzone lub nie zostały włączone?	

³²¹ Por. P.A. Bell i in., op. cit., s. 57.

³²² G.R. Wekerle, C. Whitzman, op. cit., s. 162.

³²³ G.R. Wekerle, C. Whitzman, op. cit., s. 159.

³²⁴ Jest to więc ocena typowo newralgicznych elementów przestrzeni. Por. rozdz. 1.3.4.

Czy oświetlenie jest ograniczone przez drzewa lub krzewy?

Na ile prawidłowo oświetlone są ciągi piesze i chodniki?

W jakim stopniu oświetlone są znaki kierujące i mapy?

3. Oznakowanie

Czy jest oznaczenie identyfikujące miejsce, w którym się znajdujesz?

Jeśli nie, to czy są znaki kierujące lub mapy nieopodal, które pozwolą Ci ustalić, gdzie jesteś?

Czy są oznaczenia, gdzie szukać pomocy w sytuacjach awaryjnych?

Czy są oznaczenia kierujące do wjazdu dla wózków?

Czy drzwi wyjściowe pozwalają się zorientować, dokąd prowadzą?

Czy jest informacja o godzinach otwarcia obiektu?

Wrażenie o ogólnym stanie oznakowania:

Jakie oznakowania powinny zostać dodane?

4. Pole widzenia

Czy możesz wyraźnie widzieć, co znajduje się przed Tobą?

Jeśli nie, to dlaczego?

Czy istnieją miejsca, gdzie ktoś może się ukryć?

Jeśli tak, to gdzie?

Co mogłoby poprawić widoczność (transparentny materiał, zaokrąglenie narożników, zwierciadła, przycięcie krzewów, usunięcie śniegu, usunięcie pojazdów)?

5. Opustoszenie – w zasięgu wzroku

Czy w czasie przeprowadzania oceny teren sprawiał wrażenie opustoszałego?

Jak dużo osób może być wokół (w poszczególnych porach dnia)?

Czy łatwo jest przewidzieć, kiedy użytkownicy będą wokół?

Czy występuje system monitoringu lub nadzoru?

6. Opustoszenie – w zasięgu słuchu

Jak daleko znajduje się najbliższa osoba mogąca usłyszeć wołanie o pomoc?

Jak daleko znajduje się najbliższy element systemu bezpieczeństwa (alarm, pracownik ochrony, telefon alarmowy)?

Czy widzisz telefon lub znak kierujący do pomocy w sytuacji zagrożenia?

Czy teren jest patrolowany?

Jeśli tak, to z jaką częstotliwością?

7. Elementy nie dające wyboru trasy przemieszczania się

Jak łatwo można przewidzieć trasę przejścia kobiety?

Czy jest dostępna alternatywna dobrze oświetlona, uczęszczana droga lub przejście?

Czy jesteś w stanie stwierdzić, co znajduje się po drugiej stronie przejścia, tunelu lub łącznika?

Czy występują narożniki, wnęki lub krzewy, gdzie ktoś może się ukryć i oczekiwać na Ciebie?

8. Potencjalne enklawy i wyizolowane miejsca przyległe

Czy występują puste pomieszczenia, które powinny zostać zamknięte?

Czy występują małe, ściśle zdefiniowane tereny?

Czy są małe, ograniczone tereny, gdzie możesz pozostawać niewidoczna?

9. Drogi ucieczki (przestępcy)

Jak łatwo napastnik może zniknąć (oddalić się)?

Czy występuje więcej niż jedno wyjście?

10. Formy użytkowania terenów przyległych

Jakie jest przeznaczenie otaczających lub okolicznych terenów?

Czy można zidentyfikować właściciela lub zarządcę okolicznych terenów?

11. Stan utrzymania

Wrażenia dotyczące stanu utrzymania.

Czy widoczne są leżące dokoła odpady?

Czy wiadomo, komu należy zgłaszać uwagi dotyczące stanu utrzymania?

Z Twojego doświadczenia: jak długo zwykle zajmuje dokonanie napraw?

12. Czynniki humanizujące miejsce

Czy odczuwa się rękę gospodarza?

Czy odbiera się miejsce jako porzucone?

Czy na ścianach obecne jest graffiti?

Czy według Ciebie na ścianach występują rasistowskie lub seksistowskie hasła/znaki/obrazy?
 Czy widoczne są oznaki wandalizmu?
 Czy zmiana materiałów, odcienie, faktury lub barwy mogą poprawić Twoje poczucie bezpieczeństwa?

13. Ogólne rozwiązania projektowe

Ogólne wrażenie na temat jakości rozwiązań projektowych.
 Jeśli nie znalazłbyś tego miejsca, to czy łatwo byłoby ci odnaleźć drogę?
 Czy miejsce „ma sens”?
 Czy miejsce jest zbyt rozczłonkowane?
 Czy występuje deprymująca liczba poziomów?

14. Sugerowane usprawnienia

Jakie widziałabyś usprawnienia?
 Czy masz jakieś szczególne sugestie?

Źródło: tłum. i opr. własne na podstawie: G.R. Wekerle, C. Whitman, op. cit., s. 163-167.

Pytania w kategoriach od 2 do 14 dotyczą już dość szczegółowych aspektów poszczególnych kategorii czynników i są zróżnicowane co do swojej formy w sposób dostosowany do specyfiki problemu, jaki ma być zdiagnozowany. Każda kategoria zawiera różne formy pytań, co – trzeba przyznać – zapewnia wszechstronność diagnozy.

We wszystkich właściwie kategoriach zastosowano pytania, na które należy udzielić odpowiedzi *Tak/Nie*, ewentualnie niekiedy: *Nie wiem* (np. poz. 2: *Czy oświetlenie jest wystarczające?* lub poz. 7: *Czy jest dostępna alternatywna dobrze oświetlona, uczęszczana droga lub przejście?*). Ponadto w wielu kategoriach wykorzystano pytania wielokrotnego wyboru, gdzie należy wskazać występujące elementy lub rozwiązania, a także pytania jednokrotnego wyboru z odpowiedzią wartościującą, które mają pozwolić na ocenę analizowanego aspektu (np. *bardzo zły, zły, satysfakcjonujący, dobry, bardzo dobry* w odpowiedzi na pytanie o wrażenie na temat systemu informacyjnego albo: *bardzo łatwo, dość oczywiste, brak możliwości* w odpowiedzi na pytanie: *Jak łatwo można przewidzieć trasę przejścia kobiety?*). Ponadto prawie każda kategoria (a 14. wyłącznie) zawiera miejsce na komentarz opisowy.

W podejściu zastosowanym w narzędziach oceny wykorzystywanych przez METRAC występuje niekonsekwencja metodologiczna, polegająca na połączeniu aspektu identyfikacji występujących problemów z pytaniami o sugestie na temat zmian i usprawnień: pytania dotyczące obydwu tych kwestii są wymieszane. Wydaje się, że jest to niekorzystne łączenie etapu identyfikacji problemów ze stadium określania środków oddziaływania oraz formułowania strategii interwencji. Podobnie nie oddzielono od siebie kwestii ukształtowania rozwiązań przestrzennych, diagnozy rodzajów i stanu wyposażenia oraz stanu utrzymania i w ogóle zarządzania przestrzenią, a zestawy pytań odnoszą się zarówno do stanu obiektywnego, jak i opinii wypełniającego formularz.

CPTED Site Assessment

Rozpoznanie istniejących uwarunkowań w środowisku lokalnym jest istotnym elementem wdrażania strategii CPTED.³²⁵ Metodologia jej wdrażania składa się z 5 etapów:

³²⁵ CPTED Essentials..., op. cit., s. 55 i kolejne.

1. Planowanie.
2. Zbieranie danych i badania.
3. Analiza danych i wnioskowanie.
4. Komunikowanie rezultatów beneficjentom.
5. Działanie (wdrażanie).

Koncentrując się tylko na etapie analizy danych i wnioskowania (etap 3) związanym z oceną obszaru lub miejsca: w wymiarze praktycznym CPTED popularyzowane jest w przystępnej formie możliwej do zastosowania na poziomie lokalnym przez samych mieszkańców lub administratorów. W związku z tym sposób analizowania danych oraz wyciągania z nich wniosków również oparto na subiektywnej ocenie, wręcz intuicji przeprowadzającego analizę, dzieląc ów proces na etapy:

- podsumowanie ustaleń z etapu gromadzenia i analizy danych za pomocą przygotowanych list formularzy kontrolnych,
- wskazanie najbardziej istotnych aspektów – problemów (według oceny prowadzącego analizę),
- sformułowanie sugestii odnośnie do propozycji strategii prewencji (adresując je do wskazanych problemów).

Zaleca się, aby baza do podjęcia decyzji przez gremium zainteresowanych (beneficjentów) miała formę raportu, zawierającego:

- a) podstawowe informacje na temat tego, czym jest CPTED – streszczenie założeń i zasad, streszczenie elementów projektu;
- b) przedmiot raportu – metodologia gromadzenia i obróbki danych, ustalenia z każdego z 5 elementów/faz przetwarzania danych oraz fazy badawczej, jakie są obszary zagrożeń/zainteresowania i dlaczego, uwarunkowania i możliwości: obecne i potencjalne przyszłe możliwości wdrożenia założeń CPTED;
- c) konkluzja – podsumowanie ustaleń, rekomendacje/priorytety, sugerowane działania, plan komunikowania rezultatów i działań do podjęcia (uwzględniając obszary odpowiedzialności);
- d) załączniki: fotografie, mapy itp.

Sposób przeprowadzenia oceny programowany jest w pierwszym etapie (planowania), który podzielono na trzy części:

- a) sposób rozwiązania problemu (*kim są napastnicy, ofiary, zaangażowani członkowie społeczności?, jakie są rodzaje przestępstw?, kto, co, gdzie, kiedy, dlaczego i jak może powodować problemy?*, sugestie, poziom realności zmian proponowanych w odniesieniu do miejsca);
- b) identyfikacja zainteresowanych i ich ról (kolegialne nadzorowanie procesu oceny, obserwacja, odwiedzanie miejsc, wywiady z użytkownikami i dostęp do danych);
- c) schemat działania (*cel oceny miejsca, zakres przedsięwzięcia, uwarunkowania, wyniki, cele, kluczowe dane, kamienie milowe, główni zainteresowani, sposób ewaluacji projektu*).

Zestawy danych, które powinny być podstawą analizy, prezentuje tabela 3.5.

Tab. 3.5. Zestaw danych do analizy wg zasad CPTED

Kategoria danych	Opis
• dane demograficzne	charakterystyka populacji, w tym jej dynamika, obraz grup użytkowników oraz oddziaływań społecznych i kulturowych, identyfikacja zasadniczych grup użytkowników rejonu i w związku z tym spodziewanych sposobów korzystania z przestrzeni: dzieci, młodzież, dorośli, rodziny, starsi, niepełnosprawni, mniejszości etniczne, pracodawcy/handlowcy, sklepikarze, mieszkańcy, użytkownicy transportu zbiorowego, turyści, osoby z wadami słuchu/wzroku, osoby z niesprawnością ruchową itd.
• dane na temat użytkowania terenu	powinny pomóc zrozumieć strukturę funkcjonalno-przestrzenną obszaru: identyfikacja rejonów zamieszkania, przestrzeni zdominowanych przez usługi, rejonów produkcyjne, szkoły, przepływy ruchu, ułatwić również przewidywanie ewentualnych przyszłych inwestycji i zmian, mogących wynikać np. z istniejących dokumentów lub planów
• dane i analizy na temat przestępczości	rejestrowane zdarzenia i uwarunkowania bezpieczeństwa (stosowane zabezpieczenia, środki ochrony, działania), poziom aktywności policji, rozmieszczenie i struktura przestępczości, relacje użytkowników, dane statystyczne i/lub geograficzne
• obserwacje/lustracja w terenie	formalne i nieformalne przeglądy w celu uzyskania wiedzy z pierwszej ręki na temat tego, jak, kiedy i przez kogo ta przestrzeń jest użytkowana i gdzie mogą się pojawić problemy; przeprowadza się zarówno lustracje nieformalne, jak i z udziałem przedstawicieli instytucji/grup zainteresowanych; zaleca się zwracać uwagę na: czynniki kluczowe dla koncepcji i zasad CPTED, osoby użytkujące poszczególne miejsca, szczególnie obecność osób z grup potencjalnych ofiar, lokalizację miejsc zagrożonych (parkingi, przystanki, przestrzenie otwarte, usługi), elementy wspomagające orientację i pozwalające spodziewać się pomocy, rodzaje i rozmieszczenie aktywności i generatorów aktywności (usługi, aktywności biznesowe i grup wspólnotowych), wskaźniki zróżnicowanego użytkowania przestrzeni po godzinach dużej aktywności, potencjał różnicowania sposobu użytkowania/możliwości organizacji w przestrzeni imprez wspólnotowych, elementy transportu zbiorowego/trasy pieszych, generalny wygląd obszaru, koegzystencję różnych form mieszkalnictwa (publiczne vs. prywatne), aktywność policji, możliwości i rozmieszczenie miejsc wstępu potencjalnych sprawców na teren obszaru
• wywiady z użytkownikami/mieszkańcami	mogą być realizowane niezależnie lub w powiązaniu z przeglądem obszaru; powinny ukazać sferę bezpieczeństwa obszaru z punktu widzenia użytkowników i zmierzać do zrównoważenia innych źródeł informacji, przynosząc dane o miejscach i czynnikach wpływających na lęk przed przestępczością i generalnie na poczucie bezpieczeństwa; podmioty wywiadów: członkowie społeczności lokalnej (mieszkańcy, sklepikarze/handlowcy, biznes), urzędnicy samorządowi, członkowie ciał przedstawicielskich, policja, grupy czujności sąsiedzkiej, przedstawiciele grup specyficznych (grupy wiekowe, młodzież, niepełnosprawni), inne organizacje

Źródło: tłum. i opr. własne na podst. *CPTED Essentials...*, op. cit., s. 55 i kolejne.

Niestety, wiele z tych danych z pozycji działań nieformalnych w polskich realiach byłoby bardzo trudnymi do zdobycia, skoro trudno jest je uzyskać, przygotowując na przykład obligatoryjne opracowania planistyczne.

Publikacja³²⁶ zawiera wzory formularzy list kontrolnych, które składają się z ogólnych pytań na temat poszczególnych aspektów funkcjonowania obszaru (np.: *Czy oświetlenie jest wystarczające?*, *Czy teren jest użytkowany zgodnie z przeznaczeniem?*), na które należy udzielić odpowiedzi „Tak/Nie” oraz wypełnić rubrykę: *Komentarz/konieczne usprawnienia*.

Po skompletowaniu odpowiedzi na tak postawione pytania można dysponować danymi na temat występujących problemów, a sugestie co do koniecznych zmian mogą po-

³²⁶ Ibidem.

móc w określeniu sfer, w odniesieniu do których należy podjąć działania (diagnostyczne, w zakresie organizacji i zarządzania oraz np. projektowe). Użytkownicy identyfikują ogólne problemy lub ich przejawy i następuje delegacja ich szczegółowego zdiagnozowania oraz podjęcia działań zmierzających do ich rozwiązania do właściwych podmiotów odpowiedzialnych. Odbyna się to w taki sposób, że powinno nastąpić przedstawienie i przedyskutowanie rezultatów analiz (raport, prezentacja, brief-raport, prezentacja na miejscu oraz inne, w zależności od grupy odbiorców) z udziałem najczęściej, użytkowników/właścicieli lub zarządu (np. wspólnoty mieszkaniowej), i na tej podstawie podjęcie decyzji na temat dalszych działań.

Ostatni etap, czyli *Działania*, może przybierać różne formy w zależności od podjętych decyzji oraz na przykład od roli poszczególnych uczestników procesu i rodzaju rekomendacji: pozostawienie sprawy podmiotom odpowiedzialnym, lobbowanie na rzecz zmian, poszukiwanie finansowania, zainicjowanie grupy roboczej na rzecz działań, asystowanie przy zmianach/formułowaniu rozwiązań projektowych i planów.

Celem finalnym tak skonstruowanych analiz ma być ustalenie:

- źródeł zagrożeń,
- ich charakteru,
- uwarunkowań, które na nie wpływają.

Generalnie tak skonstruowanej metodologii przeprowadzania oceny uwarunkowań miejsca lub obszaru w kontekście CPTED przyświeca cel ustalenia miejscowych relacji pomiędzy użytkownikami a środowiskiem, włączając w to występującą rodzajowo-przestrzenną strukturę przestępczości oraz czynników bezpieczeństwa.³²⁷

Formuła analizy kryminalistycznej

Uwarunkowania przestrzenne wchodzi w skład czynników wpływających na występowanie zdarzeń przestępczych. W związku z tym w wielu przypadkach do ich diagnozowania wykorzystuje się sposób podejścia zbliżony do stosowanego w analizach kryminalnych, czy też kryminalistycznych. Celem takich analiz jest wykrycie wzajemnych związków i relacji pomiędzy różnymi elementami związanymi (często pozornie niezwiązanymi) z problemem. Patrząc z pozycji laika, analizy te mają swoją specyfikę, która polega między innymi na podstawowym znaczeniu, jakie ma umiejętność łączenia ze sobą pozornie niepowiązanych faktów, poszlak, śladów itp. w ciągu przyczynowo-skutkowe. Drugim charakterystycznym aspektem jest konieczność szybkiego identyfikowania elementów ważnych i nieznaczących oraz marginalnych, tak aby nie tracąc cennego czasu, uchwycić sedno problemu odrzucając czynniki lub ślady nieistotne albo mające wprowadzić w błąd. Duże jest więc znaczenie doświadczenia i intuicji prowadzących takie analizy.³²⁸

³²⁷ CPTED Essentials..., op. cit., s. 56.

³²⁸ Autorzy poradnika w tym zakresie używają sformułowań: „zdrowy rozsądek”, „indywidualna analiza”, „innowacyjność” oraz „kreatywność”. Por. R. Głowacki, K. Łojek, A. Tyburska, A. Urban, op. cit., s. 86-87; S. Czarnecki, *Analiza kryminalna – narzędzie pracy Policji*, [w:] „Prokurator” nr 1(29), 2007, s. 22-24.

Ten swoisty redukcjonizm wbrew założeniom może, jak się wydaje, prowadzić jednak do ograniczenia zakresu analiz jedynie do bezpośrednich przyczyn problemu, który wywołał potrzebę interwencji, ze szkodą dla uwzględnienia aspektów, które w innej sytuacji, na przykład przy zmianie niektórych uwarunkowań, mogą stać się przyczyną wystąpienia kolejnych, innych jeszcze problemów lub zagrożeń albo mogą im sprzyjać. Istnieje ponadto niebezpieczeństwo wprowadzenia rozwiązań kolidujących z istniejącymi rozwiązaniami lub z potrzebami innymi niż uwzględniane podczas identyfikowania problemów według takiej zasady.

Formułę analizy kryminalistycznej odzwierciedlają pytania wykorzystywane w ramach prewencji sytuacyjnej:³²⁹

Kto na danym obszarze popełnia przestępstwa? Kiedy są popełniane? Gdzie głównie mają miejsce? Co sprawcy chcą osiągnąć, popełniając przestępstwo? W jaki sposób atrybuty przestrzeni fizycznej mogą mieć w tym udział? Czy są naturalne siły ochronne, które mogą zostać aktywowane w typowej sytuacji zaistnienia przestępstwa?

Z przedstawionego wyżej przeglądu widać, że w analizowanych, stosowanych praktycznie systemach interwencji zmierzających do poprawy stanu bezpieczeństwa identyfikacja uwarunkowań przestrzennych występujących zagrożeń jest elementem analizy szerokiego kontekstu rejestrowanych problemów. W niektórych przypadkach do analiz wykorzystywane są w różnym zakresie dane obiektywne (na temat przestępczości, struktury społeczności, innych aspektów funkcjonowania obszaru). Natomiast w każdym przypadku, w bardzo dużym niekiedy zakresie (METRAC), wykorzystywany jest indywidualny punkt widzenia i subiektywne opinie – głównie użytkowników przestrzeni. Odwołanie do bezpośredniego doświadczenia użytkowników ma oczywiście swoje uzasadnienie w przypadku analiz zmierzających do ustalenia stanu określonej przestrzeni, służącej określonym użytkownikom. Jak wspomniano wcześniej, zwłaszcza kobiety są miarodajnymi i szczególnie wnikliwymi źródłami takich informacji. Ma to też jednak istotne ograniczenia i niesie ryzyko subiektywizmu ocen.

3.2.3. Wykorzystywane techniki i narzędzia

Pewne światło na sposób identyfikacji problemów zagrożeń występujących w przestrzeni może rzucić przegląd typowych wykorzystywanych technik.

Lustracja, przegląd (visual inspection/visual audit/safe and security walk)

Jest to technika pozyskiwania danych prawdopodobnie najczęściej propagowana w procesie zbierania danych na temat występujących problemów, w tym stanu rozwiązań przestrzennych. Warto dokonać jej krótkiego omówienia. Polega na przejściu całego terenu,

³²⁹ L. Walker, *Integrating CPTED and Technology: Computerized Pawn Systems*, The 3rd International CPTED Conference, Washington, DC. 1998, s. 1 (tłum własne).

w tym wzdłuż typowych lub najbardziej uczęszczanych albo najbardziej problematycznych/zagrożonych ciągów komunikacyjnych (także pieszych).

Przedmiotem tych lustracji, które bazują na opiniach, są przede wszystkim rozwiązania w miejscach uważanych za niebezpieczne, takich, w których użytkownicy odczuwają zagrożenie lub takich, które były miejscem dokonania przestępstwa (choć oczywiście rejestruje się wszystkie czynniki mające wpływ na problem, również miejsca i rozwiązania oddziałujące pozytywnie³³⁰ – np. pozwalające na uzyskanie pomocy). Ten rodzaj lustracji, bazujący na źródłach subiektywnych, najczęściej stosowany jest w zespołach mieszkaniowych.

Gdy problem analizowany jest od strony rozwiązań przestrzennych i ich cech sprzyjających zagrożeniom, lustracja przekształcić się może w zasadzie w procedurę przypominającą typową inwentaryzację urbanistyczną. W przypadku, gdy analiza stanu przestrzeni wykonywana jest przez zewnętrznego eksperta, często do udziału w przeglądzie zapraszani są przedstawiciele mieszkańców (lokalni liderzy, osoby aktywne w działaniach na rzecz bezpieczeństwa, osoby będące ofiarami) lub osoby administrujące obszarem, a także przedstawiciele organizacji pozarządowych, politycy lub radni oraz przedstawiciele policji³³¹. W USA lub krajach Europy Zachodniej zdarza się, że lustrację wykonują sami mieszkańcy i to do nich skierowane są publikowane tam podręczniki i zbiory zaleceń dotyczące korygowania rozwiązań przestrzeni w celu poprawy bezpieczeństwa.

Podczas lustracji dokonuje się rejestracji poczynionych obserwacji, głównie za pomocą dokumentacji fotograficznej, oznaczania na mapie lokalizacji miejsc wykonania zdjęć oraz innych spostrzeżeń oraz notowania (np. w formie notatek dźwiękowych) uwag i opinii osób znających teren. W toku przeglądu rejestruje się również pierwsze wnioski co do kierunku zmian³³², które powinny zostać wprowadzone, oraz w odniesieniu do miejsc, których powinny dotyczyć.

Materiał będący plonem przeglądu służy:

- pogłębionej klasyfikacji obszaru i jego struktury;
- określeniu lokalizacji i rejestracji miejsc oraz ich cech wymagających uwagi, w tym koncentrujących zagrożenia oraz zawierających rozwiązania, które wykazują cechy sprzyjające występowaniu lub koncentracji zagrożeń;
- rejestracji elementów wymagających szczegółowej inwentaryzacji, tak aby można było opracować rozwiązania projektowe zmierzające do korekty nieprawidłowych rozwiązań.

Lustracja w zmodyfikowanej formule *safety and security walk* zapoczątkowana została po roku 2000 w Göteborgu i nastawiona jest na skonfrontowanie danych obiektywnych, wynikających ze statystyk, danych o lokalizacji zdarzeń czy analiz rozwiązań przestrzennych z opiniami na temat problemów występujących w danym rejonie, pochodzącymi

³³⁰ *Safety and security walks*, Swedish National Council for Crime Prevention (Brottsförebyggande rådet), Stockholm 2009, s. 1.

³³¹ Ibidem.

³³² COPS, op. cit., s. 7.

od osób, które użytkują lub w inny sposób doświadczają (np. administrując lub ochraniając) na co dzień przestrzeni będącej przedmiotem analizy.³³³

Wyróżniono tam:³³⁴

- *safety walk* – w jego trakcie grupa definiuje elementy środowiska zbudowanego i naturalnego, które wywołują poczucie braku bezpieczeństwa, dyskutuje, jakie są tego przyczyny, i proponuje rozwiązania;
- *maintenance walk* – jako kontynuacja interwencji służy podtrzymaniu procesu zmian i dbałości o stan przestrzeni oraz aktywnemu udziałowi użytkowników w prawidłowym jej utrzymaniu: podnoszenie śmieci, podnoszenie przewróconych koszy itp., czyli efektowi podtrzymywania czujności i aktywności mieszkańców. Spostrzeżenia są ponadto odnotowywane i przesyłane odpowiednim instytucjom.

Te spacer (przeeglądy) mogą być realizowane wielokrotnie w różnych „konfiguracjach”, np. tematycznych, dotyczących różnych grup, w tym młodzieży, dzieci, kobiet, mniejszości, imigrantów – chodzi się z przedstawicielami zainteresowanych, lustrując miejsca dla nich ważne i zbiera opinie oraz formułuje propozycje. *Safety and security walk* stosuje się również w takich miejscach, jak szkoły i ich otoczenie.

W przypadku trudności z ogarnięciem wielu ujawniających się problemów właściwym sposobem postępowania może być koncentracja na wybranym zagadnieniu lub zagadnieniach i próba rozwiązania ich w pierwszej kolejności. Do innych kwestii można wrócić przy powtarzaniu lustracji za jakiś czas. Wybór problemów może wynikać przede wszystkim z doboru użytkowników, którzy mogą wskazać najbardziej dokuczliwe bolączki. Ponieważ przewiduje się okresowe powtarzanie przeglądu, problemy dzieli się na następujące kategorie:

- problemy nowe,
- problemy występujące już wcześniej,
- problemy, które powróciły.

W związku z tym dokumentacja z poprzedniego przeglądu powinna być punktem wyjścia do kolejnego.

Przeegląd powinien dotyczyć zarówno sfery kształtowania przestrzeni, jak i spostrzeżeń odnoszących się do sposobu użytkowania/funkcjonowania obszaru oraz sfery nadzoru, zarządzania i utrzymania obszaru oraz poszczególnych miejsc. Każde stwierdzenie występującego problemu powinno być kwitowane określeniem, w sferze czyjej odpowiedzialności on się sytuje.

Wbrew pozorom lustracja może dotyczyć też obszarów dopiero projektowanych: przyjmuje wówczas formę wirtualną. Właściwie w takim przypadku ma ona charakter narady technicznej, z tym że zaproszeni do niej powinni być wszyscy planiści i projektanci, właściele nieruchomości, przyszli użytkownicy, wykonawcy inwestycji, eksperci od oświeślenia, przedstawiciele administracji, w tym ci, którzy w przyszłości będą odpowiadali za

³³³ *Safety and security walks*, op. cit., s. 1.

³³⁴ *Young Urban Network, Urban Safety and Security Workshop*, Kvilletorget in Goteborg, 6-8 March 2006, European project „Urban Safety: a Prerequisite for Urban Development”, s. 25.

utrzymanie i zarządzanie obszarem lub jego fragmentami, oraz przedstawiciele policji³³⁵. Podczas obrad takiego wirtualnego przeglądu obszaru zaleca się przeanalizowanie szeregu sytuacji, w czym powinno pomóc odpowiednie stawianie pytań sformułowanych tak, by można było przyjąć punkt widzenia różnych grup przyszłych użytkowników oraz osób lub podmiotów zaangażowanych w przyszłe funkcjonowanie obiektu lub terenu. Ma to pomóc zweryfikować planowane rozwiązania z różnych punktów widzenia, ze szczególnym uwzględnieniem bezpieczeństwa, zróżnicowanego sposobu użytkowania, obecności miejsc potencjalnego zagrożenia, jak i miejsc, które swą atrakcyjnością będą sprzyjać obecności w nich użytkowników.

Istotną kwestią jest udział w konsultacjach użytkowników i innych zainteresowanych. Rolą koordynatora obrad jest zadbanie o zaproszenie przedstawicieli wszystkich grup, które mogą mieć coś do powiedzenia na temat problemów analizowanych przestrzeni. Ważna jest refleksja konkludująca, kto nie został włączony do grupy uczestników przeglądu i w związku z tym czy głos nie zostanie wzięty pod uwagę.³³⁶

Zaleca się dokonywać realnych przeglądów w warunkach, jakie mogą mieć wpływ na czynniki zagrożenia, a więc na przykład po zmroku, aby zidentyfikować miejsca zagrożone w porze nocnej.

Lista kontrolna (ang. checklist)

Jest to narzędzie bardzo szeroko stosowane, przydatne podczas realizacji procedur sprawdzających lub do sprawnego zgromadzenia danych potrzebnych do identyfikacji problemu, zwłaszcza kwalifikacji przedmiotu badania do odpowiedniej kategorii. Przykładem zastosowania listy kontrolnej są procedury w lotnictwie (np. podczas przygotowania do startu i lądowania), co ma zapewnić, że żadna z koniecznych czynności nie zostanie pominięta i zostaną one wykonane w odpowiedniej kolejności. Listy kontrolne stosuje się także do takich działań, jak kontrola i samokontrola kompletności oraz poprawności przygotowania dokumentów (np. dokumentacji konkursowej lub wniosków o finansowanie różnych przedsięwzięć³³⁷).

W amerykańskim przewodniku, dotyczącym zasad projektowania budynków mieszkalnych spełniających wymagania niepełnosprawnych oraz rodzin z dziećmi³³⁸, zamieszczono listę sprawdzającą, która ma pomóc ustalić, czy projektowany obiekt musi spełniać wymogi Fair Housing Act, i ewentualnie pomóc w ich spełnieniu.

³³⁵ *Safety and security walks*, op. cit., s. 6.

³³⁶ *Ibidem*, s. 2.

³³⁷ Por. np. http://cc.cdr.gov.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=54&Itemid=54 lub www.fundusze-strukturalne.gov.pl.

³³⁸ P. A. Stratton, *A basic guide to fair housing accessibility*, Steven Winter Associates, John Wiley & Sons, Inc. 2001, s. 73.

Safety Effect Report³³⁹

Idea *SER* propagowana jest przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych Holandii jako dokument, który powinien być sporządzany dla każdej większej inwestycji lub projektu restrukturyzacji. Raport jest pomyślany jako głębsza analiza zagrożeń bezpieczeństwa (ryzyka), wynikających z opracowań przestrzennych i projektów budowlanych. Przed przystąpieniem do realizacji projektu możliwe jest wskazanie potencjalnych zagrożeń (*risks*) i środków bezpieczeństwa (*safety measures*). *SER* wdrażany jest w toku procesu współpracy, który obejmuje wykorzystanie dialogu pomiędzy podmiotami publicznymi i prywatnymi zainteresowanymi projektem. Wydaje się, że mógłby być także wykorzystany do analizy zespołów urbanistycznych.

Reasumując, można stwierdzić, że omówione sposoby postępowania podczas analizy uwarunkowań zmierzających do sformułowania strategii poprawy bezpieczeństwa w określonym obszarze zwykle dotyczą terenów mieszkaniowych. Bazują najczęściej na współpracy z zainteresowanymi, zarówno użytkownikami, jak i przedstawicielami instytucji, które we właściwości swego działania mają analizowany teren. W związku z tym zarówno identyfikacja problemów, jak i wypracowywanie rozwiązań w dość znaczącej mierze ma następować w toku dyskusji czy innej formy wymiany poglądów pomiędzy uczestnikami tego procesu. Istotnym elementem identyfikacji są opinie i oceny subiektywne. W związku z tym też większość tego typu propagowanych sposobów postępowania odnosi się do przestrzeni funkcjonujących i z natury swej ma charakter reaktywny w odpowiedzi na występujące problemy. Bardziej efektywne jest działanie wyprzedzające, na etapie planu lub projektu. Takie podejście prezentują właściwie przede wszystkim omówione poprzednio w rozdziale 2.3. systemy certyfikacji budynków i zespołów mieszkaniowych: brytyjski i holenderski, a także Safety Effect Report.

Główne metody stosowane do identyfikacji problemów to badanie opinii, najczęściej w drodze wspólnych lustracji terenu, zwykle z udziałem użytkowników, wskazywanie przez nich miejsc budzących niepokój lub w których cyklicznie pojawiają się zagrożenia, a następnie diagnozowanie przy pomocy kwestionariusza zawierającego pytania o rodzaje obaw, ich kontekst przestrzenny, czasowy itp., a także o czynniki wywołujące te obawy.

Narzędziem często stosowanym są listy kontrolne zawierające zagadnienia, na które odpowiedzi pozwolą stwierdzić obecność w danym miejscu lub rejonie poszczególnych typów przestrzeni, ich cech lub elementów z poszczególnych, typowych kategorii będących źródłem problemów, przy czym przeważnie przenikają się one, czy też mieszane są zagadnienia z różnych sfer (projektowej, zarządzania, funkcjonowania społeczności). Nie są więc one stosowane jako narzędzia identyfikacji aspektów *stricte* przestrzennych, a raczej szerokiego zestawu aspektów, które mogą wywoływać problemy, oraz tych, poprzez które można oddziaływać.

Często jako technikę kompletowania danych wymienia się dokumentację fotograficzną, która ma pomóc utrwalić wiedzę na temat stanu przestrzeni oraz obiektów i pozwolić

³³⁹ K. Kvitert, *Safety effect report for a swimming pool*, [w:] "CPTED Perspective" vol. 9, no. 1, 2010, s. 3.

na późniejsze różnorodne jej wykorzystanie zarówno do analiz, jak i jako materiału poglądowego. Z pewnością w części przypadków korzysta się z analiz wizualnych, w trakcie których na fotografiach przestrzeni dokonuje się identyfikacji poszczególnych jej elementów składowych, co może być podstawą oceny pod względem związków z zagrożeniami przestępczością, czy też obecności cech, które takim zagrożeniom mogą sprzyjać. Stosuje się także mapowanie, głównie do rejestracji zidentyfikowanych czynników oraz zapisu innych cech lub danych.

Syntetycznie stosowane metody i narzędzia można sklonkować w sposób następujący:

- są ukierunkowane na identyfikację szerokiego zakresu sytuacyjnych czynników sprzyjających zagrożeniom;
- znacząca jest w nich rola opinii, głównie użytkowników;
- cechuje je otwarty, niekiedy intuicyjny charakter, aby możliwe było uchwycenie i uwzględnienie lokalnych uwarunkowań oraz występujących/znanych/zidentyfikowanych czynników,
- zarówno charakterystyka procesu, jak i stosowane techniki (wizje lokalne, wywiady, dokumentacja fotograficzna, szkice sytuacyjne, mapowanie) oraz wspomniane opinie użytkowników sprawiają, że przeważnie są to metody nastawione głównie na analizę przestrzeni istniejących, już funkcjonujących.

3.3. Przestrzenne czynniki możliwości wystąpienia zagrożeń przestępczością

Zasadniczym przejawem sytuacji, w której jesteśmy bezpieczni, jest brak zagrożenia. Analogicznie, stan pełnego poczucia bezpieczeństwa może wystąpić w przypadku braku poczucia zagrożenia. Kształtowanie przestrzeni umownie określonej jako „bezpieczna” musi zatem, w ujęciu obiektywnym, wiązać się z eliminacją czynników sprzyjających pojawianiu się zagrożeń, zaś w aspekcie subiektywnym – z eliminacją z niej stresorów.

W rozdziale 3.2 omówiono wybrane sposoby identyfikowania uwarunkowań występujących w określonych miejscach problemów związanych z zagrożeniami przestępczością. W świetle celów niniejszej publikacji autor wychodzi z założenia, że identyfikacja rozwiązań wykazujących cechy sprzyjające zagrożeniom będzie przydatnym uzupełnieniem rozpowszechnionych sposobów diagnozowania problemów w relacji przestępczość-przestrzeń. Dysponowanie zbiorem sklasyfikowanych cech oraz elementów przestrzeni sprzyjających zagrożeniom będzie czynnikiem wsparcia decyzji w sprawie wyboru strategii poprawy stanu bezpieczeństwa, w tym decyzji projektowych.

Klasyfikacja przestrzennych czynników zagrożenia przestępczością opierać się może na kilku podstawach, takich jak:

- związki przestępczości oraz uwarunkowań przestrzennych opisanych przez powszechnie przyjęte teorie dotyczące warunków zaistnienia przestępstwa (rozdz. 2.1 oraz 2.2),
- przestrzenne preferencje sprawców poszczególnych rodzajów przestępstw (tab. 1.4),
- wnioski z doświadczeń w oddziaływaniu przy pomocy środków przestrzennych na zjawiska przestępcze (rozdz. 2.4),
- klasyfikacje czynników wykorzystywanych w systemach analizy sytuacyjnych uwarunkowań przestępczości.

Zarówno przy zestawianiu czynników sprzyjających występowaniu przestępstw, cech przestrzeni obrony (*Defensible Space*)³⁴⁰ czy przestrzennych determinant przestępczości,³⁴¹ a także elementów strategii poprawy bezpieczeństwa określonego obszaru wymienia się najczęściej aspekty oddziaływania przestrzeni nie tylko wiążące się z jej ukształtowaniem, ale również sferą zarządzania nią (zwłaszcza stanem utrzymania), jak i na przykład przestrzennymi aspektami organizacji nadzoru oraz elementami uwarunkowań społecznych. Wynika to, jak się wydaje, przede wszystkim z natury koncepcji szerokiego, kompleksowego rozpatrywania uwarunkowań przestrzennych na etapie wyboru środków oddziaływania oraz formułowania strategii interwencji. W niniejszym opracowaniu, na potrzeby identyfikacji ściśle przestrzennych czynników (kształtowanych w drodze decyzji projektowych lub planistycznych) występowania zagrożeń, istotna wydaje się jednak możliwość precyzyjnego ich wskazania z odfiltrowaniem od czynników z pozostałych kategorii.

Aby określić zestaw kategorii przestrzennych czynników zagrożeń, odwołamy się do źródłowych determinant zaistnienia przestępstwa, a więc trójkąta kryminalnego, który określa elementy (podmioty) zdarzenia kryminalnego i charakter wpływających na nie czynników. Ponadto sięgniemy do głównych teorii opisujących sytuacyjne uwarunkowania przestępstw. Z kolei dla zestawienia samych czynników w ramach poszczególnych kategorii pomocne będą opracowania wychodzące od teorii *Defensible Space* oraz omawiające strategie prewencji sytuacyjnej, w tym czynniki wykorzystywane w poszczególnych częściach normy EN 14383 oraz opracowaniach – między innymi na temat strategii CPTED.

Z koncepcji trójkąta kryminalnego wynikają trzy zasadnicze grupy uwarunkowań wystąpienia zdarzeń kryminalnych:

- obecność i motywacja sprawcy,
- obecność oraz dostępność atrakcyjnego obiektu/ofiary,
- uwarunkowania środowiska kształtujące miejscową sytuację, w tym warunki nadzoru i utrzymania miejsca.

Zestawienie zasadniczych aspektów związanych z rolą każdego z trzech fizycznych wymiarów przestępstwa przedstawia rycina 3.1.

³⁴⁰ R. Głowacki, K. Łojek, E. Ostrowska, A. Tyburska, A. Urban, op. cit., rozdz. 2.

³⁴¹ Por. np. ibidem, tab. 1, s. 19.

sprawca	obiekt/ofiara	środowisko/miejsce
obecność motywacja	obecność dostępność	warunki nadzoru warunki utrzymania

Ryc. 3.1. Zasadnicze aspekty roli każdego z trzech fizycznych wymiarów przestępstwa. Rys. autor

Analizując powyższy zestaw grup uwarunkowań z punktu widzenia wpływu czynników przestrzennych na warunki wystąpienia przestępstw, zwłaszcza w kontekście przestrzennych uwarunkowań przestępczości omówionych w rozdziale 1.2, można stwierdzić, że:

- **Cechy przestrzeni**, głównie poprzez ich udział w kształtowaniu warunków oddziaływania czynników ochronnych, **wpływają zarówno na możliwości działania sprawców, jak i warunki zabezpieczenia obiektów przestępstw**.
- Zarówno **cechy przestrzeni, istota funkcjonowania pewnych jej elementów, jak i występujące w niej obiekty, w tym ich koncentracja, mogą w istotny sposób przyczyniać się do obecności potencjalnych sprawców** (generatory okazji, generatory przestępczości), co z kolei zwiększa prawdopodobieństwo wystąpienia przestępstw. Nawet jeśli nie planowano popełnienia przestępstwa, zwiększony wymiar obecności osób ze środowisk kryminogennych lub innych, skłonnych do ich popełniania albo do aktów agresji, a także masowy przepływ użytkowników, zwiększają możliwości zaistnienia zagrożeń poprzez większe prawdopodobieństwo wystąpienia relacji potencjalny sprawca-okazja do popełnienia przestępstwa, wystąpienia konfliktów albo w następstwie nadarzającej się okazji do łatwego rozpoznania przez sprawcę uwarunkowań miejsca.³⁴²
- Miejsca ułatwiające przestępstwa albo miejsca o cechach sprzyjających dezorganizacji społecznej oraz brakowi czynnika ochronnego również mogą być istotnymi czynnikami przyciągania potencjalnych sprawców.³⁴³
- **Nie należy zakładać oddziaływania za pomocą usuwania potencjalnych obiektów przestępstw lub modyfikacji zachowania użytkowników**, jako że rozwiązania bezpiecznej przestrzeni mają służyć nieskrępowanej realizacji różnego rodzaju (zgodnych z normami społecznymi) aktywności. Uwzględniający to zestaw aspektów trzech wymiarów przestępstwa, z wyłączeniem aspektu motywacji jako zasadniczo niezależnego od warunków przestrzennych, pokazuje rycina 3.2.

sprawca	obiekt/ofiara	środowisko/miejsce
obecność	dostępność	warunki nadzoru warunki utrzymania

Ryc. 3.2. Przestrzenne aspekty roli każdego z trzech fizycznych wymiarów przestępstwa. Rys. autor

³⁴² R.V. Clarke, J.E. Eck, op. cit., s. 32 oraz 54.

³⁴³ Por. tab. 1.2.

Tak zestawione czynniki kształtujące warunki wystąpienia przestępstwa możemy usytuować w dwóch grupach: sprzyjające obecności sprawców oraz kształtujące warunki realizacji funkcji ochronnych. Pod nieobecność sprawcy do przestępstwa nie dojdzie, jeśli jednak występują okazje do popełnienia przestępstwa, prędzej czy później przyciągnie to osoby, które mogą stać się sprawcami. Wyeliminować okazje, przy założeniu nieusuwalności obiektów przestępstw, można przez odpowiednie zabezpieczenie tych ostatnich, czyli wprowadzenie czynnika ochronnego (ryc. 3.3).

przestrzenne czynniki obecności sprawcy	przestrzenne warunki realizacji funkcji ochronnych , w tym: warunki dostępności obiektu/ofiary warunki nadzoru warunki utrzymania
---	---

Ryc. 3.3. Kategoryzacja przestrzennych czynników wpływających na wystąpienie przestępstwa. Rys. autor

Wynikają stąd zatem dwie kategorie czynników, które możemy rozpatrywać w kontekście wpływu rozwiązań przestrzennych na możliwość wystąpienia zagrożeń przestępczością:

- a) wpływające na obecność sprawców (generatory oraz miejsca ułatwiające przestępstwa), które wychodząc z zestawienia w tabeli 1.7 i generalizując, możemy rozwinąć i skategoryzować (tab. 3.6-3.8);

Tab. 3.6. Zestawienie (1) kategorii generatorów okazji

1.1.	Obiekty masowego lub powszechnego użytkowania	stadiony i inne obiekty sportowo-widowskowe oraz tereny imprez masowych, dworce i stacje, inne duże węzły komunikacyjne, niektóre kategorie urzędów, kampusy uniwersyteckie obiekty i miejsca handlu oraz ośrodki usługowe, z których korzystają nie tylko okoliczni mieszkańcy (także np. banki, stacje benzynowe oraz inne specyficzne obiekty nielimitowanego publicznego dostępu)
1.2.	„Beczki miodu”	lokale gastronomiczne (głównie z alkoholem), popularne fast foody, sklepy nocne, sklepy z alkoholem, lokale rozrywkowe
1.3.	Generatory tranzytu (ruchu)	tranzytowe ciągi piesze i kołowe uczęszczane nie tylko przez lokalnych użytkowników, przystanki
1.4.	Generatory konfliktów i strachu	osiedla socjalne, otoczenie schronisk dla bezdomnych, ośrodków dla uchodźców, siłowni, centrów rekreacji, niektóre szkoły, obiekty lub funkcje w danym kontekście kolizyjne, otoczenie zakładów karnych, ośrodków wychowawczych oraz domów poprawczych

Źródło: opr. własne, z wykorzystaniem: R. Glowacki, K. Łojek, E. Ostrowska, A. Tyburska, A. Urban, op. cit., s. 18 i inne; *Safety audit guide for crime prevention*, Safer Cities Initiatives Office, The City of Edmonton, 2000, s. 5.

Tab. 3.7. Zestawienie (2) kategorii generatorów przestępczości

2.	Rejony działalności pozaprawnej i na pograniczu prawa oraz innej działalności sprzyjającej dezorganizacji (prostyucja, miejsca handlu narkotykami, bazy i inne formy aktywności z dużym udziałem działalności nierejestrowanej lub nielegalnej albo pozostającej w zainteresowaniu środowisk kryminogennych)
----	--

Źródło: opr. własne, z wykorzystaniem: R.V. Clarke, J.E. Eck, op. cit.

Tab. 3.8. Zestawienie (3) miejsc ułatwiających przestępstwa – z niedostatkami (nieadekwatnym poziomem) nadzoru

3.1.	Przejścia podziemne, kładki, aneksy, inne miejsca wyizolowane lub determinujące trasę przemieszczania się pieszych (zwłaszcza przy braku możliwości uzyskania pomocy)
3.2.	Niestrzeżone i wyizolowane parkingi oraz garaże
3.3.	Tereny otwarte: skwery, parki (zwłaszcza z dużą liczbą punktów dostępu), tereny bez obecności oraz oznak czynnika nadzoru (tereny o niejasnym statusie, w tym przeznaczenia, własnościowym, przynależności, niezagospodarowane, nieużytki, miejsca i obiekty zdegradowane)

Źródło: opr. własne.

- b) współkształtujące warunki funkcjonowania czynników ochronnych – tak szeroko przyjęta kategoria pozwala zawrzeć rozległy zakres oddziaływania rozwiązań przestrzennych, związanych z warunkami sprawowania nadzoru w różnych jego formach (nadzór formalny, kontrola społeczna sprawowana przez użytkowników, możliwości wyprzedzającego rozpoznania zagrożenia, przestrzennych warunków zarządzania oraz utrzymania itp.); dotyczy to zarówno podejścia z punktu widzenia udziału czynników ochronnych możliwości działania sprawcy (zwłaszcza oddziaływanie na czynniki racjonalnego wyboru), jak i dostępności obiektu przestępstwa; ze względów praktycznych przeprowadzenia procesu identyfikacji oraz późniejszego wykorzystania wyników podzielimy elementy z tej kategorii na strukturalne (tab. 3.9) oraz miejscowe (tab. 3.10).

Tab. 3.9. Zestawienie (4) kategorii strukturalnych czynników ograniczających warunki realizacji funkcji ochronnych

4.1.	Rejony o utrudnionej orientacji*
4.2.	Jednostki strukturalne o cechach ograniczających warunki integracji (np. zbyt duża skala, brak ciągłości zabudowy, nadmierna liczba lub skala otwarć oraz punktów dostępu z zewnątrz – wejść/wjazdów)**
4.3.	Przestrzenie, głównie ulice lub dojazdy sprzyjające konfliktom funkcjonalnym (zwłaszcza łączące różne funkcje – np. tranzytu i przestrzeni społecznej)
4.4.	Niespójność elementów (tereny o odmiennym sposobie zagospodarowania lub przeznaczeniu, zasadzie rozplanowania, rodzaj, typ, forma budynków odmiennych od pozostałych, inne elementy zaburzające integralność lub hierarchię struktury)
4.5.	Rejony o niskim poziomie wzajemnej integracji wewnątrz (ograniczony wgląd do sąsiedniego wnętrza ogólnodostępnego)

* Standard CEN/TR 14383-2 podaje kryteria dobrej orientacji: Możliwość uświadomienia sobie, gdzie się jest i jaką drogę należy wybrać, ma swój udział w poczuciu bezpieczeństwa. W sytuacjach osobistego zagrożenia ważne jest znalezienie najszybszej i najkrótszej drogi oddalenia się. Op. cit., s. 37 (tłum. własne).

** Odnosi się głównie do przestrzeni w zespołach mieszkaniowych.

Źródło: opr. własne, z wykorzystaniem K. Balcerek, A. Kożan, R. Masztalski, *Kształtowanie przestrzeni a poczucie bezpieczeństwa w zabudowie mieszkaniowej*, [w:] „Architektura i Technika a Zdrowie” – V Międzynarodowe Sympozjum, PŚl., Gliwice 2007; A. Niezabitowski, *Poznawcze aspekty funkcjonalno-przestrzennej struktury miasta*, ZN PŚl, z. 33, Gliwice 1996.

Tab. 3.10. Zestawienie (5) kategorii miejscowych czynników ograniczających realizację funkcji ochronnych

Kategorie	Grupy czynników
5.1. Terytorialność	- nieadekwatne zaznaczenie lub przebieg granic (wnętrza, jednostki strukturalnej w domenie prywatnej albo grupowej), - miejsca lub obiekty bez koniecznych buforów na styku z przestrzenią publiczną
5.2. Łatwość orientacji	- punkty dostępu (przejścia, wejścia, wyjścia, początek trasy) o nieczytelnym przeznaczeniu i celu, do którego prowadzą, - inne miejsca o utrudnionej orientacji, - brak podziału większych przestrzeni (np. parkingów) na sektory lub strefy
5.3. Widoczność	- elementy przesłaniające widoczność (w tym zieleń, narożniki, załamania ścian, mury, bariery), - ukryte, niedostatecznie widoczne wejścia do budynków i ich otoczenie, - strefy nieoświetlone, szczególnie: ciągi ruchu i otoczenie, wejścia i strefy wejściowe, parkingi, - strefy niedoświetlone w ramach ciągów ruchu oraz uczęszczanych przestrzeni publicznych – brak możliwości rozpoznania twarzy z odl. ok. 5 m, - strefy bez wglądu z okien przyległych budynków (w przypadku zabudowy mieszkaniowej: z min. 2 mieszkań)
5.4. Witalność	- odcinki fasad bez cech aktywności (brak wejść, zwłaszcza na parter), - rejonów monofunkcyjnych, - miejsca lub rejonów z niedostatkami atrakcyjnego wyposażenia sprzyjającego przebywaniu użytkowników (miejsca do siedzenia, atrakcje, stymulatory pożądanej aktywności)
5.5. Warunki dostępu i poruszania się	- liczba/układ punktów dostępu utrudniające orientację lub ułatwiające ucieczkę sprawcy, - strefy/odcinki zdefiniowanego poruszania się (bez wyboru drogi), - rozwiązania utrudniające operowanie służb publicznych, - ciągi bez kontynuacji, miejsca bez alternatywnego wyjścia
5.6. Warunki utrzymania	- lokalizacja elementów podatnych na zniszczenie, atrakcyjnych dla wandalii, - strefy lub miejsca z niedostatkami lub niewłaściwymi rozwiązaniami elementów służących utrzymaniu czystości i porządku (głównie pojemniki na odpady), - obecność powierzchni atrakcyjnych dla graffitiarzy (duże, gładkie, jasne, absorbujące farbę, dostępne, eksponowane)
5.7. Cechy zabudowy	- budynki mieszkalne o liczbie rodzin korzystających z jednego wejścia przekraczającej 15 (jeśli bez portiera), - budynki mieszkalne o liczbie kondygnacji przekraczającej 5 (jeśli bez portiera)

Źródło: opr. własne, z wykorzystaniem K. Balcerek, A. Kożan, R. Masztalski, op. cit., www.politiekeurmerk.nl/doc/2008%20PKVW%20NB%20Checklist%20def.xls.

Czynniki miejscowe, zwłaszcza w przypadku niewielkich zespołów przestrzennych, mogą być identyfikowane na całym obszarze. Może jednak występować trudność w objęciu dużego nieraz terenu analizą czynników miejscowych lub inny powód konieczności ograniczenia liczby miejsc identyfikacji takich czynników zagrożeń. Stąd propozycja zestawu wariantów wyboru miejsc do identyfikacji miejscowych czynników zagrożeń (tab. 3.11).

Tab. 3.11. Zestawienie (6) kryteriów wyboru lokalizacji do identyfikacji miejscowych czynników zagrożeń

Miejsca niewralgiczne dla funkcjonowania obszaru (np. przestrzenie sąsiedzkie, ciągi łączące miejsca zamieszkania lub pracy z ośrodkami usług, przystankami transportu zbiorowego, tereny rekreacji)
Miejsca koncentracji rejestrowanych zdarzeń przestępczych lub miejsca sprzyjające obecności sprawców (generatory, miejsca ułatwiające)
Miejsca wskazywane przez użytkowników (np. wywołujące poczucie zagrożenia) lub inny podmiot (zarządzający, służby porządkowe)

Miejsca dysfunkcyjne, zdegradowane lub z oznakami dezorganizacji społecznej
Miejsca użytkowane przez osoby z grup narażonych na wiktymizację
Miejsca wskazane do interwencji na podstawie odrębnych kryteriów
Wariant mieszany

Źródło: opr. własne.

Poza tym należy uwzględnić konieczność identyfikacji elementów, które mogą sprzyjać negatywnemu oddziaływaniu czynników zewnętrznych, głównie z bezpośredniego otoczenia analizowanego obszaru. Chodzi o czynniki sprzyjające przestrzennej dynamice zagrożeń, mogące ułatwiać ich przenikanie w obręb granic obszaru objętego interwencją. Są to czynniki sprzyjające obecności potencjalnych sprawców oraz cechy struktury ułatwiające im penetrację obszaru, które zostaną uwzględnione w konstrukcji metody przedstawionej w następnym rozdziale.

4. Metoda identyfikacji oraz oceny wpływu przestrzennych czynników zagrożeń

4.1. Podstawy metodologiczne i założenia

Punktem wyjścia do zaproponowania modelu sposobu postępowania, służącego identyfikacji kryminogennych elementów przestrzeni, jest konstatacja wskazująca na brak, a jednocześnie przydatność takiego narzędzia. Potwierdzeniem tego są efekty przeglądów i analiz zawartych w rozdziałach 2 oraz 3. Stosowane dotąd metody odnoszą się do szerokiego zakresu uwarunkowań występowania zagrożeń, co zwykle utrudnia precyzyjną identyfikację negatywnego potencjału tkwiącego w rozwiązaniach przestrzennych.

Jak już wskazano, zaistnienie przestępstwa warunkowane jest rozległym spektrum czynników, jednak z punktu widzenia projektanta, a także na przykład podmiotu zarządzającego istotna jest ścisła informacja na temat tego, które rozwiązania przestrzenne oddziałują niekorzystnie. Dalszą już kwestią jest rozeznanie co do efektywności ingerencji w poszczególne ze zidentyfikowanych elementów oraz jej charakteru (usunięcie, przekształcenie, modyfikacja lub kompensacja oddziaływania). Tu konieczne jest już kompleksowe ujęcie, pozwalające skorzystać z szerokiego arsenału środków – organizacyjnych, społecznych, ekonomicznych, technicznych, a także oczywiście przestrzennych. Jednak dysponowanie katalogiem, zwłaszcza zweryfikowanych co do ich oddziaływania i wpływu, rozwiązań i elementów przestrzennych, byłoby istotnym wsparciem decyzji na etapie formułowania kierunków interwencji oraz narzędzi oddziaływania, w tym projektowych.

Znajduje to uzasadnienie w świetle wniosków z analizy zawartości części 2 standardu EN 14383: *Zapobieganie przestępczości. Planowanie przestrzenne i projektowanie budowlane* (por. rozdz. 2.3.2). Założeniem operacyjnym jest zaś to, że zbiór taki powinien dawać zarówno możliwość bezpośredniego wykorzystania, jak i dalszej agregacji, w tym weryfikacji przy użyciu określonych kryteriów i metod.

Przyjęto zatem:

- jako cel: identyfikacja cech i elementów przestrzeni sprzyjających występowaniu zagrożeń przestępczością i zachowaniami antyspołecznymi;
- efektem ma być wykaz takich elementów i cech przestrzeni obszaru, który następnie powinien być możliwy do wykorzystania w różnych systemach formułowania strategii poprawy bezpieczeństwa;
- możliwość zastosowania w stosunku do przestrzeni funkcjonujących, jak i do rozwiązań dopiero planowanych lub projektowanych;
- niezależność od danych na temat przestępczości;
- niezależność funkcjonalna od późniejszego procesu przygotowania strategii i wyboru środków interwencji;

- sposób postępowania powinien umożliwiać analizę uwarunkowań przestrzennych zarówno całego obszaru, jak i miejsc wybranych według określonych kryteriów;
- efekt powinien pozwalać na dalsze przetwarzanie uzyskanych danych.

Aby metoda spełniła formułowane wobec niej oczekiwania, tj. aby mogła być stosowana niezależnie od dostępności danych o poziomie i strukturze rodzajowej przestępczości, przyjęto założenia, że:

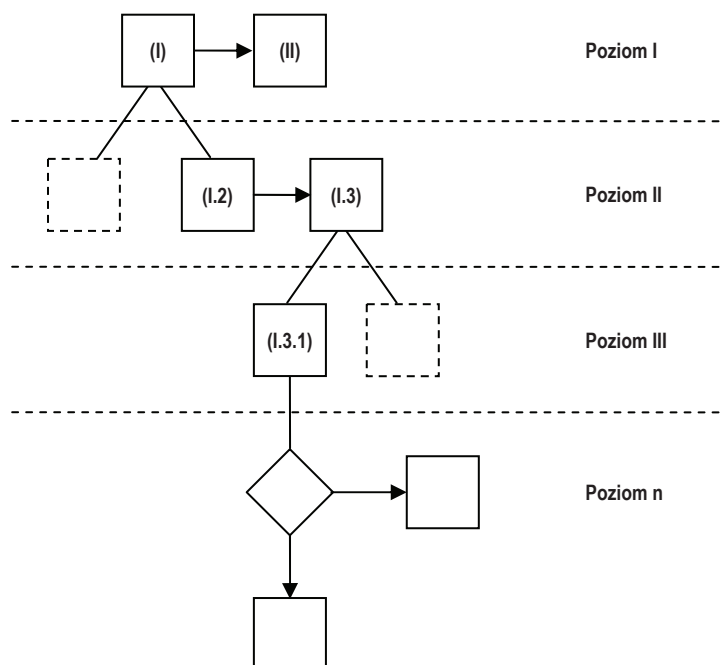
- a) bazować będzie głównie na odniesieniu do cech fizycznych przestrzeni oraz jej elementów, a w tym w związku z zidentyfikowanym ich wpływem na możliwości występowania zagrożeń;
- b) dane na temat przestępczości mogą być wykorzystane jako element uzupełniający lub weryfikujący rezultaty zasadniczej analizy;
- c) będzie dawać możliwość wkomponowania w strukturę procedur przewidzianych w systemach identyfikowania oraz formułowania rozwiązań problemów przestępczości w kontekście przestrzennym.

Przy formułowaniu koncepcji modelu procesu identyfikacji kryminogennych elementów przestrzeni miejskiej jako podstawę przyjęto główne kryteria kształtowania przestrzeni bezpiecznej oraz uwarunkowania wpływające na zasadnicze aspekty zaistnienia przestępstwa, których kategoryzację zaproponowano w rozdziale 3.3, a więc: **obecność potencjalnego sprawcy oraz warunki realizacji funkcji ochronnych**. W ich ramach mieszczą się wszystkie istotne aspekty oddziaływania rozwiązań przestrzennych na uwarunkowania zaistnienia przestępstwa, i to zarówno w odniesieniu do sprawcy, obiektu/ofiary przestępstwa, jak i uwarunkowań miejsca, włączając w to warunki zarządzania przestrzenią (jej utrzymania), a także sprawowania różnych form kontroli. Skonstruowane na tej podstawie w rozdziale 3.3 kategorie przestrzennych czynników sprzyjających zagrożeniom przestępczością stanowią bazę klasyfikacji elementów oraz cech identyfikowanych na obszarze lub w miejscu poddawanym analizie.

Jako sposób opisu i narzędzie porządkujące konstrukcję metody przyjęto podejście procesowe. Jest to w istocie środek do opisu działań, który pozwala uporządkować, w tym zhierarchizować, kolejne etapy z precyzyjnym wyodrębnieniem poszczególnych części problemu i elementów toku postępowania, uwzględniając podział na kluczowe aspekty i składowe procesów (czynności) oraz elementy je wspierające (zasilające). W ramach strukturalizacji postępowania ten sposób podejścia pomaga uwzględnić hierarchię celów oraz orientację na efekty końcowe.³⁴⁴

Zasadę postępowania przyjętą w ramach proponowanej metody najlepiej jest zilustrować przy użyciu typowej struktury dendrytowej, wyrażającej hierarchiczność poszczególnych etapów (poziomów) postępowania (ryc. 4.1).

³⁴⁴ J. Brilman, *Nowoczesne koncepcje i metody zarządzania*, PWE, Warszawa 2002, s. 287, por. także: K. Dziekoński, A. Jurczuk, *Rola narzędzi informatycznych w zarządzaniu procesowym*, [w:] W. Kowalczewski, J. Nazarko (red.), *Instrumenty zarządzania współczesnym przedsiębiorstwem*, Difin, Warszawa 2006, s. 67-102.

Ryc. 4.1. Idea hierarchicznej struktury modelowania postępowania oraz zasada opisu jego elementów składowych. Rys. autor

Taki sposób podejścia pozwala na precyzyjną kontrolę wzajemnego następstwa działań i ich efektów, a zatem całej struktury sposobu postępowania. W naszym przypadku struktura ta będzie o tyle uproszczona, że identyfikacja przestrzennych czynników zagrożeń na podstawie cech przestrzeni może być przeprowadzona przez jeden podmiot.

4.2. Struktura postępowania

Jako zasadę postępowania w celu identyfikacji rozwiązań sprzyjających występowaniu zagrożeń przestępczością (kryminogennych) przyjęto stwierdzenie w granicach analizowanego obszaru obecności elementów bądź cech przestrzeni, które zawierają potencjał sprzyjania takim zagrożeniom.

Podstawą dla stwierdzenia obecności takich cech lub elementów są prezentowane w rozdziale 3.3. zestawienia poszczególnych kategorii czynników (1)-(5) (tab. 3.6-3.10). Wzajemne zależności poszczególnych kategorii czynników wpłyną na strukturę postępowania.

Materiały wejściowe (elementy zasilające) procedury stanowią zatem będą:

- materiały kartograficzne pozwalające zidentyfikować strukturalne cechy przestrzenne obszaru, a także służące rejestracji cech i elementów przestrzeni identyfikowanych głównie podczas wizji lokalnej;

- zestawy czynników przestrzennych odpowiadające określonym wcześniej kategoriom oddziaływania rozwiązań przestrzennych na możliwość wystąpienia zagrożeń, sklasyfikowane jako zestawienia (1)-(5),
- inne materiały pomocnicze – głównie zestawy kryteriów.

Struktura sposobu postępowania wychodzi od zasadniczych, określonych wcześniej, kategorii przestrzennych czynników sprzyjających występowaniu zagrożeń. Wiążą się one także z immanentnymi aspektami samej przestrzeni. Jest to jak wcześniej wspomniano:

- aspekt obecności potencjalnych sprawców,
- aspekt realizacji funkcji ochronnych, a w tym:
 - aspekt strukturalny (cechy struktury przestrzennej obszaru),
 - aspekt miejscowy (cechy i elementy poszczególnych miejsc).

W związku z tym struktura sposobu postępowania powinna uwzględniać następujące elementy:

- identyfikację występujących w obszarze czynników obecności potencjalnych sprawców;
- warunki przestrzenne realizacji funkcji ochronnych (głównie różne aspekty nadzoru nad przestrzenią, w tym warunki integracji użytkowników, możliwości obserwacji i hierarchizację dostępu, projektowe czynniki wpływające na warunki zarządzania przestrzenią);
- strukturalne elementy sprzyjające zagrożeniom;
- ewentualny wybór miejsc do identyfikacji miejscowych czynników zagrożeń;
- identyfikację czynników zagrożeń w poszczególnych miejscach;
- etap dalszego wykorzystania danych na temat zidentyfikowanych czynników.

Ponadto określić należy potencjalne czynniki oddziaływań zlokalizowane w otoczeniu obszaru oraz cechy przestrzenne samego obszaru sprzyjające absorbowaniu tychże oddziaływań zewnętrznych.

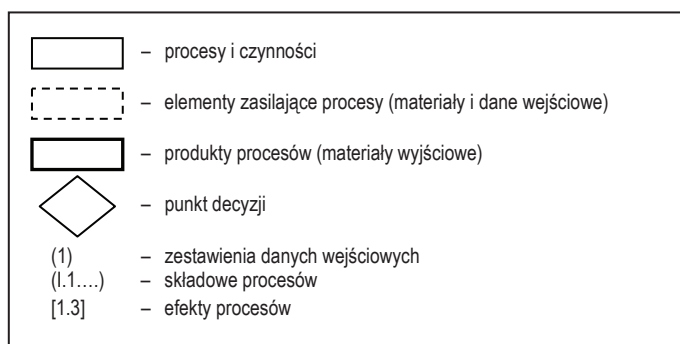
Ze względów funkcjonalnych przyjęto, że projektowana metoda powinna zawierać dwa komponenty: komponent identyfikacji obecności przestrzennych czynników zagrożeń oraz komponent oceny ich wpływu na uwarunkowania wystąpienia zagrożeń.

4.3. Komponent identyfikacji czynników zagrożeń

Przyjęto mapowanie jako sposób opisu mający pokazać logikę i następstwo poszczególnych elementów postępowania w tej części. Mapowanie pozwala na uporządkowanie i skatalogowany opis prowadzący do proceduralizacji całej struktury postępowania z czytelnym wyodrębnieniem na każdym poziomie elementów wejściowych (zasilających) oraz uzyskiwanych efektów. Ponieważ opisywane postępowanie nie dotyczy typowego zastosowania podejścia procesowego, jakim jest opis procesów zachodzących w toku funkcjonowania organizacji, nie wszystkie wymagane zwykle elementy definiowania procesów

będą w tym przypadku występowały. Dotyczy to w szczególności dostawców i klientów oraz właścicieli poszczególnych procesów, czy też uwzględnienia narzędzi pomiaru.

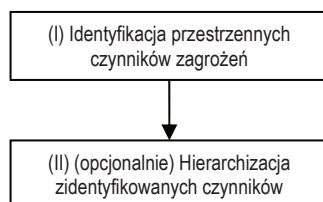
Graficzną reprezentację poszczególnych kategorii elementów postępowania na tym etapie opisuje rycina 4.2.

Ryc. 4.2. Oznaczenia wykorzystane do opisu elementów procesów. Rys. autor

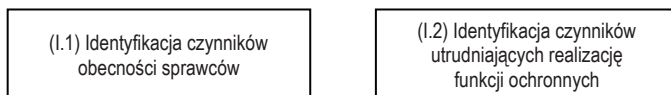
Wychodząc od metodologii podejścia procesowego, w tym mapowania procesów, przyjęto zasadę opisu hierarchicznego (warstwowego) w postaci modeli procesów kolejnych poziomów hierarchicznych. Struktura postępowania wynika z założeń i zasadniczych aspektów problemu opisanych w rozdziałach 4.1 oraz 4.2. Mapowanie pozwala na przedstawienie rozwinięć modeli na poszczególnych poziomach opisując tym samym strukturę i logikę postępowania, a przy tym dając podstawę do ewentualnego tworzenia szczegółowej procedury.

Na poziomie pierwszym przewidziano dwie składowe: zasadniczą część postępowania na etapie identyfikacji oraz proces polegający na hierarchizacji zestawu uzyskanych danych.

Ryc. 4.3. Model procesu pierwszego poziomu. Rys. autor

Zgodnie z opisaną w rozdziale 3.3 koncepcją podziału przestrzennych czynników kryminogennych na zbiór czynników sprzyjających obecności sprawców oraz czynników utrudniających realizację funkcji ochronnych – drugi poziom postępowania w ramach składowej (I) zawiera dwa elementy. Realizowane one są całkowicie niezależnie od siebie, dlatego też model nie wykazuje żadnej relacji pomiędzy nimi (ryc. 4.4).

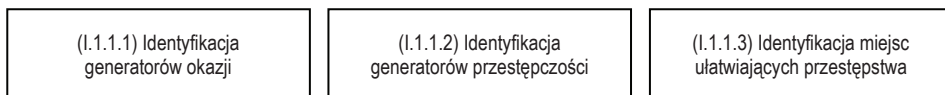
Ryc. 4.4. Model procesów drugiego poziomu „Identyfikacja przestrzennych czynników zagrożeń” (I). Rys. autor

Cechy oraz elementy przestrzeni sprzyjające obecności sprawców mogą mieć zarówno charakter czynników występujących w obrębie obszaru, jak i zewnętrznych w stosunku do niego (ryc. 4.5).

Ryc. 4.5. Model procesów trzeciego poziomu „Identyfikacja czynników obecności sprawców zdarzeń”(I.1). Rys. autor

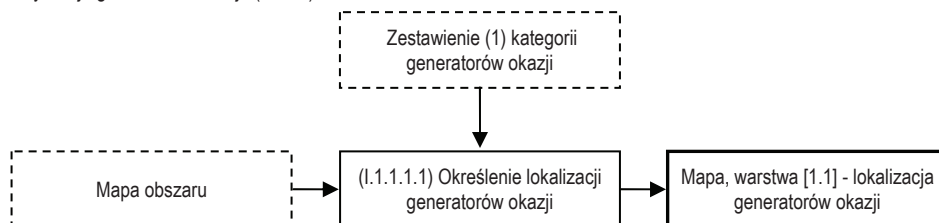
Model procesów czwartego poziomu „Identyfikacja wewnętrznych czynników obecności sprawców”(I.1.1) prezentuje rycina 4.6.

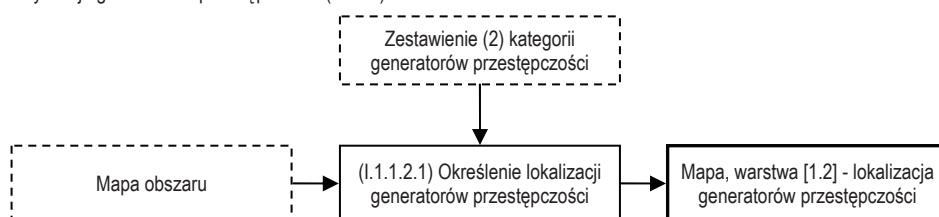
Ryc. 4.6. Model procesów czwartego poziomu (I.1.1). Rys. autor

Procesy piątego poziomu pokazują elementy ryciny 4.7.

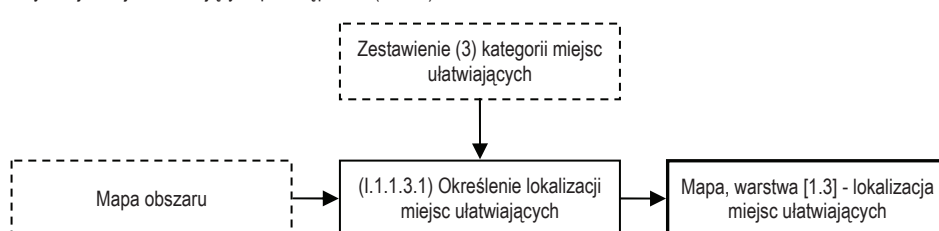
„Identyfikacja generatorów okazji” (I.1.1.1):

„Identyfikacja generatorów przestępczości” (I.1.1.2):

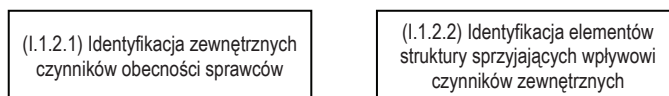

„Identyfikacja miejsc ułatwiających przestępstwa” (I.1.1.3):

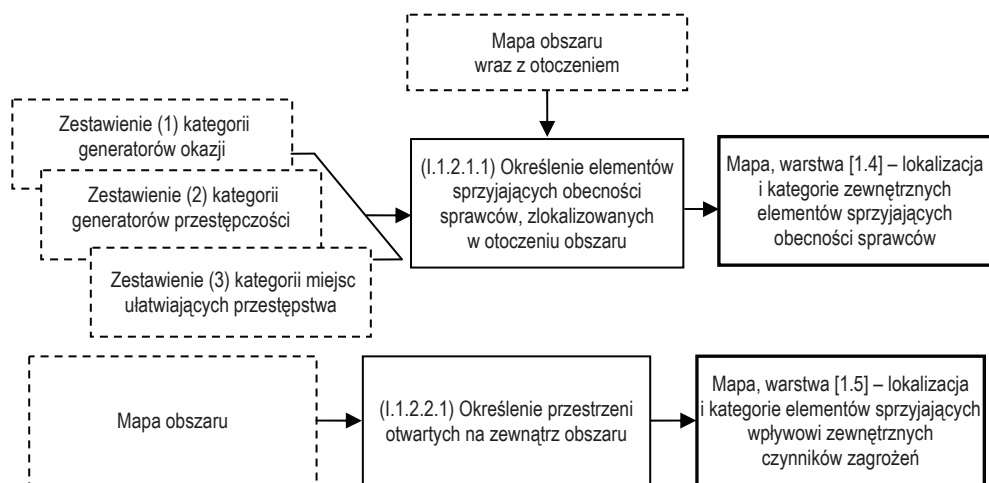
Ryc. 4.7. Modele procesów piątego poziomu. Rys. autor

Model procesu czwartego poziomu „Identyfikacja elementów sprzyjających wpływowi zewnętrznych czynników obecności sprawców” I.1.2 pokazuje rycina 4.8.

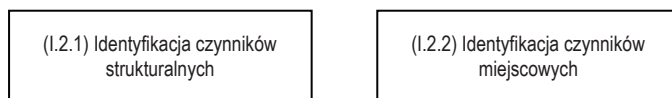
Ryc. 4.8. Model procesu czwartego poziomu (I.1.2). Rys. autor

Ilustracją procesów piątego poziomu, będących rozwinięciem procesów I.1.2.1 oraz I.1.2.2, jest rycina 4.9.

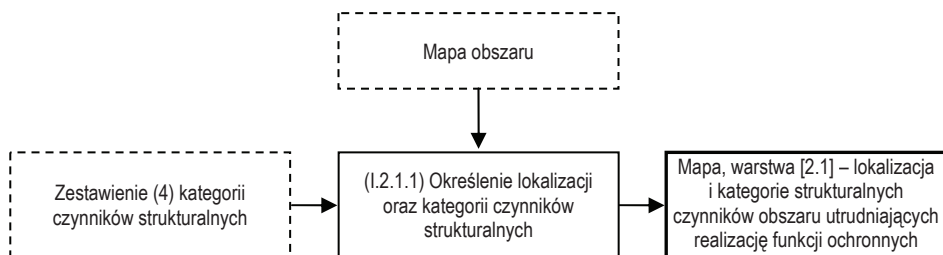
Ryc. 4.9. Modele procesów piątego poziomu (I.1.2.1 i I.1.2.2). Rys. autor

Model procesu trzeciego poziomu (I.2) „Identyfikacja czynników ograniczających realizację funkcji ochronnych” prezentuje rycina 4.10.

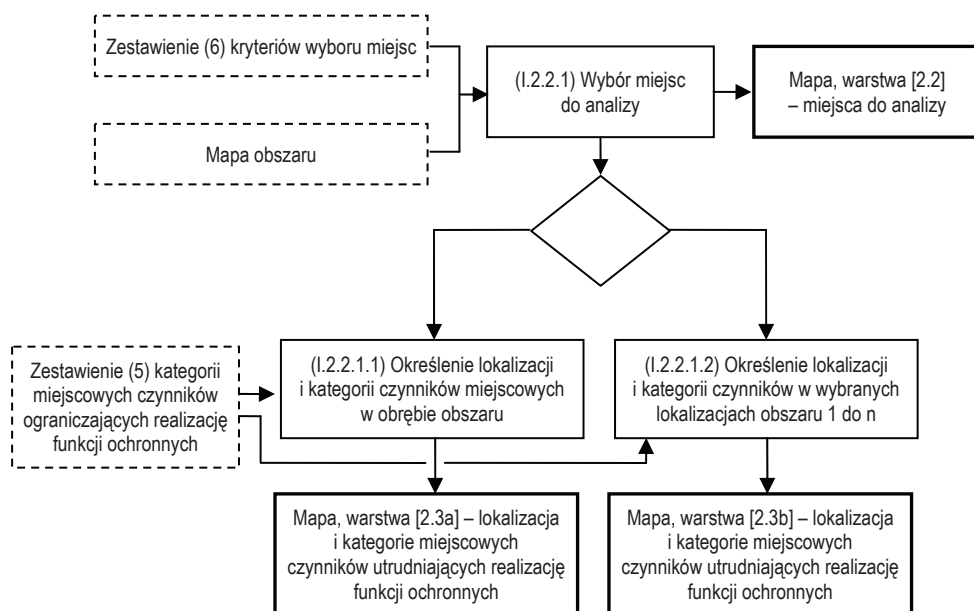
Ryc. 4.10. Model procesu (I.2). Rys. autor

Model procesu czwartego poziomu (I.2.1) „Identyfikacja czynników strukturalnych” ilustruje rycina 4.11.

Ryc. 4.11. Model procesu (I.2.1). Rys. autor

Model procesu czwartego poziomu (I.2.2) „Identyfikacja czynników miejscowych” ilustruje rycina 4.12.

Ryc. 4.12. Model procesu (I.2.2). Rys. autor

W ten sposób uzyskujemy efekty etapu postępowania, którymi są dane na temat lokalizacji oraz kategorii poszczególnych cech i elementów przestrzeni analizowanego obszaru, będących potencjalnymi czynnikami zwiększającymi możliwość wystąpienia zagrożeń przestępczością oraz zachowaniami antyspołecznymi (w uproszczeniu mówiąc: przestrzennymi czynnikami kryminogennymi). Zapisane są one jako warstwy mapy przestrzennych czynników zagrożeń (ryc. 4.13).

Poócz zapisu zidentyfikowanych czynników przestrzennych w formie graficznej na warstwach map konieczne jest też ich zestawienie w formie wykazu-rejestru (por. tab. 5.2).

Przed przeprowadzeniem całego postępowania można rozważyć jego **profilowanie** poprzez odpowiednią do potrzeb modyfikację jednego lub wszystkich zestawów przestrzennych czynników potencjalnie sprzyjających zagrożeniom – (1)-(5), będących elementami zasilania poszczególnych procesów. Można tego dokonać na przykład z punktu widzenia związków rozwiązań przestrzennych z przestrzennymi preferencjami sprawców wybranych rodzajów przestępstw. Nie zmieni się struktura postępowania, a jedynie zestaw lub zakres wykorzystywanych danych. Profilowanie to w istocie ograniczenie zakresu identyfikacji na przykład do czynników sprzyjających określonym rodzajom zdarzeń, jej ograniczenie obszarowe lub do określonych kategorii czynników. W uzasadnionych przypadkach może to zatem pozwolić na ograniczenie kategorii, a więc i liczby zidentyfikowanych czynników, i tym samym zmniejszenie pracochłonności postępowania.

Ryc. 4.13. Zestaw efektów wyjściowych postępowania identyfikacyjnego. Rys. autor

Z kolei w stosunku do uzyskanych w efekcie postępowania danych wyjściowych możliwe jest przeprowadzenie **hierarchizacji** – uszeregowania zidentyfikowanych czynników według ich znaczenia z punktu widzenia określonych, przyjętych kryteriów (tab. 4.1).

Tab. 4.1. Przykładowe kryteria hierarchizacji (7) czynników przestrzennych wraz z wymaganymi danymi

Kryterium	Podstawa
Obszarowy zasięg oddziaływania	Szacowanie lub dane na temat zasięgu oddziaływania czynnika
Rodzajowy zakres oddziaływania	Liczba rodzajów zdarzeń lub kryteriów kształtowania przestrzeni bezpiecznej, z którymi czynnik ma związek
Ciężar zdarzeń (mierzony kategorią czynu, wymiarem skutków lub wymiarem grożącej kary)	Typowe przestrzenne preferencje przestępców poszczególnych rodzajów zdarzeń oraz dane na temat penalizacji poszczególnych rodzajów czynów
Zakres/dolegliwość niezbędnej ingerencji lub wysokość nakładów, jakich wymaga neutralizacja poszczególnych czynników	Kategoryzacja elementów (strukturalne, elementy zagospodarowania terenu, elementy wyposażenia, detal) lub szacunek nakładów niezbędnych dla wprowadzenia poszczególnych zmian

Kryterium	Podstawa
Spodziewana trwałość efektu interwencji	Stopień trwałości czynnika podlegającego interwencji/ trwałość efektu zabezpieczenia, na który wpływa
Relacja z niewrażliwymi elementami obszaru	Zestawienie elementów (miejsc) niewrażliwych

Źródło: opr. własne.

W odniesieniu do niektórych spośród zestawionych w tabeli 4.1. kategorii trudność może sprawiać określenie dokładnej relacji poszczególnych rozwiązań przestrzeni z przyjętym kryterium. Na przykład problematyczne może być określenie przybliżonego choćby zasięgu oddziaływania terytorialnego poszczególnych zidentyfikowanych elementów. W takim przypadku konieczna może być generalizacja, która może polegać na grupowaniu czynników przestrzennych, w tym przypadku na przykład na cztery kategorie:

- oddziaływanie miejscowe,
- oddziaływanie wykraczające poza miejsce lokalizacji,
- oddziaływanie w skali obszaru,
- oddziaływanie wykraczające poza obszar.

Spośród pozostałych kategorii: zakres rodzajowy oddziaływania to kryterium ilościowe – podstawą uszeregowania byłaby liczba rodzajów zdarzeń, na które element może wpływać: (np. wyizolowany parking – przestępstwa związane z pojazdami, napaści itp.). W przypadku kryterium ciężaru zdarzeń można zastosować klasyfikację: przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu, przeciwko mieniu znacznej wartości, przeciwko mieniu niskiej wartości, zachowania powodujące uciążliwość.

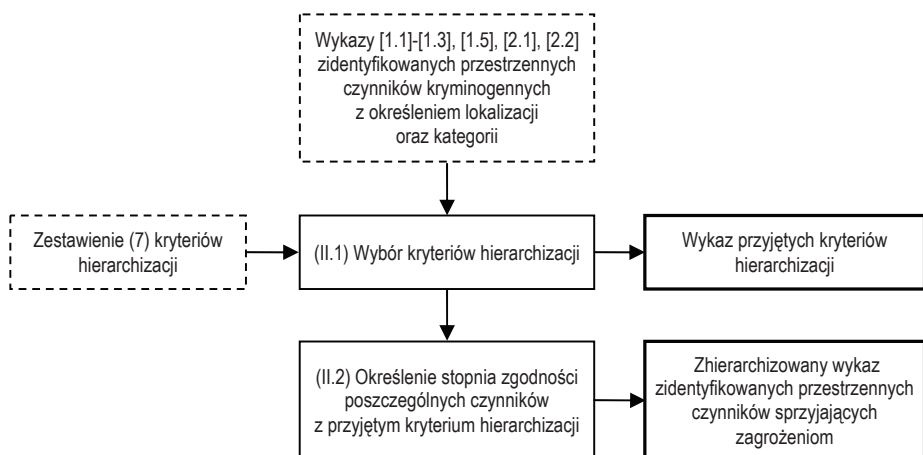
W przypadku dwóch ostatnich kryteriów poszczególne kategorie mogą wyglądać następująco:

- elementy struktury: największa trwałość i jednocześnie duży zakres koniecznej ingerencji w celu ich modyfikacji,
- zagospodarowanie terenu – poziom średni,
- detal urbanistyczny i elementy wyposażenia – najniższe nakłady, ale i najmniejsza oczekiwana trwałość wprowadzonych zmian.

Model procesu hierarchizacji przedstawia rycina 4.14.

Hierarchizacja dotyczy może odrębnie czynników zidentyfikowanych w skali całego obszaru (czynniki ogólne) oraz czynników miejscowych w ramach każdego z rejonów, w którym je zidentyfikowano.

Syntetyczne, całościowe zestawienie hierarchii oraz składowych proponowanego postępowania w ramach identyfikacji przestrzennych czynników zagrożeń przestępczością opisuje tabela 4.2.

Ryc. 4.14. Model procesu (II) hierarchizacji czynników zidentyfikowanych w toku postępowania. Rys. autor

Tab. 4.2. Zestawienie hierarchii oraz składowych procesów

Symbol	Nazwa czynności	Zasilenie	Efekt wyjściowy
(I)	Identyfikacja przestrzennych czynników zagrożeń	–	–
(I.1)	Identyfikacja czynników obecności sprawców	–	–
(I.1.1)	Identyfikacja wewnętrznych czynników obecności sprawców	–	–
(I.1.1.1)	Identyfikacja generatorów okazji	–	–
(I.1.1.1.1)	Określenie lokalizacji generatorów okazji	Mapa obszaru Zestawienie (1) kategorii generatorów okazji	Mapa, warstwa [1.1] – lokalizacja generatorów okazji
(I.1.1.2)	Identyfikacja generatorów przestępczości	–	–
(I.1.1.2.1)	Określenie lokalizacji generatorów przestępczości	Mapa obszaru Zestawienie (2) kategorii generatorów przestępczości	Mapa, warstwa [1.2] – lokalizacja generatorów przestępczości
(I.1.1.3)	Identyfikacja miejsc ułatwiających	–	–
(I.1.1.3.1)	Określenie lokalizacji miejsc ułatwiających przestępstwa	Mapa obszaru Zestawienie (3) kategorii miejsc ułatwiających	Mapa, warstwa [1.3] – lokalizacja miejsc ułatwiających
(I.1.2)	Identyfikacja elementów sprzyjających wpływowi zewnętrznych czynników obecności sprawców	–	–
(I.1.2.1)	Identyfikacja zewnętrznych czynników obecności sprawców	–	–
(I.1.2.1.1)	Określenie elementów sprzyjających obecności sprawców, zlokalizowanych w otoczeniu obszaru	Mapa otoczenia obszaru Zestawienia (1) do (3)	Mapa, warstwa [1.4] – lokalizacja i kategorie zewnętrznych elementów sprzyjających obecności sprawców

Symbol	Nazwa czynności	Zasilenie	Efekt wyjściowy
(I.1.2.2)	Identyfikacja elementów struktury sprzyjających wpływowi czynników zewnętrznych	–	–
(I.1.2.2.1)	Określenie przestrzeni otwartych na zewnątrz obszaru	Mapa obszaru	Mapa, warstwa [1.5] – lokalizacja i kategorie elementów sprzyjających wpływowi zewnętrznych czynników zagrożeń
(I.2)	Identyfikacja czynników utrudniających realizację funkcji ochronnych	–	–
(I.2.1)	Identyfikacja czynników strukturalnych	–	–
(I.2.1.1)	Określenie lokalizacji oraz kategorii czynników strukturalnych	Mapa obszaru Zestawienie (4) kryteriów kwalifikacji elementów struktury	Mapa, warstwa [2.1] – lokalizacja i kategorie strukturalnych czynników obszaru utrudniających realizację funkcji ochronnych
(I.2.2)	Identyfikacja czynników miejscowych	–	–
(I.2.2.1)	Wybór miejsc do analizy	Mapa obszaru Zestawienie (6) kryteriów wyboru miejsc	Mapa, warstwa [2.2] – miejsca do analizy
(I.2.2.1.1)	Określenie lokalizacji i kategorii czynników miejscowych w obrębie obszaru	Mapa, warstwa [2.2] – miejsca do analizy Zestawienie (5) kategorii miejscowych czynników utrudniających realizację funkcji ochronnych	Mapa, warstwa [2.3a] – lokalizacja i kategorie miejscowych czynników utrudniających realizację funkcji ochronnych
(I.2.2.1.2)	Określenie lokalizacji i kategorii czynników w miejscach 1 do n	Mapa, warstwa [2.2] – miejsca do analizy Zestawienie (5) kategorii miejscowych czynników utrudniających realizację funkcji ochronnych	Mapa (lub mapy), warstwa [2.3b] – lokalizacja i kategorie miejscowych czynników utrudniających realizację funkcji ochronnych
(II)	Opcjonalnie: hierarchizacja zidentyfikowanych czynników	–	–
(II.1)	Wybór kryteriów hierarchizacji	Zestawienie (7) kryteriów hierarchizacji Wykazy [1.1]-[1.3], [1.5], [2.1], [2.2] zidentyfikowanych przestrzennych czynników kryminogennych z określeniem lokalizacji oraz kategorii	Wykaz kryteriów hierarchizacji
(II.2)	Określenie stopnia zgodności poszczególnych czynników z przyjętym kryterium hierarchizacji	Wykaz kryteriów hierarchizacji	Zhierarchizowany wykaz zidentyfikowanych przestrzennych czynników sprzyjających zagrożeniom

Źródło: opr. własne.

Przygotowane w ten sposób dane, ogólne bądź zhierarchizowane, ewentualnie używane z uwzględnieniem profilowania postępowania to jedynie wykazy elementów przestrzeni oraz cech stanowiących potencjalne czynniki sprzyjające zagrożeniom wraz z informacją na temat miejsc ich lokalizacji. Już w takiej postaci mogą one stanowić materiał wejściowy procesu przewidzianego przywoływany wcześniej schematem z rysunku 1 (Fig. 1) normy EN 14383:2 (ryc. 2.9, Krok 1).

Równolegle, niezależnie, bądź też w ramach tego procesu dane zgromadzone na temat rodzaju zidentyfikowanych czynników oraz ich lokalizacji mogą podlegać przetwarzaniu w zaproponowany niżej sposób. Służyć ma to wykryciu ich wzajemnych relacji, a także relacji z istotnymi składowymi charakterystyk miejsc, w których występują. Polegać to może na ich wzajemnym zestawianiu w różnych konfiguracjach. W dalszej zaś części czynniki mogą podlegać ocenie co do ich oddziaływań oraz wpływu.

Zestawianie danych może posłużyć określeniu wzajemnych zależności poszczególnych kategorii czynników, a zwłaszcza ustaleniu ewentualnych prawidłowości w ich rozmieszczeniu. Może to być pomocne w analizowaniu wpływu zidentyfikowanych elementów na istniejące bądź potencjalne zagrożenia, a przede wszystkim do określenia miejsc lub rejonów o szczególnym nagromadzeniu niekorzystnych czynników przestrzennych – i w związku z tym na przykład stanowić podstawę ustalenia priorytetów działań. W sensie technicznym zestawianie może być dokonywane przede wszystkim poprzez nałożenie różnych warstw map w celu konfrontacji lokalizacji czynników z różnych kategorii.

Tab. 4.3. Warianty zestawień efektów identyfikacji przestrzennych czynników zagrożeń i oczekiwane w ich wyniku rezultaty

Warstwy podlegające zestawieniu	Oczekiwany rezultat
[1.1] i [1.2] oraz [1.3]	Określenie wzajemnej relacji lokalizacji czynników zagrożeń z kategorii generatorów (okazji i przestępczości) oraz miejsc przyzwalających
[1.1], [1.2], [1.3] oraz [2.1] i [2.3]	Określenie miejsc oraz rejonów koncentracji czynników, w tym odpowiednio: czynników sprzyjających obecności sprawców oraz czynników wpływających na warunki realizacji funkcji ochronnych według ich liczby lub kategorii
[1.4] oraz [1.5]	Określenie przestrzennej korelacji zewnętrznych czynników sprzyjających obecności sprawców oraz elementów struktury sprzyjających absorpcji oddziaływania tych czynników – w efekcie określenie elementów (przestrzeni) sprzyjających absorpcji oddziaływań poszczególnych czynników zagrożeń zidentyfikowanych w otoczeniu obszaru
[1.1], [1.2], [1.3] oraz [2.1]	Określenie potencjalnych kierunków oddziaływania zidentyfikowanych w granicach obszaru czynników obecności sprawców poprzez odniesienie do zidentyfikowanych czynników strukturalnych
[1.1], [1.2], [1.3] oraz [2.3]	Określenie relacji przestrzennych czynników obecności potencjalnych sprawców oraz miejscowych czynników utrudniających realizację funkcji ochronnych

Źródło: opr. własne.

Interesującym kryterium, służącym identyfikacji miejsc wymagających szczególnie pilnej interwencji, może być relacja czynników, które można określić jako aktywne (generatory) – [1.1] oraz [1.2] z miejscami przyzwalającymi [1.3] oraz z danymi o lokalizacji czynników utrudniających realizację funkcji ochronnych [2.1] i [2.3]. Jeśli w jednym rejonie spotykają się elementy z większości kategorii, a zwłaszcza zarówno z kategorii [1]÷[3], jak i [2.1] oraz/lub [2.3], może to być istotny wskaźnik, że takie miejsce wymaga pogłębionej analizy.

4.4. Komponent oceny wpływu zidentyfikowanych czynników

Wykorzystując powyższe zestawienia, można dokonać **typowania miejsc**, a także ich **priorytetyzacji**. W ten sposób można wyłonić miejsca lub rejony w związku z obecnością zidentyfikowanych czynników z punktu widzenia określonego kryterium (np. występowania lub koncentrowania się czynników z określonych kategorii, zgodności rozwiązań w określonych miejscach z preferencjami sprawców poszczególnych rodzajów zdarzeń, lub też koncentracji rozwiązań stanowiących czynniki zagrożeń). W efekcie pozwala to na wskazanie miejsc lokalizacji lub koncentracji czynników predestynujących je jako miejsca o określonym potencjalnym oddziaływaniu co może być przydatne przy ustalaniu priorytetów oceny oddziaływania czynników miejscowych albo w wyborze miejsc do interwencji.

Odniesienie przestrzennych czynników zagrożeń zidentyfikowanych w poszczególnych miejscach do przestrzennych preferencji sprawców różnych czynów może służyć określeniu kryminogennej predyspozycji miejsca, tak jak to prezentuje tabela 4.4.

Tab. 4.4. Zestawienie kategorii danych do określenia kryminogennej predyspozycji miejsc

Kategorie danych	Oczekiwany rezultat
Dane na temat typowych przestrzennych preferencji sprawców poszczególnych rodzajów czynów oraz charakterystyka zidentyfikowanych czynników przestrzennych w zakresie zgodności z tymi preferencjami	Określenie predyspozycji miejsca lub obszaru odnośnie do rodzajów zdarzeń w związku z typowym oddziaływaniem zidentyfikowanych czynników przestrzennych

Źródło: opr. własne.

Efektem powyższego będzie informacja na temat tego, jakich kategorii zagrożeń można się szczególnie spodziewać w miejscach, w których zidentyfikowano obecność rozwiązań kryminogennych.

W dalszej kolejności kwestię oceny skutków jakie rodzą zidentyfikowane przestrzenne czynniki zagrożeń (również w kontekście pytań postawionych we wstępie pracy), można rozpatrywać dwojako:

- jako ocenę wpływu na występowanie faktycznie rejestrowanych zdarzeń,
- jako ocenę wpływu na warunki bezpieczeństwa.

Ocena wpływu zidentyfikowanych czynników przestrzennych na faktycznie występujące zdarzenia z zakresu przestępczości oraz innych naruszeń norm społecznych z definicji niejako jest możliwa wyłącznie z udziałem danych o zarejestrowanych zdarzeniach. Niezbędne są także dane o ich lokalizacji, które – jak już wcześniej opisano – łącznie są w Polsce trudne do uzyskania. Przy dysponowaniu takimi danymi ocena jest możliwa poprzez odniesienie danych na temat lokalizacji (oraz na przykład strefy oddziaływania) poszczególnych zidentyfikowanych rozwiązań przestrzennych do danych na temat prawidłowości lokalizacji poszczególnych rodzajów przestępstw lub innych branych pod uwagę zdarzeń, co pokazuje tabela 4.5.

Tab. 4.5. Przykłady kategorii danych do konfrontacji z zestawieniami zidentyfikowanych czynników przestrzennych w celu oceny wpływu rozwiązań przestrzennych na faktycznie rejestrowaną przestępczość

Lp.	Kategoria danych	Oczekiwany rezultat
1.	Miejsca lokalizacji rejestrowanych zdarzeń (analogicznie: zdarzeń z określonych kategorii)	Określenie stopnia zgodności rozmieszczenia zidentyfikowanych czynników przestrzennych z miejscami lokalizacji faktycznie rejestrowanych zdarzeń (w tym zdarzeń z określonych kategorii)
2.	Miejsca koncentracji rejestrowanych zdarzeń (analogicznie: zdarzeń z określonych kategorii)	Określenie stopnia zgodności miejsc koncentracji zidentyfikowanych czynników przestrzennych z miejscami koncentracji rejestrowanych zdarzeń (w tym zdarzeń z określonych kategorii)

Źródło: opr. własne.

Inne przydatne informacje może przynieść odniesienie danych na temat rejestrowanych zdarzeń (z uwzględnieniem ich struktury rodzajowej) do predyspozycji miejsca. Zgodność predyspozycji miejsca ze strukturą rodzajów rejestrowanych przestępstw będzie potwierdzeniem wpływu czynników przestrzennych na ich występowanie w tym właśnie miejscu.

Tab. 4.6. Zestawienie danych na temat kategorii rejestrowanych zdarzeń z charakterystyką miejsc ich lokalizacji uwzględniającą przestrzenne preferencje sprawców

Kategoria danych	Oczekiwany rezultat
Miejsca lokalizacji rejestrowanych zdarzeń według kategorii rodzajowych	Określenie stopnia zgodności struktury rodzajowej zarejestrowanych zdarzeń z predyspozycją miejsca

Źródło: opr. własne.

Możliwość dokonania każdej oceny wymaga oczywiście przyjęcia dla niej skali pomiaru. W przypadku, gdy podstawą oceny ma być kategoria stopnia zgodności, najlepszą skalą wydaje się skala procentowa. Tak więc efekty zestawień powyższych danych mogłyby przybierać następujące postaci:

- odsetek miejsc lokalizacji zarejestrowanych zdarzeń pokrywających się z lokalizacją zidentyfikowanych przestrzennych czynników zagrożeń,
- odsetek liczby zarejestrowanych zdarzeń zgodnych z predyspozycją miejsca.

Jest już kwestią arbitralną, w zależności na przykład od uwarunkowań konkretnej sytuacji (choćby występujących prawidłowości lokalizacji naruszeń prawa), na jakich poziomach wyznaczone zostaną wartości progowe poszczególnych ocen³⁴⁵, co tutaj pominiemy.

Zaproponowany w tej części sposób oceny prowadzi w istocie do ustalenia stopnia zgodności lokalizacji lub miejsc koncentracji zdarzeń z miejscami lokalizacji lub koncentracji kryminogennych czynników przestrzennych. W przypadku dużego stopnia zgodności, a zwłaszcza w przypadku miejsc koncentracji zarówno zdarzeń jak i czynników przestrzennych, szczególnie z rozróżnieniem rodzajowym, można domniemywać o dużym wpływie występujących czynników przestrzennych na pojawianie się sytuacji naruszeń prawa.

³⁴⁵ Np. niski stopień zgodności, średni, wysoki.

Nie musi jednak tak być w istocie: mogą bowiem funkcjonować czynniki pozaprzestrzenne, które są przyczyną występowania lub koncentrowania się zdarzeń w tym samym miejscu, co także powinno być analizowane.

Konieczności użycia trudno dostępnych informacji można uniknąć, dokonując oceny wpływu zidentyfikowanych przestrzennych czynników zagrożeń na warunki bezpieczeństwa w określonym miejscu.

Ustalenie zestawu istotnych elementów miejscowych warunków bezpieczeństwa odnosić można do sytuacyjno-środowiskowych uwarunkowań zaistnienia przestępstwa. Dysponując miejscami lokalizacji zidentyfikowanych kryminogennych czynników przestrzennych, każde z nich można poddać ocenie w zakresie wpływu tych czynników na sytuacyjne warunki bezpieczeństwa. W tym celu należy określić zestaw istotnych w danym przypadku aspektów stanu bezpieczeństwa miejsca. Następnie, na podstawie kategorii zidentyfikowanych czynników, oceny ich rozmieszczenia w analizowanym miejscu oraz ich typowego oddziaływania na poszczególne aspekty warunków sytuacyjnych, można określić wpływ każdego czynnika na uprzednio zdefiniowane miejscowe warunki bezpieczeństwa. Propozycję zestawu parametrów, które powinny być brane pod uwagę podczas takiej oceny, zawiera tabela 4.7. Ma ona postać formularza oceny zawierającego sekcję służącą przygotowaniu wykresu wpływu zidentyfikowanych przestrzennych czynników kryminogennych na poszczególne aspekty warunków bezpieczeństwa.³⁴⁶

Na tej podstawie można uzyskać obraz wpływu czynników przestrzennych³⁴⁷ na poszczególne aspekty składające się na warunki bezpieczeństwa w danym miejscu. Można też bardziej precyzyjnie, niż przedstawiono to w tabeli 4.4, określić predyspozycję rodzajową miejsca, uwzględniając zarówno czynniki zidentyfikowane na poziomie ogólnym, jak też czynniki typowo miejscowe. Zestawienie różnych arkuszy umożliwi także wzajemne porównanie poszczególnych miejsc ocenionych w ten sposób.

Przedstawiony w tabeli 4.7. zestaw składowych warunków bezpieczeństwa może być oczywiście modyfikowany w zależności od potrzeb lub warunków w konkretnej sytuacji.

Wnioski z analiz prowadzonych w przedstawiony wyżej sposób powinny pomóc uzyskać obraz stopnia wpływu na warunki bezpieczeństwa zidentyfikowanych kryminogennych czynników przestrzennych. Byłoby to z pewnością pomocne dla przygotowania efektywnej interwencji, w tym wyboru miejsc jej wymagających oraz projektowych środków oddziaływania.

³⁴⁶ Tego rodzaju narzędzie stosowane jest w badaniach i ocenach ewaluacyjnych szeroko rozumianego środowiska. Por. H. Sanoff, op. cit., s. 51, a także: Y. Ahranovich-Panamarova, A. Mazanik, J.C. Żarnowiec-ka, *Ukierunkowane projektowanie wnętrza mieszkalnych*, [w:] „Architecturae et Artibus”, nr 2/2011, s. 10-11.

³⁴⁷ Każdego z osobna (selektywnie) oraz w sposób uśredniony na wykresie.

4. METODA IDENTYFIKACJI ORAZ OCENY WPŁYWU PRZESTRZENNYCH CZYNNIKÓW ZAGROŻEŃ

Tab. 4.7. Propozycja arkusza oceny wpływu zidentyfikowanych przestrzennych czynników zagrożeń na miejscowe warunki bezpieczeństwa w zakresie przestępczości

Aspekty warunków bezpieczeństwa	Czynnik 1	Czynnik 2	Czynnik n	Wykres (wartość uśredniona)			
				0	1	2	3
widoczność z pozycji użytkownika – dzienna/nocna							
widoczność z otoczenia – dzienna/nocna							
warunki nadzoru							
warunki uzyskania pomocy							
warunki orientacji							
możliwość wyboru trasy							
stopień wyizolowania miejsca							
anonimowość							
efekt przyzwolenia/klimat dezorganizacji							
niewłaściwe/niezgodne z przeznaczeniem użytkowanie							
podatność elementów miejsca na uszkodzenia							
warunki utrzymania porządku/stanu technicznego							
podatność na nieuzasadnione aplikacje							
witalność/atrakcyjność miejsca (zróżnicowanie funkcji, czynniki aktywności w różnych porach doby)							
status miejsca/utożsamienie/terytorialność							
ruch tranzytowy/obecność obcych							
dostęp do miejsc wrażliwych w budynkach							
obecność sprawców lub osób z grup ryzyka oraz użytkowników ekstremalnych							
warunki przewagi sprawcy							
legitymacja obecności sprawcy							
możliwości ukrycia się lub ucieczki sprawców							
możliwości realizacji podstawowej funkcji miejsca							
kolizyjność: konflikty – kolizje sposobów użytkowania, grup antagonistycznych							

Skala oceny: 0-3 (0 – brak negatywnego wpływu, 3 – duży wpływ), x – nie dotyczy lub trudno ocenić.

Źródło: opr. własne.

4.5. Propozycja wskaźników zjawisk w relacji przestrzeni i przestępczości

W uzupełnieniu przedstawionej metody warto rozważyć jeszcze kwestię wskaźników zjawisk w relacji przestrzeni oraz przestępczości.

Część trzecia normy *Zapobieganie przestępczości. Planowanie przestrzenne i projektowanie budowlane* (CEN/TS 14383-3:2005) w Aneksie E zawiera wskaźniki problemów bezpieczeństwa w obszarach mieszkaniowych. Są to takie przejawy występujących przekroczeń społecznych norm zachowań, jak niesubordynacja, zakłócenia, drobny wandalizm, aktywność grup chuligańskich, zniszczenia lub uszkodzenia mienia, agresja, handel narkotykami i inne zagrożenia typowe dla miast.

Wskaźniki w aspekcie relacji przestępczości i przestrzeni wynikać mogą w dużej mierze z opozycyjnego charakteru tych dwu zjawisk: względnie utrwalonej w miejscu i czasie charakterystyki rozwiązań przestrzennych oraz z natury labilnego charakteru przestępczości.

Wśród wymienianych wskaźników znajdują się zarówno stanowiące określone sposoby zachowań (np. agresja słowna czy walki gangów), jak i zaznaczone w przestrzeni (rozrzucone śmieci, zabrudzenia ścian budynków, graffiti, zniszczenia elementów wyposażenia lub innego mienia, na przykład pojazdów). Wszystkie one są właściwie jednocześnie znamionami naruszeń norm społecznych.

Wskaźnikami występujących problemów są również zachowania obronne użytkowników. Mogą one być zarówno wskaźnikami pośrednimi (nie wprost), gdy bodźcem dla nich są obiegowe opinie, poziom poczucia bezpieczeństwa, które – jak wcześniej wspomniano – kształtowane są pod wpływem różnych uwarunkowań, w tym między innymi działalności mediów. Mogą one też być bezpośrednią reakcją na wystąpienie konkretnego zagrożenia. W sferze przestrzennej zachowania obronne są ponadto zwykle oznaką nieadekwatności dotychczasowych rozwiązań projektowych do sytuacji i mają często charakter trwałej ingerencji w rozwiązania lub nawet strukturę przestrzeni. Przyjmują takie formy, jak montowanie krat, systemów alarmowych, spontaniczne wydzielanie przestrzeni buforowych (np. wydzielanie końcówki korytarza obsługującej kilka mieszkań) itp.

Wskaźnikiem wpływu cech miejsca na występowanie zagrożeń jest z pewnością niezmienność w czasie miejsca koncentracji zdarzeń, zwłaszcza jeśli powtarzają się zdarzenia z ograniczonego zakresu rodzajowego. Nie oznacza to jeszcze decydującego wpływu czynników ściśle wynikających z cech przestrzeni – w grę może wchodzić oddziaływanie innego czynnika utrwalonego w przestrzeni (zamieszkiwanie określonych osób, obecność określonej funkcji itp.), niemniej w takim przypadku z pewnością czynnik decydujący jest na stałe związany z danym miejscem. Niewątpliwie zaś, w wypadku niezmienności czynników przestrzennych i jednoczesnej zmienności rozkładu przestrzennego przestępstw oraz ich struktury rodzajowej, zasadniczy wpływ mają czynniki inne niż trwale związane z miejscem (np. migracja obiektów przestępstw, zmiana uwarunkowań ochronnych, w tym aktywność policji itp.).

Odrębną kwestią są wskaźniki efektywności interwencji z wykorzystaniem rozwiązań przestrzennych. Ostatecznym (bezwzględny) wskaźnikiem efektywności wszelkich działań na rzecz poprawy poziomu bezpieczeństwa w określonym miejscu lub rejonie jest zmiana liczby przestępstw. Istotna jest też zmiana deklarowanego poziomu poczucia bezpieczeństwa użytkowników, która opisuje zmiany spostrzeganego wpływu przestępczości na warunki codziennego życia użytkowników przestrzeni. Niewiele to jednak mówi o efektywności oddziaływania rozwiązań przestrzennych. Ponadto, aby można było wspomnianą poprawę wskaźników przestępczości uznać za miarodajną, musi ona być znacząca oraz trwała w dłuższym okresie. Jest to istotne, bowiem wskaźniki przestępczości w poszczególnych miejscach lub rejonach zwykle wykazują wyraźną zmienność w czasie, nawet jeśli żadne szczególne działania zaradcze nie są podejmowane.³⁴⁸

Przykładem wskaźnika efektu oddziaływania przez eliminację zidentyfikowanych czynników przestrzennych będzie zmiana liczby zdarzeń z kategorii powiązanych przyczynowo z czynnikiem, którego oddziaływanie w wyniku interwencji zostało ograniczone lub wyeliminowane.

Zestaw wskaźników dotyczących zjawisk w relacji przestrzeni oraz przestępczości można zaproponować w sposób przedstawiony w tabeli 4.8.

Tab. 4.8. Kategorie wskaźników oraz wskaźniki występowania różnych zjawisk w relacji przestrzeń – przestępczość

a)	przestrzenne lub obecne w przestrzeni wskaźniki występujących zagrożeń, dezorganizacji lub spol. degradacji miejsca oraz braku poczucia bezpieczeństwa: • oznaki występujących zdarzeń przestępczych, • oznaki nieuprawnionego zawłaszczenia przestrzeni (zwłaszcza przez grupy nieformalne), • oznaki zachowań obronnych użytkowników
b)	wskaźniki występowania miejsc koncentracji zdarzeń oraz miejsc zagrożonych: • przestrzenna koncentracja rejestrowanych zdarzeń przestępczych (względna lub bezwzględna), • przestrzenna koncentracja występowania czynników zagrożeń lub atrakcyjnych obiektów przestępstw, • unikanie określonego miejsca przez użytkowników, zwłaszcza z grup narażonych na wiktymizację
c)	wskaźniki oddziaływania czynników przestrzennych na występowanie zagrożeń: • struktura rodzajowa rejestrowanych zdarzeń odpowiadająca predyspozycji miejsca wynikającej z jego kategorii funkcjonalnej lub występujących przestrzennych czynników sprzyjających zagrożeniom, • stałość w czasie występowania w danym miejscu zdarzeń pomimo zmienności innych czynników niż przestrzenne
d)	wskaźniki efektywności oddziaływania na poziom bezpieczeństwa z wykorzystaniem rozwiązań przestrzennych: • zmiana liczby zdarzeń w reakcji na korektę rozwiązań przestrzennych, przy niezmienności innych czynników, • zmiana liczby zdarzeń z kategorii rodzajowych o preferencjach zgodnych ze zmianami w rozwiązaniach przestrzennych wprowadzonymi w wyniku interwencji, • zmiana poziomu deklarowanego poczucia bezpieczeństwa w wyniku korekty rozwiązań przestrzennych

Źródło: opr. własne.

³⁴⁸ R.V. Clarke, J.E. Eck, op. cit., s. 104.

4.6. Możliwości wkomponowania metody w procedury budowania strategii poprawy bezpieczeństwa

4.6.1. Relacja z procedurami przywracania bezpieczeństwa i ładu w środowisku lokalnym

Kwestię wkomponowania zaproponowanego sposobu postępowania w procedury budowania strategii poprawy bezpieczeństwa w przestrzeni rozwiązuje w zasadzie schemat zawarty w części 2 normy *Zapobieganie przestępczości. Planowanie przestrzenne i projektowanie budowlane* (CEN/TR 14383-2) (ryc. 2.9). Zaproponowana metoda może mieć zastosowanie jako szczegółowy tok postępowania, którego w przytaczanej normie w tym zakresie nie sprecyzowano. Może ona stanowić środek realizacji działań zawartych w opisie Kroku 1 w podpunkcie b): *określenie czynników środowiska fizycznego, form zbudowanych oraz elementów projektowych mogących bezpośrednio lub pośrednio wpływać na problemy przestępczości wyszczególnione w p. 4.3.5*.³⁴⁹

W związku z przyjętym przez twórców normy w opisie Kroku 1, podpunkt a) działaniem: *określenie występujących lub potencjalnych problemów z przestępczością*³⁵⁰ realizacji podlegałby prawdopodobnie głównie model postępowania w formule, którą określiliśmy jako sprofilowaną. Podstawą profilowania byłyby dane na temat charakterystyki występującej przestępczości. Identyfikacja czynników przestrzennych mogłaby być nakierowana na wskazanie tych rozwiązań, które sprzyjają kategoriom przestępstw zidentyfikowanym jako główne problemy występujące na analizowanym obszarze. W przypadku zaś analizy rozwiązań planowanych lub projektowanych zastosowanie miałoby częściej zapewne postępowanie bez profilowania.

Co więcej, nawiązując zarówno do powszechnych problemów z pozyskiwaniem danych o przestępczości, jak i wspominanych już problemów typowych dla warunków polskich, może się okazać, że wdrażanie schematu procesu zaproponowanego przez wyżej wymieniony standard będzie trudne. Tym bardziej uzasadniłoby to założenia przyjęte do zaproponowanego modelu postępowania w zakresie jego uniezależnienia od danych na temat przestępczości.

Ponadto zaproponowany model postępowania może służyć wszystkim metodom formułowania strategii poprawy poziomu bezpieczeństwa na etapie identyfikowania czynników sprzyjających zagrożeniom oraz rejonów i miejsc ich występowania. Może być także traktowany jako uzupełniający lub alternatywny w stosunku do danych na temat lokalizacji przestępstw środek identyfikowania miejsc problematycznych, wymagających interwencji.

³⁴⁹ Standard CEN/TR 14383-2:2007, s. 25 (tłum. własne).

³⁵⁰ Ibidem.

4.6.2. Relacja ze sferą planowania i zagospodarowania przestrzennego

Jest to zagadnienie związane z miejscem w procedurach przewidzianych przepisami prawa, głównie w zakresie planowania i zagospodarowania przestrzennego, na analizy rozwiązań pod względem ich wpływu na zagrożenia przestępczością, a także wdrażanie środków służących przeciwdziałaniu im.

Zagadnienia te w odniesieniu do polskiego stanu prawnego omówił cytowany już W. Korbel³⁵¹, były także wzmiankowane we wcześniejszej pracy z udziałem autora³⁵², a ostatnio analizowane w pracy przygotowanej w Wyższej Szkole Policji w Szczytnie.³⁵³ W prawodawstwie polskim nie ma bezpośrednich zapisów na temat oddziaływania poprzez rozwiązania przestrzenne na poziom bezpieczeństwa w zakresie przestępczości. Z drugiej jednak strony szereg aktów prawnych, od Konstytucji RP poczynając, po dokumenty ze sfery planowania i zagospodarowania przestrzennego, zawiera zapisy dotyczące warunków zapewnienia bezpieczeństwa i ochrony zdrowia obywateli. Problematyka ta zaś znajduje się zarówno wśród celów, jakim ma służyć polityka przestrzenna oraz poszczególne instrumenty służące jej realizacji, jak i wśród uwarunkowań, jakie muszą być uwzględnione. Nie ulega wątpliwości, że aspekt uwzględniania wpływu rozwiązań przestrzennych na poziom zagrożeń przestępczością mieści się w tak ogólnie zakreślonych zagadnieniach zapewnienia bezpieczeństwa. Ponieważ jednak zagadnienia te nie są wyartykułowane wprost, to w praktyce planistycznej oraz realizacyjnej jedynie wyjątkowo są uwzględniane.

W krajach legitymujących się dłuższymi i bogatszymi doświadczeniami w zakresie uwzględniania tej problematyki w praktyce planistycznej i projektowej w procesie jej upowszechniania istotne były trzy elementy:

- aktywność organizacji pozarządowych, które wspierały rozwój idei kształtowania bezpiecznej przestrzeni;
- otwartość samorządów, które stworzyły poligony doświadczalne dla pierwszych koncepcji, dając podstawę do wykazania skuteczności tego środka oddziaływania;
- odzew policji, która – zwłaszcza w Wielkiej Brytanii i Holandii – poprzez zaangażowanie w tworzenie odpowiednich struktur instytucjonalnych wsparła na przykład systemu certyfikowania rozwiązań sprzyjających bezpieczeństwu, a z czasem ustanowiła procedury oceny i opiniowania w tym zakresie dokumentów planistycznych oraz projektowych (powstała m.in. instytucja funkcjonariusza łącznikowego ds. architektonicznych).

Z czasem w wielu krajach kwestie te stały się przedmiotem prac gremiów o statusie rad bezpieczeństwa na poziomie krajowym oraz poziomach regionalnych i lokalnych.

³⁵¹ W. Korbel, op. cit., od s. 142.

³⁵² Por. B. Czarnecki, W. Siemiński, op. cit., rozdz. 3.2.2: *Planowanie bezpiecznej przestrzeni a uwarunkowania prawne*, s. 104-106.

³⁵³ R. Głowacki, K. Łojek, E. Ostrowska, A. Tyburska, A. Urban, op. cit., rozdz. 4: *Zarządzanie przestrzenią bezpieczną*, s. 67.

W Polsce takie działania również są zauważalne, choć realizowane są sporadycznie i w ograniczonej skali. Przykłady doświadczeń podano w rozdziale 2.4. Policja wysuwała postulaty w zakresie opiniowania rozwiązań planistycznych ale – o ile wiadomo autorowi – inicjatywy te nie wyszły poza minimalny zakres rutynowych działań wymaganych przepisami prawa. Podejmowane natomiast są inicjatywy w postaci konferencji lub inicjowane albo podejmowane (głównie przez MSWiA) programy („Razem Bezpieczniej”, „Nasze Osiedle”), w których w ramach prewencji lokalnej w określonym zakresie uwzględniane są zagadnienia oddziaływania za pomocą rozwiązań przestrzennych.

Brak jeszcze danych na temat praktyki wdrażania omówionego w rozdziale 2.3.2 aktu normatywnego Unii Europejskiej wprost i bezpośrednio dotyczącego zagadnień bezpiecznej przestrzeni. Z pewnością istnienie takiego normatywnego dokumentu z czasem przybliży te zagadnienia do ogólnej praktyki kształtowania przestrzeni.

4.7. Wnioski

Przedstawiona koncepcja modelu postępowania odpowiada sformułowanym uprzednio założeniom. Jej struktura zawiera dwa zasadnicze komponenty: komponent identyfikacji niekorzystnych rozwiązań przestrzennych oraz komponent oceny ich wpływu. Na etapie identyfikacji bazuje na skategoryzowanych rodzajach obiektów lub miejsc w odniesieniu do ich zasadniczego sposobu funkcjonowania (tab. 3.6, 3.7, 3.8) w kontekście sprzyjania obecności potencjalnych sprawców przestępstw, a także na cechach fizycznych elementów struktury przestrzeni w zakresie ich oddziaływania na realizację funkcji ochronnych (tab. 3.9, 3.10). Z założenia zatem odwołuje się do cech lub charakterystyki funkcjonowania elementów przestrzeni fizycznej w ich relacji z przestępczością. Na etapie oceny wpływu zidentyfikowanych elementów i cech przestrzeni w zależności od preferencji oraz dostępności danych skonstruowano dwie ścieżki. Pierwsza z nich umożliwia ocenę wpływu zidentyfikowanych rozwiązań na faktycznie rejestrowaną w poszczególnych miejscach przestępczość i bazuje na twardych danych (w miarę ich dostępności oraz szczegółowości). Z kolei druga, niezależna od dostępności danych, umożliwia ocenę wpływu rozwiązań przestrzeni na poziom miejscowych warunków bezpieczeństwa. Ponadto na etapie identyfikacji zaproponowano możliwość profilowania postępowania, służącą jego dostosowaniu do charakterystyki analizowanego obszaru, a także możliwość wstępnej waloryzacji uzyskanego zestawu danych wyjściowych.

Korzystając z metodologii podejścia procesowego, uzyskano model sposobu postępowania pozwalający na identyfikację i rejestrację, a następnie dokonanie oceny zidentyfikowanych przestrzennych czynników zagrożeń w zależności od potrzeb lub dostępności danych. Wykazano, że możliwe jest uniezależnienie postępowania zmierzającego do identyfikacji przestrzennych czynników kryminogennych od subiektywnych opinii, głównie użytkowników, oraz od trudno dostępnych danych na temat przestępczości, choć nie wszystkie aspekty oddziaływania przestrzeni można w ten sposób ocenić.

Uzyskano w ten sposób nowe ujęcie kwestii analizy przestrzeni miejskiej, możliwe do stosowania zarówno w odniesieniu do przestrzeni projektowanych lub planowanych, jak i do obszarów już funkcjonujących. Wychodzi ono od relacji przestrzeni i przestępczości, za podstawę przyjmuje sposób funkcjonowania miejsc i charakterystykę rozwiązań przestrzennych, a charakterystykę występujących problemów oraz udział zainteresowanych podmiotów lub osób pozwala wykorzystać fakultatywnie, także jako element weryfikacji uzyskanych wyników.

Zaprezentowana metoda została skoordynowana z zapisami standardu Unii Europejskiej, dotyczącego kształtowania przestrzeni w skali urbanistycznej z uwzględnieniem rozwiązań służących przeciwdziałaniu przestępczości, i jest możliwa do wkomponowania w przewidziane w nim schematy postępowania.

5. Przykład zastosowania metody identyfikacji przestrzennych czynników zagrożeń przestępczością

5.1. Studium przypadku: Osiedle mieszkaniowe im. Gen. J. Bema w Białymstoku

Charakterystyka obszaru³⁵⁴

Tab. 5.1. Podstawowa charakterystyka Osiedla im. Gen. J. Bema w Białymstoku

Lokalizacja:	zachodnie peryferium śródmieścia Białegostoku, wzdłuż części zachodniego odcinka obwodnicy śródmiejskiej
Granice:	ul. J. Bema, M. Kopernika, Wiejska, Pogodna
Zabudowa:	osiedle 19 budynków mieszkalnych wielorodzinnych (14 – V kondygnacji, 5 – XII kondygnacji) w technologii wielkopłytowej OWT z II poł. lat 70, wraz z obiektami infrastruktury społecznej. Ponadto: po drugiej stronie ul. Bema grupa starszych budynków wielorodzinnych, a także: zgrupowania zabudowy jednorodzinnej, obiekty usługowe, biurowe, zespół szkół ponadgimnazjalnych z internatem i boiskami, zakład (piekarnia) Społem, zespół garaży oraz parking strzeżony, a ponadto nieużytki
Mieszkańcy:	część wielorodzinną zamieszkuje ok. 8 tysięcy osób
Struktura społeczna:	osiedle zasiedlane było w specyficzny sposób: część zasobów przeznaczona była dla rodzin ubogich (wykwaterowywani ze starych zasobów komunalnych, z budynków przeznaczonych do rozbioru, pogorzelcy) a pozostała dla pracowników Służby Więziennej (pobliski Areszt Śledczy i Zakład Karny), Ludowego Wojska Polskiego (pobliska jednostka wojskowa) oraz Milicji Obywatelskiej i Służby Bezpieczeństwa a także nauczycieli itp. Brak jednak kompleksowych badań na temat skutków takiej struktury społecznej
Stan bezpieczeństwa:	w opinii Policji osiedle lokuje się na 2-3 miejscu w mieście pod względem względnej liczby zgłoszeń/interwencji

Źródło: opr. własne

Od pewnego czasu mieszkania w osiedlu podzielone są pomiędzy wspólnotę mieszkaniową oraz Zarząd Mienia Komunalnego. Nie uzyskano szczegółowych informacji na temat zarejestrowanych zdarzeń. Wiadomo, że zidentyfikowane miejsca najczęstszego występowania zdarzeń związanych z naruszaniem prawa lub przestępczością to okolice ulicy Kopernika w rejonie przystanku autobusowego i sklepu monopolowego, tereny wzdłuż ulicy Bema, a także w okolicach nieużytków oraz boisk w południowej części osiedla.

³⁵⁴ Skorzystano z niektórych informacji zgromadzonych podczas analiz przestrzeni osiedla prowadzonych w latach 2009-2010 pod opieką autora przez członków Studenckiego Koła Naukowego „Koło-Miasta” na WA PB, w tym podczas wywiadu z dzielnicowym z listopada 2009.

Notuje się także oczywiście różne zdarzenia na terenach pomiędzy budynkami mieszkalnymi. Terenem stwarzającym problemy jest również centralny ciąg pieszy z rozrośniętą bujnie zielenią, ograniczającą widoczność, oraz zdekapitalizowanym wyposażeniem.

Identyfikacja przestrzennych czynników zagrożeń przestępczością

W wyniku wizji lokalnej w terenie oraz wykonanego serwisu fotograficznego postępując w sposób opisany w rozdz. 4.3 dokonano graficznego oraz tabelarycznego zestawienia czynników zagrożeń zidentyfikowanych w przestrzeni osiedla według kategorii wynikających z zestawień przestrzennych czynników zagrożeń przestępczością przedstawionych w rozdziale 3. Uzyskany efekt prezentują graficzne zestawienia [1.1], [1.3], [1.4], [1.5], [2.1] oraz tabela 5.2. Nie stwierdzono czynników z kategorii [1.2] – generatory przestępczości. Zrezygnowano z profilowania danych wejściowych, chcąc uzyskać identyfikację całego spektrum czynników przestrzennych. W tabeli nie zamieszczano elementów sprzyjających absorpcji czynników zewnętrznych, przedstawiając je w zestawieniu graficznym [1.5].

Przeprowadzone wzajemne zestawienia poszczególnych kategorii zidentyfikowanych w skali obszaru przestrzennych czynników zagrożeń pozwoliły stwierdzić występowanie następujących relacji oraz prawidłowości w ich rozmieszczeniu:

1. Zestawienia kategorii [1.1] oraz [1.3] wskazują na dwa wyraźne rejony koncentracji czynników obecności potencjalnych sprawców przestępstw. Są to: rejon wzdłuż ulic Bema oraz Kopernika w północnej części osiedla, gdzie koncentrują się głównie czynniki z kategorii generatorów okazji, oraz rejon południowo-zachodni, gdzie występują głównie miejsca ułatwiające przestępstwa, w szczególności w postaci nieużytków (3.3.1, 3.3.2) oraz zespołu pozbawionych nadzoru i wyizolowanych garaży (3.2.1). Zestawienie kategorii czynników strukturalnych [2.1] wskazuje, że te ostatnie mają cechy terenów wykazujących niespójność sposobu użytkowania oraz zagospodarowania ze strukturą osiedla, a ponadto rejon ten powiązany jest z centralną oraz północną częścią osiedla właściwie wyłącznie za pomocą miejsc determinujących drogę przemieszczania się pieszych przy braku możliwości uzyskania pomocy (elementy 3.1.2, 3.1.3 oraz 3.1.4, zestawienie [1.3]).
2. Na dużą część północnego rejonu koncentracji zidentyfikowanych czynników nakłada się rejon wykazujący cechy utrudniające orientację użytkowników (4.1.1, zestawienie [2.1]).
3. Zestawienia [1.4] oraz [1.5] – czynniki zidentyfikowane w otoczeniu obszaru oraz jego elementy ułatwiające ich absorpcję do wnętrza obszaru – wykazują wyraźną korelację przestrzenną tych dwu grup czynników.
4. We wnętrzu obszaru w dużym wymiarze występują tereny zdegradowane. Dotyczy to głównie zieleni osiedlowej poddanej intensywnej ekspansji parkujących samochodów.

Ryc. 5.1. Charakterystyczne fragmenty osiedla. Fot. autor

Ryc. 5.2. Rozmieszczenie generatorów okazji – [1.1]. Rys. autor

Ryc. 5.3. Rozmieszczenie miejsc ułatwiających przestępstwa – [1.3]. Rys. autor

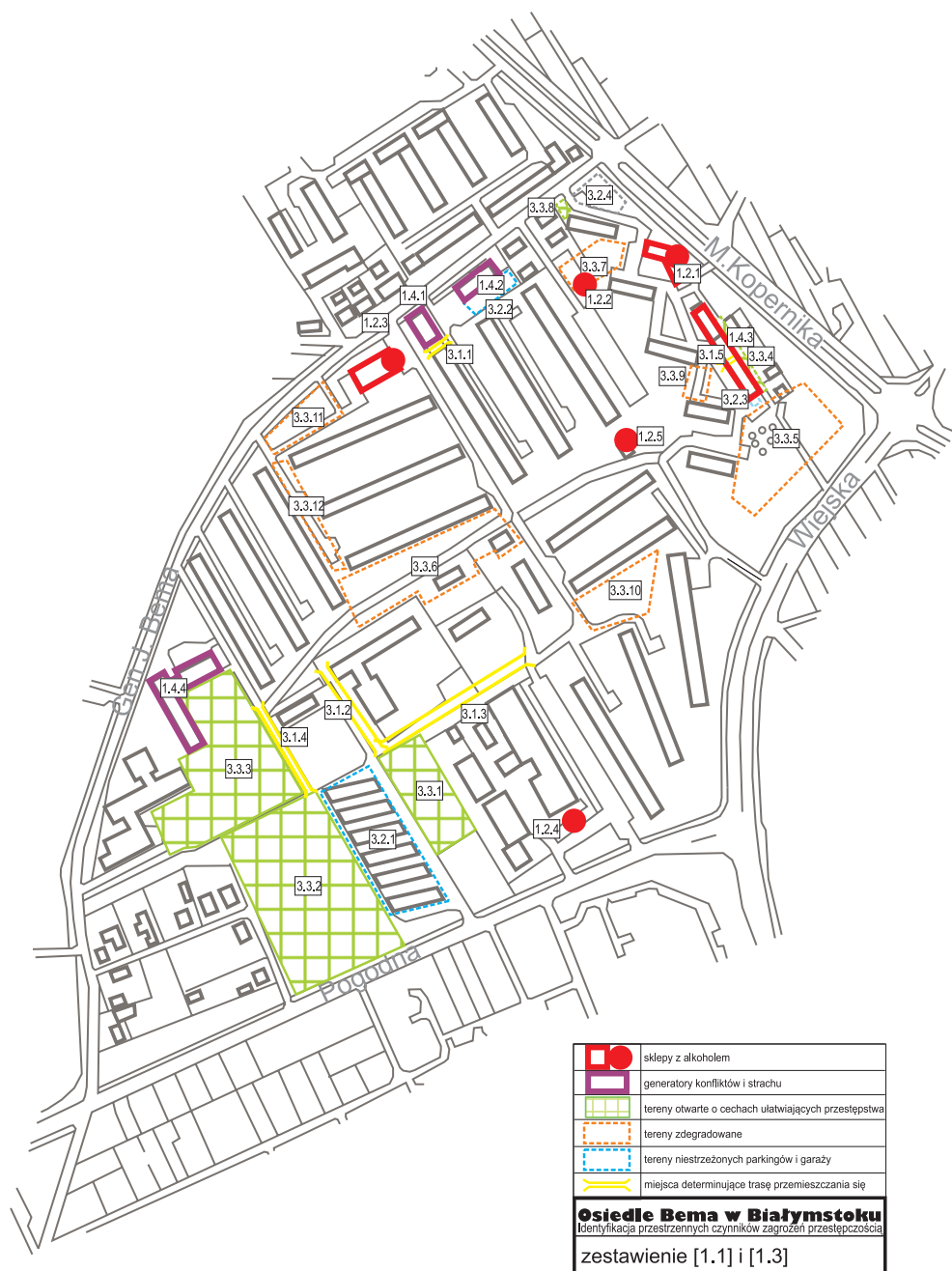
Ryc. 5.4. Rozmieszczenie elementów zewnętrznych – [1.4]. Rys. autor

Ryc. 5.5. Rozmieszczenie elementów sprzyjających wpływom czynników zewnętrznych – [1.5]. Rys. autor

Ryc. 5.6. Rozmieszczenie czynników strukturalnych – [2.1]. Rys. autor

Ryc. 5.7. Zestawienie kategorii czynników – [1.1] i [1.3]. Rys. autor

Ryc. 5.8. Zestawienie kategorii czynników – [1.4] i [1.5]. Rys. autor

Ryc. 5.9. Zestawienie kategorii czynników – [1.3], [1.4] i [2.1]. Rys. autor

Tab. 5.2. Tabelaryczne zestawienie zidentyfikowanych czynników sprzyjających zagrożeniom

Symbol	Rodzaj/opis	Adres
1. Generatory okazji		
1.1. Obiekty masowego lub powszechnego użytkowania		
	Nie zidentyfikowano	
1.2. „Beczki miodu”		
1.2.1.	Kompleks lokali usługowo-handlowych ze sklepem monopolowym	ul. Kopernika 9
1.2.2.	Sklep z alkoholem	ul. Bema 75/1
1.2.3.	Ogólnospożywczy sklep samoobsługowy z alkoholem	ul. Bema 89/2
1.2.4.	Ogólnospożywczy sklep samoobsługowy z alkoholem	ul. Pogodna 6
1.2.5.	Sklep spożywczy z alkoholem	ul. Wiejska 4b/1
1.3. Generatory tranzytu		
1.3.1.	Nie zidentyfikowano	
1.4. Generatory konfliktów i strachu		
1.4.1.	Biura Zarządu Mienia Komunalnego (funkcja kolizyjna)	ul. Bema 89/1
1.4.2.	Kompleks usługowo-handlowy z uciążliwym zapleczem	ul. Bema 89 d
1.4.3.	Kompleks lokali usługowo-handlowych	ul. Kopernika
1.4.4.	Internat Zespołu Szkół Handlowo-Ekonomicznych	ul. Bema 103
2. Generatory przestępczości		
	Nie zidentyfikowano	
3. Miejsca ułatwiające przestępstwa		
3.1. Miejsca determinujące drogę przemieszczania się pieszych (przy braku możliwości uzyskania pomocy)		
3.1.1.	Przeście bramowe	ul. Bema 89C
3.1.2.	Przeście wzdłuż obustronnych ogrodzeń	
3.1.3.	Wyizolowane przeście wzdłuż obustronnych ogrodzeń	
3.1.4.	Wyizolowane przeście wzdłuż obustronnych ogrodzeń	
3.1.5.	Przeście bramowe	ul. Kopernika 5b
3.2. Niestrzeżone parkingi, garaże publiczne i parkingi podziemne		
3.2.1.	Teren garaży	ul. Pogodna
3.2.2.	Parking na zapleczu bez widoczności z okien	ul. Bema 89b
3.2.3.	Parking na zapleczu bez widoczności z okien	róg Kopernika/ Zwierzyniecka
3.2.4.	Wyizolowany zielenią parking, uczęszczany przez osoby spoza grona mieszkańców osiedla	róg Bema/Kopernika
3.3. Problemowe tereny otwarte		
3.3.1.	Wyizolowany teren niezagospodarowany	ul. Pogodna
3.3.2.	Nieużytek	ul. Pogodna
3.3.3.	Ogólnodostępne (wydzielone tylko niskim ogrodzeniem) tereny sportowe związane z Zespołem Szkół i internatem	ul. Bema 103/Kresowa
3.3.4.	Teren wyizolowany	ul. Lisia
3.3.5.	Teren zdegradowany (m.in. dzikie parkowanie)	ul. Wiejska
3.3.6.	Teren zdegradowany	ul. Bema 95
3.3.7.	Teren zdegradowany	ul. Bema 75/1
3.3.8.	Teren wyizolowany	ul. Bema 87
3.3.9.	Teren zdegradowany	ul. Kopernika 3

Symbol	Rodzaj/opis	Adres
3.3.10.	Teren zdegradowany (m.in. dzikie parkowanie)	ul. Wiejska 8
3.3.11.	Teren zdegradowany (m. in. dzikie parkowanie)	ul. Bema 89/2
3.3. 12.	Teren zdegradowany (m. in. dzikie parkowanie)	ul. Bema 97
4. Czynniki strukturalne		
4.1. Rejony o utrudnionej orientacji		
4.1.1.	Rejon budynków wysokich	ul. Kopernika 7
4.1.2.	Przestrzeń śródosiedlowa	ul. Wiejska 8
4.1.3.	Zakończenie wewnętrznego ciągu pieszego	rejon przedszkola, ul. Bema
4.2. Jednostki strukturalne o cechach ograniczających warunki integracji użytkowników		
	Wszystkie zespoły budynków mieszkalnych wielorodzinnych na terenie osiedla, a właściwie cały teren osiedla*	
4.3. Odcinki ulic lub dojazdów łączące funkcję tranzytu i przestrzeni osiedlowej		
4.3.1.	Ciągi tranzytu pieszego	
4.4. Nieśpójność elementów struktury		
4.4.1.	Pozostałości zabudowy jednorodzinnej	ciąg ul. Bema
4.4.2.	Pozostałości zabudowy jednorodzinnej	ul. Lisia
4.4.3.	Teren piekarni i strzeżonego parkingu	ul. Pogodna 6
4.4.4.	Teren garaży	ul. Pogodna
4.4.5.	Teren zabudowy jednorodzinnej (w tym nowej)	róg Pogodna/Bema
4.5. Rejony o niskim poziomie wzajemnej integracji wewnątrz		
	Nie zidentyfikowano	
[1.4] Zewnętrzne elementy sprzyjające obecności potencjalnych sprawców		
z. 1.1.1.	Węzeł komunikacyjny	Kopernika, Kaczorowskiego, Zwierzyniecka, Wiejska
z. 1.1.2.	Skrzyżowanie	Wiejska, Pogodna, wjazd do kampusu Polit. Białost.
z. 1.1.3.	Skrzyżowanie	Kopernika/Bema
z.1.2.1.	Sklep z alkoholem	róg Bema/Kopernika
z. 1.2.2.	Sklep monopolowy oraz dyskont spożywczy z alkoholem	ul. Pogodna
z. 1.3.1.	Przystanek autobusowy	ul. Kopernika
z. 1.3.2.	Przystanek autobusowy	ul. Wiejska
z. 1.3.3.	Przystanek autobusowy	ul. Pogodna
z. 1.3.4.	Przystanek autobusowy	ul. Pogodna
z. 1.3.5.	Kierunek okresowego napływu grup kibiców	ul. Wiejska
z. 1.4.1.	Areszt Śledczy i Zakład Karny	ul. Kopernika 21

* Na mapach jak i w dalszych analizach pominięto czynnik 4.2, jako występujący właściwie na całym obszarze osiedla.

Źródło: opr. własne.

Identyfikacja miejscowych czynników sprzyjających zagrożeniom przestępczością

Dla potrzeb publikacji przedstawiono identyfikację czynników miejscowych na przykładzie wybranych dwóch lokalizacji (ryc. 5.10), czyli w formule zestawienia 2.3b (rozdz. 4.2., ryc. 4.12):

- Miejsce 1: teren obejmujący otoczenie sklepu przy ul. Bema 89/2 (czynnik 1.2.3 z zestawienia [1.1] oraz 3.3.11, zestawienie [1.3]),
- Miejsce 2: teren niezagospodarowany przyległy do ulicy Pogodnej, ograniczony zespołem garaży (3.3.2, zestawienie [1.3]).

Wyboru miejsc do identyfikacji miejscowych czynników zagrożeń dokonano z zamiarem wykorzystania możliwie skrajnych przykładów: rejonu intensywnego użytkowania, z obecnością typowych generatorów okazji (Miejsce 1) oraz terenu opuszczonego, wyizolowanego (Miejsce 2).

Miejsce 1. Teren przy ul. Gen. J. Bema 89/2

Zidentyfikowane w pierwszej części ogólne czynniki sprzyjające zagrożeniom przestępczością dla tego miejsca, to:

- 1.2.3. Ogólnospożywczy sklep samoobsługowy z alkoholem.
- 3.1.1. Przejście bramowe.
- 3.3.11. Teren zdegradowany (dzikie parkowanie).
- 4.3.1. Odnoga ciągu tranzytu pieszego.

Zidentyfikowane miejscowe czynniki zagrożenia przestępczością ilustruje rycina 5.11.

Miejsce 2. Teren przy ul. Pogodnej

Zidentyfikowane ogólne czynniki sprzyjające zagrożeniom przestępczością:

- 3.3.2. Teren o cechach nieużytku.

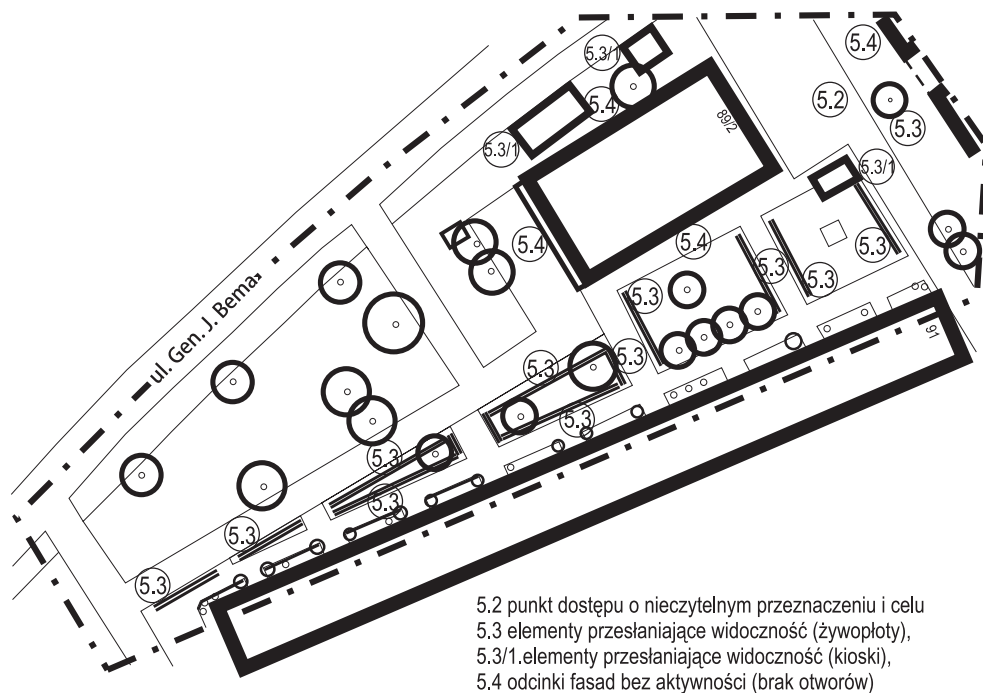
Zidentyfikowane czynniki zewnętrzne oddziałujące na analizowane miejsce ([1.4], ryc. 5.4):

- z.1.2.2. Sklep monopolowy oraz dyskont spożywczy z alkoholem.
- z.1.3.4. Przystanek autobusowy.

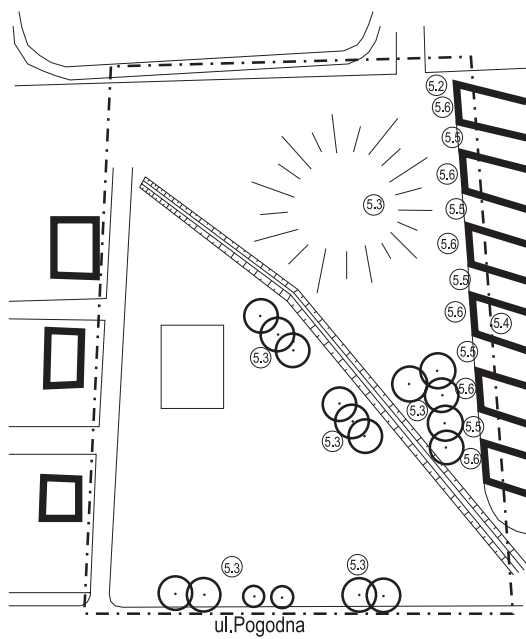
Zidentyfikowane miejscowe czynniki zagrożenia przestępczością ilustruje rycina 5.12.

Ryc. 5.10. Tereny wytypowane do identyfikacji czynników miejscowych. Rys. autor

Ryc. 5.11. Zidentyfikowane miejscowe czynniki zagrożenia przestępczością, miejsce 1 – [2.3/1]. Rys. autor

Oznaczenia:
 5.2 Punkty dostępu o nieczytelnym przeznaczeniu i celu
 5.3 Elementy przesłaniające widoczność
 5.4 Rejony nie sprzyjające obecności użytkowników
 5.5 Układ punktów dostępu utrudniający orientację oraz ułatwiający uszczelkę sprawy
 5.6 Niedostatek rozwiązań służących utrzymaniu porządku, obecność powierzchni atrakcyjnych dla graficiarzy

Ryc. 5.12. Zidentyfikowane miejscowe czynniki zagrożenia przestępczością, miejsce 2 – [2.3/2]. Rys. autor

Hierarchizacja zidentyfikowanych na obszarze osiedla czynników sprzyjających zagrożeniom przestępczością

Zastosowane kryteria hierarchizacji:

- **Kryterium 1** – lokalizacja w związku z newralgicznymi elementami osiedla, kryterium: położenie w obrębie lub w miejscu przyległym do newralgicznych przestrzeni osiedla.

Zestawienie miejsc newralgicznych (por. ryc. 5.13):

- 1) główne punkty dostępu, w tym dojścia od przystanków autobusowych,
- 2) rejony głównych zespołów usługowych,
- 3) tereny przyległe do granic osiedla,
- 3) centralny ciąg pieszy.

• **Kryterium 2** – przestrzenne zasięgi oddziaływania czynnika.

Przyjęte miary relacji z elementami newralgicznymi:

- 1) położenie w miejscu koncentracji elementów newralgicznych,
- 2) lokalizacja przyległa do takiego miejsca, lub do dwóch elementów newralgicznych,
- 3) położenie w miejscu elementu newralgicznego lub stanowienie takiego elementu,
- 4) lokalizacja przyległa do takiego elementu,
- 5) pozostałe.

Przyjęte miary zasięgu oddziaływania:

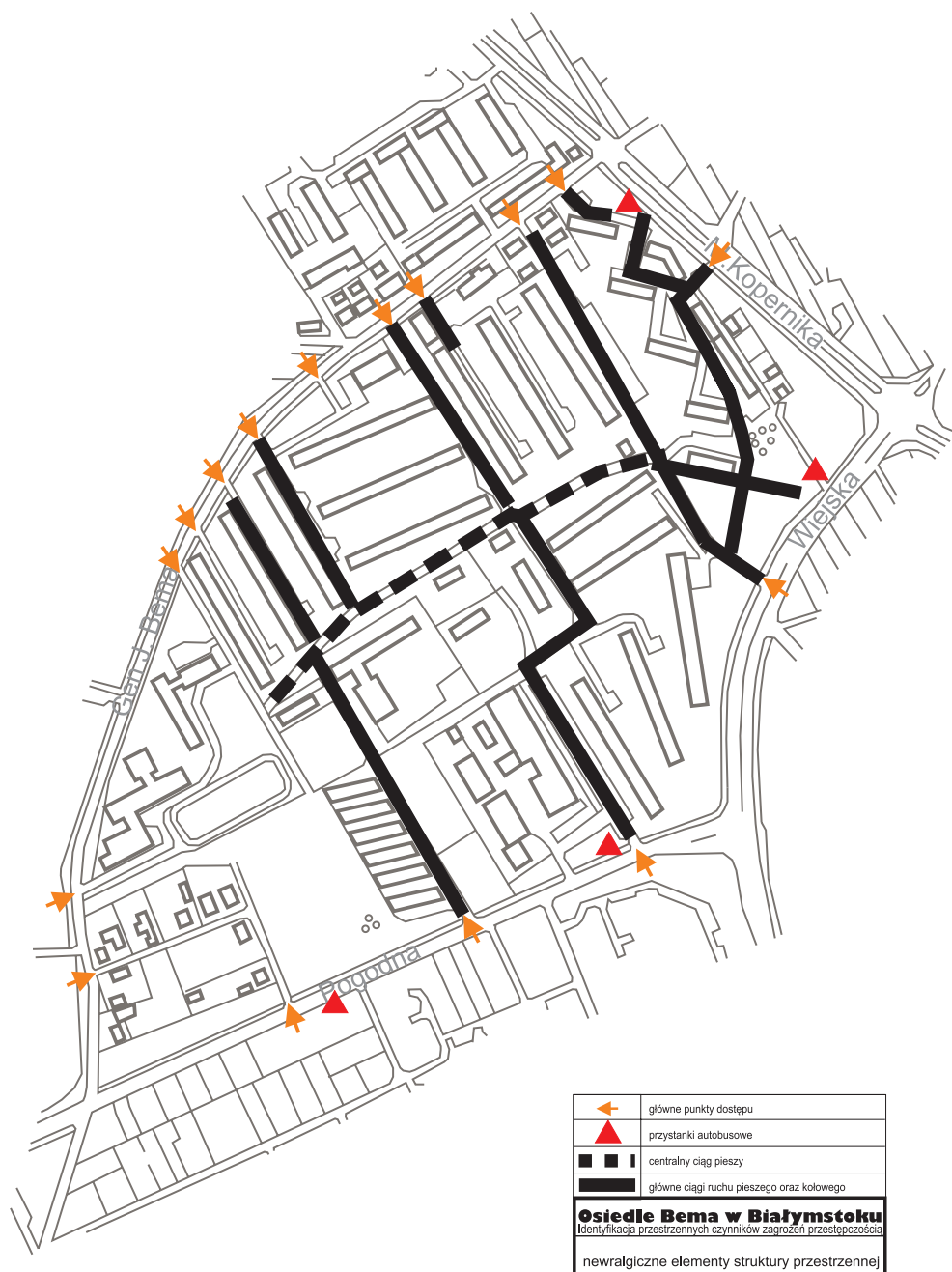
- 1) wielkość elementu (odpowiednio: powierzchnia lub długość),
- 2) służące przemieszczeniom o szerokim zasięgu,
- 3) związek z przestrzenią tranzytową o szerokim zasięgu,
- 4) służące przemieszczeniom w skali lokalnej,
- 5) pozostałe.

Tab. 5.3. Hierarchizacja zidentyfikowanych czynników przestrzennych wg kryterium lokalizacji w związku z newralgicznymi elementami struktury osiedla oraz zasięgiem oddziaływania³⁵⁵

Poziom hierarchii	Hierarchizacja na podstawie relacji z elementami newralgicznymi	Hierarchizacja na podstawie zasięgu oddziaływania	Hierarchizacja wynikowa
1.	1.2.1, 1.2.3	4.3.1, 3.3.2, 3.3.3, 4.1.1, 1.4.4/4.4.6	4.1.1
2.	1.4.1, 3.1.2, 1.2.5, 3.3.5, 3.3.6, 3.3.9, 3.1.1, 4.1.1, 4.1.3	3.1.2, 3.1.3, 3.1.4, 3.1.5, 4.4.5	1.2.1, 1.2.3, 1.2.5, 4.3.1, 1.4.1, 3.1.2, 3.3.5, 3.1.5, 3.3.2, 3.3.3
3.	4.3.1, 1.4.2, 1.4.3, 3.1.5, 3.3.4, 3.2.3, 3.3.12	1.2.1, 1.2.3, 1.2.5, 1.4.1, 1.4.2, 3.3.5, 1.2.4, 3.2.1/4.4.4, 3.2.4, 3.3.1, 3.3.8, 3.3.11, 4.4.1, 4.4.2, 4.4.3	3.3.6, 3.3.9, 3.1.1, 3.1.3, 4.1.3, 3.1.4, 1.4.2, 1.4.4/4.4.6, 3.3.12, 1.2.4, 3.2.1/4.4.4, 3.2.4, 3.3.1, 3.3.4, 3.3.8, 3.3.11, 4.4.3, 4.4.5
4.	1.2.2, 1.2.4, 3.2.1/4.4.4, 3.1.3, 3.2.4, 3.2.2, 3.3.1, 3.3.2, 3.3.3, 3.3.8, 3.3.11, 4.4.3	3.3.6, 3.3.12, 3.2.2, 3.3.4	1.2.2, 1.4.3, 3.2.2, 3.2.3, 4.4.1, 4.4.2
5.	1.4.4/4.4.6, 3.1.4, 3.3.7, 3.3.10, 4.1.2, 4.4.1, 4.4.2, 4.4.5	1.2.2, 3.3.7, 3.3.9, 3.3.10, 3.1.1, 4.1.3, 1.4.3, 3.2.3, 4.1.2	3.3.7, 3.3.10, 4.1.2

Źródło: opr. własne.

³⁵⁵ W całym rozdziale zachowano ujednolicony system oznaczeń zidentyfikowanych czynników, zgodny z zestawieniami w tabelach 3.6-3.10 oraz 5.2.

Ryc. 5.13. Newralgiczne elementy struktury przestrzennej na terenie osiedla Gen. J. Bema. Rys. autor

W wyniku hierarchizacji na podstawie wyżej przyjętych kryteriów najwyższą wagę uzyskał czynnik z kategorii strukturalnych – rejon o ograniczonych warunkach orientacji. Dotyczy on dużej powierzchni i obejmuje swoim zasięgiem rejon koncentracji czynników z kategorii sprzyjających obecności sprawców, konfliktowych w stosunku do obiektów mieszkalnych, z którymi sąsiadują. Dodatkowo jest to rejon przyległy do arterii komunikacyjnej, jaką jest ul. Kopernika. Potwierdza to opinie policjantów oraz mieszkańców, że jest to „gorący” rejon osiedla. Na drugim z kolei poziomie hierarchii uplasowała się część czynników sprzyjających obecności sprawców oraz zajmujące istotne miejsca w strukturze osiedla, tj. tworzące powiązania komunikujące lub obejmujące rozległe tereny.

W rezultacie takich efektów hierarchizacji czynników wydaje się zbędne przeprowadzanie priorytetyzacji miejsc. Ich typowanie do interwencji można dokonać na podstawie wyników zestawienia z tabeli 5.3, co ilustruje tabela 5.4, gdzie dokonano hierarchizacji miejsc na zasadzie wyważenia liczby oraz rangi czynników w poszczególnych miejscach według poziomu w hierarchii.

Tab. 5.4. Typowanie miejsc do interwencji na podstawie hierarchizacji czynników zagrożeń

Lp.	Określenie miejsca	Symbole zidentyfikowanych czynników
1.	Rejon obiektów usługowych wzdłuż ul. Kopernika	4.1.1 – 1 poziom hierarchii 1.2.1, 4.3.1, 3.1.5 – 2 poziom 3.3.4, 3.3.9, – 3 poziom 1.4.3, 3.2.3, 4.4.2 – 4 poziom
2.	Rejon sklepu spożywczego z alkoholem wewnątrz osiedla	4.1.1 – 1 poziom 4.3.1 – 2 poziom 1.2.2, 4.4.1 – 4 poziom, 3.3.7 – 5 poziom
3.	Rejon sklepu samoobsługowego przy ul. Bema 89/2	1.2.3, 4.3.1 – 2 poziom 3.1.1, 3.3.11 – 3 poziom
4.	Rejon zespołu usługowo-administracyjnego i parkingu przy ul. Bema 89d	1.4.1 – 2 poziom 1.4.2, 3.1.1 – 3 poziom 3.2.2 – 4 poziom
5.	Wyizolowane przejście wzdłuż boiska szkolnego	3.1.5, 3.3.3 – 2 poziom 1.4.4/4.4.6 – 3 poziom

Źródło: opr. własne.

W zestawie czynników zhierarchizowanych widać koncentrację czynników z najwyższych poziomów hierarchii w rejonie budynków wzdłuż ul. Kopernika (koncentracja różnych kolizyjnych funkcji), w rejonie sklepu z alkoholem wewnątrz osiedla oraz w rejonie sklepu przy ul. Bema 89/2. W dalszej kolejności liczba oraz zróżnicowanie rangi czynników maleją, a różnice pomiędzy poszczególnymi miejscami stają się coraz mniej wyraziste, dlatego też miejsca poza poz. 5 w tabeli 5.4 pomijamy.

Ocena wpływu zidentyfikowanych przestrzennych czynników zagrożeń na składowe miejscowych warunków bezpieczeństwa

Postępowanie to przeprowadzono na przykładzie rejonów, gdzie wcześniej dokonaliśmy identyfikacji miejscowych czynników zagrożeń. Ocenę stopnia negatywnego wpływu zlokalizowanych w poszczególnych miejscach ogólnych jak i miejscowych przestrzennych czynników zagrożeń przestępczością na warunki bezpieczeństwa zawierają arkusze (tabele 5.5 oraz 5.7) według zaproponowanego uprzednio wzoru.

Miejsce 1: ul. Gen. J. Bema 89/2

Wykres w tab. 5.5 pokazuje, że elementy miejscowych warunków bezpieczeństwa najbardziej niekorzystnie zdeterminowane przez zidentyfikowane czynniki przestrzenne, to: warunki nadzoru, status miejsca/możliwości utożsamienia, terytorialność oraz możliwości ukrycia lub ucieczki sprawców a także możliwości realizacji podstawowej funkcji miejsca, w tym wypadku mieszkalnej. Analiza wartości opisujących relację każdego z czynników z poszczególnymi składowymi miejscowych warunków bezpieczeństwa pozwala na określenie elementów rodzajowej predyspozycji miejsca, co pokazuje tab. 5.6.

Predyspozycje miejsca 1:

Cechy zidentyfikowanych czynników przestrzennych wskazują na to, że miejsce sprzyja rozbojom i drobnym wymuszeniom, ale oczywiście w największym stopniu można spodziewać się drobnych wykroczeń, jak wandalizm, graffiti, zaśmiecanie i realizacja potrzeb fizjologicznych. Cechy miejsca sprzyjają niekorzystnym kolizjom funkcji publicznej (otoczenie dużego sklepu) i przestrzeni sąsiedzkiej, a także włamaniom do mieszkań.

Tab. 5.5. Arkusz oceny stopnia wpływu zidentyfikowanych ogólnych i miejscowych przestrzennych czynników zagrożeń na miejscowe warunki bezpieczeństwa – miejsce 1

Aspekty warunków bezpieczeństwa	Czynnik 1,2,3	Czynnik 3,1,1	Czynnik 3,3,11	Czynnik 4,3,1	Czynnik 5,2	Czynnik 5,3	Czynnik 5,3/1	Czynnik 5,4	Wykres (wartość uśredniona)			
									0	1	2	3
widoczność z pozycji użytkownika – dzień/nocna	2	3	0	0	0	3/3	2/1	0				
widoczność z otoczenia – dzień/nocna	2	1	0	0	0	3/3	2/1	0				
warunki nadzoru	0	1	2	2	2	3	1	3				
warunki uzyskania pomocy	0	2	0	0	0	1	1	3				
warunki orientacji	0	2	0	0	3	2	1	1				
możliwość wyboru trasy	0	3	0	0	0	0	0	3				
stopień wyizolowania miejsca	1	0	0	0	0	1	1	3				
anonimowość	2	0	1	3	0	0	0	2				
efekt przyzwolenia/klimat dezorganizacji	1	0	3	1	1	0	1	0				
zgodność użytkowania z przeznaczeniem	1	0	3	1	2	0	1	1				
trwałość elementów miejsca	0	0	0	0	1	0	1	1				
warunki utrzymania porządku/stanu technicznego	0	0	3	1	1	1	1	1				
podatność na nieuzasadnione aplikacje (np. graffiti)	2	2	0	0	1	0	1	3				
witalność/atrakcyjność miejsca (zróżnicowanie funkcji, czynniki aktywności w różnych porach doby)	0	0	0	1	0	1	0	2				
status miejsc/utożsamienie/terytorialność	3	0	2	2	2	1	1	2				
transyl/obecność obcych	3	2	1	3	1	0	2	0				
dostęp do miejsc wrażliwych w budynkach	0	0	0	2	1	3	0	0				
obecność sprawców lub osób z grup ryzyka oraz użytkowników ekstremalnych	3	0	1	2	2	0	0	1				
warunki przewagi sprawcy	1	3	0	1	1	3	1	2				
legitymacja obecności sprawcy	3	1	2	3	3	0	2	1				
ograniczenie możliwości ukrycia się lub ucieczki sprawców	1	3	1	1	1	3	1	2				
warunki realizacji podstawowej funkcji miejsca	2	1	3	2	1	1	1	1				
kolizyjność: konflikty – kolizje sposobów użytkowania, grup antagonizujących	3	0	1	2	1	0	2	2				

Źródło: opr. własne. Skala oceny: 0-3 (0 – brak negatywnego wpływu, 3 – duży wpływ), x – nie dotyczy lub trudno ocenić.

Tab. 5.6. Określenie kryminogennych predyspozycji miejsca 1

Symbol	Zidentyfikowane przestrzenne czynniki zagrożeń	Efekty oddziaływania	Rodzaje przestępstw odpowiadające zidentyfikowanemu oddziaływaniu poszczególnych czynników
1.2.3.	Ogólnospożywczy sklep samoobsługowy z alkoholem	Ruch tranzytowy, przepływ ludzi (obecność obcych), kolizja z funkcjonowaniem przestrzeni sąsiedzkiej przyległego budynku wielorodzinnego	Drobne kradzieże, ewentualnie kradzieże kieszonkowe, także napaści i wymuszenia (głównie w porach mniejszego ruchu), spożywanie alkoholu, zaśmiecanie, realizacja potrzeb fizjologicznych
3.1.1.	Przejście bramowe	Lokalnie ograniczona widoczność i możliwość wyboru trasy, warunki przewagi sprawcy i możliwość jego ucieczki	Rozboje, napaści
3.3.11.	Teren zdegradowany	Dziki parkowanie, zły stan zieleni, stan dezorganizacji	Zaśmiecanie, realizacja potrzeb fizjologicznych
4.3.1.	Ciąg tranzytu pieszego	Miejsce tranzytu, przepływu ludzi, źródło obecności zarówno potencjalnych sprawców jak i potencjalnych ofiar, element legitymizujący obecność sprawców, ograniczający warunki integracji mieszkańców i realizacji funkcji przestrzeni sąsiedzkiej	Rozboje, napaści, kradzieże kieszonkowe, włamania
5.2.	Punkt dostępu o nieczytelnym przeznaczeniu i celu	Utrudnione warunki orientacji, ruch tranzytowy	–
5.3.	Elementy przesłaniające widoczność (żywopłoty)	Ograniczona widoczność i pole widzenia, utrudnione warunki nadzoru, w tym z okien budynku mieszkalnego, możliwość działania z zaskoczenia oraz ukrycia się i ucieczki sprawcy, ułatwienie dostępu do miejsc wrażliwych w budynku, utrudnione warunki utrzymania terenu	Rozboje, napaści, zaśmiecanie, wandalizm, realizacja potrzeb fizjologicznych, włamania, czyny chuligańskie
5.3/1.	Elementy przesłaniające widoczność (kioski)	Pewne ograniczenie pola widzenia, tworzenie wydzielonych przestrzeni – martwych pól, kolizyjność kiosku położonego bliżej budynku mieszkalnego z realizacją funkcji przestrzeni sąsiedzkiej	Realizacja potrzeb fizjologicznych, wandalizm, zaśmiecanie, czyny chuligańskie
5.4.	Odcinki fasad sklepu bez aktywności (brak otworów)	Ograniczenie warunków nadzoru i możliwości uzyskania pomocy, pewne ograniczenie możliwości wyboru trasy i tworzenie miejsc wyizolowanych, sprzyjanie tworzeniu graffiti	Rozboje, wandalizm, graffiti

Źródło: opr. własne.

Miejsce 2: teren przy ul. Pogodnej

Z wykresu w tab. 5.7 wynika, że najsilniej niekorzystnie zdeterminowane przez zidentyfikowane przestrzenne czynniki występowania zagrożeń są następujące składowe miejscowych warunków bezpieczeństwa: widoczność, warunki dla wystąpienia klimatu przyzwolenia na przekraczanie norm społecznych oraz dezorganizacji, ograniczenia warunków utrzymania miejsca w odpowiednim stanie, a także warunki sprzyjające obecności potencjalnych sprawców (obecność obcych bez wzbudzania podejrzeń lub

Tab. 5.7. Arkusz oceny stopnia wpływu zidentyfikowanych ogólnych i miejscowych przestrzennych czynników zagrożeń na miejscowe warunki bezpieczeństwa – miejsce 2

Aspekty warunków bezpieczeństwa	Czynnik 3.3.2	Czynnik z.1.2.2	Czynnik z.1.3.4	Czynnik 5.2	Czynnik 5.3	Czynnik 5.4	Czynnik 5.5	Czynnik 5.6	Wykres (wartość uśredniona)			
									0	1	2	3
widoczność z pozycji użytkownika – dzień/nocna	X	X	X	3/-	3/2	3/-	2/-	0/3				
widoczność z oboczenia – dzień/nocna	X	X	X	0	2/1	3	2	0/3				
warunki nadzoru	3	0	0	2	3	2	3	3				
warunki uzyskania pomocy	3	0	0	3	3	2	2	0				
warunki orientacji	0	X	X	3	1	3	3	0				
możliwość wyboru trasy	0	X	X	2	0	0	0	0				
stopień wyizolowania miejsca	1	X	0	1	2	2	3	1				
anonimowość	3	X	1	0	0	1	3	1				
efekt przyzwolenia/klimat dezorganizacji	3	3	0	0	2	2	2	3				
zgodność użytkowania z przeznaczeniem	X	X	X	X	X	X	2	2				
trwałość elementów	X	X	X	X	X	X	X	X				
warunki utrzymania porządku/stanu technicznego	3	3	1	0	1	2	1	2				
podatność na nieuzasadnione aplikacje	X	0	0	0	2	2	0	3				
witalność/atrakcyjność miejsca (różnicowanie funkcji, czynniki aktywności w różnych porach doby)	3	0	0	1	2	3	0	0				
status miejsc/utożsamienie/ferylność	3	X	0	0	1	3	2	1				
transzj/obecność obcych	2	2	3	0	0	1	0	1				
dostęp do miejsc wrażliwych w budynkach	0	0	0	0	0	0	3	0				
obecność sprawców lub osób z grup ryzyka oraz użytkowników ekstremalnych	2	3	1	0	3	2	0	1				
warunki przewagi sprawcy	0	0	0	1	3	3	3	0				
legitymacja obecności sprawcy	2	0	2	1	0	1	1	0				
możliwość ukrycia się lub ucieczki sprawców	0	0	1	2	3	3	3	0				
warunki realizacji podstawowej funkcji miejsca	X	X	X	X	X	X	X	X				
kolizyjność: konflikty – kolizje sposobów użytkowania, grup antagonizujących	0	3	2	0	0	1	0	2				

Źródło: opr. własne. Skala oceny: 0-3 (0 – brak negatywnego wpływu, 3 – duży wpływ), x – nie dotyczy lub trudno ocenić

konieczności tłumaczenia się). Ponadto występują dobrze warunki dla ukrycia się oraz ucieczki. Wynikają stąd predyspozycje miejsca w zakresie rodzajów czynów wykazane w tab. 5.8.

Tab. 5.8. Określenie kryminogennych predyspozycji miejsca 2

Symbol	Zidentyfikowane przestrzenne czynniki zagrożeń	Efekty oddziaływania	Rodzaje przestępstw odpowiadające zidentyfikowanemu oddziaływaniu poszczególnych czynników
3.3.2.	Teren nieuczęszczany, nieużytek	Brak czynników nadzoru, ograniczona możliwość uzyskania pomocy, brak stałej aktywności i czynników aktywizujących, anonimowość, warunki przyzwolenia, ograniczone warunki utrzymania porządku, niejasny status miejsca	Rozboje, napady, napaści na tle seksualnym i zgwałcenia, akty nieobyczajne, realizacja potrzeb fizjologicznych, spożywanie alkoholu, zaśmianie
z.1.2.2.	Czynnik obecności potencjalnych sprawców: sklepy z alkoholem	Funkcja uciążliwa, częsta obecność osób ze środowisk zmarginalizowanych lub patogennych, sprzyjanie efektowi przyzwolenia i dezorganizacji	Rozboje, napaści, agresywne zachowanie, spożywanie alkoholu w miejscach publicznych, zaśmianie
z.1.3.4.	Czynnik obecności potencjalnych sprawców i ruchu tranzytowego: przystanek autobusowy	Miejsce tranzytu, przepływu ludzi, źródło obecności zarówno potencjalnych sprawców, jak i potencjalnych ofiar	Rozboje, napaści, kradzieże kieszonek
5.2.	Punkty dostępu o nieczytelnym przeznaczeniu	Utrudnienie orientacji, możliwość zaskoczenia ofiary, miejsce o ograniczonej widoczności oraz możliwości uzyskania pomocy	Rozboje, napaści
5.3.	Elementy przesłaniające widoczność od strony ulicy oraz ograniczające pole widzenia: zgrupowanie zieleni, pagórek	Ograniczenie widoczności, warunków nadzoru i możliwości uzyskania pomocy, możliwość zaskoczenia ofiary, czynnik sprzyjający obecności sprawców i przewagi nad ofiarą, warunki dla sytuacji sam na sam z ofiarą	Rozboje, napady, napaści na tle seksualnym i zgwałcenia, akty nieobyczajne, spożywanie alkoholu, zaśmianie
5.4.	Rejony nie sprzyjające obecności użytkowników	Utrudnienie orientacji, ograniczenie pola widzenia, możliwość działania zaskoczenia, możliwość ukrycia i ucieczki sprawcy, czynnik nie sprzyjający witalności miejsca, obecność atrakcyjnych celów włamań przy braku nadzoru, wspieranie warunków przewagi potencjalnych sprawców (nad ofiarą) oraz ich ucieczki lub ukrycia się	Rozboje, napaści, kradzieże z włamaniem, kradzieże samochodów

Symbol	Zidentyfikowane przestrzenne czynniki zagrożeń	Efekty oddziaływania	Rodzaje przestępstw odpowiadające zidentyfikowanemu oddziaływaniu poszczególnych czynników
5.5.	Układ punktów dostępu utrudniający orientację oraz ułatwiający ucieczkę sprawcy	Ograniczone warunki nadzoru i orientacji, współtworzenie warunków do wyizolowania i anonimowości, ułatwianie dostępu do miejsc wrażliwych w budynkach (tu: garaży), wspieranie warunków przewagi potencjalnych sprawców (nad ofiarą) oraz ich ucieczki lub ukrycia się	Rozboje, napaści, kradzieże z włamaniem, kradzieże samochodów
5.6.	Niedostatek rozwiązań służących utrzymaniu porządku, obecność powierzchni atrakcyjnych dla graficiarzy	Negatywny wpływ na widoczność po zmierzchu (brak oświetlenia), ograniczanie warunków nadzoru, wspieranie warunków przyzwolenia i klimatu dezorganizacji, sprzyjanie tworzeniu graffiti	Graffiti, zaśmiecanie, napaści, rozboje, kradzieże z włamaniem, kradzieże samochodów

Źródło: opr. własne.

Predyspozycje miejsca 2:

Typowy zestaw zdarzeń odpowiadających strukturze oddziaływań zidentyfikowanych kategorii czynników przestrzennych w obrębie oraz sąsiedztwie terenu nieużytku przyległego do ul. Pogodnej to: rozboje, napady, napaści na tle seksualnym i zgwałcenia, akty nieobyczajne, spożywanie alkoholu, zaśmiecanie. Trzeba też zauważyć wyjątkowo sprzyjające warunki do dokonywania włamań do garaży znajdujących się na terenie bezpośrednio przyległym.

Dysponując określoną w powyższy sposób predyspozycją poszczególnych miejsc oraz oceną stopnia wpływu zidentyfikowanych w ich granicach przestrzennych czynników zagrożeń przestępczością na poszczególne składowe miejscowych warunków bezpieczeństwa, uzyskujemy możliwość skojarzenia danych na temat tego, które czynniki sytuacyjne mają potencjalnie największe znaczenie dla poziomu bezpieczeństwa w związku z predyspozycją miejsca oraz które ze zidentyfikowanych czynników zagrożeń mają największy wpływ na warunki bezpieczeństwa. Powinno to pozwolić na większą precyzję w przygotowaniu interwencji tak, aby z jednej strony zneutralizować czynniki w największym stopniu negatywnie wpływające na miejscowe warunki bezpieczeństwa, a z drugiej – skoncentrować działania na czynnikach najbardziej istotnych z punktu widzenia predyspozycji miejsca pod względem sprzyjania zdarzeniom określonego rodzaju.

5.2. Wnioski

Przeprowadzona identyfikacja przestrzennych czynników sprzyjających występowaniu zagrożeń przestępczością oraz zachowaniom antyspołecznym pozwala na sformułowanie następujących wniosków:

- Ukształtowanie i cechy poszczególnych zespołów zabudowy/jednostek strukturalnych osiedla nie sprzyjają integracji sąsiedzkiej ze względu na dużą liczbę mieszkańców poszczególnych budynków (po ponad 300 osób) oraz przechodni charakter właściwie wszystkich dziedzińców przed budynkami. Półprywatne przestrzenie klatek schodowych stykają się z przestrzeniami funkcjonującymi faktycznie jako publiczne.
- Osiedle charakteryzuje się słabym zaznaczeniem granic zewnętrznych, dużą otwartością przestrzeni obrzeżnych na wpływy zewnętrzne, a jednocześnie dużym ich udziałem w obszarze osiedla.
- Pozytywnym aspektem jest nieprzejazdowy charakter układu ulic w osiedlu, ale jednocześnie powszechna jest ekspansja samochodów zajmujących każdą dostępną powierzchnię jako miejsca postoju, będąc źródłem degradacji terenów zielonych oraz czynnikiem anarchizującym przestrzeń osiedla. Dotyczy to właściwie całego obszaru. Podobnie cały obszar osiedla wykazuje cechy złego stanu utrzymania zieleni (zdegradowane trawniki oraz przerośnięta, przesłaniająca widoczność zieleni średnia i wysoka).
- Dokonując zestawień zidentyfikowanych czynników sprzyjających zagrożeniom i dezorganizacji, określono dwa rejony szczególnej koncentracji przestrzennych czynników kryminogennych:
 - a) rejon północny – koncentracja z bezpośrednią ingerencją w przestrzenie sąsiedzkie generatorów zagrożeń, w tym obiektów z alkoholem, usług sprzyjających obecności osób spoza osiedla i uciążliwych dla mieszkańców, i obecnością ciągów pieszego tranzytu przecinających teren osiedla, dodatkowo w części północno-wschodniej w koincydencji z wyjątkowo niekorzystną dla warunków integracji społecznej formą zabudowy wielorodzinnej w postaci budynków dwunastokondygnacyjnych, a także rejonów o cechach przestrzeni o utrudnionej orientacji;
 - b) rejon południowy – koncentracja terenów i miejsc o cechach przyzwalających (nieużytki, nienadzorowane tereny sportowe, garaże, ciągi determinujące drogę poruszania się), jednocześnie częściowo otwartych na zewnątrz obszaru w powiązaniu z obecnością w otoczeniu generatorów zagrożeń w postaci sklepów z alkoholem.

Na przykładzie oceny miejscowych czynników zagrożeń wykazano, że efekt takiej analizy, uzupełniony o określenie predyspozycji miejsca w zakresie rodzajów zdarzeń, którym sprzyja, może być podstawą do precyzyjnego określenia elementów przestrzeni, na które w pierwszej kolejności należy oddziaływać, aby w sposób celowany wpływać poprzez rozwiązania przestrzenne na warunki bezpieczeństwa.

Podsumowanie

Wpływ rozwiązań przestrzennych na przestępczość jest dowiedziony, choć niejednoznaczny. Jest on zróżnicowany choćby w zależności od motywacji sprawców, a zatem czynników, jakie nimi kierują (działanie racjonalne lub w afekcie, ściśle planowane albo w odpowiedzi na nadarzającą się okazję, dla korzyści osobistej lub z pobudek ideowych).

Z analizy przyczyn oraz uwarunkowań przestępczości wynika znaczenie przestrzeni jako nieodłącznego, względnie utrwalonego wymiaru kształtowania warunków realizacji większości rodzajów przestępstw. Rozwiązania przestrzeni fizycznej mogą być traktowane w szczególności jako czynnik, który pozwala moderować, choć raczej nie determinować, warunki możliwości zaistnienia przestępstwa oraz jego realizacji.

Miejsca w przestrzeni mogą w zróżnicowany sposób oddziaływać na sytuację kryminalną – mogą być obojętne, przyciągające, czy też służyć jako instrument działania sprawcy. Ich cechy mają też znaczenie dla różnych etapów przygotowania i realizacji przedsięwzięcia przestępczego. Ponadto różne rejony miast oraz miejsca odgrywają zróżnicowaną, niekiedy ważną rolę dla działalności różnych środowisk przestępczych.

Przegląd sposobów widzenia przestępstw w ujęciu sytuacyjnym oraz z innych punktów widzenia, z uwzględnieniem kontekstu przestrzennego, pozwolił autorowi na zaproponowanie typologii rodzajowej przestępstw w zależności od **roli, jaką przestrzeń publiczna odgrywa w całości kształcie warunków ich realizacji** (tab. 1.3.). Dalsze rozwijanie tego wątku zaowocowało z kolei opracowaniem zestawienia sprzyjających poszczególnym rodzajom przestępstw uwarunkowań sytuacyjno-przestrzennych (tab. 1.4.), opartego na koncepcie **przestrzennych preferencji sprawców** poszczególnych rodzajów przestępstw. Każdy rodzaj przestępstwa ma właściwe sobie uwarunkowania, związane zarówno z najczęściej spotykanymi motywacjami przyświecającymi ich sprawcom, jak i z typowymi dla nich sposobami działania. W związku z tym sprawcy różnych przestępstw mają określone preferencje co do warunków przestrzennych. Na tej podstawie zaproponowano autor-ską systematykę przestrzennych składników **kryminogennej predyspozycji miejsc**.

Rozważania kwestii miejsc koncentracji zdarzeń, ich kategorii (tab. 1.7) oraz kontekstu pozwoliło na dokonanie rozwarstwienia tego aspektu na kategorię **koncentracji zdarzeń, koncentracji zagrożeń oraz koncentracji czynników możliwości wystąpienia zagrożeń**. Koncentracja ma wymiar przestrzenny, ale zagrożenia oraz czynniki zagrożeń mogą mieć różną naturę, a więc zarówno wymiar fizyczny czy przestrzenny, jak i na przykład społeczny.

W ujęciu urbanistyczno-architektonicznym, ale i społecznym najbardziej znaczące jest to, że obszarami koncentracji oraz największej dynamiki przestępczości są miasta, a w ich strukturach można wyróżnić miejsca newralgiczne dla bezpieczeństwa oraz poczucia bez-

pieczeństwa. Przystępczość migruje, a jej wpływ oddziałuje na sposób postrzegania poszczególnych miejsc oraz na warunki zarządzania przestrzenią.

Przeprowadzony przegląd głównych koncepcji i teorii kształtowania przestrzeni z uwzględnieniem aspektu bezpieczeństwa publicznego pozwolił na dokonanie syntezy wynikających z nich wymogów odnośnie do kształtowania przestrzeni miejskiej zestawionych w tabeli 2.2. Wskazuje ona na główne kryteria kształtowania przestrzeni bezpiecznej, którymi są: warunki naturalnego nadzoru, terytorialność, więc w szczególności jednoznaczność przynależności terenu lub miejsca, kreowanie witalności przestrzeni oraz warunki utrzymania, w tym trwałość elementów przestrzeni.

Znamienne jest, że większość koncepcji i teorii oraz największe doświadczenia pochodzą z krajów anglosaskich oraz Holandii. Są to kraje o specyficznej tradycji urbanistycznej i architektonicznej. Postawiono tezę o odmienności stosowanych w tych krajach oraz w Polsce rozwiązań przestrzennych i przeważających form zabudowy, a także najczęściej spotykanych sposobów podejścia do zagospodarowania otoczenia budynków – popartą zestawieniem najbardziej charakterystycznych spośród nich (tab. 2.17). Istotną konkluzją jest to, że w polskich warunkach istnieje tradycja ścisłego zaznaczania granic, co jest zgodne z zasadą terytorialności, jednak często przybiera to formę obwarowywania. W krajach anglosaskich z kolei często redukuje się dystans pomiędzy przestrzenią publiczną lub społeczną a prywatną, a integracja sąsiedzka nie jest wyłącznie sloganem i ma swój wymiar przestrzenny. Z kolei miasta krajów anglosaskich oraz Holandii charakteryzują się większą jednorodnością form zabudowy oraz zasad zagospodarowania w ich poszczególnych częściach, podczas gdy w Polsce na skutek różnych zasłóci zróżnicowanie form zagospodarowania jest znaczne i w ostatnich dziesięcioleciach nasila się, przybierając niekiedy skalę chaosu przestrzennego. Stan ujednolicenia zasad zagospodarowania oraz zabudowy umożliwia zastosowanie podobnego zestawu środków projektowych w celu poprawy stanu bezpieczeństwa. W przypadku dużego zróżnicowania jest to niemożliwe, a nawet może utrudniać oddziaływanie za pomocą rozwiązań przestrzennych.

Wynika stąd problem odmienności warunków przestrzennych w krajach, z których pochodzi najwięcej badań i doświadczeń w kształtowaniu bezpiecznej przestrzeni, i tym samym nieadekwatność w odmiennych warunkach niektórych rozwiązań oraz stosowanych środków. Dochodzi do tego odmiennost warunków społecznych, która ogranicza możliwość prostego przenoszenia rozwiązań zagranicznych do Polski. Tym bardziej potwierdza to potrzebę prowadzenia własnych badań uwzględniających lokalne uwarunkowania oraz konieczność dużej ostrożności przy próbach przenoszenia na rodzimy grunt rozwiązań wypracowanych w krajach o tak odmiennej kulturze przestrzennej.

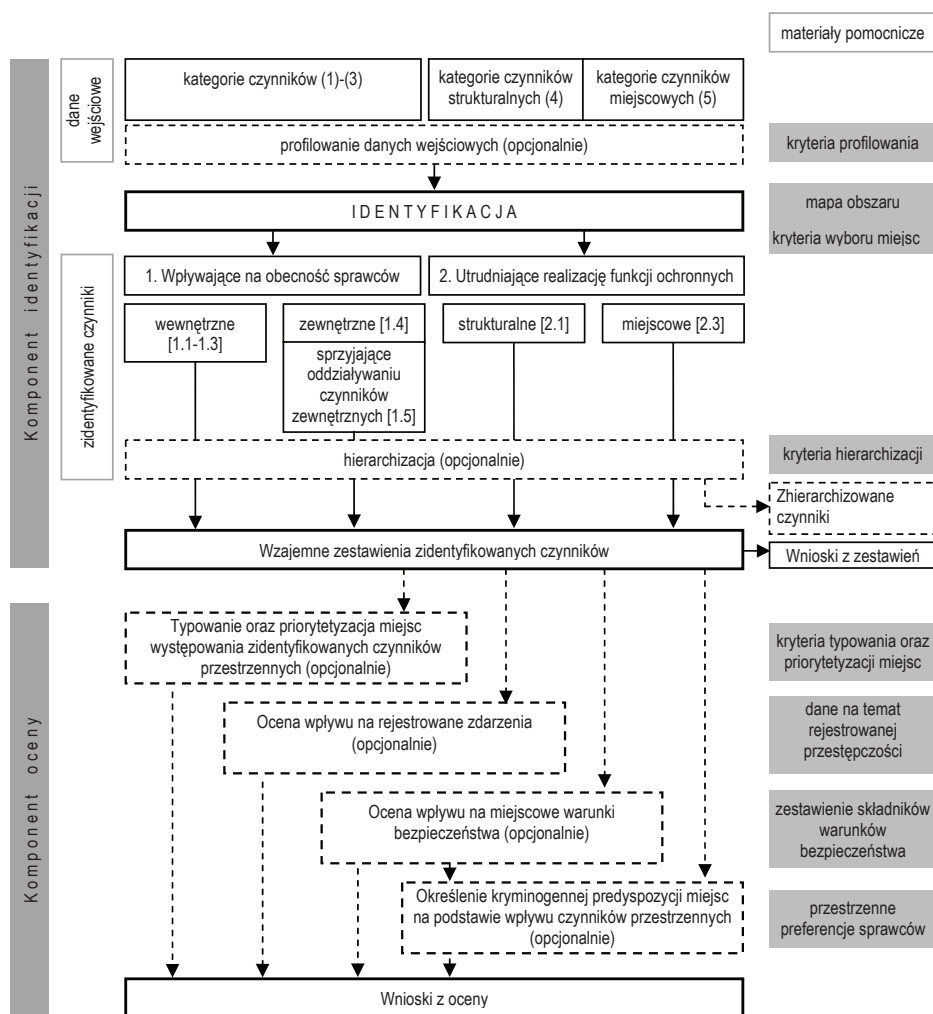
Rozpatrując problem efektywności oddziaływania na poziom bezpieczeństwa z wykorzystaniem rozwiązań projektowych, należy wziąć pod uwagę takie aspekty jak możliwość występowania synergii lub konfliktowości różnych rozwiązań oraz to, że efekty oddziaływania rozwiązań przestrzennych na bezpieczeństwo mogą wywoływać niekiedy skutki w rejonach odległych od miejsca ich lokalizacji oraz mogą skutkować dynamiką lokalizacji przestępczości. W zakresie tego problemu zaproponowano zestaw kategorii kryteriów

pomagających rozpatrywać kwestię efektywności oddziaływania za pomocą rozwiązań przestrzennych.

Wobec trudnej dostępności wystarczająco szczegółowych i miarodajnych danych na temat przestępczości najczęściej stosowane metody identyfikacji problemów z nią związanych w przestrzeni miejskiej oraz używane przez nie narzędzia odnoszą się do opinii. Są to przeważnie opinie użytkowników przestrzeni i odwołują się do subiektywnych, siłą rzeczy indywidualnych ocen, dotyczących głównie poczucia bezpieczeństwa. Stąd też wykorzystywanie takich technik, jak przeglądy sytuacji w terenie, wywiady oraz ankiety, a także związanych z nimi narzędzi (tab. 3.1). W takich przypadkach miarodajność ocen można uzyskać przy odpowiednio licznej reprezentacji respondentów, co bywa trudne i pracochłonne. Ponadto w przypadkach dużych rozbieżności opinii może występować trudność z ustaleniem miejsc faktycznie sprzyjających zagrożeniom, a nawet tych, w których te zagrożenia najczęściej występują.

Ponieważ rozpatrywano kwestię identyfikacji niekorzystnych rozwiązań głównie z punktu widzenia możliwości sformułowania następnie wskazań do ich korekty, uzasadnione było odwołanie się do cech fizycznych oraz aspektów funkcjonowania przestrzeni, w tym w kontekście interakcji ze zjawiskami przestępczymi. Odnosząc się do usystematyzowanej wcześniej formuły przestrzennych preferencji sprawców różnych rodzajów przestępstw, kategorii miejsc koncentracji zagrożeń, a także wątków sytuacyjnych w koncepcji trójkąta kryminalnego, zaproponowano **kategorie przestrzennych czynników związanych z możliwością wystąpienia przestępstw, które powinny podlegać identyfikacji**. Są to więc: czynniki wpływające na obecność w danym miejscu potencjalnych sprawców przestępstw (generatory okazji – tab. 3.6, generatory przestępczości – tab. 3.7 oraz miejsca ułatwiające przestępstwa – tab. 3.8), a także czynniki biorące udział w kształtowaniu warunków realizacji funkcji ochronnych. W odniesieniu do tych ostatnich dokonano podziału na czynniki strukturalne (tab. 3.9) oraz miejscowe (tab. 3.10). Tak skategoryzowane czynniki przyjęto za podstawę metody identyfikacji elementów i miejsc sprzyjających występowaniu zagrożeń bezpieczeństwa w przestrzeni miejskiej.

Przedstawiony w rozdziale czwartym model postępowania bazuje na analizie (klasyfikacji) cech rozwiązań przestrzennych sprzyjających występowaniu zagrożeń przestępczością i zachowaniami antyspołecznymi. Zaproponowano podział na **komponent identyfikacji** (ryc. 4.3-4.13 oraz tab. 4.2) wraz z podaniem zasady prezentacji wyników i dodatkowych możliwości opracowania danych wyjściowych (tab. 4.1, 4.3-4.4, a także ryc. 4.14) oraz **komponent oceny**, z uwzględnieniem warunków dostępności danych. Ten ostatni skonstruowano z podziałem na ocenę związku zidentyfikowanych rozwiązań z faktycznie rejestrowaną przestępczością oraz ich wpływu na miejscowe warunki bezpieczeństwa, których kategoryzację przedstawiono w formie arkusza mogącego służyć dokonaniu oceny (tab. 4.7). Syntezę struktury i elementów składowych metody pokazuje rycina 6.1.

Ryc. 6.1. Synteza modelu postępowania w kierunku identyfikacji oraz oceny przestrzennych czynników zagrożeń przestępczością. Rys. autor

Wydaje się, że zaproponowany model postępowania wykazuje wiele praktycznych zalet: jest elastyczny – może być zastosowany zarówno do diagnoz w zakresie występowania przestrzennych czynników zagrożeń całych obszarów oraz występujących w nich poszczególnych miejsc (czynników miejscowych), jak i z góry wskazanego miejsca. Może on być zastosowany niezależnie od danych na temat przestępczości, jak i z ich wykorzystaniem na różnych etapach:

- typowania miejsc do przeprowadzenia identyfikacji czynników miejscowych,

- profilowania procesu diagnozowania pod kątem określonych rodzajów zdarzeń i ich przestrzennych preferencji,
- priorytetyzacji lub hierarchizacji poszczególnych miejsc i zidentyfikowanych w nich rozwiązań lub cech przestrzennych z punktu widzenia różnych kryteriów, w tym prawidłowości w występowaniu zdarzeń przestępczych,
- weryfikacji zidentyfikowanych przestrzennych czynników sprzyjających zagrożeniom oraz ich relacji (np. miejsc koncentracji lub relacji z preferencjami określonych rodzajów przestępstw).

Metoda może mieć zastosowanie zarówno do obszarów lub miejsc funkcjonujących, jak i rozwiązań dopiero planowanych lub projektowanych. Może służyć zarówno identyfikowaniu rozwiązań, jak i miejsc zawierających potencjał przestrzennych czynników kryminogennych (w tym ich koncentrację), a zatem pośrednio do identyfikacji miejsc zagrożonych. Może być elementem systemów identyfikowania i oceny występujących problemów i następnie wyboru strategii oraz środków służących poprawie poziomu bezpieczeństwa oraz poczucia bezpieczeństwa. Może być wreszcie wykorzystywana niezależnie od kategorii funkcjonalnej obszaru lub przestrzeni.

Jako końcowy element zaproponowano zestaw wskaźników występowania różnych kategorii zjawisk związanych z przestępczością w przestrzeni miasta (tab. 4.8), z których niektóre również mogą służyć ocenie rozwiązań przestrzennych.

Zagadnienie wkomponowania metody w działania i procedury poprawy poziomu bezpieczeństwa należy odnosić do możliwości wykorzystania w procesie przewidzianym standardem CEN/TR 14383-2:2007 lub w systemach certyfikacji albo klas bezpieczeństwa obiektów lub zespołów mieszkalnych. Otwarta pozostaje kwestia relacji działań na rzecz waloryzacji rozwiązań przestrzennych pod względem ich wpływu na poziom zagrożeń przestępczością z systemem planowania i zagospodarowania przestrzennego. Zarówno od strony merytorycznej, jak i formalno-prawnej nic nie stoi na przeszkodzie, aby takie rozwiązania wprowadzić również w Polsce – czy to w ramach systemu planowania przestrzennego, czy też na przykład zarządzania kryzysowego.

Przedstawione w końcowej części pracy studium przypadku wykazało, że możliwa jest identyfikacja kryminogennych elementów i cech przestrzeni odwołująca się do istoty ich ukształtowania oraz funkcjonowania, bez konieczności dysponowania danymi na temat przestępczości oraz prawidłowości jej rozmieszczenia. Kwestia wyboru sposobu oceny wpływu zidentyfikowanych rozwiązań związana byłaby głównie z dostępnością danych na temat przestępczości.

Przedstawiony materiał i wnioski płynące z przeprowadzonych rozważań skłaniają także do refleksji natury ogólniejszej w odniesieniu do związków przestępczości z rozwiązaniami przestrzennymi:

1. Bezsporny jest wpływ cech przestrzeni na warunki bezpieczeństwa w zakresie przestępczości, a kto wie, czy nie większy jeszcze w zakresie dezorganizacji społecznej i zachowań antyspołecznych. Występuje również relacja w przeciwnym kierunku, tj. przestępczość i zachowania antyspołeczne odciskają swoje piętno

na stanie i funkcjonowaniu przestrzeni miejskiej oraz negatywnie wpływają na zachowania użytkowników przestrzeni, wywołując w tym zakresie określone, znaczące konsekwencje, w tym koszty społeczne.

2. Prowadzone studia i analizy z dużym wkładem takich dyscyplin, jak socjologia, psychologia środowiskowa, kryminologia czy antropologia, wykazały liczne błędy i porażki urbanistów i architektów. Realizacje, mające nierzadko w zamierzeniu autorów i protektorów stać się synonimami pragmatyzmu w kształtowaniu przestrzeni do życia, stały się w wielu przypadkach symbolami porażki doktryn, które były podstawą sformułowania zastosowanych w nich rozwiązań.
3. Relacje przestępczość-przestrzeń nie zachodzą w próżni społecznej. Zwykle są one odzwierciedleniem występujących dysfunkcji społeczności użytkowników przestrzeni, a przestrzeń miejska pełni rolę katalizatora – czynnika stwarzającego dogodne warunki: jako obiektu, areny lub punktu wyjściowego do działań przestępczych. W największym wymiarze poprawa stanu bezpieczeństwa w określonym obszarze lub miejscu uwarunkowana jest przez rozwiązanie występujących problemów i dysfunkcji społecznych.
4. W toku działań na rzecz kształtowania przestrzeni określanej jako bezpieczna dużą rolę przypisuje się udziałowi (partycypacji) osób będących odbiorcami efektów funkcjonowania przestrzeni, a więc przede wszystkim ich użytkowników, a także przedstawicieli podmiotów odpowiedzialnych za stan utrzymania, zarządzanie oraz służb porządkowych. Niejednokrotnie propagowane metody dochodzenia do identyfikacji problemów, oprócz bazowania na danych ilościowych oraz rodzajowych dotyczących przestępczości, w głównej mierze polegają na opiniach użytkowników przestrzeni, siłą rzeczy dotycząc czynników wpływających na subiektywnie postrzegane poczucie bezpieczeństwa, a w mniejszym stopniu odnosząc się do obiektywnych czynników zagrożeń. Takie podejście ma swoje dobre i złe strony. Jedną z korzyści jest zaangażowanie użytkowników w działania na rzecz poprawy poziomu bezpieczeństwa, co już samo w sobie może przyczynić się do wzmocnienia społecznej kontroli nad przestrzenią, którą można chyba określić kluczowym elementem wszystkich koncepcji kształtowania przestrzeni bezpiecznej. Ponadto przyczynia się do lepszego poznania potrzeb i oczekiwań użytkowników. Z drugiej strony – wydaje się to nie w pełni odpowiadać potrzebom obiektywnego określenia występujących uwarunkowań w sferze czysto przestrzennej. Powyższe oznacza także, że dominują mniej efektywne działania reaktywne w odpowiedzi na zidentyfikowane, już występujące problemy.
5. Analiza aspektów kształtowania przestrzeni z uwzględnieniem czynnika bezpieczeństwa publicznego pozwala wyciągać szersze wnioski w odniesieniu do różnych kontekstów przestrzennych. Wskazują one na przykład wyraźnie na szkodliwość *urban sprawl* jako formy zagospodarowania przestrzeni. Szereg jego cech powoduje, że amorficznych suburbiów nie można uznać za obszary charakteryzujące się rozwiązaniami sprzyjającymi bezpieczeństwu. Te cechy

to między innymi brak hierarchiczności przestrzeni, w tym szczególnie układu komunikacyjnego, przypadkowość struktury powiązań, zwykle brak wyodrębnienia zespołów sąsiedzkich, chaotyczność zagospodarowania tak w czasie, jak i w przestrzeni, brak urządzeń i miejsc wspólnego użytkowania. Cechy takich struktur wpływają na ograniczenie zakresu kontaktów społecznych i tym samym możliwości integracji społeczności mieszkańców, utrudnienie warunków orientacji w terenie, mniejszą sprawność operowania policji na rozległych obszarach chaotycznej, często rozproszonej zabudowy, brak pożądanego zróżnicowania oraz koegzystencji funkcji, brak infrastruktury społecznej oraz na wiele innych zjawisk.

6. W wielu przypadkach rozwiązania o cechach sklasyfikowanych jako sprzyjające zagrożeniom to po prostu te, które nie odpowiadają regułom kształtowania ładu przestrzennego. Jednocześnie trzeba zauważyć, że cechy kryminogenności, takie jak brak czytelnego zdefiniowania przestrzeni sąsiedzkich, nadmiar punktów dostępu do osiedli czy anonimowość, wykazuje większość chyba zespołów mieszkaniowych kształtowanych z inspiracji zasadami Karty Ateńskiej, z których część uważana była niegdyś za modelowe.
7. Wydaje się, że przedstawione refleksje nad relacjami przestępczość – przestrzeń, jak i zaprezentowany sposób podejścia do analizy przestrzeni z tego punktu widzenia otwierają nowe pola badawcze i prowokują do stawiania kolejnych pytań – tak o charakterze teoretycznym, jak i praktycznym – i tym samym skłaniają do formułowania rekomendacji do dalszych dociekań:
 - wobec zaprezentowanych propozycji zestawień wskaźników oraz kryteriów kształtowania bezpiecznej przestrzeni i oceny różnych jej aspektów uzasadnione wydaje się rozpatrzenie zasadności konstrukcji **indeksu** miejsc w przestrzeni pod względem wpływu na bezpieczeństwo występujących w nich rozwiązań – tego rodzaju narzędzie pozwala zwykle na łatwe i szybkie porównywanie pomiędzy sobą przedmiotów indeksacji i stanowi podstawę szybkiej i sparymetryzowanej ich oceny;
 - zaproponowane w pracy koncepcje przestrzennych preferencji sprawców różnych rodzajów przestępstw, predyspozycji miejsc pod względem warunków, jakie dla nich tworzą oraz kwestia zróżnicowania podejścia do przestrzennej koncentracji zjawisk związanych z przestępczością, a także zaproponowane zestawy kryteriów powinny być zapewne jeszcze weryfikowane i być może powinny być przedmiotem dalszych badań oraz podlegać rozwojowi;
 - możliwość praktycznego stosowania zaprezentowanych narzędzi stawia kwestię ich oprzyrządowania informatycznego, a więc integracji baz danych i graficznych źródeł informacji o terenie oraz struktury zaprezentowanej koncepcji postępowania z możliwością prezentowania uzyskiwanych wyników zarówno w postaci graficznej, jak i stosownych zestawień. Przy obecnym stopniu zaawansowania tak narzędzi sprzętowych, jak i oprogramowania nie

jest to oczywiście w sensie technicznym trudne, jednak wymaga zapewne przygotowania dedykowanego oprogramowania, wykorzystującego możliwości odpowiedniej platformy GIS;

- nasuwa się wreszcie pytanie o praktyczną implementację w Polsce standardu Unii Europejskiej dotyczącego kształtowania rozwiązań przestrzennych z uwzględnieniem wymogów bezpieczeństwa; jest to dokument stanowiący zbiór rekomendacji bez obowiązku ich stosowania i mimo upływu kilku lat od jego opublikowania w chwili pisania tych słów właściwie pozostaje szerzej nieznany i, podobnie jak sam problem oraz kryteria kształtowania przestrzeni z uwzględnieniem warunków bezpieczeństwa w zakresie przestępczości, wymaga popularyzacji.

Literatura

Publikacje zwarte i artykuły

1. Ahranovich-Panamarova Y., Mazanik A., Żarnowiecka J.C., *Ukierunkowane projektowanie wnętrz mieszkalnych*, [w:] „Architecturae et Artibus” nr 2/2011.
2. Alexander Ch., Ishikawa S., Silverstein M., Jacobson M., Fiksdahl-King I., Shlomo A., *Język wzorców. Miasta, budynki, konstrukcja*, GWP, Gdańsk 2008.
3. Apanowicz J., *Metodologia nauk*, Wyd. Dom Organizatora, Toruń 2003.
4. Armitage R., *An evaluation of secured by design housing within West Yorkshire*, [w:] „Building a safe, just and tolerant society” – briefing note, Home Office Research, Development and Statistics Directorate, London, No. 7/2000,
5. Awtuch A., *O strukturze współczesnych osiedli – Czy analiza syntaktyczna stwarza perspektywę nowego spojrzenia na przestrzeń zespołów mieszkaniowych?*, [w:] Materiały II Konferencji Naukowej z cyklu „Mieszkanie XXI w.: Współczesna architektura mieszkaniowa”, FEŚiZN, Białystok 1999.
6. Balcerk K., Kożan A., Masztalski R., *Kształtowanie przestrzeni a poczucie bezpieczeństwa w zabudowie mieszkaniowej*, [w:] „Architektura i Technika a Zdrowie” – V Międzynarodowe Sympozjum, PŚI., Gliwice 2007.
7. Baranowski A., *Projektowanie zrównoważone w architekturze*, Wyd. PG, Gdańsk 1998.
8. Basista A., *Architektura. Dlaczego jest, jaka jest*, Znak, Kraków 2000.
9. Basista A., *Architektura i wartości*, Universitas, Kraków 2009.
10. Basista A., *Opowieści budynków. Architektura czterech kultur*, PWN, Warszawa – Kraków 1995.
11. Bell P.A., Greene Th.C., Fisher J.D., Baum A., *Psychologia środowiskowa*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2004.
12. Bennet T.H., Holloway K.R., Farrington D.P., *The effectiveness of neighbourhood watch in reducing crime*, Campbell Systematic Reviews, 2008:18, Summary of the Systematic Review: Effects of neighbourhood watch in reducing crime.
13. *Bezpieczeństwo w urbanistyce. Warunek wstępny dla rozwoju przestrzennego*, materiały warsztatów „Bezpieczeństwo w urbanistyce” 24-26 kwietnia, Young Urban Network, WA PŚI., Gliwice 2006.
14. Blixt M., *The use of surveillance cameras for the purpose of crime prevention*, Swedish National Council for Crime Prevention (Brottsförebyggande rådet), Stockholm.
15. Bowers K., Johnson S., Guerette R.T., Summers L., Poynton S., *Spatial displacement and diffusion of benefits among geographically focused policing initiatives*, Campbell Systematic Reviews, 2011:3, The Campbell Collaboration 2011, <http://campbellcollaboration.org/lib/download/1171/>.
16. Brantingham P.L., Brantingham P.J., *Nodes, paths and edges: Considerations on the complexity of crime and the physical environment*, [w:] „Journal of Environmental Psychology”, vol. 13, 1/1993.
17. Brillman J., *Nowoczesne koncepcje i metody zarządzania*, PWE, Warszawa 2002.
18. Chmielewski J.M., *Teoria urbanistyki w projektowaniu i planowaniu miast*, OWPW, Warszawa 2001.
19. Cadler M., *Humanizacja zespołów mieszkaniowych. Wybrane przykłady zmodernizowanych osiedli*, [w:] Bać Z. (red.), *Habitaty bezpieczne*, OWPWr, Wrocław 2006.
20. Cielecki T., *Koordinacja systemu zapobiegania przestępczości przez samorządy lokalne*, [w:] A. Szymaniak (red.) *Samorząd a Policja. Kształtowanie bezpieczeństwa lokalnego*, Wyd. Nauk. INPiD UAM, Poznań 2007.
21. Cielecki T., *Rozwiązywanie problemów bezpieczeństwa w społeczności lokalnej*, [w:] Międzynarodowa Konferencja „Bezpieczeństwo lokalne wyrazem wielostronnej współpracy”, Komenda Wojewódzka Policji, Lublin 2005.

22. Cirył B., *Małopolska: wzrasta liczba napadów: „Ludzie boją się przebywać we własnych domach”*, www.wiadomości.onet.pl/regionalne/krakow/4174064,wiadomość-drukuj.html, 15.02.2011.
23. Clarke R.V. (red.), *Situational crime prevention: successful case studies* (1st Edition), Harrow and Heston, New York 1992.
24. Clarke R.V., *The theory and practice of Situational Crime Prevention*, School of Crime Prevention, Rutgers University, 1998(?).
25. Clarke R.V., Eck J.E., *Crime analysis for problem solvers in 60 small steps*, Center for Problem Oriented Policing, U.S. Department of Justice.
26. Coaffee J., Moore C., Fletcher D., Bosher L., *Resilient design for community safety and terror-resistant cities*, [w:] „Municipal Engineer”, no. 161, 2008.
27. Colquhoun I., *Design Out Crime. Creating safe and sustainable communities*, Elsevier, Burlington 2004.
28. Cozens P.M., Saville G., Hillier D., *Crime Prevention through Environmental Design (CPTED): A review and modern bibliography*, [w:] „Journal of Property Management”, r. 23, no. 5, 2005.
29. *CPTED Essentials, Crime Prevention Through Environmental Design: participant workbook*, Crime Prevention Unit SA Attorney-General's Department, Adelaide, Crime Reduction Section, South Australia Police (SAPOL), Adelaide 2005.
30. Czabański J., *Odwrot od nieskutecznej polityki*, [w:] „Rzeczpospolita”, 25.04.2001.
31. Czarnecki B., *Aspekty kształtowania bezpiecznej przestrzeni publicznej na przykładzie otoczenia dworców kolejowych*, [w:] Czarnecki W., Proniewski M. (red.), *Obiekty kolejowe*, Wyd. WSFiZ w Białymstoku, Białystok 2005.
32. Czarnecki B., *Kształtowanie bezpiecznej przestrzeni miejskiej na poziomie lokalnym*, [w:] A. Szymaniak (red.), *Samorząd a Policja. Kształtowanie bezpieczeństwa lokalnego*, Wyd. Nauk. INPiD UAM, Poznań 2007.
33. Czarnecki B., *Oznaki naruszania norm społecznych – przesłanki do kształtowania przestrzeni bezpiecznej*, [w:] „Architecturae et Artibus” nr 3/2010.
34. Czarnecki B., *Procesy niekorzystnych przekształceń struktury polskich miast – od miasta socjalistycznego do miasta zagrożeń?*, [w:] „Architektura i Technika a Zdrowie” – V Międzynarodowe Sympozjum, PŚI., Gliwice 2007.
35. Czarnecki B., *Przestrzenne uwarunkowania zagrożeń bezpieczeństwa publicznego w osiedlach mieszkaniowych w opiniach Policji*, [w:] „Architektura i Technika a Zdrowie”, Materiały Sympozjalne, Gliwice 2003.
36. Czarnecki B., *Realne możliwości wpływu rozwiązań przestrzennych na ograniczanie zagrożeń przestępczością w miastach*, [w:] Wyżykowski A., Wehle-Strzelecka S. (red.), Konferencja Naukowa „Przestrzeń bezpieczna”, WAPK, Kraków 2005.
37. Czarnecki B., *Rozwiązania przestrzenne jako środek ograniczający skutki zagrożeń przestępczością osób z wrażliwych grup społecznych*, [w:] Materiały III Sympozjum „Architektura i Technika a Zdrowie”, ZG PŚI, Gliwice 2005.
38. Czarnecki B., *Wpływ rozwiązań projektowych na stan bezpieczeństwa przestrzeni miejskich*, [w:] Międzynarodowa Konferencja „Bezpieczeństwo lokalne wyrazem wielostronnej współpracy”, Komenda Wojewódzka Policji, Lublin 2005, s. 104.
39. Czarnecki B., Siemiński W., *Kształtowanie bezpiecznej przestrzeni publicznej*, Difin, Warszawa 2004.
40. Czarnecki J., *Właściwości komfortu przestrzennego we wspólnych przestrzeniach obiektów publicznych w kontekście zachowania dystansów osobniczych*, [w:] „Architektura i Technika a Zdrowie” – V Międzynarodowe Sympozjum, PŚI., Gliwice 2007.
41. Czarnecki S., *Analiza kryminalna – narzędzie pracy Policji*, [w:] „Prokurator” nr 1 (9), 2007.
42. Czyński M., *Architektura w przestrzeni ludzkich zachowań*, WU PSz, Szczecin 2006.
43. Czyński M., *Społeczne i psychologiczne aspekty teorii „Defensible Space” Oscara Newmana*, [w:] Materiały III Sympozjum „Architektura i Technika a Zdrowie”, ZG PŚI, Gliwice 2005.

44. Czyński M., *Stres w środowisku zbudowanym*, [w:] „Architektura i Technika a Zdrowie”, Materiały Sympozjalne, Gliwice 2003.
45. Czyński M., *Uwagi na marginesie wydarzeń w Usti nad Łabą*, [w:] *Gra o przestrzeń*, Materiały V Sympozjum KAIU PAN, Rybna, Wyd. PŚI, Gliwice 2000.
46. Dąbrowska-Milewska G., *Wielorodzinna architektura mieszkaniowa Białegostoku 1990-2004*, Wydawnictwo PB, Białystok 2006.
47. Drapella-Hermansdorfer A., Ogiński P., *Granice bezpieczeństwa i bezpieczeństwo granic*, [w:] Wyżykowski A., Wehle-Strzelecka S. (red.), *Konferencja naukowa „Przestrzeń bezpieczna”*, WAPK, Kraków 2005.
48. Dziekoński K., Jurczuk A., *Rola narzędzi informatycznych w zarządzaniu procesowym*, [w:] W. Kowalczewski, J. Nazarko, (red.), *Instrumenty zarządzania współczesnym przedsiębiorstwem*, Difin, Warszawa 2006.
49. *Funkcjonowanie komisji bezpieczeństwa i porządku*, Wyd. WSPol., Szcztyno 2008.
50. Głowacki R., Łojek K., Ostrowska E., Tyburska A., Urban A., *CPTED jako strategia zapewnienia bezpieczeństwa społeczności lokalnej*, WSPol, Wyd. Gaudium, Szcztyno 2010.
51. Głowacki R., Urban A., *Kształtowanie bezpiecznej przestrzeni jako skuteczne narzędzie zapobiegania przestępczości*, [w:] Materiały III Sympozjum „Architektura i Technika a Zdrowie”, ZG PŚI, Gliwice 2005.
52. Głowacki R., Łojek K., Tyburska A., Urban A., *Poradnik dla członków komisji bezpieczeństwa i porządku*, Wyd. WSPol, Szcztyno 2006.
53. Groat L., Wang D., *Architectural research methods*, John Wiley & Sons, Inc., 2002.
54. Grönlund B., *On CPTED – crime prevention through urban design*, Rådbeg seminar, „Towards the Human City for the 21th century”, Stockholm, 28.09.2000.
55. Gronostajska B., *Bezpieczny habitat w świetle teorii Oscara Newmana*, [w:] Bać Z. (red.), *Habitaty bezpieczne*, OWPWr, Wrocław 2006.
56. Gronostajska B., *Kształtowanie bezpiecznego środowiska mieszkaniowego*, [w:] Materiały III Sympozjum „Architektura i Technika a Zdrowie”, ZG PŚI, Gliwice 2005.
57. *Guidance on local safety audits. A compendium of international practice*, European Forum for Urban Safety (EFUS), 2007.
58. Hall E.T., *Ukryty wymiar*, Muza S.A., Warszawa 1997.
59. Hillier B., *Space is the machine*, 1996.
60. Hillier B., Hanson J., *The social logic of space*, Cambridge Univ. Press, 1984.
61. Hillier B., Penn A., Hanson J., Grajewski T., Xu J., *Natural movement: or, configuration and attraction in urban pedestrian movement*, [w:] „Planning and Design”, vol. 20, 1993.
62. Hillier B., Sahbaz O., *An evidence based approach to crime and urban design. Or, can we have vitality, sustainability and security all at once?*, Bartlet School of Graduate Studies, University College London 2008.
63. Jałowiecki B., Szczepański M.S., *Miasto i przestrzeń w perspektywie socjologicznej*, Scholar, Warszawa 2002.
64. Januszewski W., *Tradycyjna struktura urbanistyczna jako model przestrzeni bezpiecznej*, [w:] Z. Bać (red.), *Habitaty bezpieczne*, OWPWr, Wrocław 2006.
65. Jench Ch., *Architektura postmodernistyczna*, Wyd. Arkady, Warszawa 1987.
66. Juchiewicz B., *Architektura (bez) granic*, [w:] Bać Z. (red.), *Habitaty bezpieczne*, OWPWr, Wrocław 2006.
67. Kelling G.L., Coles C.M., *Wybite szyby*, Media Rodzina, Poznań 2000.
68. Kiciński A., *Żłudne bezpieczeństwo. Od kolonii i osiedli spółdzielczych do archipelagu Gułag nad Wisłą*, [w:] Wyżykowski A., Wehle-Strzelecka S. (red.), *Konferencja naukowa „Przestrzeń bezpieczna”*, WAPK, Kraków 2005.

69. Kłopotowska A., *Czynnik „obronności” we współczesnej architekturze zespołów mieszkalnych*, [w:] „Budownictwo i Architektura”, vol. 6, nr 1 (2010).
70. Korbel K., *Wybrane zagadnienia legislacyjne i ich wpływ na kształtowanie przestrzeni bezpiecznej w Polsce*, [w:] Wyżykowski A., Wehle-Strzelecka S. (red.), *Konferencja naukowa „Przestrzeń bezpieczna”*, WAPK, Kraków 2005.
71. Kossowska A., *Środowiskowo-przestrzenne uwarunkowania przestępczości (wybrane zagadnienia współczesnej ekologii przestępczości)*, [w:] „Archiwum Kryminologii”, t. 19, 1993.
72. Kwiatkowska A., *Bezpieczny habitat w wykluczonym mieście*, [w:] Bać Z. (red.), *Habitaty bezpieczne*, OWPWr, Wrocław 2006.
73. Kwiatkowski K., Racoń-Leja K., *Działania w warunkach polskich. Wprowadzenie do Zintegrowanego Programu Bezpieczeństwa*, [w:] Wyżykowski A. (red.) *Przestrzeń bezpieczna*, WA PK, Kraków 2004.
74. Kwiatkowski K., Racoń-Leja K., *Modelowe rozwiązania holenderskie. Program „Bezpiecznie Mieszkać” dla nowych zespołów mieszkaniowych*, [w:] Wyżykowski A. (red.), *Przestrzeń bezpieczna*, WAPK, Kraków 2004.
75. Lorens P., (red.), *Problem suburbanizacji*, Urbanista, Warszawa 2005.
76. Ławecka J., *Strach przed przestępczością jako wskaźnik poziomu wiktyimizacji społeczeństwa*, [w:] „Prokurator” nr 1/2004.
77. Łojek K., *Eliminacja przestępczości w środowisku zurbanizowanym na przykładzie projektów „Furty w alejach” oraz „Minisąsiedztwa”*, [w:] Materiały III Sympozjum „Architektura i Technika a Zdrowie”, ZG PŚI, Gliwice 2005.
78. Łojek K., *Fakty i mity na temat kształtowania bezpiecznej przestrzeni*, [w:] Zaniewska H., Tokajuk A. (red.), *Tendencje w kształtowaniu zabudowy mieszkaniowej współczesnych miast*, WA PB, Białystok 2006.
79. Łojek K., *Rola Policji w kształtowaniu bezpiecznej przestrzeni lokalnej*, [w:] Szymaniak A. (red.), *Samorząd a Policja. Kształtowanie bezpieczeństwa lokalnego*, Wyd. Nauk. INPiD UAM, Poznań 2007.
80. Magdziak M., *Mieszkalnictwo dla osób starszych w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej*, [w:] „Architecturae et Artibus” nr 1/2009.
81. Manum B., Rusten E., Benze P., *AGRAPH, Software for drawing and calculating space syntax “Node-Graphs” and space syntax “Axial-Maps”*.
82. Mizia M., *Prywatność i bezpieczeństwo*, [w:] Bać Z. (red.) *Habitaty bezpieczne*, OWPWr, Wrocław 2006.
83. Mizia M., *Realia szwedzkie – porównanie doświadczeń rodzimych i skandynawskich*, [w:] Wyżykowski A. (red.), *Przestrzeń bezpieczna. Urbanistyczne i architektoniczne uwarunkowania kształtowania przestrzeni miejskiej dla zwiększenia bezpieczeństwa mieszkańców*, WAPK, Kraków 2004.
84. Moreau E., *Bezpieczeństwo w urbanistyce: rola i wpływ środowiska fizycznego*, [w:] *Bezpieczeństwo w urbanistyce. Warunek wstępny rozwoju przestrzennego*, materiały warsztatów „Bezpieczeństwo w urbanistyce”, Young Urban Network, WA PŚI, Gliwice, 24-26 kwietnia 2006.
85. Murakami M., Higuchi K., Shibayama A., *Relationship between convenience store robberies and road environment*, [w:] J.P. Leeuwen van, H.J.P. Timmermans (ed.), *Recent Advances in Design and Decision Support Systems in Architecture and Urban Planning*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht/Boston/London 2004.
86. Nes van A., López M.J.J., *Macro and micro scale spatial variables and the distribution of residential burglaries and theft from cars. An investigation of space and crime in the Dutch cities Alkmaar and Gouda*, [w:] „The Journal of Space Syntax”, vol. 1, issue 2, 2010.
87. Newman O., *Creating Defensible Space*, U.S. Department of Housing and Urban Development, Office of Policy Development and Research, 1996.

88. Niezabitowska E., *Związki pomiędzy jakością funkcjonalną, estetyczną i społeczną przestrzeni miejskiej na przykładzie Tychów*, ZN PŚI, z. 33, Gliwice 1996.
89. Niezabitowski A., *Poznawcze aspekty funkcjonalno-przestrzennej struktury miasta*, ZN PŚI, z. 33, Gliwice 1996.
90. Niezabitowski A., *Struktura przestrzenna miast a poczucie bezpieczeństwa*, [w:] ZN PŚI, z. 33, Gliwice 1996.
91. Niezabitowski A., Niezabitowska E., *Badania jakościowe w architekturze i urbanistyce*, [w:] ZN PŚI, z. 33, Gliwice 1996.
92. Okurowski K., „Osiedle Błękitne” w Siechnicach k. Wrocławia, jako przykład praktycznego wdrożenia zasad projektowania bezpiecznych przestrzeni w odniesieniu do wymogów certyfikatu holenderskiego „Politiekeurmerk Veilig Wonen” (Bezpiecznie mieszkać), [w:] Wyżykowski A., Wehle-Strzelecka S. (red.) *Konferencja naukowa „Przestrzeń bezpieczna”*, Wyd. PK, Kraków 2005.
93. Ooik van N., Broersen P., *Architecture, more than an art of building*, [w:] Wyżykowski A., Wehle-Strzelecka S. (red.), *Konferencja naukowa „Przestrzeń bezpieczna”*, WAPK, Kraków 2005.
94. Ostrowska M., *Człowiek a rzeczywistość przestrzenna*, AOW Nauka i Życie, Szczecin 1991.
95. Palej A.: *Dziecko na ulicy – realne niebezpieczeństwa i niebezpieczne mity*, [w:] Bać Z. (red.), *Habitaty bezpieczne*, OWPWr, Wrocław 2006.
96. Palej A., *Współczesne transformacje cywilizacyjne a bezpieczeństwo psychiczne człowieka*, [w:] Wyżykowski A., Wehle-Strzelecka S. (red.), *Konferencja naukowa „Przestrzeń bezpieczna”*, WAPK, Kraków 2005.
97. Pałkiewicz J., *Sztuka przetrwania w mieście*, Wyd. Tenten, Warszawa.
98. Parysek J.J., Mierzejewska L., *Problemy funkcjonowania i rozwoju miast polskich z perspektywy 2009 r.*, [w:] Parysek J.J. (red.) *Wybrane problemy miast i aglomeracji miejskich na początku XXI wieku*, Biuletyn IGS-EiGP UAM, Poznań 2009.
99. Pęckowska A., *Bezpieczne osiedle w Warszawie*, [w:] Wyżykowski A., Wehle-Strzelecka S. (red.), *Konferencja naukowa „Przestrzeń bezpieczna”*, DP PK, Kraków 2005.
100. *Planning urban design and management for crime prevention handbook*, AGIS – Action SAFEPO-LIS 2006-2007.
101. *Polska Polityka Architektoniczna*, Polska Rada Architektury, SARP, TUP, IARP, Warszawa 2011.
102. Poyner B., *Design Against Crime*, London 1983.
103. Praca zbiorowa, *Crime Opportunity Profiling of Streets (COPS). A Quick crime analysis – rapid implementation approach*, BRE Trust, Bracknell 2005.
104. Racoń-Leja K., Kwiatkowski K., *Bezpieczne gimnazjum. Wytyczne programowo-badawcze w oparciu o realizację Małopolskiego Programu ‘Szkoła Promująca Bezpieczeństwo’*, [w:] Bać Z. (red.), *Habitaty bezpieczne*, OWPWr, Wrocław 2006.
105. Racoń-Leja K., Kwiatkowski K., *Obszary kształtowania bezpiecznego środowiska mieszkalnego w odniesieniu do holenderskiego programu Veilig Wonen*, [w:] Bać Z. (red.), *Habitaty bezpieczne*, OWPWr, Wrocław 2006.
106. Radziszewski P., *Podstawy prawne współdziałania samorządu i Policji*, [w:] Szymaniak A. (red.), *Samorząd a Policja. Kształtowanie bezpieczeństwa lokalnego*, Wyd. Nauk. INPiD UAM, Poznań 2007.
107. Sas-Bojarska A., *Przewidywanie zmian krajobrazowych w gospodarowaniu przestrzenią z wykorzystaniem ocen oddziaływania na środowisko na przykładzie transportu drogowego*, Wyd. Politechniki Gdańskiej, Gdańsk 2006.
108. *Safety and security walks*, Swedish National Council for Crime Prevention (Brottsförebyggande rådet), Stockholm 2009.
109. *Safety audit guide for crime prevention*, Safer Cities Initiatives Office The City of Edmonton, 2000.

110. Schneider-Skalska G., *Bezpieczeństwo jako element jakości środowiska mieszkaniowego*, [w:] Bać Z. (red.), *Habitaty bezpieczne*, OWPWr., Wrocław 2006.
111. Schneider-Skalska G., *Hierarchizacja przestrzeni a bezpieczeństwo w obszarach mieszkaniowych*, [w:] A. Wyżykowski, S. Wehle-Strzelecka (red.), *Konferencja naukowa „Przestrzeń bezpieczna”*, DP PK, Kraków 2005.
112. Sherman L., Gartin P.R. i Beuerger M.E., *Routine activities and the criminology of place*, [w:] „Criminology”, 27(1) 1989.
113. Soomeren van P., *Crime prevention solutions for Europe: Designing out crime*, Conference on the relationship between the physical environment and crime reduction and prevention, Szczecin 19-21.10.2000.
114. Soomeren van P., *A european standard for the reduction of crime and fear of crime by urban planning and building design: ENV 14383-2*, paper based on a presentation at conference Capital Crimes, Athens, Greece, 2004.
115. Stępnia A.P., *Sytuacyjne uwarunkowania przestępczości młodocianych*, UAM, Poznań 1989.
116. Stratton P.A., *A basic guide to fair housing accessibility*, John Wiley & Sons, Inc, New York 2001.
117. Syms P., *Land, development and design*, Wiley-Blackwell, Oxford 2010.
118. *Szczyt Ziemi. Globalny Program Działań*, Agencja informacyjna „GEA”, Warszawa 1994.
119. Szewczenko A., *Kształtowanie bezpieczeństwa w modernizacji starej zabudowy robotniczej przełomu XIX i XX wieku*, [w:] Bać Z. (red.), *Habitaty bezpieczne*, OWPWr., Wrocław 2006.
120. Szymaniak P., *Drogi system monitoringu na mistrzostwa Euro 2012*, [w:] „Rzeczpospolita”, 2.11.2009.
121. *Uniwersalny słownik języka polskiego*, PWN, Warszawa 2003.
122. Urban A., *Kształtowanie bezpiecznych przestrzeni alternatywą dla Polski „płotem podzielonej”*, [w:] Zaniewska H., Tokajuk A. (red.), *Tendencje w kształtowaniu zabudowy mieszkaniowej współczesnych miast*, WA PB, Białystok 2006.
123. Urban A., *Kształtowanie bezpiecznych przestrzeni jako narzędzie pobudzające aktywność społeczną w zapobieganiu przestępczości*, [w:] Międzynarodowa Konferencja „Bezpieczeństwo lokalne wyrazem wielostronnej współpracy”, Komenda Wojewódzka Policji, Lublin 2005.
124. Urban A., *Profilaktyczna działalność Policji i jej wpływ na bezpieczeństwo społeczności lokalnych*, [w:] Szymaniak A. (red.), *Samorząd a Policja. Kształtowanie bezpieczeństwa lokalnego*, Wyd. Nauk. INPiD UAM, Poznań 2007.
125. Wallis A., *Socjologia i kształtowanie przestrzeni*, PIW, Warszawa 1971.
126. Walker L., *Integrating CPTED and Technology: Computerized Pawn Systems*, The 3rd International CPTED Conference, Washington, DC. 1998.
127. Wats N., *Docklands hands-on heroes*, [in:] „Perspectives on Architecture”, i. 1, v. 1 1994.
128. Wekerle G.R., Whitzman C., *Safe cities*, Van Nostrand Reinhold, New York 1994.
129. Welsh B.C., Farrington D.P., *Closed-circuit television surveillance and crime prevention. A systematic review*, Swedish Council for Crime Prevention (Brottsförebyggande rådet), Stockholm 2007.
130. Welsh B.C., Farrington D.P., *Effects of improved street lighting on crime*, Campbell Systematic Reviews, 2008:13, Summary, s. 2, [www.eucpn.org/download/?file=Summaries of Systematic Reviews - Street Lighting v 2 \[1\].pdf](http://www.eucpn.org/download/?file=Summaries of Systematic Reviews - Street Lighting v 2 [1].pdf), odczyt: 08.07.2011.
131. Winięcki J., *Brak wojen zrodził bandytyzm stadionowy*, [w:] „Kurier Poranny”, 28.01.2011.
132. Winskowski P., *Wstęp*, [w:] Winskowski P. (red.), *Uwarunkowania kulturowe architektury wobec przemian cywilizacyjnych końca XX wieku. Integracja europejska jako szansa i zagrożenie dla kulturowych wartości architektury*, AND, Kraków – Warszawa 2001.
133. Włodarczyk J., *„A pattern language” Christophera Alexandra. Próba sprawdzenia teorii w projektowaniu i realizacji*, [w:] „Śląski Kwartalnik Urbanistyki i Architektury” nr 4/1988, KUiA o/PAN w Katowicach.

134. Wootton A.B., Davey C.L., *Crime lifecycle: guidance for generating Design Against Crime ideas*, The University of Salford, Salford 2003.
135. Wyżykowski A., *Działania w zakresie projektowania bezpiecznych przestrzeni na przykładzie Wielkiej Brytanii i Austrii*, [w:] A. Wyżykowski (red.) *Przestrzeń bezpieczna*, WAPK, Kraków 2004.
136. Zabawa-Krzywicka J., *Od publicznej ulicy do prywatnego mieszkania – rola hierarchii przestrzeni w kształtowaniu przyjaznego miejsca zamieszkania*, [w:] Materiały III Sympozjum „Architektura i Technika a Zdrowie”, ZG PŚI, Gliwice 2005.
137. Zaborska K., *Moda na osiedla strzeżone*, [w:] Bać Z. (red.), *Habitaty bezpieczne*, OWPWr, Wrocław 2006.
138. Zaniewska H., *Społeczne i ekonomiczne kryteria zrównoważonego rozwoju*, [w:] Bać Z. (red.), *Habitaty bezpieczne*, OWPWr, Wrocław 2006.
139. Zaniewska H., Kowalewski A.T., Thiel M., Barek R., *Zrównoważony rozwój osiedli i zespołów mieszkaniowych w strukturze miasta. Kryteria i poziomy odpowiedzialności*, IRM, Kraków 2008.
140. Zdybel R., *Polityczna statystyka wykrywalności w planowaniu dyslokacji służb oraz neutralizacji przestępczości pospolitej*, [w:] „Prokurator”, 4(44) 2010/1(45) 2011.
141. Ziarko J., *Ku pojęciu przestrzeni bezpiecznej*, [w:] Wyżykowski A., Wehle-Strzelecka S. (red.), *Konferencja naukowa „Przestrzeń bezpieczna”*, WAPK, Kraków 2005.
142. Zielonka J., *Christophera Alexandra „Język wzorów”*, Ośrodek Wydawnictw SARP, b.d.

Niepublikowane:

1. Kłopotowska A., *Osiedle strzeżone – nowy model zamieszkania*, rozprawa doktorska, maszynopis, 2005.
2. Piotrowska H., *Wizualne przejawy agresji w przestrzeni publicznej, sposoby zapobiegania wizualnemu skażeniu tej przestrzeni na przykładzie graffiti i „dzikiego” plakatowania*, maszynopis, Warszawa 2002.

Źródła elektroniczne

1. Ekblom P., *Design Against Crime Research Centre* (prezentacja), Univ of Arts, London 2010.
2. en.wikipedia.org/wiki/Routine_activity_theory.
3. pl.wikipedia.org/wiki/Audyty.
4. Wilson J.Q., *Teoria i praktyka stosowania sankcji karnych*, www.iusetlex.pl/zalaczniki/wyklad_wilson.pdf.
5. www.cc.cdr.gov.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=54&Itemid=54.
6. www.cctvcharter.eu.
7. www.cen.eu/cen/Sectors/Sectors/Security%20and%20Defence/Security/Pages/default.aspx.
8. www.crimeprevention.nsw.gov.au.
9. www.czabanski.net/jacek/index.php?option=com_content&task=view&id=21.
10. www.defensiblespace.com/institute.htm/description.
11. www.e-doca.eu.
12. [www.eucpn.org/download/?file=Summaries of Systematic Reviews – Neighbourhood Watch v 2 \[1\].pdf](http://www.eucpn.org/download/?file=Summaries%20of%20Systematic%20Reviews%20-%20Neighbourhood%20Watch%20v%202%20%5B1%5D.pdf), odczyt: 10.07.2011.
13. www.fundusze-strukturalne.gov.pl.
14. www.ntnu.no/ab/spacesyntax.
15. www.policja.pl/palm/pol/1/61722/Stan_bezpieczenstwa_w_Polsce_w_2010_roku.html.
16. www.politiekeurmerk.nl/doc/Alg%20presentatie%20PKVW-BB.pdf.

17. www.politiekeurmerk.nl/doc/2008%20PKVW%20NB%20Checklist%20def.xl.
18. www.politiekeurmerk.nl/doc/Algemene_presentatie_PKVW-NB.ppt.
19. www.popcenter.org/25techniques,ww.policja.pl/portal/pol/1/61722/Stan_bezpieczenstwa_w_Polsce_w_2010_roku.html.
20. www.spacesyntax.com/en/about-us/practice-history/academic-background.html.
21. www.securedbydesign.com/pdfs/New_Homes_Application_Form_2010.pdf.
22. www.tbs.szczecin.pl
23. www.tvn24.pl/12691,1607883,0,1,wielka-brytania-krolowa-przestepczosci,wiadomosc.html.

Inne:

1. Standard EN 14383-1:2006, *Prevention of Crime – Urban planning and building design*, Part 1: *Definition of specific terms* opublikowany po polsku przez PKN jako: PN-EN 14383-1:2008, *Zapobieganie przestępczości. Planowanie przestrzenne i projektowanie budowlane. Część 1: Terminologia*).
2. CEN/TR 14383-2:2007, Part 2: *Urban planning*, Brussels.
3. CEN/TS 14383-3:2005, Part 3: *Dwellings*, Brussels.
4. CEN/TS 14383-4:2006, Part 4: *Shops and offices*, Brussels.
5. CEN/TR 14383-5:2010, Part 5: *Petrol stations*, Brussels.
6. CEN/TR 14383-7:2009, Part 7: *Design and management of public transport facilities*, Brussels.
7. CEN/TR 14383-8:2009, Part 8: *Protection of buildings and sites against criminal attacks with vehicles*, Brussels.
8. *Improved Street Lighting and Crime Prevention. A Systematic Review*, Report prepared for Swedish National Council for Crime Prevention, Stockholm 2007.
9. Polska Norma PN-EN 14383-1:2008 *Zapobieganie przestępczości. Planowanie przestrzenne i projektowanie budowlane. Część 1: Terminologia*, PKN, Warszawa 2008.
10. Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego dnia 12 lipca 2007 r. w sprawie standardów kształcenia dla poszczególnych kierunków oraz poziomów kształcenia, a także trybu tworzenia i warunków, jakie musi spełniać uczelnia, by prowadzić studia międzykierunkowe oraz makrokierunki, Dz. U. nr 164, poz. 1166 z późn. zm.
11. *Sustainable and Security Buildings Act 2004*, Chapter 22, 1.(1), f.
12. Ustawa o samorządzie powiatowym, Dz.U. z 2001 r., nr 142, poz. 1592 z późn. zm.
13. Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie terytorialnym, Dz.U. z 1996 r., nr 13, poz. 74 z późn. zm.

Wykaz tabel

Tab.1.1.	Kryteria realizacji celów odniesione do poszczególnych elementów trójkąta kryminalnego.....	30
Tab. 1.2.	Wpływ przestrzeni w odniesieniu do przykładowych czynów popełnianych na zasadzie wyszukiwania okazji lub oczekiwania na nie.....	33
Tab. 1.3.	Rola przestrzeni publicznej w realizacji różnych rodzajów przekroczeń prawa.....	35
Tab. 1.4.	Istotne uwarunkowania sytuacyjno-przestrzenne różnych rodzajów przekroczeń prawa i zachowań antyspołecznych typowych dla środowiska zurbanizowanego.....	36
Tab. 1.5.	Niektóre aspekty oddziaływania elementów trójkąta kryminalnego na lokalizację przestępstwa.....	44
Tab. 1.6.	Struktura czynników wpływających na wybór miejsca na przykładzie charakterystycznych kategorii czynów dokonywanych spontanicznie oraz uprzednio planowanych.....	44
Tab. 1.7.	Kategorie miejsc koncentracji przestępczości.....	46
Tab. 1.8.	Wartości parametrów charakteryzujące poszczególne kategorie miejsc koncentracji zdarzeń przestępczych.....	47
Tab. 2.1.	Zestawienie czynników projektowych wpływających na stan bezpieczeństwa w przestrzeni osiedlowej wg A. Coleman.....	72
Tab. 2.2.	Zestawienie głównych założeń poszczególnych koncepcji wpływania na przestępczość poprzez rozwiązania przestrzenne.....	82
Tab. 2.3.	Kategorie strategii prewencji sytuacyjnej.....	85
Tab. 2.4.	Techniki prewencji sytuacyjnej (ilustrowane przykładowymi działaniami) wg R.V. Clarke'a.....	86
Tab. 2.5.	Rodzaje strategii wykorzystywanych w prewencji sytuacyjnej oraz CPTED.....	89
Tab. 2.6.	Zasady kształtowania bezpiecznej przestrzeni wg okólnika „Planning Out Crime”.	95
Tab. 2.7.	Przykładowe przedsięwzięcia związane z prewencją przestępczości realizowane w Wielkiej Brytanii.....	96
Tab. 2.8.	Zapisy wybranych brytyjskich lokalnych zbiorów zaleceń.....	96
Tab. 2.9.	Zestawienie części składowych standardu EN 14383 <i>Prevention of Crime – Urban planning and building design</i>	100
Tab. 2.10.	Główne uwarunkowania bezpieczeństwa w poszczególnych częściach normy EN 14383 (w odniesieniu do skali urbanistycznej).....	102
Tab. 2.11.	Kategorie środków stosowanych w ramach systemu <i>Secured by Design</i>	110
Tab. 2.12.	Zestawienie wymagań z listy kontrolnej Politiekeurmerk Veilig Wonen 2008 dla kategorii U, P, T (oryginalnie: S, O, K) dla nowych zespołów mieszkaniowych.....	113
Tab. 2.13.	Układ kategorii przyjętych w ramach systemu klas bezpieczeństwa.....	119
Tab. 2.14.	Przestrzenne i społeczne aspekty interwencji zastosowanej przez O. Newmana w osiedlu Five Oaks.....	123
Tab. 2.15.	Wskaźniki efektywności przeprowadzonych działań wykorzystane w Five Oaks.....	124
Tab. 2.16.	Zestawienie głównych różnic w dominujących modelach form zabudowy i zagospodarowania w krajach anglosaskich i Polsce.....	137
Tab. 3.1.	Struktura wybranych systemów oceny przestrzeni w zakresie zagrożeń przestępczością.....	161

Tab. 3.2.	Struktura procesu formułowania rozwiązań wg O. Newmana	164
Tab. 3.3.	Składowe analizy w formule Site Assessment	167
Tab. 3.4.	Zestaw pytań listy kontrolnej w formule METRAC, Toronto, Kanada	170
Tab. 3.5.	Zestaw danych do analizy wg zasad CPTED	174
Tab. 3.6.	Zestawienie (1) kategorii generatorów okazji	184
Tab. 3.7.	Zestawienie (2) kategorii generatorów przestępczości	184
Tab. 3.8.	Zestawienie (3) miejsc ułatwiających przestępstwa – z niedostatkami (nieadekwatnym poziomem) nadzoru	185
Tab. 3.9.	Zestawienie (4) kategorii strukturalnych czynników ograniczających warunki realizacji funkcji ochronnych	185
Tab. 3.10.	Zestawienie (5) kategorii miejscowych czynników ograniczających realizację funkcji ochronnych	186
Tab. 3.11.	Zestawienie (6) kryteriów wyboru lokalizacji do identyfikacji miejscowych czynników zagrożeń	186
Tab. 4.1.	Przykładowe kryteria hierarchizacji (7) czynników przestrzennych wraz z wymaganymi danymi	197
Tab. 4.2.	Zestawienie hierarchii oraz składowych procesów	199
Tab. 4.3.	Warianty zestawień efektów identyfikacji przestrzennych czynników zagrożeń i oczekiwane w ich wyniku rezultaty	201
Tab. 4.4.	Zestawienie kategorii danych do określenia kryminogennej predyspozycji miejsc	202
Tab. 4.5.	Przykłady kategorii danych do konfrontacji z zestawieniami zidentyfikowanych czynników przestrzennych w celu oceny wpływu rozwiązań przestrzennych na faktycznie rejestrowaną przestępczość	203
Tab. 4.6.	Zestawienie danych na temat kategorii rejestrowanych zdarzeń z charakterystyką miejsc ich lokalizacji uwzględniającą przestrzenne preferencje sprawców	203
Tab. 4.7.	Propozycja arkusza oceny wpływu zidentyfikowanych przestrzennych czynników zagrożeń na miejscowe warunki bezpieczeństwa w zakresie przestępczości	205
Tab. 4.8.	Kategorie wskaźników oraz wskaźniki występowania różnych zjawisk w relacji przestrzeni – przestępczość	207
Tab. 5.1.	Podstawowa charakterystyka Osiedla im. Gen. J. Bema w Białymstoku	212
Tab. 5.2.	Tabelaryczne zestawienie zidentyfikowanych czynników sprzyjających zagrożeniom	223
Tab. 5.3.	Hierarchizacja zidentyfikowanych czynników przestrzennych wg kryterium lokalizacji w związku z newralgicznymi elementami struktury osiedla oraz zasięgu oddziaływania	229
Tab. 5.4.	Typowanie miejsc do interwencji na podstawie hierarchizacji czynników zagrożeń	231
Tab. 5.5.	Arkusz oceny stopnia wpływu zidentyfikowanych ogólnych i miejscowych przestrzennych czynników zagrożeń na miejscowe warunki bezpieczeństwa – miejsce 1	233
Tab. 5.6.	Określenie kryminogennych predyspozycji miejsca 1	234
Tab. 5.7.	Arkusz oceny stopnia wpływu zidentyfikowanych ogólnych i miejscowych przestrzennych czynników zagrożeń na miejscowe warunki bezpieczeństwa – miejsce 2	235
Tab. 5.8.	Określenie kryminogennych predyspozycji miejsca 2	236

Wykaz rycin

Ryc. 1.1.	Cztery składowe sytuacji przestępczej.....	27
Ryc. 1.2.	Elementy trójkąta kryminalnego.....	28
Ryc. 1.3.	Czynniki ochrony w relacji do elementów trójkąta kryminalnego.....	30
Ryc. 1.4.	Czynniki moderujące funkcjonowanie miejsc koncentracji zdarzeń przestępczych..	46
Ryc. 1.5a), b).	Przykłady determinantów ruchu na ciągu dojścia do przystanku transportu zbiorowego w osiedlu Przyczółek Grochowski w Warszawie.....	50
Ryc. 1.6.	Migracja przestępczości.....	51
Ryc. 1.7.	Dyfuzja efektu bezpieczeństwa.....	53
Ryc. 1.8a), b).	Przykłady miejsc z oznakami i wolne od oznak dezorganizacji społecznej.....	57
Ryc. 1.9.	Przestrzeń miasta z oznakami naruszeń norm społecznych.....	59
Ryc. 2.1.	Skorygowany przez autora schemat krytyki koncepcji Jane Jacobs.....	64
Ryc. 2.2a), b).	Fizyczne lub symboliczne przegrody eliminujące ruch tranzytowy.....	67
Ryc. 2.3.	Zabudowa osiedla Piaski w Białymstoku.....	72
Ryc. 2.4a), b).	Przypadek zespołu mieszkalnego Przyczółek Grochowski w Warszawie, autorstwa architektów Z. i O. Hansenów.....	73
Ryc. 2.5.	Prawidłowe rozwiązania placu zabaw.....	74
Ryc. 2.6.	Ilustracja zaleceń Alice Coleman dla zabudowy mieszkaniowej.....	74
Ryc. 2.7.	Porównanie map figur wypukłych terenu dawnego Starego Miasta w Malborku (z lewej) oraz powstałego na tym terenie w latach sześćdziesiątych osiedla mieszkaniowego.....	79
Ryc. 2.8.	Elementy chroniące przed atakiem przy użyciu pojazdów przed gmachem ambasady USA przy Placu Paryskim w Berlinie zgodne z zapisami części 8. Standardu.....	101
Ryc. 2.9.	Model procesu prewencji/redukcji przestępczości i obawy przed przestępczością z wykorzystaniem planowania przestrzennego i zarządzania.....	107
Ryc. 2.10.	Schemat osiedla przy ul. Puckiej/Wejcherowskiej w Szczecinie.....	129
Ryc. 2.11a)-h).	Osiedle TBS „Prawobrzeże” przy ul. Puckiej/Wejcherowskiej w Szczecinie.....	130
Ryc. 2.12a)-d).	Widoki rozwiązań osiedla TBS „Prawobrzeże” przy ul. Chłopskiej/Gwarnej w Szczecinie.....	133
Ryc. 2.13a)-d).	Lepiej rozwiązane osiedle TBS przy ul. Gwarnej w Szczecinie: parkingi na zewnątrz osiedla, skarpa jako zaznaczenie granicy terenu osiedlowego ...	134
Ryc. 2.14a)-d).	Jeszcze wyższy standard rozwiązań w sąsiednim osiedlu spółdzielczym przy ul. Gwarnej.....	134
Ryc. 2.15.	Schemat osiedla Błękitne w Siechnicach (etapy I-III).....	135
Ryc. 2.16.	Układ typowej angielskiej zabudowy szeregowej z prowadzącymi wprost z ulicy przejściami do indywidualnych ogródków wewnątrz bloku zabudowy.....	139
Ryc. 2.17a), b).	Osiedle Przyczółek Grochowski w Warszawie.....	140
Ryc. 2.18.	Strefa pubów w Eindhoven jako rodzaj „strefy kibica”.....	144
Ryc. 2.19.	Osiedle im. Gen. J. Bema w Białymstoku w kontekście stadionu oraz śródmieścia.....	144
Ryc. 2.20.	Zwierciadła kompensujące brak widoczności.....	148
Ryc. 2.21.	Niekiedy inwencja w stosowaniu monitoringu wizyjnego przybiera zaskakujące formy.....	152
Ryc. 3.1.	Zasadnicze aspekty roli każdego z trzech fizycznych wymiarów przestępstwa.....	183

Ryc. 3.2.	Przestrzenne aspekty roli każdego z trzech fizycznych wymiarów przestępstwa	183
Ryc. 3.3.	Kategoryzacja przestrzennych czynników wpływających na wystąpienie przestępstwa	184
Ryc. 4.1.	Idea hierarchicznej struktury modelowania postępowania oraz zasada opisu jego elementów składowych	190
Ryc. 4.2.	Oznaczenia wykorzystane do opisu elementów procesów	192
Ryc. 4.3.	Model procesu pierwszego poziomu	192
Ryc. 4.4.	Model procesów drugiego poziomu „Identyfikacja przestrzennych czynników zagrożeń” (I)	193
Ryc. 4.5.	Model procesów trzeciego poziomu „Identyfikacja czynników obecności sprawców zdarzeń”(I.1)	193
Ryc. 4.6.	Model procesów czwartego poziomu (I.1.1)	193
Ryc. 4.7.	Modele procesów piątego poziomu	194
Ryc. 4.8.	Model procesu czwartego poziomu (I.1.2)	194
Ryc. 4.9.	Modele procesów piątego poziomu (I.1.2.1 i I.1.2.2)	195
Ryc. 4.10.	Model procesu (I.2)	195
Ryc. 4.11.	Model procesu (I.2.1)	195
Ryc. 4.12.	Model procesu (I.2.2)	196
Ryc. 4.13.	Zestaw efektów wyjściowych postępowania identyfikacyjnego	197
Ryc. 4.14.	Model procesu (II) hierarchizacji czynników zidentyfikowanych w toku postępowania	199
Ryc. 5.1.	Charakterystyczne fragmenty osiedla	214
Ryc. 5.2.	Rozmieszczenie generatorów okazji – [1.1]	215
Ryc. 5.3.	Rozmieszczenie miejsc ułatwiających przestępstwa – [1.3]	216
Ryc. 5.4.	Rozmieszczenie elementów zewnętrznych – [1.4]	217
Ryc. 5.5.	Rozmieszczenie elementów sprzyjających wpływom czynników zewnętrznych – [1.5]	218
Ryc. 5.6.	Rozmieszczenie czynników strukturalnych – [2.1]	219
Ryc. 5.7.	Zestawienie kategorii czynników – [1.1] i [1.3]	220
Ryc. 5.8.	Zestawienie kategorii czynników – [1.4] i [1.5]	221
Ryc. 5.9.	Zestawienie kategorii czynników – [1.3], [1.4] i [2.1]	222
Ryc. 5.10.	Tereny wytypowane do identyfikacji czynników miejscowych	226
Ryc. 5.11.	Zidentyfikowane miejscowe czynniki zagrożenia przestępczością, miejsce 1 – [2.3/1]	227
Ryc. 5.12.	Zidentyfikowane miejscowe czynniki zagrożenia przestępczością, miejsce 2 – [2.3/2]	228
Ryc. 5.13.	Newralgiczne elementy struktury przestrzennej na terenie osiedla Gen. J. Bema	230
Ryc. 6.1.	Synteza modelu postępowania w kierunku identyfikacji oraz oceny przestrzennych czynników zagrożeń przestępczością	242

Streszczenie

Praca przedstawia zagadnienie identyfikacji przestrzennych czynników zagrożeń przestępczością na szerokim tle przestrzennych aspektów przestępczości. Podstawą koncepcji pracy było założenie, że skoro czynniki przestrzenne w pewnym zakresie wpływają na występowanie przestępczości, a możliwości oddziaływania na nią poszukuje się między innymi w wykorzystaniu korekt rozwiązań przestrzennych, to przydatne jest dysponowanie narzędziem waloryzacji rozwiązań przestrzeni miejskiej w tym zakresie.

W związku z tym omówiono zasadnicze aspekty przestrzennego wymiaru przestępczości. Można do nich zaliczyć takie zagadnienia, jak koncentracja przestępczości w miastach, prawidłowości rozkładu przestrzennego przestępczości i wynikające z nich konsekwencje. Omówiono także główne relacje przestępczości i przestrzeni, w tym ich wzajemne oddziaływania zarówno w aspekcie kształtowania, jak i zarządzania przestrzenią. Zwrócono uwagę na zróżnicowane oddziaływanie rozwiązań przestrzeni na warunki zaistnienia różnych przestępstw, a także na rozmaite znaczenie aspektu przestrzennego na różnych etapach ich przygotowania oraz realizacji.

Rozwiązania przestrzenne współkształtują warunki sytuacyjne, wpływając tym samym na uwarunkowania zaistnienia przestępstwa. Można w związku z tym także przypisać poszczególnym kategoriom przestępstw preferowane warunki przestrzenne, które sprzyjają dostępności celów tych przestępstw oraz wspierają typowe sposoby działania ich sprawców. Analiza relacji przestępczości i przestrzeni pozwoliła na skategoryzowanie występujących w nich prawidłowości. W efekcie zaproponowano zestawienie uwarunkowań przestrzennych sprzyjających sprawcom poszczególnych rodzajów przestępstw (tab. 1.4.) jako ich swoistych preferencji przestrzennych. Pozwoliło to z kolei usystematyzować przestrzenne składniki kategorii kryminogennej predyspozycji miejsc.

Przeprowadzono krytyczny przegląd głównych teorii i koncepcji wpływania na warunki bezpieczeństwa z wykorzystaniem rozwiązań przestrzennych. Omówiono zasadnicze strategie poprawy bezpieczeństwa z wykorzystaniem rozwiązań przestrzennych. Przedstawiono instrumenty prawne, normatywne oraz systemy certyfikacji rozwiązań przestrzennych pod względem ich wpływu na poziom bezpieczeństwa. Omówiono krajowe i zagraniczne doświadczenia związane z kształtowaniem przestrzeni sprzyjającej eliminowaniu zagrożeń oraz płynące z nich wnioski.

Posłużyło to wyodrębnieniu zasadniczych czynników istotnych dla poszczególnych teorii i koncepcji wpływania na przestępczość za pomocą rozwiązań przestrzennych (tab. 2.2). Większość koncepcji oddziaływania w ten sposób na przestępczość powstała w realiach odmiennych tradycji urbanistycznych oraz architektonicznych (tab. 2.16), w związku z czym nie wszystkie ich elementy mogą być bezpośrednio przenoszone na grunt polski. Przegląd koncepcji, narzędzi oraz doświadczeń w zakresie kształtowania bezpiecznych przestrzeni pozwolił ponadto na zwrócenie uwagi na takie aspekty oddziaływania czynników przestrzennych, jak względny oraz bezwzględny ich wpływ na poziom zagrożeń, możliwe relacje synergii oraz konfliktowości rozwiązań, a także kwestia zróżnicowania oraz pomiaru efektywności przestrzennych środków oddziaływania.

Analiza narzędzi i technik najczęściej wykorzystywanych w toku identyfikacji czynników występowania przestępstw wykazała dominację metod odwołujących się do opinii użytkowników przestrzeni, dotyczących głównie rodzajów i lokalizacji występujących zagrożeń. Są to opinie o dużej dozie subiektywizmu, a ich punktem odniesienia jest głównie poziom poczucia bezpieczeństwa, a nie faktyczny jego stan. Odwołując się do cech fizycznych przestrzeni jako czynnika pozostającego w relacji ze zjawiskami przestrzennymi, a także jako środka oddziaływania, dokonano kategoryzacji przestrzen-

nych czynników sprzyjających zagrożeniom przestępczością (tab. 3.6-3.10), odnosząc je do elementów tzw. trójkąta kryminalnego.

W ostatniej części publikacji przedstawiono propozycję modelu postępowania przy identyfikacji elementów i rozwiązań przestrzeni miejskiej zawierających potencjał sprzyjający zagrożeniom przestępczością. Przy konstrukcji modelu posłużono się metodologią wykorzystywaną przy podejściu procesowym, ułatwiającą precyzyjną i zhierarchizowaną konstrukcję sposobu postępowania. Zaproponowana metoda wychodzi od typologii elementów i cech przestrzeni, które stwarzają warunki sytuacyjne sprzyjające ogólnie zagrożeniom, lub też określonym ich rodzajom.

Przyjęto podział postępowania na komponent identyfikacji oraz komponent oceny wpływu zidentyfikowanych czynników (ryc. 6.1). W toku realizacji pierwszego komponentu, na podstawie skategoryzowanych wcześniej przestrzennych czynników zagrożeń przestępczością, można dokonać ich identyfikacji z podziałem na czynniki obecności potencjalnych sprawców przestępstw oraz warunków realizacji funkcji ochronnych, a wśród tych ostatnich: czynników strukturalnych oraz miejscowych (ryc. 4.3-4.13, tab. 4.2). Zaproponowano możliwość dokonania profilowania danych wejściowych z punktu widzenia istotnego w konkretnym przypadku kryterium. Ponadto przewidziano możliwość selekcji miejsc typowanych do identyfikacji miejscowych czynników kryminogennych, a także hierarchizację zidentyfikowanych czynników. Zbiór zidentyfikowanych czynników może być podstawą do prac projektowych zmierzających do eliminacji cech przestrzeni potencjalnie sprzyjających zagrożeniom.

W ramach komponentu oceny wpływu zidentyfikowanych czynników przestrzennych przewidziano możliwość ich odniesienia do faktycznie rejestrowanych zdarzeń, a w przypadku braku takich danych – ocenę wpływu zidentyfikowanych czynników na miejscowe warunki bezpieczeństwa. Efektem końcowym takiej oceny może być określenie kryminogennych predyspozycji obszaru lub poszczególnych z analizowanych miejsc. Może to stanowić podstawę do budowania założeń interwencji zmierzającej do eliminacji czynników sprzyjających kategoriom zagrożeń zgodnym z tymi predyspozycjami. Interwencja bazująca na danych uzyskanych w efekcie realizacji tej części postępowania może w bardziej selektywny i związany ze specyfiką miejsca lub terenu sposób uwzględniać czynniki sprzyjające zagrożeniom.

Na zakończenie rozważono kwestię wskaźników wpływu rozwiązań przestrzennych na poziom bezpieczeństwa oraz możliwości wkomponowania zaproponowanego modelu postępowania w istniejący porządek prawny oraz proceduralny. Przedstawiono studium przypadku ilustrujące na przykładzie możliwości zastosowania zaproponowanej metody.

Summary

Spatial aspects of crime. Method of identification of threat factors in urban space

The work presents the question of identifying spatial factors of crime risk on a broad background of spatial aspects of crime. The basis for the presented concept was the assumption that since spatial factors are related to the occurrence of crime, and adjustments of spatial solutions are expected to have an impact on the situation, it is useful to have a tool for the identification of such factors in urban space.

Therefore the essential aspects of spatial dimension of crime are covered. They include issues such as concentration of crime in cities, spatial distribution of crime regularity and the resulting consequences. The work discusses the main relationships of crime and space, including their interactions both in terms of shaping and management of space. Special attention is paid to the differing impact of solutions on the incidence of various offences, as well as a variety of important aspects of planning at different stages of preparation and implementation.

Spatial factors co-create situational conditions, thus influencing the conditions of crime occurrence. It is possible therefore to assign spatial terms conducive to particular categories of offences, fostering the incidence of these crimes and supporting the typical modalities of their perpetrators. An analysis of the relationship of criminality and space allowed to categorize the occurring regularities. As a result, the work presents a compilation of spatial circumstances conducive to perpetrators of particular types of crimes (tab. 1.4.) as their intrinsic spatial preferences. This allowed then to systemize elements of the category of suitability of places in space for criminal activity.

A critical review of major theories and concepts on affecting safety conditions using spatial solutions has been carried out. Essential strategies implementing spatial solutions to improve safety have been discussed. Legal and regulatory instruments, as well as certification systems of spatial solutions in terms of their impact on the level of safety have been presented, as well as national and international experience of building a space conducive to eliminating threats.

The above was used to extract essential factors relevant to the specific theories and concepts on affecting crime using spatial solutions (tab. 2.2). Most of the concepts of exerting impact on crime in this way were developed in different urban and architectural traditions and realities (tab. 2.16). Accordingly, not all of their elements can be directly transferred to the Polish setting. The overview of the concepts, tools, and experience in formulation of safe urban space also made it possible to draw attention to some aspects of the impact of spatial factors. These were: the relative and absolute influence of spatial solutions on the risk level, the possible relationships of synergy and contradiction of solutions, as well as the issue of diversity and measuring the effectiveness of the impact of spatial measures.

The analysis of tools and techniques commonly used in the course of identifying crime-conducive factors allowed to recognize the dominance of methods referring to the feedback from area users, relating principally to the types and location of threats. These are mostly subjective opinions whose point of reference is mainly one's personal sense of security and not the actual situation. In reference

to the physical characteristics of space as a factor in relation to spatial phenomena as well as a measure of impact, a categorization of spatial factors conducive to crime threats has been done (tab. 3.6-3.10).

The last part of the publication presents a proposal for a model to be followed in identifying components and solutions for urban space with potential for crime incidence. During the construction of the method the process-approach methodology was used, which helped to develop a precise and hierarchical procedure. The proposed model comes from the typology and characteristics of space which create conditions conducive to the overall situation of risk or its specific types.

The introduced procedure consisted both of the component of identification and evaluation of identified factors (fig. 6.1). In the course of implementing the first component on the basis of previously categorized spatial crime risk factors, they were identified by both the factors of presence of potential perpetrators of the offences and the conditions of the implementation of protective functions, among the latter: structural and local factors (fig. 4.3-4.13, tab. 4.2). The possibility of profiling data input from the point of view of a criterion important for a specific case was proposed. In addition, a possibility of selecting places for the identification of local crime-conducive factors as well as a procedure of hierarchisation of the identified factors was described. A set of identified factors may be the basis for design work aimed at eliminating spatial characteristics potentially conducive to crime risk.

Within the component of evaluation of influence and impact of identified spatial factors the possibility of their reference both to the locally recorded crime data and an assessment of their impact on local safety conditions in case of absence of such data was provided. The final result of such an assessment may be the criminal conduciveness of the analyzed area or an individual site. This can be the basis for building assumptions of interventions aimed at the elimination of factors conducive to the categories of threats compatible with these predispositions. Intervention based on data obtained as a result of the implementation of this part of the proceedings may, in a more selective and informed way, take into account the factors conducive to crime risk.

Finally, the work examines the question of indicators of the impact of spatial solutions on the level of security and the possibility of introducing the proposed model within the existing legal and procedural order. The presented case study illustrates the feasibility of the proposed method.